

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Aija Vilka. “Bērnu arheoloģija” un Latvijas arheoloģiskā materiāla izmantošana: vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku piemēri • *Ēriks Jēkabsons.* Vorvika Grīna vadītās Amerikas Savienoto Valstu misijas darbība Latvijā 1919. gada aprīli–maijā: Liepājas posms • *Mārtiņš Mintauris.* Kultūras mantojums un vēsturiskā atmiņa Latvijas PSR: Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas piemērs 20. gadsimta 60.–80. gados • *Wojciech Krawczuk.* The Sources on the Early Modern Livonia in the Polish Crown Chancery Books. The first years of Sigismund III Vasa’s reign • *Vēstures avoti* • *Zinātnes dzīve* • *Recenzijas* • *Personālijas* • *In memoriam*

2012

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība"
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgādā

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Ispeiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS / CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Aija Vilka.* “Bērnu arheoloģija” un Latvijas arheoloģiskā materiāla izmantošana: vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku piemēri/
Aija Vilka. Archaeology of Children and Use of Archaeological Material of Latvia: Example of burial fields of Middle and Late Iron Age 5
- Ēriks Jēkabsons.* Vorvika Grīna vadītās Amerikas Savienoto Valstu misijas darbība Latvijā 1919. gada aprīli–maijā: Liepājas posms/
Ēriks Jēkabsons. Activities of the USA Mission Led by Warwick Greene in Latvia in 1919 April–May: Liepāja period 36
- Mārtiņš Mintauris.* Kultūras mantojums un vēsturiskā atmiņa Latvijas PSR: Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas piemērs 20. gadsimta 60.–80. gados/
Mārtiņš Mintauris. Cultural Heritage and Historical Memory Policy in the Latvian SSR: the case study of the Great Cemetery reconstruction in Riga (1960s–1980s) 62
- Wojciech Krawczuk.* The Sources on the Early Modern Livonia in the Polish Crown Chancery Books. The first years of Sigismund III Vasa’s reign/
Wojcehs Kravčuks. Agro jauno laiku Livonijai veltītie avoti Polijas Kroņa kancelejas reģistros. Sigismunda III Vāsas valdīšanas pirmie gadi 89

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

- Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*)/
Memoirs of Eduards Bīriņš (memoirs prepared for publication and commented upon by *Līga Lapa*) 98
- Jūlija Bērziņa liecības par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīziju 1942.–1945. gadā (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Ilze Jermacāne*)/
The evidences of Jūlijs Bērziņš about 201st Latvian Rifleman Division (43rd Guards’ Division) of the Red Army (1942–1945) (memoirs prepared for publication and commented upon by *Ilze Jermacāne*) 108

ZINĀTNES DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE 153

RECENZIJAS / REVIEWS

Bernhart Jähnig. *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Berlin: LIT, 2011. Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nr. 16 (aut. *Ilgvars Misāns*) 173

Vana Tallinn, XXII (XXVI). Vastutav toimetaja Raimo Pullat. Tallinn: Estopol, 2011 (aut. *Linda Dumpe*) 177

Ilgvars Butulis. *Sveiki, aizsargi! Aizsargu organizācija Latvijas sabiedriskajā dzīvē 1919.–1940. gadā*. Rīga: Jumava, 2011 (aut. *Valters Ščerbinskis*) 179

Arnolds Klotiņš (red.). *Mūzika okupācijā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1940–1945*. Rīga: Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011 (aut. *Kaspars Zellis*) 182

Uldis Neiburgs, Vita Zelče (red.). *(Divas) puses: Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 2011 (aut. *Ilze Jermacāne*) 186

POLEMIKA / POLEMICS

Pēteris Alberts. Par Latviju un latviešiem “Antisemitisma rokasgrāmatā”/

Pēteris Alberts. On Latvia and Latvians in the “Handbook of Anti-Semitism” 193

Leo Dribins. Piezīmes par Pētera Alberta recenziju/
Leo Dribins. Notes on Pēteris Alberts’ Review 198

PERSONĀLIJAS / NOMINA 201

IN MEMORIAM 206

AUTORI / AUTHORS 208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

“BĒRNU ARHEOLOĢIJA” UN LATVIJAS ARHEOLOĢISKĀ MATERIĀLA IZMANTOŠANA: VIDĒJĀ UN VĒLĀ DZELZS LAIKMETA KAPULAUKU PIEMĒRI

Aija Vilka

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures doktorantūras studente.
Zinātniskā tēma: “Bērns un bērniņa vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā”.

E-pasts: vilka.ajija@gmail.com

Rakstā sniegts ieskats dažādos problēmjas jautājumos, kas saistīti ar bērnu kā sociālās grupas pētniecību, apskatot arheoloģijas zinātnes virziena – “bērnu arheoloģija” (*archaeology of children*) attīstību, historiogrāfiju, kā arī izmantotās metodes un terminoloģijas problemātiku. Tāpat parādītas Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta apbedījumu materiāla izmantošanas iespējas, lai risinātu jautājumus par bērnu dzīvi, lomu un statusu konkrētajās sabiedrībās. Šo aspektu pētniecībā izmantots iegūtais arheoloģiskais un antropoloģiskais materiāls no trīs apjomīgiem kapulaukiem – Aizkraukles Lejasbitēnu (3.–10. gs.), Salaspils Laukskolas (10.–13. gs.) un Bauskas Čunkānu–Dreņģeru (8.–11. gs.) kapulauka.

Atslēgas vārdi: bērnu arheoloģija, bērni, apbedījumi, sabiedrība.

IEVADS

Pētot jebkuru vēsturisku vai aizvēsturisku sabiedrību, tās ikdienu un savstarpējās attiecības, var izdalīt divas lielas sabiedrības grupas: pieaugušie un nepieaugušie indivīdi. Abas šīs grupas ir vienlīdz svarīgas kopienas veidošanā un uzturēšanā, tāpēc, mēģinot rekonstruēt kādu agrāk pastāvējušu sabiedrību, būtu jāpēta un jāanalizē visu tās locekļu ikdiena, loma un statuss. Tomēr līdz nesenam laikam, veidojot šādu kopainu, nereti tajā netika iekļauti sabiedrības jaunākie locekļi – bērni, lielāko uzmanību pievēršot pieaugušajiem un to lomai sabiedrības ikdienas dzīvē.

Bērnu arheoloģija (jāatzīmē, ka šāds termins Latvijas arheoloģijas terminoloģijā nepastāv, tāpēc šī raksta autore ir latviskojusi starptautiskos pētījumos pieņemto terminu *archaeology of children*, ar to

saprotot pētījumus un publikācijas arheoloģijas zinātnē, kuri tiek veltīti bērnu kā sabiedrības locekļu lomas pētīšanai) ir samērā jauns arheoloģijas pētniecības novirziens, kurš izveidojās un nostabilizējās 20. gs. 90. gados. Par sākumposmu nosacīti ir pieņemts uzskatīt 1989. gadu, kad norvēģu arheoloģe Grēte Lillehammer (*Grete Lillehammer*) savā publikācijā uzsvēra bērnu pētniecības nepieciešamību arheoloģijā, apgalvojot, ka nepieaugušo indivīdu lomai sabiedrībā līdz šim arheoloģijas pētījumos pievērsts pārāk maz uzmanības.¹

Sākot ar šo Lillehammeres aicinājumu arheologiem, līdz mūsdienām ir veikti neskaitāmi pētījumi, kas veltīti bērnu lomas dažādiem aspektiem, izdalot divus nozīmīgākos pētniecības virzienus – dzīvesvietu un apbedījumu analīzi –, meklējot tajos dažādus pierādījumus bērnu nozīmei pagātnes sabiedrībās, to ikdienai un saskarsmei ar pārējiem kopienas locekļiem. Jāatzīst, ka Latvijā šis pētniecības virziens pagaidām nav īpaši attīstīts, tādējādi joprojām saglabājot daudz neskaidrību par bērnu lomu un nozīmi aizvēstures sabiedrībās.

Šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu bērnu arheoloģijas problemātikā, kā arī parādīt iespējas bērnu lomas un statusa analizē Latvijā vidējā un vēlā dzelzs laikmeta arheoloģiskajā materiālā. Lai sasniegtu šo mērķi, tika izvirzīti šādi uzdevumi: iepazīstināt ar bērnu arheoloģijas attīstību, virzieniem, veiktajiem pētījumiem un izmantotajām pētniecības metodēm; aplūkot problēmas izpētes stāvokli Latvijā, kā arī sniegt piemērus, kā pētniecības aspektus ir iespējams risināt Latvijā arheoloģiskajā materiālā, izmantojot vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku arheoloģisko un antropoloģisko materiālu un veicot bioarheoloģisko un sociālo analīzi.

BĒRNU ARHEOLOĢIJA: ATTĪSTĪBA, HISTORIOGRĀFIJA, METODIKA

Kā jau tika minēts, bērnu arheoloģijas pētījumu tematika iedalās divās lielās grupās: dzīvesvietu un apbedījumu pētniecība, attiecīgi katrā izvirzot citus pētniecības jautājumus, kā arī lietojot atšķirīgu metodiku. Bērnu, dzimtes un materiālās kultūras saistību ir pētījuši angļu arheoloģe Džoanna Sofiera Derevenska (*Joanna Sofaer Derevenski*), sadarībā ar citiem zinātniekiem sagatavojot monogrāfiju, kas veltīta bērnu pētniecībai arheoloģijā.² Šajā darbā ir apkopoti pētījumi par dzīvesvietu un apbedījumu materiālo kultūru. Autori, analizējot senlietas, cenšas rast pierādījumus tam, ka bērns ir bijis neatņemama sabiedrības, saimniecības un amatniecības daļa un tā pēdas ir manāmas arī arheoloģiskajā materiālā.

Piemēram, Linda Grimma (*Linda Grimm*), analizējot krama apstrādes tehniku, produktivitāti un precizitāti, nodala tos artefaktus,

kurus, iespējams, ir veidojuši mācekļi – bērni, sākot apgūt šo amatu.³ Šāda veida pētījumus ir veikuši arī citi zinātnieki, piemēram, Diks Staperts (*Dick Stapert*), analizējot neandertāliešu krama apstrādes tehniku, secinājis, ka krama apstrādes māku vīrieši sākuši apgūt jau bērnībā, visticamāk, 9–10 gadu vecumā, jo, sākot ar šo vecumu, bērns ir spējīgs izveidot trīsdimensionālu figūru, tāpēc tie krama riki, kuri nav apstrādāti precīzi vai ir neizdevušies, būtu jāattiecina uz mācekļu – bērnu veidotajiem priekšmetiem.⁴ Citādu viedokli par šādiem neprecīzi izgatavotajiem krama rīkiem paudis Anderss Hēgbergs (*Anders Högberg*). Analizējot neolīta laika krama apstrādi Dienvidzvidrijā, Hēgbergs salīdzināja izgatavoto rīku dažādās veidošanas tehnikas, neprecīzos cirtienus un neveiklās formas un pieļāva, ka neprasmīgi izgatavotie riki ir tapuši bērnu spēlēšanās laikā, imitējot pieaugušo darbu, nevis mācoties apstrādāt kramu.⁵

Jāatzīmē, ka principā visos pētījumos par bērnu piedalīšanos saimniecības un amatniecības dzīvē, kuros tiek analizēti amatniecības priekšmeti un darbarīki, neatņemama metodika ir etnogrāfijas liecību un arheoloģijas eksperimenta izmantošana. Tomēr, kā rāda pētījumi, abas šīs metodes ne vienmēr sniedz vienādus un, iespējams, pareizus rezultātus. Džefrijs R. Fergusons (*Jeffrey R. Ferguson*), analizējot akmens apstrādes metodes un risinot jautājumu par jēdzienu “mācekļi” un “bērni” vienlīdzību, konstatēja, ka etnogrāfiskās liecības lielākoties sniedz ziņas par to, ka mācekļi ir nepilngadīgie sabiedrības locekļi. Savukārt, veicot eksperimentu un uzdodot izgatavot akmens rīkus bērniem un jauniem pieaugušajiem, kuri nekad iepriekš nebija nodarbojušies ar šādu amatu, abu vecuma grupu pārstāvji uzrādīja tādas pazīmes, kuras var attiecināt uz mācekļa veidotu priekšmetu. Tāpēc, pēc Fergusona domām, nebūtu pareizi vienmēr vilkt vienlīdzības zīmi starp šiem abiem jēdzieniem un vienmēr pieņemt, ka mācekļi ir mazs bērns.⁶

Amerikas arheologu grupa, pētot 6.–15. gs. Arizonas teritorijā pastāvējušās indiāņu kultūras amatniecības priekšmetus, analizēja uz tiem saglabājušos pirkstu nospiedumus (izmērot tos un salīdzinot ar mūsdienu bērnu pirkstu izmēriem), nosakot, kuri varētu būt piederējuši bērniem, kuri pieauguši cilvēkiem. Rezultātā zinātnieki secināja, ka mazas māla dzīvnieku figūriņas (kuras bieži atrastas bērnu apbedījumos un, iespējams, ir kalpojušas par rotaļlietām) ir gatavojuši gan bērni, gan pieaugušie, vidējais šo priekšmetu izgatavotāja vecums bijis 11–13 gadi, mazākais – 4 gadi. Arī lielāku priekšmetu, piemēram, māla trauku gatavošanā ir piedalījušies bērni, sākot ar 10 gadu vecumu.⁷

Līdzās pētījumiem par amatniecības un darba rīkiem tiek aplūkoti arī jautājumi par tikai bērniem raksturīgu priekšmetu grupu –

rotaļlietām.⁸ Diemžēl šī priekšmetu grupa, lai arī raksturīgākā bērniem, lielākoties ir visgrūtāk konstatējama arheoloģiskajā materiālā. Iemesls tam rodams neviennozīmīgajā rotaļlietas definīcijā – jebkurš priekšmets vai materiāls, kas paredzēts, lai ar to rotaļātos bērni. Šis definējums ietver nozīmīgu aspektu – rotaļlieta var būt jebkurš priekšmets, un, ja tas var būt jebkurš priekšmets, to konstatēt arheoloģiskajā materiālā ne vienmēr ir iespējams. Bieži vien tas var būt kāds dabisks veidojums (akmens, čiekurs, zars utt.), kas, ja arī saglabājas, netiek interpretēts kā rotaļlieta. Protams, rotaļlieta var būt arī speciāli veidots priekšmets bērna spēlēm – visbiežāk maza izmēra. Tomēr arī šajā gadījumā rodas problēmas ar tā interpretāciju, jo pastāv tāda grupa kā miniatūrie priekšmeti (gan ieroči, gan amatniecības ražojumi), kas var un bieži vien tiek interpretēti kā kulta un rituālie priekšmeti. Daži autori pieļauj domu, ka miniatūrās lietas un, iespējams, arī dažādie mūzikas instrumenti (stabules, rūceņi u.c.) varētu būt izmantoti gan kā bērnu rotaļlietas, gan kā rituāla priekšmeti.⁹ Jāatzīmē, ka tēma par rotaļlietām ir pietiekami plaša un svarīga, lai to izvērstu atsevišķi, tāpēc šajā rakstā tā tikai nedaudz ieskicēta.

Kaut gan pētījumi par bērnu lomu saimniecībā un sadzīvē ir ļoti svarīgi, lai spētu veidot tālākus secinājumus par bērnu nozīmi sabiedrības locekļu vidū, tie tomēr ir diezgan hipotētiska rakstura darbi, jo bieži balstās uz dažādiem pieņēmumiem par bērnu ikdienu un dzīvi. Tāpēc nereti arheologi lielāku uzmanību pievērš bērnu apbedījumiem kā avotam, uz kura pamata analizēt bērna lomu konkrētā laika sabiedrībā.¹⁰

Pētot kapulaukus, arheologi Eiropā bieži saskaras ar vienu no galvenajām problēmām bērnu apbedījumu pētniecībā – kapulaukos lielākoties trūkst mazu bērnu kapu. Izzinot paleodemogrāfisko situāciju dažādās sabiedrībās, konstatēts, ka mazu bērnu mirstība neindustriālajās sabiedrībās bijusi vidēji 40% no visiem mirušajiem, tomēr šīs vecuma grupas indivīdu apbedījumu skaits kapulaukos bieži ir daudz mazāks.¹¹ Tiek izvirzīti dažādi pieņēmumi, kāpēc ir izveidojusies šāda situācija, aplūkojot gan bērnu kaulu slikto saglabātību, gan apbedījumu sekumu un citus apstākļus, ar kuriem saskaras arheoloģiskajos izrakumos un kuri var tikt interpretēti kļūdaini.¹² Tāpat nereti tiek apgalvots, ka, iespējams, bērni saskaņā ar konkrēto mitoloģisko domāšanu ir apbedīti atšķirīgā veidā, kas nav atstājis arheoloģiskas liecības.¹³ Piemēram, Jans Tureks (*Jan Turek*), analizējot piltuvjveida keramikas kultūras apbedījumus Bohēmijā un Morāvijā (3.–2. g.t. p.m.ē.), secināja, ka kapulaukos trūkst zīdaiņu apbedījumu, tajos atklāts tikai viens jaundzimušais, kurš bija apbedīts kopā ar iespējamo māti. Tureks pieļāva, ka jaundzimušo grupā (līdz ~ 6 mēnešiem) izmantota citāda apbedīšanas tradīcija.¹⁴

Šādu problēmas risinājumu ir snieguši arī citi arheologi, tiesa, domas dalās par vecuma robežu, no kuras mazie bērni sākti apbedīt līdzvērtīgi pieaugušajiem sabiedrības locekļiem. Bērnu apbedījumu skaits Eiropas arheoloģiskajā materiālā lielākoties palielinās vecuma grupā no 6 mēnešiem līdz 5 gadiem, visbiežāk no 2 gadu vecuma. Tāpēc vietām tiek pieļauts, ka šī robeža ir tieši 2 gadu vecums, līdz tam bērns, iespējams, vēl netika uzskatīts par sabiedrības locekli, jo mazā bērna vājā imunitāte bieži radīja nāves briesmas. Tāpēc sabiedrība bērniem sāka pievērst pastiprinātu uzmanību tikai tajā momentā, kad primārie nāves draudi bija pāri un jaunākie sabiedrības locekļi varēja pilnībā iekļauties kopienas dzīvē.¹⁵

Daudzos pētījumos, kuros analizēti bērnu apbedījumi, zinātnieki uzmanību koncentrē uz tādiem aspektiem kā apbedījumu novietojums kapulaukā, to veids, kapu inventārs u.tml., izmantojot tos kā avotus, lai noskaidrotu sabiedrības attieksmi pret bērnu un viņa lomu sabiedrībā. Uzmanība tiek pievērsta tam, ka bērnu apbedījumi nereti lokalizēti citā vietā nekā pieaugušo apbedījumi vai arī izvietoti īpašās vietās kapulaukā. Tāpat bērna apbedījums salīdzinājumā ar pieaugušā apbedījumu var būt vienkāršotāks, ierakts jau kādā eksistējošā apbedījumā, vai veidoti kopapbedījumi. Savukārt apbedījuma inventārs tiek vērtēts un analizēts gan kā mirušā bērna īpašums, gan kā piederīgo dāvanas, kā arī tiek meklētas kādas korelācijas starp apbedījumu inventāru un mirušā vecumu/dzimumu.¹⁶

Viens no lielākajiem problēmjautājumiem attiecībā uz bērnu apbedījumu analīzi un bērna kā sabiedrības locekļa interpretāciju ir: kādā vecumā bērni no sociālā viedokļa pāriet pieaugušo stadijā, un kā to var konstatēt arheoloģiskajā materiālā? Lai risinātu šo jautājumu, tiek analizēts apbedījuma inventārs un tas salīdzināts ar apbedītā bioloģisko vecumu, meklējot raksturīgās senlietas, kas varētu norādīt uz indivīda vecuma/sociālo grupu vai pat uz vecuma robežjoslu, kurā ir notikusi iniciācija pieaugušo kārtā.

Piemēram, Niks Stūdlijs (*Nick Stoodley*), analizējot anglosakšu apbedījumus, izveidoja sabiedrības dalījumu grupās, par pārejas posmu no bērnu uz pieaugušo kārtu nosakot 15–20 gadu vecumu. Turklāt Stūdlijs izveidoja arī rotaslietu sadalījumu pa vecuma grupām, sievietes rotaslietu grupā izdalot trīs posmus – mazām meitenēm (no 5 gadu vecuma, kad apbedījumā sāk parādīties dzimti raksturojošas senlietas) raksturīga viena diskveida sakta, ar ko sasprausti brunči uz pleca; lielākas meitenes (10–12 gadi) nēsājušas divas vai vairākas dažāda veida saktas, kas savienotas ar krellītēm; savukārt jaunietes (15–20 gadi) – divas vai vairākas saktas, savienotas ar garu un bagātīgu krellīšu virkni.¹⁷ Laurins Kurila (*Laurynas Kurila*), pētot Austrumlietuvu dzelzs laikmeta apbedījumus, par nepieaugušo sabiedrības locekļu vecumu grupas beigu robežu ir noteicis 12–20 gadus.

Principā pētījumi rāda, ka katrā kultūrā šis pārejas vecums ir atšķirīgs, arī uz to norādošās senlietas ir ļoti daudzveidīgas, tādējādi liecinot, ka katra sabiedrība veido savu neatkārtojamo sociālo iekārtu, kurā ikvienam tās loceklim ir noteikta loma.¹⁸

“BĒRNU ARHEOLOĢIJA” LATVIJĀ

IZPĒTES STĀVOKLIS

Latvijā veikto arheoloģisko pētījumu vidū bērnu apbedījumu analīzei un bērnu statusa interpretācijai aizvēstures sabiedrībās joprojām tiek pievērsta salīdzinoši maza uzmanība. Nereti bērnu klātbūtne ir pamanāma vien kapulauku inventāra analizē, norādot, kādas senlietas katram indivīdam ir bijušas un kas varētu liecināt par pieaugušā kārtas sasniegšanu. Tomēr šie secinājumi lielākoties ir balstīti tikai uz konkrētā kapulauka materiālu un netiek attīstīti tālāk, attiecinot šo kapu inventāru uz bērnu sociālo stāvokli. Izņēmumi ir Arņa Rādīņa¹⁹ un Andra Šnē pētījumi.²⁰ Viņi savos darbos lielu uzmanību velta sabiedrības struktūrai, tās ietvaros runā arī par bērniem, par viņu apbedījumiem, kapu inventāru un to simbolisko vai sociālo nozīmi. Rādīņš, analizējot apbedījumu materiālu, raksturo arī bērnu apbedījumus, izvirzot jautājumus par konkrētu priekšmetu atrašanos vai neatrašanos apbedījumā. Tāpat, aplūkojot latgaļu sabiedrības sociālos aspektus, viņš līdzās sieviešu lomai sabiedrībā piemin arī bērnus, tiesa, saistot tos ar pieaugušajiem, nevis aplūkojot atsevišķi.²¹ Savukārt Šnē bērnu jautājumu apskata vairāk no sociālās antropoloģijas viedokļa, sniedzot pārdomas par vecuma grupu un dzimuma teorētiskiem un nereti pat filozofiskiem jautājumiem. Tāpat Šnē mēģina rast šiem teorētiskajiem aspektiem pamatojumu arī Latvijas arheoloģiskajā materiālā, diemžēl daudz lielāku vietu savā darbā atvēlot pieaugušajiem sabiedrības locekļiem un bērnus aplūkojot krietni mazāk.²²

Sabiedrības struktūras analīzi pēc senlietām Laukskolas kapulaukā (10.–13. gs.) ir veikusi Vija Bandere. Viņa ir izmantojusi antropoloģes Gunitas Zariņas veikto antropoloģisko analīzi un arheoloģes Annas Zariņas arheoloģiskos datus. Vecuma grupas ir izdalītas, pamatojoties uz noteiktajiem vecumiem un kapu inventāru. Tiesa, autore ir izmantojusi publicētos pētījumus un nav pati analizējusi avotus, līdz ar to trūkst avotu kritikas un darbs ir izveidots tikai kā publicēto ziņu un interpretāciju kompilācija, taču sniedz dažas jaunas atziņas bērnu apbedījumu inventāra vērtēšanā.²³

Ingrīda Leinasare veikusi pētījumu par meiteņu vecuma grupām Latvijas senvēsturē.²⁴ Viņa mēģina risināt jautājumu par aizvēstures sabiedrības dalījumu, pievēršot uzmanību meiteņu vecuma grupām, izmantojot Kivtu un Nukšu kapulauku arheoloģisko materiālu un

etnogrāfisko materiālu, to tiešā veidā attiecinot arī uz aizvēstures posmu. Jāatzīst, ka šis pētījums ir diezgan neveikls mēģinājums risināt vecuma grupu jautājumus, jo ir apšaubāma etnogrāfiskā un folkloras materiāla sniegto ziņu attiecināšana uz vairākiem gadu simtiem senāku vēsturi. Turklāt Leinasare savā pētījumā liek uzsvaru uz folkloras materiālu, arheoloģisko materiālu pieminot tikai vietām. Tomēr, neskatoties uz šī pētījuma nekonsekvenci, to ir vērts pieminēt, jo tas tapis 1993. gadā, kad Eiropā doma par bērnu arheoloģiju tikai sāk attīstīties.

Tāpat nevar neatzīmēt antropologu Gunta Gerharda un Gunitas Zariņas veiktos pētījumus. Gerharda darbos aplūkoti jautājumi gan par antropoloģiskā materiāla – tai skaitā arī bērnu kaulu – vispārīgām problēmām, gan tā izvērtējumu konkrētos kapulaukos. Tāpat antropologs sniedz ieskatu bērnu apbedījumu skaita problemātikā un kapulaukos konstatēto indivīdu dzimumu sadalījumā.²⁵ Zariņa plaši pētījusi paleodemogrāfiju, tās ietvaros aplūko arī bērnu skaitu un zēnu/meiteņu apbedījumu attiecību kapulaukos. Analizējot paleodemogrāfiju, Zariņa izveidojusi arī apbedīto indivīdu bioloģiskā vecuma likumsakarības, tajās iekļaujot arī bērnu vecuma grupu izplatību kapulaukos.²⁶

Līdz šim plašākais antropoloģiskais darbs, kurā aplūkotas arī bērnu vecuma grupas un pat to statuss sabiedrībā, ir Raisas Denisovas bronzas laikmeta Ķivutkalna kapulauka analīze.²⁷ Denisova, analizējot Ķivutkalna apbedījumus, ir izstrādājusi vecuma grupu un dzimumu sadalījumu kapulaukā, kā arī sniegusi bērnu vecuma grupu attīstību un iespējamo vecuma robežu, kad tie kļūst par pilnvērtīgiem sabiedrības locekļiem. Tomēr jāatzīst, ka šis 1986. gadā tapušais pētījums ir pārvērtējams, jo Denisova vecuma grupu un dzimumu sadalījumu ir noteikusi pēc tālaika antropoloģiskajām metodēm, kuras mūsdienās ir ļoti pilnveidojušās un kļuvušas precīzākas.

Tomēr pagaidām Latvijas arheoloģijā veiktie pētījumi nesniedz pilnīgu priekšstatu par bērnu apbedījumu specifiku, kā arī bērnu lomu un statusu sabiedrībā, vispār neaplūkojot dzīvesvietu arheoloģisko materiālu saistībā ar nepieaugušo sabiedrības locekļu ikdienu un dalību saimnieciskajā dzīvē. Tieši tāpēc ir vērts ieskicēt Latvijas arheoloģiskā materiāla sniegtās iespējas *bērnu arheoloģijas* jautājumu pētniecībai.

TERMINOLOĢIJAS PROBLĒMĀTIKA

Pirms sākt sīkāk apskatīt Latvijas teritorijas arheoloģiskā materiāla iespējas, jāpieskaras būtiskai problēmai, ar kuru nākas saskarties, veicot šāda veida pētījumus, – sabiedrības locekļu vecuma grupu terminoloģijai. Vispirms jāatzīmē, ka var izdalīt vairākas izpratnes par indivīda vecumu:

- 1) kalendārais (jeb tā sauktais “pases”) vecums – indivīda vecums kopš dzimšanas brīža. Lai to konstatētu, ir jāzina indivīda dzimšanas un miršanas dati;
- 2) fizioloģiskais jeb bioloģiskais vecums, kas saistāms ar indivīda augšanu, attīstību un novecošanu. Šis vecums reizēm var atšķirties no indivīda kalendārā vecuma (ķermenis un skelets var attīstīties ātrāk vai lēnāk, nekā tas ir bioloģiski noteikts);
- 3) sociālais vecums – konkrētas sabiedrības izstrādātās normas un attieksme pret individu saskaņā ar viņa vecumu. Šajā vecuma izpratnes grupā var būt vislielākās atšķirības gan no bioloģiskā, gan kalendārā vecuma.²⁸

Arheoloģiskajos izrakumos var gan konstatēt fizioloģisko vecumu – pēc antropoloģiskajiem materiāliem, gan var mēģināt noteikt sociālo vecumu pēc arheoloģiskajiem datiem – lielākoties pēc apbedījumu inventāra. Kalendāro vecumu var noteikt tikai gadījumos, kad ir saglabājušies dati par individu dzimšanas un miršanas laiku. Kā jau minēts, fizioloģiskais vecums un sociālais vecums ne vienmēr var sakrist, tieši tāpēc nereti rodas situācijas, kad antropologs mirušo ir noteicis kā vienas vecuma grupas pārstāvi (piemēram, bērns), savukārt arheologs pēc kapa inventāra – kā citas (piemēram, pieaugušais). Vēl vairāk – nereti indivīda identifikācijas termini atšķiras pat vienas specialitātes pārstāvju vidū vai arī pastāv atšķirības teritoriāli. Piemēram, pediatrijas nozarē nepieaudzis indivīds tiek saprasts kā indivīds vecumā līdz ~ 15 gadiem, bioarheoloģijas zinātnē – līdz ~20 gadiem, osteoloģijā – līdz ~16 gadiem, Lielbritānijas bioarheoloģijas nozarē – līdz ~17 gadiem, medicīniskajā antropoloģijā – līdz ~15 gadiem.²⁹ Līdz ar to dažādos antropologu darbos, kas veltīti apbedīto analīzei, mirušais vienā gadījumā var tikt interpretēts gan kā nepieaudzis, gan pieaudzis indivīds, tomēr tas ne vienmēr nozīmēs, ka šādā vecuma kategorijā konkrētais indivīds ir ticis iedalīts arī dzīves laikā. Tāpēc ir būtiski atcerēties, ka katra sabiedrība veidota pēc saviem likumiem un, iespējams, vienā kapulaukā apbedītais desmitgadīgais zēns dzīves laikā ir pildījis vienkāršus mājas darbus un spēlējis kopā ar draugiem, savukārt citā kapulaukā guldītais vienaudzis savā sabiedrībā jau ticis uzskatīts par jaunu vīrieti ar attiecīgiem no tā izrietošiem pienākumiem.

Neņemot vērā iepriekš pausto atziņu un pētījumā par kādu sabiedrību izmantojot konkrētā pētnieka priekšstatus par to, kas ir bērns un pieaugušais un kurā vecumā notiek pāreja no vienas kategorijas otrā, ir iespēja, ka tiks mākslīgi izveidota sabiedrības struktūra, pašam pētniekam jau sākotnēji novelkot iedomāto vecuma robežlīniju. Lai izvairītos no šādas situācijas un pētījumu izveidotu objektīvāku, varbūt pareizākais variants būtu izmantot pēc iespējas tālāko vecuma kategorijas robežu, tomēr sasaistot to ar cilvēka fizioloģisko attīstību.

Respektīvi, veicot pētījumu par bērnu apbedījumiem, vajadzētu par bioloģiski nepieaugušiem indivīdiem uzskatīt visus mirušos vecumā līdz 17–19 gadiem (izmantojot bioloģisko vecumu, kad indivīda skelets ir pilnībā noformējies) un, analizējot kapu inventāru, izdarīt secinājumus, vai un kad ir iespējams novilkt robežu, pēc kuras nepieaugušais indivīds kļūst par pieaugušu sabiedrības locekli.

Jāatzīmē, ka Latvijas arheoloģijas literatūrā pastāv diezgan būtiska nekoncekvence jēdzienu lietošanā attiecībā uz nepieaugušajiem sabiedrības locekļiem. Latviešu valodā ir vairāki jēdzieni, ar kuriem mēdz apzīmēt indivīdus, kuri bioloģiski un pēc sava vecuma neskaitās pieaugušie, – *zīdainis, bērns, pusaudzis, jauniešs*. Visbiežāk arheoloģijas darbos par apbedījumu pētniecību var saskarties ar apzīmējumiem *bērna (zēna/meitenes) apbedījums* vai *pusaudža apbedījums*. Pirmais apzīmējums tiek izmantots gadījumos, kad, pēc arheologa domām, mirušais nav bijis pieaudzis indivīds, savukārt otrs termins bieži tiek lietots bez īsta pamatojuma, visticamāk, gadījumos, kad arheologs mirušo identificē kā *gandrīz pieaugušo*. Protams, ir saprotama arheologu izvēle par labu otrajam jēdzienam, jo gadījumā, kad nepieaudzis indivīds ir sasniedzis, piemēram, 15–16 gadu vecumu, nav īsti korekti to joprojām dēvēt par bērnu, tomēr viennozīmīgi attiecināt šo jēdzienu uz aizvēstures sabiedrību arī nebūtu īsti pareizi, jo, iespējams, šāda kategorija nemaz nav pastāvējusi vai arī ir pastāvējusi citos gadu ietvaros. Tāpēc, kamēr nav pierādīts, kādā vecumā un kā pēc senlietu materiāla konkrētā kapulaukā var noteikt, ka mirušais ir pusaudzis, aprakstot apbedījumus, vajadzētu izmantot iedalījumu: *pieaugušais (vīrietis/sieviete)* un *bērns (zēns/meitene)* vai *nepieaudzis indivīds (zēns/meitene)*, protams, izdalot arī grupējumu – *nenosakāms indivīds*.

PĒTNIECĪBAS IESPĒJAS VIDĒJĀ UN VĒLĀ DZELZS LAIKMETA KAPULAUKOS

Lai veiksmīgāk un objektīvāk varētu analizēt un interpretēt bērnu apbedījumus, ir nepieciešami divi svarīgi aspekti – antropoloģiskā materiāla un arheoloģiskā materiāla laba saglabātības pakāpe. Tas nodrošinātu vienlaikus gan bērna kā fiziskas un bioloģiskas būtnes, gan bērna kā konkrētas sabiedrības locekļa un tās mitoloģisko priekšstatu analīzi. Latvijas arheoloģiskajā materiālā šie aspekti visveiksmīgāk ir atrodamī vidējā un vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos, no kuriem pieejams visplašākais antropoloģiskais materiāls, kurš ļauj ne tikai izstrādāt dažādus paleodemogrāfijas un paleopatoloģijas pētījumus, bet arī veikt indivīdu fizioloģiskā vecuma un konkrētā kapa inventāra korelāciju, izdarot secinājumus par apbedīto iespējamo sociālo vecumu un ieņemto stāvokli sabiedrībā. Kā jau iepriekš minēts, indivīda fizioloģiskais un sociālais vecums var nesakrist, tāpēc ļoti būtiska ir šāda antropoloģisko un arheoloģisko datu salīdzināšana. Tā kā

objektīvus datus var iegūt tikai no tādiem vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukiem, kuros izpētīts pietiekami liels apbedījumu skaits, iegūts plašs arheoloģiskais un pieejams antropoloģiskais materiāls, tad šajā pētījumā apskatīti trīs kapulauki: Aizkraukles Lejasbitēni (3.–10. gs.), Salaspils Laukskola (10.–13. gs.), Bauskas Čunkāni–Dreņģeri (8.–11. gs.). Šo kapulauku materiāls analizēts, salīdzinot antropoloģiskos datus ar arheoloģisko informāciju par bērnu apbedījumiem. Lai veidotu kopēju kontekstu iegūtajiem datiem, aplūkoti arī citi Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauki.

Minētajos trīs kapulaukos, līdzīgi kā citviet Eiropā, ir vērojams bērnu apbedījumu trūkums, iekļaujoties 15–30% robežās.³⁰ Šāda tendence vērojama arī citos aplūkojamā laika kapulaukos, turklāt iezīmējas zināmas etniskas atšķirības. Apkopojot arheoloģiskos un antropoloģiskos datus par latgaļu, sēļu (Nukšu kapulaukā – 18,2% bērnu apbedījumu,³¹ Kivtu – 25%,³² Kristapiņu – 16%,³³ Kalniešu II – 9%³⁴) un zemgaļu (Ošu kapulaukā – 8,7%,³⁵ Bāļu–Šķērstaīņu – 8,2%³⁶) kapulaukiem, tajos bērnu skaits ir ievērojami mazāks nekā lībiešu (Raušu kapulaukā – 23,7%,³⁷ Vampeniešu II – 30,2%,³⁸ Kokneses – 40,7%,³⁹ Vampeniešu I – 41% bērnu apbedījumu⁴⁰) kapulaukos. Kopīga praktiski visu kapulauku pazīme ir zīdaiņu apbedījumu trūkums. Diemžēl vienīgais šī raksta autorei zināmais antropoloģiski nosakāmais zīdaiņa apbedījums vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā ir konstatēts Laukskolas kapulaukā – 241. kapā, kas ierakts virs 242. sievietes apbedījuma⁴¹ (arheoloģiskajos pārskatos atrodamas ziņas arī par citiem iespējamiem zīdaiņu apbedījumiem, piemēram, Mežotnes centra kapulauka 81. kaps,⁴² Bāļu–Šķērstaīņu kapulauka 18. kaps⁴³ u.c., diemžēl šie gadījumi nebija antropoloģiski pārbaudāmi). Pēc augšdelma kaula aptuvenajiem izmēriem bija iespējams noteikt, ka mirušais ir vecumā līdz vienam gadam (precīzāk noteikt nevarēja, jo kauls nebija saglabājies pilnībā).⁴⁴ Pēc arheoloģiskajiem datiem 241. kaps ir atzīts par mazas meitenes apbedījumu, kurā konstatētas divas bronzas spirālaproces, dzelzs nazis, zila stikla dubultkrelle, bezripas gludinātās keramikas lauska un krama asmens.⁴⁵

Risinot bērnu apbedījumu skaita jautājumu, diemžēl neviens no piedāvātajiem variantiem nav atzīstams par pilnīgi ticamu skaidrojumu. Lai gan kaulu materiāls kapulaukos ir salīdzinoši sliktā stāvoklī, nevar pieņemt, ka lielais bērnu trūkums pilnībā būtu kompensējams ar labāk saglabājušos antropoloģisko materiālu. Pat tajās situācijās, kad antropoloģiskais materiāls ir izzudis, var konstatēt kapa bedri un pēc tās mēģināt noteikt apbedītā vecuma grupu (lai gan kapa bedres izmērs var būt ļoti neviennozīmīgs pierādījums). Turklāt Laukskolas kapulaukā zīdaiņa apbedījumā konstatētais augšdelma kauls, lai arī vienīgais, kas saglabājies, tomēr ir diezgan labā stāvoklī, kas liecina, ka zīdaiņu kauli var saglabāties arī senos apbedījumos.

Bērnu apbedījumu niecīgo skaitu nereti mēdz skaidrot ar kapulauka nepietiekamu izpēti,⁴⁶ tomēr jāatzīst, ka no aplūkotajiem plašākajiem kapulaukiem šis aspekts būtu attiecināms tikai uz Čunkānu–Dreņģeru kapulauku, kurš izpētīts daļēji, līdz ar to pastāv iespēja, ka nepētītajā daļā koncentrējas pārējie bērnu apbedījumi. Savukārt gan Lejasbitēni, gan Laukskola ir gandrīz pilnībā izpētīti arheoloģiskie pieminekļi.

Kā bērnu apbedījumu specifiku nereti piemin arī kapu seklumu, kas varētu ietekmēt to saglabāšanos un konstatēšanu arheoloģiskajā materiālā, jo seklākie apbedījumi var tikt iznīcināti vēlāko saimniecisko darbību rezultātā.⁴⁷ Tomēr, aplūkojot visu trīs kapulauku bērnu apbedījumus, jāsecina, ka tie lielākoties ierakti tikpat dziļi kā pieaugušo apbedījumi. Lejasbitēnos bērnu kapi atrodas 20–80 cm dziļumā, līdzīgā amplitūdā ir arī pieaugušo apbedījumi.⁴⁸ Līdzīga situācija vērojama Čunkānu–Dreņģeru un Laukskolas kapulaukā, kurā bērnu apbedījumi ierakti 10–90 cm dziļumā.⁴⁹ Lai gan salīdzinoši daudzi bērnu apbedījumi patiešām ir sekli (10–20 cm), šādi apbedījumi konstatēti ļoti mazā skaitā, un nereti pat maziem bērniem apbedījums izveidots lielā dziļumā (piemēram, Laukskolas 4. kapa 1–3 gadus vecā zēna apbedījums ierakts 70 cm dziļi, 78. kapa 2–3 gadus vecā bērna – 80 cm dziļi⁵⁰). Tomēr iespējams, ka zīdaiņu un mazu bērnu apbedījumi ierakti tik sekli (tīri praktisku iemeslu dēļ, jo mazu kapa bedri ir grūtāk izveidot dziļi), ka tie visi patiešām iznīcināti vēlākos zemes apstrādes darbos. Tomēr šai versijai grūti rast pierādījumus, līdz ar to tā paliek tikai hipotēzes līmenī.

Bērnu apbedījumu mazo skaitu bieži mēdz saistīt ar atšķirīgām bērnu tradīcijām. Iespējams, arī Latvijā vidējā un vēlā dzelzs laikmetā zīdaiņu un mazu bērnu apbērēšanai tikusi izmantota kāda atšķirīga tradīcija, kuru nevar konstatēt arheoloģiskajā materiālā. Var tikai izteikt minējumus, kā un kur norisinājusies šāda apbērēšana, jo rast tai pierādījumus ir gandrīz neiespējami.

Kā nākamo aspektu bērnu apbedījumu pētniecībā un attiecīgi bērnu lomas noskaidrošanā ir vērts aplūkot kapulauka organizāciju – apbedījumu izvietojumu, orientāciju un kapa bedres izmērus. Nereti arheoloģiskajā materiālā tiek konstatēts, ka bērnu apbedījumi nav lokalizēti kopā ar pieaugušo kapiem, bet gan novietoti citā vietā vai kādā īpašā kapulauka nodalījumā.⁵¹ Aplūkojot bērnu apbedījumu izvietojumu Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos, var secināt, ka tajos nav iespējams izsekot vienādiem kapulauka veidošanas aspektiem. Respektīvi, ir kapulauki, kuros var manīt kādas noteiktas tendences nepieaugušu indivīdu izvietojumā, savukārt citos pieminekļos šādas sakarības nav atrodamas. Jāatzīst, ka dažos kapulaukos konstatētas tuvu novietotu bērnu apbedījumu grupas, kuras varētu saistīt ar kādu īpašu “bērnu kapulauka” daļu. Veicot izrakumus Lipšu

kapulaukā, konstatēts, ka tā ZA daļā vienkopus (ap 400 m² lielā laukumā) koncentrējas 12 bērnu apbedījumi.⁵² Arī Vampeniešu I kapulauka DR daļā konstatēta 20 bērnu skeletapbedījumu koncentrācija, kuru arheoloģe Elvīra Šnore skaidro kā īpašu kapulauka nodalījumu (1. att.). Interesanti, ka blakus apbedījumiem ar daudzveidīgām piedevām sastopami kapi bez jebkādām piedevām. Iespējams, šie kapi norāda uz sabiedrības diferenciāciju, kas izpaudusies arī bērnu vidū.⁵³ Tomēr, palūkojoties uz kapulaukā konstatēto bērnu kapu skaitu salīdzinājumā ar apbedījumu kopskaitu, var redzēt, ka tas veido 41%, kas uz pārējo kapulauku fona ir ļoti liels īpatsvars. Tāpēc var pieņemt, ka bērnu mirstība šo kapulauku izmantojušajā sabiedrībā bijusi diezgan augsta un bērnu apbedījumu koncentrācija vienviet, iespējams, norāda nevis uz īpašas kapulauka daļas izveidošanu, bet gan uz augstāku mirstību īsā laika posmā. Tāpat jāatzīmē, ka starp šiem bērnu apbedījumiem bija arī pieaugušo kapi, kas liecina, ka šo kapulauka daļu īsti nevarētu skaidrot kā tikai bērnu nodalījumu.

Šādi gadījumi, kad kapulaukā var konstatēt lielāku bērnu apbedījumu grupu vai nodalījumu, Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta arheoloģiskajā materiālā ir retums, jo lielākoties bērnu kapi atrasti visā kapulauka teritorijā. Tradicionāls piemērs tam ir Kivtu kapulauks, kur bērnu kapi konstatēti visā teritorijā, lai gan reizēm divi vai trīs vienkopus (2. att.). Arī Kristapiņu kapulaukā bērnu apbedījumi ir izvietoti visā tā platībā, neveidojot nekādu īpašu "bērnu daļu" (3. att.). Līdzīga aina vērojama arī Lejasbitēnu, Laukskolas un Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā. Šāds vienlīdzīgs bērnu un pieaugušo apbedījumu izvietojums kapulaukā varētu liecināt par sabiedrības līdzvērtīgo attieksmi pret visiem tās locekļiem, kas apbedīti kapulaukā (neizslēdzot varbūtību par alternatīvas apbēresšanas pastāvēšanu, kura nav konstatējama kapulaukā un varētu norādīt uz kādas grupas atšķirīgo nozīmi un lomu sabiedrībā).

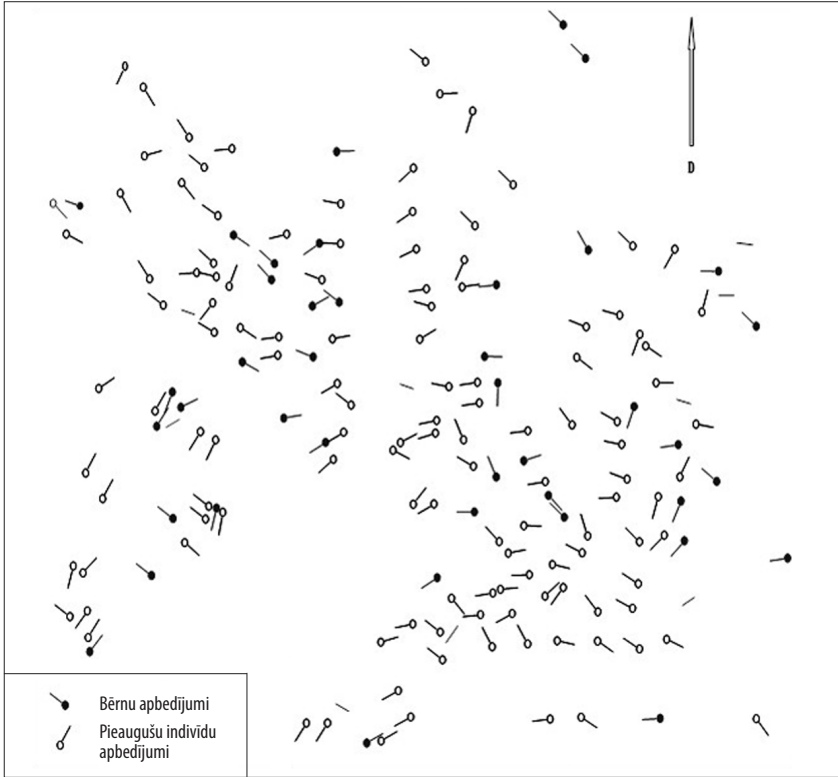
Aplūkojot bērnu apbedījumu orientāciju kapulaukā, jāsecina, ka nereti novirzes no tradicionālās orientācijas vērojamas tieši bērnu apbedījumos.⁵⁴ Apkopojot 909 latgaļu apbedījumu (27 līdzenie kapulauki) materiālu, Rādiņš konstatēja, ka novirzes tradicionālajā orientācijā vērojamas 6,4% vīriešu (8,4% zēnu) un 8,6% sieviešu (6,3% meiteņu) līdzeno apbedījumu.⁵⁵ Aplūkojot konkrētāk dažus kapulaukus, var redzēt, ka, piemēram, Lejasbitēnos lielākoties ir ievērota latgaļu kapulaukiem tradicionālā apbedījumu orientācija, kur vīrieši ir guldīti ar galvu uz austrumiem un sievietes – uz rietumiem. Arī zēnu un meiteņu orientācija lielākoties ir atbilstīga dzimumam, lai gan deviņos gadījumos ir vērojama novirze no tradicionālās normas, ko, iespējams, ietekmējušas zemgaļu un latgaļu etniskās tradīcijas. Tiesa, reizēm var vērot tendenci mirušā bērna dzimumu noteikt tikai pēc apbedījuma orientācijas, kas tomēr ne vienmēr var kalpot par ticamu kritēriju.⁵⁶

1. att. Vampeniēšu I kapulauka bērnu apbedījumu shematisks attēlojums. Pēc: Elvira Šnore, Vampeniēšu I kapulauka plāni (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, plānu Nr.: VI AA: 124-2: 24, 25, 26, 27); raksta autores noformējums

Laukskolas kapulaukā lielākoties ievērota tradicionālā lībiešu apbedījumu orientācija – sievietes un vīrieši guldīti ar galvu uz ZR. Visbiežāk novirzes no šīs tradīcijas arī ir vērojamas bērnu apbedījumos – 20% no visiem apbedījumiem nav ievērota ZR orientācija. Visbiežākā novirze ir orientācija uz Z, tāpat samērā bieži bērni ir guldīti ar galvu uz DA – šāda mirušo orientācija bieži tiek saistīta ar zemaļu apbedījumiem.⁵⁷

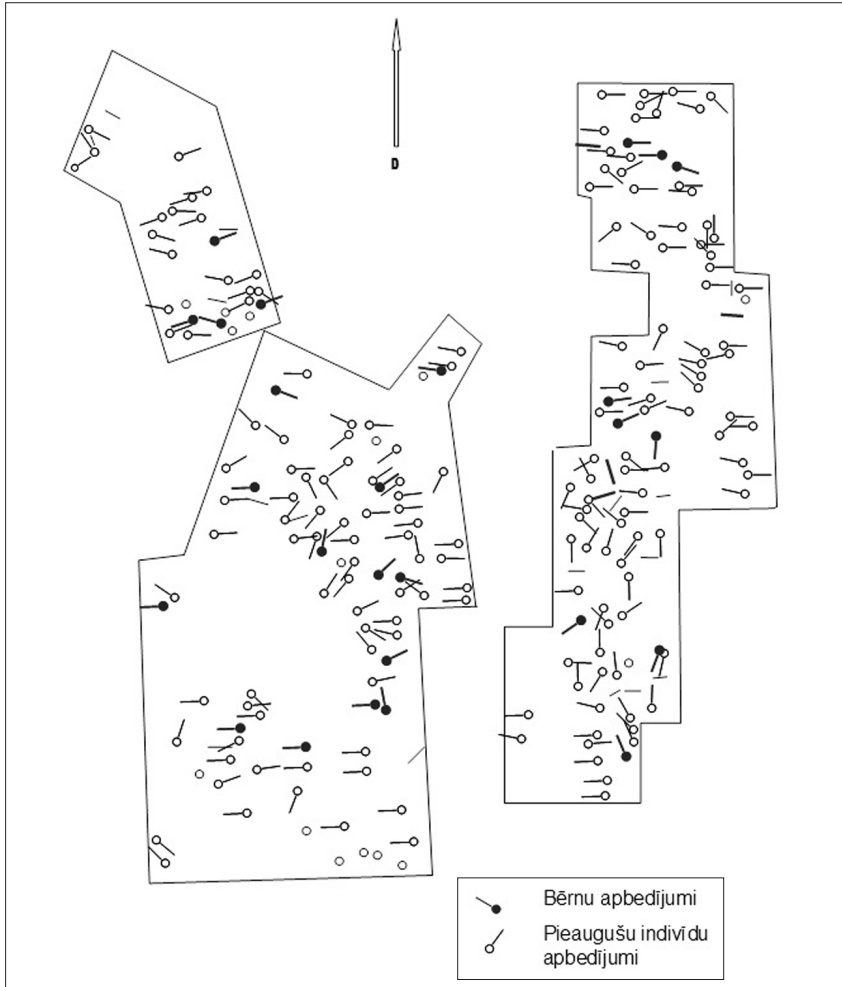
Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā lielākoties ir ievērota DA (vīriešiem) un ZR (sievietēm) orientācija, lai gan 8.–9. gs. apbedījumos ļoti bieži vērojama nekoncekvence orientācijā un mirušie guldīti dažādos virzienos. Tomēr vienā rindā blakus apbedītiem viena dzimuma pārstāvjiem lielākoties ir ievērota vienota orientācija. Zēnu un meiteņu orientācija lielākoties nesakrīt ar vīriešu un sievietes orientāciju, respektīvi, tradicionālajā sievietes apbedījumu orientācijā – ZR ir guldīti

2. att. Kivtu kapulauka bērnu apbedījumu shematiskais attēlojums. Pēc: Elvīra Šnore (1987). *Kivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne; raksta autore noformējums

pieci zēni un tikai divas meitenes, savukārt vīriešu kapu orientācijā – DA guldīti seši zēni un četras meitenes. Visbiežāk šādas novirzes novērotas meiteņu apbedījumiem, zēni lielākoties guldīti tradicionālajos virzienos. Čunkānu kapulaukā gan ir daudz nenosakāma dzimuma bērnu apbedījumu, tāpēc pilnīgi pieļaujams, ka arī orientācijas ziņā istā situācija ir bijusi citāda.

Risinot bērnu apbedījumu orientācijas neatbilstību, varētu piekrist vietām izteiktajam apgalvojumam, ka orientācijas novirzi ir ietekmējuši gadalaiki un klimatisko apstākļu īpatnības apbedīšanas brīdī,⁵⁸ tāpēc šādas nebūtiskas novirzes nebūtu ņemamas vērā. Tikai gadījumos, kad orientācija ir diametrāli pretēja tradicionālajai, varētu runāt par tās neatbilstību, kas, iespējams, saistīta ar sociāliem aspektiem vai atšķirīgām apbedīšanas paražām.

3. att. Kristapiņu kapulauka bērnu apbedījumu shematiskais attēlojums. Pēc: Ināra Kuniga (2000). *Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs.* Rīga: RaKa; raksta autore noformējums

Reizēm gadījumos, kad nav saglabājušies indivīda kauli un raksturojošas senlietas, apbedītā vecuma grupa tiek noteikta pēc kapa bedres izmēriem. Nereti nekritiski tiek pieņemts, ka bērniem kapa bedre vienmēr būs daudz īsāka nekā pieaugušajiem. Tomēr, aplūkojot bērnu apbedījumus dažādos kapulaukos, var secināt, ka nepieaugušu indivīdu apbedījumi mēdz būt gan patiešām ļoti īsi, gan nereti tikpat gari kā pieaugušo. Visraksturīgāk šī parādība izpaužas lībiešu

apbedījumos, kuros vērojama tradīcija mirušo apbedīt kopā ar māla podu, kas attiecīgi pagarina kapa bedri. Tomēr arī latgaļu un zemgaļu apbedījumos nereti konstatētas lielas bērnu kapu bedres, bieži tieši postītajos apbedījumos, kad, aplaupot kapus, tie izjaukti.⁵⁹ Lai varētu sniegt secinājumus par bērnu kapu bedrēm, jāizanalizē atsevišķi pieminekļi, jo katrā kapulaukā bedru izmēri nedaudz atšķiras.

Lejasbitēnu bērnu kapu bedru garums iekļaujas 115–250 cm amplitūdā. Lai gan pati īsākā kapa bedre, 115 cm gara, ir ļoti mazam bērnam – 3–4 gadus vecam, jāatzīmē, ka arī 225. kapa bedrei, kurā pēc arheoloģiskajiem datiem ir apbedīta meitene, toties pēc antropoloģiskajiem datiem šī “meitene” ir pieaugusi sieviete, garums ir 115 cm, tomēr šajā gadījumā kapa bedre bija iezīmējusies nepilnīgi, līdz ar to maldīgi radījusi priekšstatu, ka apbedītais ir bērns. Kapa bedres, kas ir garākas par 200 cm, konstatētas deviņiem apbedījumiem,⁶⁰ no tiem trijos apbedījumos mirušie arheoloģiski tiek uzskatīti par pieaugušiem, savukārt antropoloģiski tie ir nepieauguši indivīdi (11–17 gadus veci).

Laukskolas kapulaukā ir vērojama kapu bedru mākslīga pagarināšana. Lielākoties bedres veidotas atbilstoši mirušā augumam, tomēr reizēm konstatēts, ka bedre izrakta pat līdz 1 m garāka nekā mirušais.⁶¹ Tas, visticamāk, saistīts ar tradīciju mirušajam pie kājām likt māla podiņu ar ēdienu, tāpēc bedre veidota daudz garāka. Tāpat pieļaujams, ka kapu paplašinājuši un pagarinājuši līdz dotie ziedoņi (piemēram, suņu un citu dzīvnieku kauli).

Šādu savdabīgu apbedīšanas tradīciju rezultātā bērnu kapu bedru garums variē ļoti plašā amplitūdā. Bedres garums ir no 70 cm līdz pat 230 cm (šajā amplitūdā tiek iekļauti tikai tie apbedījumi, kuros guldīts viens pats bērns). Tomēr lielākoties bērni apbedīti 110–180 cm garās bedrēs. Jāpiebilst, ka šajā amplitūdā dažkārt iekļaujas arī pieaugušo apbedījumi (lai gan, protams, lielākoties tie apbedīti bedrēs, kuras garākas par 200 cm), dažkārt mirušie guldīti 150–170 cm garās bedrēs – tikpat garās un platās kā bērniem.⁶²

Arī Čunkānu–Dreņģeru bērnu kapu bedru garums iekļaujas ļoti plašā amplitūdā (85–298 cm), tomēr pārsvarā kapi ir 150–200 cm gari. Lai gan pieaugušajiem lielākoties ir 190–230 cm gari kapi, nereti var atklāt arī daudz mazākas bedres – 130–150 cm garas (abiem dzimumiem). Tomēr arī šajā gadījumā, līdzīgi kā Lejasbitēnu kapulaukā, var pieļaut, ka bedres ir iezīmējušās nepilnīgi un tādēļ tās konstatētas tik īsas. Bedru garums ļoti variē vienas vecuma grupas ietvaros, piemēram, 2–4 gadus vecu bērnu apbedījumiem ir gan 92 cm, gan 250 cm garas bedres. Salīdzinot Čunkānu–Dreņģeru kapu bedru garumu ar Lejasbitēnu un Laukskolas bērnu kapu garumu, var secināt, ka Čunkānos tas variē daudz plašākā amplitūdā un pārsvarā ir krietni lielāks. Tā kā Čunkānu kapulaukā ir daudz postīto apbedījumu, varētu pieņemt, ka tas ir ietekmējis arī kapu bedru iezīmēšanos.⁶³

Būtiska piebilde – nosakot kapu bedru izmērus, jāatceras, ka bedres var neiezīmēties zemē pilnīgi, kā rezultātā iegūtie izmēri var būt mazāki nekā īstenībā, vai tieši pretēji – postītiem apbedījumiem izmēri var būt lielāki, nekā tie bijuši tad, kad apbedījums veidots. Šādi gadījumi konstatēti visos kapulaukos – jau aprakstītais Lejasbitēnu 225. kaps (115 cm garš), kurā guldīta antropoloģiski pieaugusi sieviete, Laukskolas 519. kaps, kura bedres garums ir 140 cm un kurā guldīts antropoloģiski pieaudzis vīrietis, Čunkānu–Dreņģeru kapulauka 160. kaps, kura bedre ir 150 cm gara un kurā guldīts antropoloģiski pieaudzis indivīds. Nereti konstatēti arī pretēji gadījumi – Lejasbitēnu 326. kapam, kurš arheoloģiski atzīts par sievietes, bet antropoloģiski – par 11–12 gadus veca bērna apbedījumu, bedre ir 210 cm gara, Čunkānu 148. kapā guldīts 3–4 gadus vecs bērns, savukārt tā garums ir sasniedzis pat 245 centimetrus. Šādos gadījumos, visticamāk, kapa bedre nav iezīmējusies atbilstoši saviem sākotnējiem izmēriem, tāpēc pēc arheoloģiski konstatētā tās garuma mirušais maldīgi ticis iekļauts bērnu/pieaugušo grupā.

Principā, apkopojot bērnu kapu bedru izmērus, var izveidot šādu sakarību: *mazs kaps (izteikti iezīmējies) = bērns, bet bērns ≠ mazs kaps*. Respektīvi, ja tiek konstatēta izteikti iezīmējusies maza kapa bedre ar raksturīgu inventāru (krellītes, spirālītes), var apgalvot, ka tajā bijis guldīts bērns, savukārt, atrodot liela garuma kapu ar tādu pašu inventāru, nevar viennozīmīgi apgalvot, ka tajā guldīts pieaugušais. Šādos gadījumos lielāku skaidrību varētu ieviest antropoloģiskā materiāla analīze, tomēr, ja tas nav pieejams vai saglabājies ļoti slikti, apbedījums būtu jādefinē kā “nenosakāms”.

Gan kapu izvietojums kapulaukā, gan to orientācija, tāpat bedru izmēri ir svarīgi lielumi, lai radītu pilnīgāku priekšstatu par bērnu apbedījumu veidošanu un to iespējamo specifiku, tomēr ne mazāk svarīgs aspekts ir mirušajiem līdzīgi dotās lietas. Principā kapu inventārs būtu aplūkojams atsevišķi, jo ir ļoti plašs, daudzpusīgs un paver daudzas interpretācijas iespējas. Šajā rakstā tās tikai ieskicētas, izdalot svarīgākos aspektus bērnu lomas pētniecībā.

Izanalizējot bērnu apbedījumu inventāru, var secināt, ka nepieaugušajiem sabiedrības locekļiem kapā līdzīgi dotas lielākoties tās pašas senlietas, kas pieaugušajiem, variējot tikai izmēru un dažādu senlietu veidu ziņā. Nepieaugušu indivīdu apbedījumos tiek konstatēts dzimumam atbilstošs kapu inventārs, vienīgi maziem bērniem nereti (līdz 7 gadu vecumam) inventārs ir vienveidīgāks, būtiski neizdalot dzimumu un lielākoties konstatējot sievietēm raksturīgās rotas. Lielāku zēnu apbedījumos tiek atrasti vīriešiem raksturīgie ieroči, savukārt meitenēm – sieviešu darbarīki un iedzīves priekšmeti. Tomēr būtiski atzīmēt, ka senlietu līdzdošanas tradīcijas ļoti variē dažādu kapulauku ietvaros, lai gan iezīmējas zināmas etniskās īpatnības. Piemēram, latgaļu

kapulaukos bērnu apbedījumos samērā reti tiek konstatēti darbarīki, libiešu kapulaukos bērnu apbedījumos retāk atrod ieročus, savukārt diezgan bieži – dažādus sadzīves priekšmetus. Zemgaļu kapulaukos meiteņu apbedījumos bieži konstatē darbarīkus, kuri lielākoties ir nolietotā stāvoklī, tātad, visticamāk, izmantoti dzīves laikā.⁶⁴

Salīdzinot iegūto arheoloģisko materiālu ar bērnu vecuma grupām, ir iespējams izdalīt zināmas likumsakarības kapu inventārā, tiesa, vecuma grupu un senlietu korelācija saskatāma tikai konkrēta kapulauka ietvaros. Lejasbitēnu kapulaukā bērniem līdz ~9 gadu vecumam kapā līdzdotas vienkāršas rotas, lielākoties aproces un gredzeni, savukārt Laukskolas kapulaukā šajā vecumā jau vērojams sarežģītāks kapu inventārs, nereti konstatēti ieroči, kā arī darbarīki. Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā tieši šajā vecuma grupā ir vislielākā dažādu senlietu izplatība, kā arī biežāk konstatēti ieroči un darbarīki. Savukārt 9–13 gadu vecums, ar kuru gan Lejasbitēnos, gan Laukskolā saistāmi piedevām bagāti kapi, Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā pārstāvēts ar ļoti nabadzīgu inventāru. Lai gan Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā konstatēti 15 apbedījumi, kas iekļaujas šajā vecuma grupā, tikai dažos no tiem bija senlietas – pārsvarā kaklariņķi, rotadatas, piekariņi, gredzeni, bet nebija ieroču, kuri līdzdoti mirušajiem, sākot ar ~14 gadu vecumu. Līdzīgu situāciju Austrumlietuvas dzelzs laikmeta apbedījumos apraksta arheologs Kurila, konstatējot, ka pusaudžu vecuma grupā (12–20 gadu robežās) kapu inventārs ir daudz nabadzīgāks nekā bērnu apbedījumos. Kurila šo aspektu interpretē saistībā ar apbedījuma inventāra piederību mirušajam un sociālās lomas atspoguļojumu, respektīvi, senlietas nav tikai bērnam piederīgas, bet lielākoties ir bērna ģimenes sociālā un mantiskā statusa reprezentācija, attiecīgi – mirušā piederīgie apbedījumā ir devuši līdzīgi arī savas piemiņas lietas. Savukārt bērns, augot lielāks, pāriet citā sociālajā kārtā, kļūstot līdzvērtīgāks sabiedrības pieaugušajiem locekļiem un patstāvīgāks, iegūstot privātīpašumu, kurš tad arī tiek ievietots tā apbedījumā. Iespējams, sabiedrība uzskatījusi, ka šajā vecuma grupā indivīds jau ir pietiekami patstāvīgs un spēs par sevi parūpēties arī aizsaulē, tāpēc viņa kapa inventārs netika īpaši veidots no piederīgo lietām.⁶⁵ Varbūt arī Čunkānu–Dreņģeru kapulauka situāciju ir iespējams skaidrot līdzīgi – pieņemot, ka 9–13 gadu vecums ir pārejas posms, kurā bērni sāk kļūt patstāvīgāki. Tomēr ir pārdroši apgalvot, ka šo vecuma grupu var saistīt arī ar robežu, pēc kuras bērns sabiedrībā tiek uzskatīts par pilnvērtīgu pieaugušo.

Jāatzīmē arī dzimumam raksturīgo senlietu parādīšanās bērnu apbedījumos. Lejasbitēnu kapulaukā, tikai sākot ar 9–12 gadu vecumu, bērnu apbedījumos parādās dzimumu dalījums tādu senlietu veidā kā ieroči, darbarīki un konkrēta veida rotas, līdz tam lielākoties arī zēnu apbedījumos vērojamas latgaļu sievietēm raksturīgas rotas, kā

spirālaproces, spirālgredzeni u.c. Laukskolas kapulaukā zēnu apbedījumos ieroči likti jau no 3 gadu vecuma, iespējams, norādot uz salīdzinoši agru bērnu dzimtes dalījumu, savukārt Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā arī vismazāko bērnu (līdz 3 gadiem) apbedījumos tiek konstatētas konkrētam dzimumam raksturīgas senlietas – ieroči un darbarīki. Šķiet, ka šādas kapu inventāra īpatnības varētu norādīt uz dažādu sabiedrību uzbūves atšķirībām. Lejasbitēnos, iespējams, bērni līdz ~9 gadu vecumam uztverti kā atšķirīga sabiedrības grupa, kurā strikti neizdala dzimtes. Līdzīgu interpretāciju sniedz arī Kurila, secinot, ka meitenēm Austrumlietuvas dzelzs laikmeta apbedījumos ir stingri izteikta sieviešu rotu klātesamība, taču zēniem ne vienmēr kapā līdzdoti vīriešu piederumi. Kurila izsaka ideju, ka bērni, atrodoties pārejas posmā kļūšanai par sociāli pieaugušiem, ir veidojuši vienas dzimtes grupu, kura ir tuvāk sieviešu, nevis vīriešu grupai.⁶⁶ Šādu atziņu izteikusi arī Derevenska, uzskatot, ka bērniem līdz 2 gadu vecumam netiek nodalīta “sieviešu un vīriešu dzimte”, bet pēc 2 gadu vecuma tos iedala dzimumu kategorijās pēc vizuālā veidola – apģērba, rotaslietām. Laika posmā starp 3 un 4 gadiem ideja par bērna dzimti nostiprinās un paliek nemainīga.⁶⁷

Viens no būtiskākajiem un arī visgrūtāk atbildamajiem jautājumiem, kas izēmējas vecuma grupu analizē, ir: kurā vecumā bērns kļūst par sociāli pieaugušo, un kā to var konstatēt apbedījumu materiālā? Nereti Latvijas arheoloģijas literatūrā par bērnu pieaugšanas vecumu aizvēstures sabiedrībās pieņem ~ 15 gadu robežu,⁶⁸ tomēr aplūkoto kapulauku apbedījumu analīze neuzrāda kādu būtisku kapu inventāra maiņu pēc šī vecuma sasniegšanas. Tāpat ir izteikts minējums, ka bērnu pieaugšanu varētu saistīt ar kādas konkrētas senlietas parādīšanos apbedījumos. Latgaļu meitenēm reti konstatē vainadziņu, tāpēc tas varētu simbolizēt to, ka meitene ir sociāli pieaugusi,⁶⁹ savukārt lībiešu meiteņu kapos reti konstatē važiņu rotas – un tās varētu liecināt par statusa maiņu.⁷⁰

Izanalizējot minēto senlietu parādīšanos bērnu apbedījumos, jāsecina, ka vainadziņi Lejasbitēnu kapulaukā atrasti piecos kapos, kur mirušo vecums bija no 8 līdz 17 gadiem. Būtiski, ka vainadziņi atrasti tikai pa vienam atšķirīgās vecuma grupās, līdz ar to nevar izdalīt kādu dominējošo vecuma grupu. Tāpat jāpiemin, ka visos gadījumos mirušās arheoloģiski ir identificētas kā sievietes, iespējams, iepriekš paustā apgalvojuma dēļ – ka vainadziņš ir pieaugšanas rādītājs. Tomēr pēc šāda skaidrojuma sanāk, ka Lejasbitēnos gan 8–9 gadus, gan 15–17 gadus veca meitene tikusi uzskatīta par vienlīdz pieaugušo. Tas šķiet neticami, vēl vairāk tāpēc, ka citos tāda paša vecuma meiteņu kapos vainadziņi nav atrasti. Iespējams, vainadziņi šajā gadījumā ir ne tik daudz sociāli pieaugušas sievietes pazīme, bet gan sociāli vai mantiski augstāka indivīda apbedījuma pazīme. Aplūkojot Ludzas

Odukalna kapu materiālu, var redzēt, ka piecos meiteņu kapos (87., 124., 135., 204., 228.) arī ir atrasti vainadziņi, turklāt arī pārējās kapu piedevas šajos apbedījumos ir bijušas salīdzinoši bagātīgas.⁷¹ Savukārt Kivtu kapulaukā vainagi atrasti divos meiteņu kapos, tomēr tie šajos apbedījumos bija praktiski vienīgā piedeva, 60. kapā atrasta tikai bronzas stieple ap galvu un vainadziņa plāksnītes, savukārt 50. kapā – līdztekus vainadziņa fragmentiem arī bronzas aprocīte.⁷² Tiesa, citu senlietu trūkumu varētu skaidrot ar to, ka kapi bijuši traucēti un arī pārējie Kivtu meiteņu kapi nav bijuši ar bagātu senlietu materiālu.

Atgriezoties pie Lejasbitēnu kapulauka, jāpiemin, ka tikai piecos gadījumos antropoloģiski varēja konstatēt meitenes, kas vecākas par 15 gadiem, un, kā jau minēts, tikai vienai no tām bija vainadziņš, savukārt vienā gadījumā (78. kaps) vispār nebija senlietu. Pārējos gadījumos mirušajām konstatētas kaklarotas, aproces, gredzeni – senlietas, kas ir tipiskas visām Lejasbitēnu meitenēm. Jāatzīst, ka pieci kapi ir pārāk mazs skaits, lai varētu izvirzīt pilnīgi ticamus secinājumus, tomēr bērniem, kuriem nevarēja noteikt vecumu, nav konstatēti vainadziņi, tāpēc var apgalvot, ka 15–19 gadu vecu meiteņu grupā tikai vienā gadījumā ir atrasts vainadziņš un tas nevarētu būtiski liecināt par meiteņu pieaugšanu. Iespējams, tas patiešām dots tām meitenēm, kuras nākušas no sociāli augstākas kārtas un varējušas atļauties nēsāt šo rotaslietu. Tomēr apgalvot, ka arī pārējos kapulaukos vainadziņš ir augstākas sociālās kārtas pazīme, nebūtu korekti, jo nav iespējams veikt to antropoloģisko analīzi un noskaidrot, kādās vecuma grupās parādās šī senlieta. Tāpat pastāv iespēja, ka dažos gadījumos, rēķinoties ar to, ka vainags ir sieviešu pazīme, apbedījumi definēti neprecīzi un tajos guldīta meitene (kā Lejasbitēnu 241. kapā, kurā apglabāta 8–9 gadus veca meitene ar vainadziņu), nevis sieviete.

Runājot par libiešu sievietēm raksturīgajām krūšu važiņu rotām, jāmin, ka Laukskolas kapulaukā tādas ir konstatētas septiņos 8–19 gadu vecu meiteņu apbedījumos. Krūšu važiņu rotu komplekts tiek uzskatīts par turīgās sabiedrības grupas pazīmi. Visos gadījumos līdzās važiņrotām atrastas arī citas bagātīgas kapu piedevas, kas varētu liecināt, ka arī meiteņu apbedījumos važiņrota likta sabiedrības augstākā slāņa grupas pārstāvēm.

Šāda senlietu korelācija konstatēta arī citos libiešu kapulaukos, piemēram, Vampeniešu I kapulauka 110. meitenes kapā līdztekus važiņrotai ar bruņrupučsaktām konstatēti arī seši kaklariņķi, kaklarota, septiņi spirālgredzeni un villaine.⁷³ Tātad gandrīz droši var apgalvot, ka važiņrotu nēsātājas ir pārstāvējušas sabiedrības augstāko slāni (vai arī nākušas no ģimenēm, kuras pārstāvējušas šo grupu). Tomēr paliek atklāts jautājums – vai važiņrotu parādīšanos var saistīt ar meiteņu sociālo pieaugšanu?

Anna Zariņa min, ka, lai gan važiņrotas vērtējamas kā pieaugušu sieviešu pazīme, jo funkcionāli saistāmas ar apliekamo brunču nēsāšanu, tādas atrastas arī divos Laukskolas meiteņu apbedījumos.⁷⁴ Diemžēl arheoloģe nesniedz šīs parādības izskaidrojumu, tomēr, definējot šos apbedījumus kā meiteņu kapus, pieļauj, ka važiņrota ne vienmēr liecina par mirušā vecuma grupu. Meiteņu apbedījumos, kuros atrastas važiņrotas, nav konstatētas kādas citas atšķirīgas senlietas, kas varētu liecināt par pieaugušas sievietes kārtu. Iespējams, važiņrota iezīmējusi meitenes pārejas posmu kļūšanai par pieaugušu sievieti, tomēr, šķiet, ne vienmēr nozīmē, ka konkrētā važiņrotas nēsātāja sabiedrībā jau būtu uzskatīta par pieaugušu sievieti.

Zēnu apbedījumos, līdzīgi kā meiteņu kapos, tiek konstatētas tādas pašas senlietas kā vīriešiem, līdz ar to arī šajā gadījumā ir problemātiski noteikt vecumu, kad zēni kļūst sociāli pieauguši. Lai gan ieroči tiek uzskatīti par vīriešu kapu inventāra sastāvdaļu, tie samērā bieži parādās arī zēnu kapos. Izteikts pieņēmums, ka ieroču atradumi bērnu apbedījumos liecina, ka zēni agri apguva militārās darbības pamatus.⁷⁵ Tomēr nereti ieročus atrod arī ļoti mazu bērnu kapos, un tādos gadījumos pieņem, ka jau 2–3 gadu vecumā zēni sāk apgūt militārās prasmes, būtu pārdoši. Māris Atgāzis izteicis minējumu, ka zemgaļu kapulaukos viens šķēps dots līdzī zēniem un vieciem vīriešiem, jauniem, spēcīgiem vīriešiem – divi, savukārt jauniem, bagātiem (vai izcilēm) karavīriem – trīs un vairāki šķēpi.⁷⁶ No aplūkotajiem Čunkānu–Dreņģeru kapiem divi šķēpi konstatēti tikai vienā – 139. kapā, kur guldīts 15–17 gadus vecs zēns. Vēl mirušajam līdzdots kaujas nazis. Vai var pieņemt, ka šis zēns jau ticis ieskaitīts pieaugušo kārtā, jo viņam līdzī dots vīriešiem raksturīgais ieroču inventārs? Ir grūti viennozīmīgi atbildēt uz šo jautājumu, jo šis kapulauks ir postīts, un pastāv iespējamība, ka šķēpu līdzdošana zēniem ir bijusi citāda, nekā to rāda arheoloģiskais materiāls.

SECINĀJUMI

Sākot ar pagājušā gadsimta deviņdesmitajiem gadiem, arheoloģijā arvien lielāku uzmanību sāk pievērst bērniem kā sabiedrības sastāvdaļai, pētot to ikdienas dzīvi un lomu sabiedrībā. Analizējot dažādu darbarīku un amatniecības priekšmetu veidošanu un apstrādi, tiek iegūtas liecības par bērnu aktīvo piedalīšanos sadzīvē, kā arī par mācīšanās un spēlēšanās paradumiem.

Analizējot apbedījumu materiālu, tiek risināti jautājumi par mazu bērnu apbedījumu trūkumu, kā arī vērtēts, vai nepieaugušie sabiedrības locekļi apbedīti pēc tām pašām bērnu paražām kā pieaugušie, vai ir manāmas kādas īpatnības bērnu apbedījumu lokalizācijā vai veidā, tādējādi liecinot par nepieaugušo atšķirīgo statusu sabiedrībā. Tāpat tiek

risināti jautājumi, kā apbedījumu materiāls var tikt izmantots bērnu statusa un vecuma grupu pētniecībā, analizējot dažādas senlietu grupas, to skaitu, veidu un vecuma grupas, kad tās parādās apbedījumā.

Latvijas arheoloģijas zinātnē bērnu arheoloģija nav attīstīta joma, lai gan daži arheologi un antropologi savos pētījumos vairāk vai mazāk piemin arī nepieaugušos sabiedrības locekļus, diemžēl pārāk mazu uzmanību veltot vecuma grupu un bērna statusa jautājumiem. Nav pētījumu, kuri būtu veltīti dzīvesvietu un amatniecības priekšmetu analīzei, vērtējot tos kā avotus par bērnu dzīvi un ikdienu.

Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos ir vērojams mazu bērnu apbedījumu trūkums, pavisam reti konstatēti zīdaiņu apbedījumi, kas liek izvērtēt apbedīšanas tradīciju īpatnības, kā arī mazo bērnu statusu sabiedrībā. Izvērtējot kapulauku organizāciju, tiek secināts, ka bērnu apbedījumi lielākoties izvietoti visā kapulauku teritorijā, neveidojot kādu īpašu nodalījumu. Lai gan reizēm konstatētas dažāda izmēra bērnu apbedījumu kopas, iespējams, tās var skaidrot ar indivīdu nāvi īsā laika posmā vai arī kā ģimenei un dzimtai piederīgu kapulauka daļu.

Bērnu apbedījumi aplūkojamā laika posmā lielākoties orientēti atbilstoši kapulaukā piekoptajām apbedīšanas tradīcijām, tomēr reizēm pieļaujot nelielas novirzes 90° leņķī, kas, visticamāk, ir saistāmas ar dažādiem praktiskiem iemesliem, kā gadalaiku maiņa vai citi tehniski parametri. Lai gan kapu bedru izmēri lielākoties atbilst bērnu garumam, nereti tiek konstatētas arī ļoti lielas bērnu kapu bedres, kas liek domāt, ka tās ir mākslīgi pagarinātas. Šī iemesla dēļ izmantot bedru izmērus kā viennozīmīgu identifikatoru bērnu apbedījumiem nebūtu korekti. Principā mazs kaps var tikt saistīts ar bērna apbedījumu, savukārt lielāks kaps ne vienmēr attiecināms tikai uz pieaugušo. Lai precīzi noteiktu nepieaugušo kapus arheoloģiskajā materiālā, būtu jāpievērš uzmanība kapa bedres iezīmēšanās precizitātei un senlietām, kā arī jāveic apbedītā indivīda antropoloģiskā analīze.

Nepieaugušu indivīdu apbedījumos tiek konstatēts dzimtei atbilstošs kapu inventārs, vienīgi maziem bērniem (~0–7 gadi) inventārs ir vienveidīgs, neizdalot dzimti, bet gan veidojot it kā atšķirīgu – trešo dzimti, kas tuvāka sievietēm. Tiesa, katrā kapulaukā vecums, kad parādās dzimti raksturojošas senlietas, ir atšķirīgs. Tā Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā jau pavisam maziem bērniem (0–3 gadi) apbedījumā konstatēti ieroči un darbarīki (zemgaļu vīriešu un sievietes apbedījumus raksturojoši priekšmeti), bet Lejasbitēnu kapulaukā dzimti raksturojoši priekšmeti parādās tikai 9–12 gadu vecumā.

Apkopojot bērnu apbedījumus vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos, konstatētas vispārējas atšķirības etniskajās grupās: latgaļu kapulaukos bieži vērojams zēnu apbedījumu pārsvars (izņemot, piemēram, Lejasbitēnu kapulauku), bērnu apbedījumos salīdzinoši

reti tiek atrasti darbarīki. Lībiešu kapulaukos fiksēts daudz lielāks bērnu apbedījumu skaits, tomēr tajos retāk atrod ieročus, savukārt salīdzinoši bieži – dažādus sadzīves priekšmetus. Zemgaļu kapulaukos meiteņu apbedījumos bieži konstatē darbarīkus, kuri lielākoties ir nolietotā stāvoklī, tātad, visticamāk, lietoti dzīves laikā.

Salīdzinot apbedījumu inventāra sadalījumu pa vecuma grupām, ir manāmas likumsakarības, kuras gan atšķiras dažādos kapulaukos. Lejasbitēnu kapulaukā bērniem līdz ~9 gadiem konstatētas vienkāršas rotas (gredzeni, aproces u.c.), Laukskolas kapulaukā – sarežģītāks kapa inventārs, nereti arī ieroči un darbarīki, bet Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā – vislielākā dažādu senlietu izplatība, kā arī bieži atrasti ieroči un darbarīki. Savukārt 9–13 gadu vecu indivīdu apbedījumi gan Lejasbitēnos, gan Laukskolā ir piedevām bagāti, taču Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā – ar ļoti nabadzīgu inventāru. Šāda inventāra nevienlīdzība norāda uz to, ka katra kapulauka sabiedrība būtu jāuztver kā unikāla un jāvērtē atsevišķi.

Izvērtējot specifiskas senlietas (vainagi latgaļu kapulaukos, važiņrotas lībiešu kapulaukos un šķēpi zemgaļu kapulaukos) kā pieaugušo vecuma grupas raksturojošu lielumu, jāsaka, ka ir grūti viennozīmīgi novērtēt šo priekšmetu nozīmi. Lai gan vainags un važiņrota tiek uzskatīti par pieaugušu sieviešu rotām, tie nereti atrasti arī meiteņu apbedījumos, liekot pārvērtēt šo viennozīmīgi vērtēto senlietu raksturu. Iespējams, šo rotu atradumi var liecināt ne tikai par konkrētā indivīda sociālā vecuma grupu vai pārejas posmu, bet arī par mantisko un sociālo stāvokli, respektīvi, arī bagātāku un ietekmīgāku ģimeņu meitas ir valkājušas šīs vērtīgās rotas.

Kopumā, izanalizējot vidējā un vēlā dzelzs laikmeta arheoloģisko materiālu, netika atrasti pierādījumi tam, lai sociālo pieaugšanu varētu saistīt ar konkrētu vecumu. Lai gan 9–12 gadu vecuma grupā dažu kapulauku inventārā reizēm parādās jauni priekšmeti, kā ieroči, vai arī striktāk tiek iedalīts mirušo dzimums, nevar viennozīmīgi pieņemt, ka no šī vecuma bērnu varētu sākt uzskatīt par sociāli pieaugušu. Visticamāk, no 9–12 gadu vecuma bērns pamazām sāk apgūt visus savam dzimumam un sociālajam stāvoklim atbilstošos amatus un atrodas pārejas posmā, lai kļūtu par patstāvīgu sabiedrības locekli.

Apkopojot visu iepriekš minēto, jāsecina, ka bērnu apbedījumi vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā tiek veidoti pēc tiem pašiem principiem un saskaņā ar to pašu mitoloģisko domāšanu un tradīcijām kā pieaugušo kapi. Vienādu apbedīšanas tradīciju pielietojums ļauj apgalvot, ka sabiedrībā abas grupas ir uztvertas līdzvērtīgi un tās pienācīgi sagatavotas pēcnāves dzīvei. Iespējams, pavisam mazi bērni vēl nav tikuši uzskatīti par pilnvērtīgiem sabiedrības locekļiem – tādi tie kļuva, tikai sasniedzot zināmu vecumu (iespējams, 2–3 gadi), tāpēc tie apbedīti pēc citādām tradīcijām un nav konstatējami arheoloģiskajā materiālā.

Noslēdzot šo ieskatu dzelzs laikmeta arheoloģiskā un antropoloģiskā materiāla iespējās bērnu statusa pētniecībā, jāmin, ka šajā rakstā uzskaitītas tikai dažas šādu pētījumu realizācijas iespējas. Bērnu ikdienas, nozīmes un lomas pētīšana aizvēstures sabiedrībās ir plašs un daudzpusīgs jautājums, un jācer, ka, uzkrājot lielāku arheoloģisko materiālu un lietojot dažādas pētniecības metodes, kā arī pārskatot jau iepriekš publicētos pētījumus, pavērsies daudz plašākas iespējas pilnīgāk iedzīvināt aizvēstures sabiedrību jaunāko locekļu dzīvi, tādējādi papildinot zināšanas par mūsu vēsturi.

ATSAUCES

- ¹ Grete Lillehammer (1989). A child is born. The child's world in an archaeological perspective. *Norwegian Archaeological Review*, 22, pp. 89–105.
- ² Joanna Sofaer-Derevenski (ed.) (2000). *Children and Material Culture*. London: Routledge.
- ³ Linda Grimm (2000). Apprentice flintknapping: relating material culture and social practice in the Upper Paleolithic. In: Joanna Sofaer-Derevenski (ed.). *Children and Material Culture*. London: Routledge, pp. 53–72.
- ⁴ Dick Stapert (2007). Neanderthal children and their flints. *PalArch's Journal of Archaeology of Northwest Europe*, 1 (2), pp. 16–38; pieejams arī: http://www.palarch.nl/wp-content/stapert_d_neanderthal_children_and_their_flints_palarchs_journal_of_archaeology_of_northwest_europe_1_2_2007_incl_erratum.pdf [skatīts 20.11.2010.].
- ⁵ Anders Högborg (2008). Playing with Flint: Tracing a Child's Imitation of Adult Work in a Lithic Assemblage. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15, pp. 112–131; pieejams arī: <http://www.springerlink.com/content/t562342g158j15gw/> [skatīts 20.11.2010.].
- ⁶ Jeffrey R. Ferguson (2008). The When, Where, and How of Novices in Craft Production. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15 (1), pp. 51–67; pieejams arī: <http://www.springerlink.com/content/e386064j8227q136/> [skatīts 20.11.2010.].
- ⁷ Kathryn A. Kamp, Nichole Timmerman, Gregg Lind, Jules Graybill, Ian Natowsky (1999). Discovering Childhood: Using Fingerprints to Find Children in the Archaeological Record. *American Antiquity*, 64 (2), pp. 309–315; pieejams arī: <http://www.jstor.org/pss/2694281> [skatīts 20.11.2010.].
- ⁸ Jane Eva Baxter (2005). *The Archaeology of Childhood. Children, Gender and Material Culture*. Walnut Creek: Alta Mira Press, p. 46.
- ⁹ Jan Turek (2000). Being a Beaker child. The position of children in Late Eneolithic society. *Šborník prací na památku J. Rulfa*. Praha: Archeologický Ústav Akademie Věd České Republiky, pp. 424–438; pieejams arī: <https://www.surfgroepen.nl/sites/beakernetwork/Corded%20ware/turek2000-being-a-child.pdf> [skatīts 20.11.2010.]; Barra Ó'Donnabháin, Anna L. Brindley (1989/1990). The Status of Children in a Sample of Bronze Age Burials Containing Pygmy Cups. *The Journal of Irish Archaeology*, 5, pp. 19–24; pieejams arī: <http://www.jstor.org/stable/30001615> [skatīts 20.11.2010.].

- ¹⁰ Baxter. *The Archaeology of Childhood*, p. 176; Julie Wileman (2005). *Hide and Seek. The Archaeology of Childhood*. Gloucestershire: Tempus, p. 190.
- ¹¹ Alan H. Goodman, George J. Armelagos (1989). Infant and Childhood Morbidity and Mortality Risks in Archaeological Populations. *World Archaeology*, 1989, 21 (2), pp. 225–243; pieejams arī: <http://www.jstor.org/stable/124910> [skatīts 20.11.2010.].
- ¹² Guntis Gerhards (2002). Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas antropoloģiskā skatījumā. *Latvijas Vēstures muzeja raksti*, 8, 42. lpp.
- ¹³ Baxter. *The Archaeology of Childhood*, p. 158; Wileman. *Hide and Seek*, p. 87; Kathryn A. Kamp (2001). Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 8 (1), pp. 309–315; pieejams arī: <http://www.jstor.org/pss/2694281> [skatīts 20.11.2010.]; Turek. Being a Beaker child, pp. 424–438.
- ¹⁴ Turek. Being a Beaker child, p. 431.
- ¹⁵ Baxter. *The Archaeology of Childhood*, p. 158; Wileman. *Hide and Seek*, p. 87; Turek. Being a Beaker child, p. 431.
- ¹⁶ Nick Stoodley (2000). From the Cradle to the Grave: Age Organization and the Early Anglo-Saxon Burial Rite. *World Archaeology*, 31 (3), pp. 456–472; pieejams arī: <http://www.jstor.org/pss/125112> [skatīts 20.11.2010.]; Anne Ingvarsson-Sundström (2008). *Children Lost and Found. A bioarchaeological study of Middle Helladic children in Asine with a comparison to Lerna*. Uppsala: Svenska Institutet i Athen, pp. 203–223; Mary E. Lewis (2007). *The Bioarchaeology of Children*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 255; Sian E. Halcrow (2008). The Bioarchaeological Investigation of Childhood and Social Age: Problems and Prospects. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15 (2), pp. 119–215; pieejams arī: <http://www.springerlink.com/content/p38525067j458803/> [skatīts 20.11.2010.]; Laurynas Kurila (2007). Vaiko statusas Rytų Lietuvoje geležies amžiuje [Bērnu statuss dzelzs laikmetā Austrumlietuvā]. *Archaeologia Lituana*, 8, pp. 97–116.
- ¹⁷ Stoodley. From the Cradle to the Grave, pp. 462–464.
- ¹⁸ Ibid., pp. 456–472; Lewis. *The Bioarchaeology of Children*, p. 8.
- ¹⁹ Arnis Radiņš (1999). *10.–13. gadsimta senkapī Latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Rīga: N.I.M.S., 117.–119., 131.–142. lpp.
- ²⁰ Andris Šnē (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts, 182.–184., 189.–201., 222.–279. lpp.
- ²¹ Radiņš. *10.–13. gadsimta senkapī*, 117.–119., 131.–142. lpp.
- ²² Šnē. *Sabiedrība un vara*, 182.–184., 189.–201., 222.–279. lpp.
- ²³ Vija Bandare (2002). Jaunas atziņas lībiešu kultūras izpētē. *Latvijas Vēsture*, 3 (47), 25.–30. lpp.; Vija Bandare (2007). Sabiedrības dalījums vecuma grupās: sākotnējie meklējumi Salaspils Laukskolas kapulauka materiālā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5 (61), 4.–25. lpp.
- ²⁴ Ingrīda Leinasare (1993). Meiteņu vecuma grupas Latvijas senvēsturē. *Feodālisma problēmas Baltijā*, 62.–77. lpp.
- ²⁵ Guntis Gerhards (2002). Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas, 41.–53. lpp.; Guntis Gerhards (2004). Latvijas iedzīvotāju ķermeņa uzbūves izmaiņas pēdējo divu gadu tūkstošu laikā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–28. lpp.; Guntis Gerhards (2008). Traumas un ievainojumi

- Lejasbitēnu 7.–10. gadsimta iedzīvotājiem. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–22. lpp.
- ²⁶ Gunita Zariņa (2009). *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija. 7. g.t. pr.Kr. – 1800. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Gunita Zariņa (2005). *Sievietes statuss Latvijā 7.–13. gs. pēc paleodemogrāfijas datiem. Arheoloģija un etnogrāfija, XXII.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 204.–211. lpp.
- ²⁷ Raisa Denisova, Janis Graudonis, Rita Gravere (1985). *Kivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzi.* Rīga: Zinatne, s. 152–162.
- ²⁸ Halcrow. *The Bioarchaeological Investigation*, p. 192.
- ²⁹ *Ibid*, p. 196.
- ³⁰ Lejasbitēnu kapulauka antropoloģiskais materiāls. *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Bioarheoloģisko materiālu krātuve* (turpmāk: *LU LVI BMK*), kolekcijas Nr. 24; Hugo Riekstiņš. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā 1931. gadā. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa* (turpmāk: *LNVM AA*): 245; Vladislavs Urtāns. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (1961.–1964. g.). *LNVM AA*: 419, 420, 421, 422; Laukskolas kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, kolekcijas Nr. 42; Voldemārs Ģinters. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Laukskolas kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 257; Anna Zariņa. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (1967.–1975. g.). *Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas materiālu krātuve* (turpmāk: *VI AA*): 175, 215, 222, 232, 256, 276, 301, 320, 335; Čunkānu–Dreņģeru kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, kolekcijas Nr. 11; Ernsts Vāle. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1924. gadā. *LNVM AA*: 32; Eduards Šturms. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 172, 173; Viktorija Bebre. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (1982.–1983. g.). *VI AA*: 1079, 490; Māris Atgāzis, Viktorija Bebre. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1984. gadā. *VI AA*: 1125; Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (1985.–1994. g.). *VI AA*: 1107, 559, 595, 627, 664, 731, 839, 855.
- ³¹ Elvira Šnore, Teodor Zeids (1957). *Nukshinskii mogil'nik.* Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR, 151 s.
- ³² Elvira Šnore (1987). *Kivtu kapulauks.* Rīga: Zinātne, 85 lpp.
- ³³ Ināra Kuniga (2000). *Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs.* Rīga: RaKa, 242 lpp.
- ³⁴ Vladislavs Urtāns (1962). *Kalniešu II kapulauks. Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija.* Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes 6. tipogrāfijas nodaļa, 37.–82. lpp.
- ³⁵ Gerhards. *Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas*, 43. lpp.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Turpat.
- ⁴⁰ Elvira Šnore. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Vampeniešu I kapulaukā (1966.–1967., 1971.–1972., 1974. g.). *VI AA*: 857, 254, 858, 859.
- ⁴¹ Laukskolas kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, Nr. 42–71.

- ⁴² Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mežotnes centra kapulaukā 1969.–1970. gadā. *VI AA*: 257.
- ⁴³ Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Bāļu–Šķērstaiņu kapulaukā 1979. gadā. *VI AA*: 412.
- ⁴⁴ Louise Scheuer, Sue Black (2000). *Developmental Juvenile Osteology*. London: Academic Press, p. 289.
- ⁴⁵ Anna Zariņa. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā 1969. gadā. *VI AA*: 222.
- ⁴⁶ Gerhards. Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas, 42. lpp.
- ⁴⁷ Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1990. gadā. *VI AA*: 431.
- ⁴⁸ Hugo Riekstiņš. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā 1931. gadā. *LNVM AA*: 245; Vladislavs Urtāns. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (1961.–1964. g.). *LNVM AA*: 419, 420, 421, 422.
- ⁴⁹ Voldemārs Ģinters. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Laukskolas kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 257; Anna Zariņa. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (1967.–1975. g.). *VI AA*: 175, 215, 222, 232, 256, 276, 301, 320, 335; Ernsts Vāle. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1924. gadā. *LNVM AA*: 32; Eduards Šturms. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 172, 173; Viktorija Bebre. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (1982.–1983. g.). *VI AA*: 1079, 490; Māris Atgāzis, Viktorija Bebre. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1984. gadā. *VI AA*: 1125; Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (1985.–1994. g.). *VI AA*: 1107, 559, 595, 627, 664, 731, 839, 855.
- ⁵⁰ Laukskolas kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, kolekcijas Nr. 42; Voldemārs Ģinters. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Laukskolas kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 257; Anna Zariņa. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā 1968. g. *VI AA*: 215.
- ⁵¹ Baxter. *The Archaeology of Childhood*, pp. 103–105; Malou Bäcklund-Blank, Fredrik Fahlander (2006). Döden i den bräckta lagunen. Bland hundar och barn i Skateholm [Nāve iesālā lagūnā. Starp suņiem un bērniem Skateholmā]. *Lik og ulik – Tilmærminger til variasjon i gravskikk* [Vienāda is atšķirīgais – pieejas atšķirīgajām apbedīšanas tradīcijām]. Bergen: Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, pp. 225–278; pieejams arī: <http://www.mikroarkeologi.se/publications/skateholm.pdf> [skatīts 14.01.2011.].
- ⁵² Jolanta Daiga (1976). Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1975. gada pētījumiem*. Rīga: Zinātne, 39.–46. lpp.
- ⁵³ Elvīra Šnore. Pārskats par 1971. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Vampeniēšu I kapulaukā. *VI AA*: 254.
- ⁵⁴ Radiņš. *10.–13. gadsimta senkapi*, 25. lpp.; Šnē. *Sabiedrība un vara*, 227. lpp.
- ⁵⁵ Radiņš. *10.–13. gadsimta senkapi*, 25. lpp.
- ⁵⁶ Vladislavs Urtāns. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (1961.–1964. g.). *LNVM AA*: 419, 420, 421.

- ⁵⁷ Anna Zariņa (2006). *Salaspils Laukskolas kapulauks*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 21. lpp.
- ⁵⁸ Kuniga. *Kristapiņu kapulauks*, 16. lpp.; Shnore, Zeids. *Nukshinskii mogil'nik*, s. 20.
- ⁵⁹ Šnore. *Kivtu kapulauks*, 11. lpp.
- ⁶⁰ Lejasbitēnu kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, kolekcijas Nr. 24; Hugo Riekstiņš. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā 1931. gadā. *LNVM AA*: 245; Vladislavs Urtāns. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā (1961.–1964. g.). *LNVM AA*: 419, 420, 421, 422.
- ⁶¹ Zariņa. *Salaspils Laukskolas kapulauks*, 20. lpp.
- ⁶² Laukskolas kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, kolekcijas Nr. 42; Voldemārs Ģinters. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Laukskolas kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 257; Anna Zariņa. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (1967.–1975. g.). *VI AA*: 175, 215, 222, 232, 256, 276, 301, 320, 335.
- ⁶³ Čunkānu–Dreņģeru kapulauka antropoloģiskais materiāls. *LU LVI BMK*, kolekcijas Nr. 11; Ernsts Vāle. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1924. gadā. *LNVM AA*: 32; Eduards Šturms. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1937. gadā. *LNVM AA*: 172, 173; Viktorija Bebre. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (1982.–1983. g.). *VI AA*: 1079, 490; Māris Atgāzis, Viktorija Bebre. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1984. gadā. *VI AA*: 1125; Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā (1985.–1994. g.). *VI AA*: 1107, 559, 595, 627, 664, 731, 839, 855.
- ⁶⁴ Jānis Apals, Māris Atgāzis, Jānis Graudonis u.c. (2001). *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 282. lpp.
- ⁶⁵ Kurila. Vaiko statusas, p. 110.
- ⁶⁶ *Ibid.*, pp. 97–116; Laurynas Kurila (2009). *The Social Organisation in East Lithuania in the 3rd–12th Centuries (on the Basis of the Mortuary Record)*. Summary of doctoral dissertation. Vilnius: University of Vilnius University.
- ⁶⁷ Lewis. *The Bioarchaeology of Children*, p. 7.
- ⁶⁸ Denisova, Graudonis, Gravere. *Kivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzi*, s. 156; Shnore, Zeids. *Nukshinskii mogil'nik*, s. 41; Bandare. Jaunas atziņas lībiešu kultūras izpētē, 25.–30. lpp.; Bandare. Sabiedrības dalījums vecuma grupās, 4.–25. lpp.
- ⁶⁹ Radiņš. *10.–13. gadsimta senkapi*, 118. lpp.
- ⁷⁰ Zariņa. *Salaspils Laukskolas kapulauks*, 258. lpp.
- ⁷¹ Jānis Ciglis, Arnis Radiņš (2002). *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 251 lpp.
- ⁷² Šnore. *Kivtu kapulauks*, 39.–40. lpp.
- ⁷³ Elvira Šnore. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Vampeniešu I kapulaukā 1971.–1972. gadā. *VI AA*: 858.
- ⁷⁴ Zariņa. *Salaspils Laukskolas kapulauks*, 258. lpp.
- ⁷⁵ Šnē. *Sabiedrība un vara*, 351. lpp.
- ⁷⁶ Māris Atgāzis. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 1986. gadā. *VI AA*: 559.

ARCHAEOLOGY OF CHILDREN
AND USE OF ARCHAEOLOGICAL MATERIAL
OF LATVIA: EXAMPLE OF BURIAL FIELDS
OF MIDDLE AND LATE IRON AGE

Aija Vilka

Mg. hist., postgraduate student of history, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Research theme: “Child and Childhood in Middle and Late Iron Age of Latvia”.

E-mail: vilka.ajia@gmail.com

The article outlines various questions related to children as a social group, discussing the development, historiography, as well as the methods and terminology issues of a branch of archaeology, namely archaeology of children. Also possibilities of using burial material of Middle and Late Iron Age of Latvia to develop questions about children's life, role and status in societies are demonstrated in this article. Archaeological and anthropological material from three large burial fields, i.e. Aizkraukles Lejasbitēni (3rd–10th cc.), Salaspils Laukskola (10th–13th cc.) and Bauskas Čunkāni-Dreņģeri (8th–11th cc.) are used to research those aspects.

Key words: archaeology of children, children, burials, society.

Summary

Archaeological research into any prehistorical or historical society, its daily life and relationships among community's members can be divided in two groups: subadults and adults. Both groups are important in the formation and maintenance of society, therefore status, role and life of all members of community should be investigated and analyzed. Unfortunately, till lately children were almost forgotten in archaeological research.

Archaeology of children as a branch of archaeology prospered only in the 1990s. Theoretically the origins of this branch are associated with publishing of a research paper by Norwegian archeologist Grete Lillehammer in 1989. She highlighted the importance of subadults' research in archaeology and announced that children often are treated as unseen minority by archaeologists.

Countless research papers about subadults' life and status in society have been written since that announcement. Archaeological studies of children can be divided into two groups: research based on the material of dwelling sites and research based on the material of burials. Archeologists investigate artifacts found at settlement sites to learn more about subadults' life, participation in housekeeping and occupation. This research work demonstrates that children were not just consumers because

they took part in almost every aspect of daily life and contributed to the welfare of society.

The majority of research papers pay attention to children's burials because these are direct proofs of subadults' participation in society life and mythological thought. Archaeologists exploring burial fields have frequently faced with the problem of inadequacy of young children burials, especially with inadequacy of infant burials. Therefore the idea of a distinct mode of infant burial has been considered, i.e. mode of burial that does not leave any archaeologically recognized vestiges.

Still there are just few research papers that pay attention to children's life at prehistorical society in the territory of present-day Latvia. Although burials of children are discovered at every burial field and grave goods of children are described, profound interpretations of children's life, status and role in prehistorical society are not performed. However, there are few archaeologists and anthropologists researching such societies and within them also paying attention to subadults.

There are several problems with studying prehistorical children of Latvia. First of all, inadequate terminology. Terms like *bērns* (child) and *pusaudzis* (adolescent) are used with no substantiations, therefore there are problems with identification of children's burial because there is a difference between children in the biological and social sense. Different interpretations of subadults' and adults' age limits also are given. To make this paper more objective, children are considered to be biological individuals of no more than 17–19 years.

To investigate children's burial as a source of status of children, correlation of archaeological and anthropological data is required. Therefore three large burial fields of Middle and Late Iron Age of Latvia with the optimum archaeological and anthropological data are analyzed in this paper, namely Aizkraukles Lejašbitēni (3rd–10th cc.), Salaspils Laukskola (10th–13th cc.) and Bauskas Čunkāni-Dreņģeri (8th–11th cc.). In the burial fields of Middle and Late Iron Age inadequacy of infant burials can be established, there are only a few infant burials found at these burial fields. Several explanations are given to explain insufficiency of young children's burials, such as fragility of children bones, infants' grave pit shallowness and incorrect definition of burial based on measurements of grave pit.

However, examining grave pits of children several features were inferred: grave pits of children often are as deep as those of adults, besides grave pits of children may be as long as burials of adults because of artificial elongation. Therefore depth and length of grave pits cannot be taken for secure evidence to define burials of children. It suggests that in Latvia also probably a distinct mode of children's burial was practised.

Studying children's burial shows that there are no specific sections of burial field made for children, however, groups of children's burials may be found on some burial fields. Burials of children mostly are orientated

traditionally but sometimes there can be found various deviations from traditional grave pit orientation. Probably in most cases these deviations can be explained with seasonal variations.

However, there exists substantial difference between funeral rites of different ethnical groups, and only a few similarities in children's burials can be found. For example, grave goods found in young children's (approximately till 7 years) burials are simple and frequently equal for both sexes but closer to feminine. However, age limit at which sex distinction appears to vary, for example in boys' burials of Čunkāni-Dreņģeri burial field (the Semigallians' burial field) weapons appear already at the age of 2–3 years, while in Lejasbitēni burial field (the Latgallians) such grave goods appear only at the age of 9–12 years.

One of the most important questions about prehistorical children is the question about their social maturation and what proofs of it can be found in the archeological material. There are few grave goods which frequently are linked with social maturation, like head ornaments of Latgallian girls and pectoral chain ornaments of Liv girls. However, these ornaments cannot be strictly linked with social maturation because they can be found also in very young girls' burials and probably sometimes are evidence of high social status. Examination of children's burials suggest that at the age of 9–12 years children began to acquire duties of their sex and entered the period of growing socially adult. But it is very hard to set an exact age limit after which children can be considered as socially adult.

Archaeology of children in Latvia is at its beginnings and there are still many questions to be answered about prehistoric children's life, status and role in society. Let us hope that in the future studies of children will become a regular feature of every research into prehistoric society.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Schematic representation of children's burials at Vampenieši I burial field. After: Elvīra Šnore, plans of Vampenieši I burial field (Depository of Archaeological materials at the Institute of the History of Latvia, plans No.: VI AA: 124-2: 24, 25, 26, 27). *Drawing by Aija Vilka*

Fig. 2. Schematic representation of children's burials at Kivti burial field. After: Elvīra Šnore (1987). *Kivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne. *Drawing by Aija Vilka*

Fig. 3. Schematic representation of children's burials at Kristapiņi burial field. After: Ināra Kuniga (2000). *Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs.* Rīga: RaKa. *Drawing by Aija Vilka*

VORVIKA GRĪNA VADĪTĀS AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU MISIJAS DARBĪBA LATVIJĀ 1919. GADA APRĪLĪ–MAIJĀ: LIEPĀJAS POSMS¹

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks.
Zinātniskās intereses: Latvijas un Baltijas reģiona militāri politiskā vēsture
19. gadsimta beigās – 1945. gadā.
E-pasts: eriks@lu.lv

Rakstā, balstoties uz Latvijas un ASV avotiem un literatūru, aplūkota ASV misijas izveidošana, ierašanās Liepājā un darbība 1919. gada pavasarī, kad Latvijas Pagaidu valdība bija spiesta pārcelties uz šo pilsētu. Īpaša uzmanība pievērsta misijas un tās vadītāja Vorvika Grīna attiecībām ar Latvijas Pagaidu valdību, bruņoto spēku vadību, sociāldemokrātu partijas kontrolē esošo Liepājas pilsētas pašvaldību, baltvāciešiem, kā arī darbībai pēc vāciešu organizētā 16. aprīļa apvērsuma, kad amerikāņi centās panākt koalīcijas valdības izveidi.

Atslēgas vārdi: Latvijas Neatkarības karš, Amerikas Savienoto Valstu Krievijas politika, Vorvika Grīna misija, Latvijas Pagaidu valdības Liepājas posms, 1919. gada 16. aprīļa apvērsums.

1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas Republikas Pagaidu valdības priekšā bija divus gadus ilga, ārkārtīgi sarežģīta militāri politiska cīņa par valsts teritorijas atbrīvošanu no naidīgiem karaspēkiem un vēl garāka cīņa par Latvijas starptautisko atzīšanu, turklāt sarežģītākais bija tieši sākumposms, kad no 1919. gada janvāra valdībai bija vienīgi ierobežotas darbības iespējas Liepājā un apkārtnē, visur citur valdot Padomju Latvijas režīmam. Savukārt 16. aprīlī ar valdības politiku neapmierinātie vācu spēki sarīkoja apvērsumu un drīzumā izveidoja provācisku valdību. Turpmākos mēnešos tikai Liepājā vien paralēli darbojās divas valdības (Kārļa Ulmaņa valdība – Rietumu Sabiedroto lielvalstu misiju aizsardzībā). No savas darbības pirmsākumiem Pagaidu valdība centās realizēt noteiktu Sabiedroto lielvalstu orientācijas politiku, cenšoties nodrošināties ar Lielbritānijas, Francijas un arī Amerikas Savienoto Valstu (ASV) atbalstu. Latvijas valdībai un sabiedrībai, tāpat kā visām citām pasaules kara un tam sekojošo

konfliktu nogurdinātajām zemēm, bija ārkārtīgi svarīgs līdz ar pasaules karu par varenāko pasaules lielvalsti kļuvušo ASV politiskais un, iespējams, pat pirmkārt ekonomiskais atbalsts, uz kuru tika cerēts. Latvijas Pagaidu valdības situācija 1919. gada pavasarī Liepājā bija sevišķi sarežģīta, bet iedzīvotāju stāvoklis – īpaši smags. Tādēļ lielas cerības tika liktas uz atbalstu no Rietumu lielvalstīm – šajā gadījumā pirmkārt Lielbritānijas un ASV, kuru militāri politiskās misijas bija atsūtītas uz Latviju.²

Līdz šim jautājums – gan vienpusēji un tendenciozi – skarts gan drīz vienīgi padomju vēsturnieku (turklāt tieši misijas vadītāja Vorvika Grīna vārds izteikti negatīvā nozīmē kļuva par samērā pateicīgu simbolu amerikāņu pret Padomju Krieviju vērsto “Jauno nolūku” apliecināšanā),³ kā arī – objektīvāk, taču samērā vispārīgi – Edgara Andersona un Edgara Dunsdorfa trimdā tapušajos darbos (galvenokārt balstoties uz V. Grīnu kritiski vērtējošām Latvijas puses laikabiedru atmiņām).⁴ Raksta mērķis ir vispusīgi, balstoties arī uz līdz šim neizmantotiem avotiem, aplūkot ASV armijas pulkveža Vorvika Grīna (*Greene*) vadītās misijas darbības pirmo posmu Latvijā laikā, kamēr Pagaidu valdība atradās Liepājā, cenšoties stabilizēt savu politisko un saimniecisko stāvokli gan attiecībās ar baltvāciešu un Vācijas faktoru, kurš lielā mērā bija stāvokļa noteicējs no boļševiku režīma atbrīvotajā teritorijā, gan Rietumu Sabiedrotājiem (rakstā nebūs sīkāk aplūkota ASV sniegtās palīdzības kravu ierašanās un izdalīšana iedzīvotājiem, kā arī misijas darbība 1919. gada vasarā, jo šīs tēmas prasa atsevišķu izvērtējumu).

MISIJAS SAGATAVOŠANA, IERAŠANĀS LATVIJĀ UN DARBĪBAS SĀKUMS

Aplūkojamajā laikā ASV oficiālo attieksmi pret Latvijas un citu Baltijas valstu neatkarību pirmām kārtām noteica ASV Krievijas politika, kuras pamatā savukārt bija pieņēmums par nepieciešamību atjaunot Krieviju tās bijušajās robežās, labākajā gadījumā panākot zināmu autonomijas pakāpi dažām tautām (lielā mērā tas bija saistīts ar atšķirīgās ASV vēstures radītu izpratni par lielu un spēcīgu valstu sašķelšanās vai sabrukuma negatīvajām sekām).⁵

1919. gada 10. februārī ASV valsts sekretārs Roberts Lansings (*Lansing*) no Parīzes rakstīja prezidentam Tomasam Vudro Vilsonam (*Wilson*), ka Sabiedroto misijas loceklis Polijā no ASV – Roberts Lords (*Lord*) iesniedzis priekšlikumu par vēlamību, ievērojot “Krievijas lietu svarīgumu”, nosūtīt novērotājus uz Baltijas provincēm kā “Krievijas daļu”. Roberts Lords arī norādīja, ka Lietuvas, Igaunijas un Latvijas jaunās nacionālās valdības, kuras atrodas veidošanās procesā un cīnās pret boļševismu, kā arī “vācu intrigām”, cer uz amerikāņu atbalstu

un atzišanu (tiesa, Lorda priekšlikums pagaidām paredzēja viena novērotāja nosūtīšanu uz Igauniju un viena – uz Lietuvu, novērotājs Latvijā nebija paredzēts). Lansings no savas puses atbalstīja priekšlikumu, lūdzot prezidentu pieņemt attiecīgu lēmumu.⁶ Jau martā ASV valdība sāka nopietni apsvērt nepieciešamību sniegt Baltijas valstīm saimniecisku palīdzību pārtikas veidā kā kredītu. 12. martā Latvijas Pagaidu valdības diplomātiskais pārstāvis Tallinā Jānis Ramans ziņoja Kārlim Ulmanim, ka viņš ticies ar ASV armijas kapteini – Igaunijā atsūtīto Amerikas Palīdzības administrācijas pārstāvi Augustu Krancu (*Krantz*), kurš solījis mēneša laikā pirmās piegādes Latvijai, jo “ASV neskopošoties ar līdzekļiem cīņā pret lieliniekiem”.⁷ Starp citu, tieši šis uz Igauniju no Parīzes apstākļu noskaidrošanai atsūtītais zviedriskās izcelsmes ASV armijas virsnieks 1919. gada marta sākumā kļuva par pirmo oficiālo ASV amatpersonu ne tikai Igaunijā, bet arī Latvijā, jo viņš apmeklēja igauņu karaspēku arī Valkā (Valgā) un Rūjienā. Turklāt tieši viņam kā savas valsts pārstāvim politiska rakstura prasības iesniedza Latvijas puses pārstāvji – Valkas dzelzceļa stacijā latviešu sabiedriskie darbinieki Jānis Lībietis, Jānis Stiprais, Ernests Nago-bads, Oto Hasmanis un virsnieks Kārlis Pencis nodeva A. Krancam (iebraucot no Izborskas un pirms došanās uz Rūjieni) dokumentu, kurā uzsvēra, ka “visi latvieši nav lielinieku piekritēji, bet ir arī nacio-nāli domājoši pilsoņi”, tāpēc lūdz Sabiedrotos palīdzēt “ar ieročiem, apģērbu un pārtiku”. Krancs apsolīja iesniegumu nodot “Sabiedroto valstu pārstāvjiem”. Hasmanis par notikušā apstākļiem rakstīja: “Iz-kāpis no vagona, Krancs ar mums sasveicinājās, un visi pārgājām uz šaursliežu līnijas salonvagonu, kur vedām sarunas. Sarunas notika krievu valodā, ar tulka – kāda igauņu virsnieka starpniecību. Kapteinis Krancs apsolījās mūsu lūgumu ziņot Sabiedrotiem un pieņēma manis Versaļas miera konferencei sastādīto lūgumu.”⁸

8. martā ASV pilnvarotais pārstāvis Dānijā Julisizs Grants-Smits (*Grant-Smith*) telegrafēja uz Vašingtonu, ka nepieciešams nekavējoties pārskatīt attieksmi pret Baltijas zemēm, jo Somija un Igaunija jau atbrīvojušās no boļševikiem, bet Latvija un Lietuva cīnās ar tiem. Viņš uzstāja uz pārtikas sūtījumiem, lai mazinātu vietējo boļševiku iespaidu, un ieteica piešķirt Baltijas valdībām preces uz kredīta, kā arī izsūtīt uz tām misiju.⁹ 12. martā Parīzē Sabiedroto delegāciju vadītāji, starp kuriem bija Lansings, akceptēja Vorvika Grīna vadītas misijas izveidi nosūtīšanai uz Baltijas valstīm.¹⁰ Tajā pašā dienā Lansings patiešām informēja pārstāvi Kopenhāgenā Grantu-Smitu, ka nedē-ļas laikā uz Tallinu dosies gaisa spēku dienesta pulkveža-leitnanta Grīna vadīta amerikāņu ekspertu komisija Somijā, Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, kura novērtēs militāro un saimniecisko stāvokli Baltijas valstīs un kredīta iespējas (Grīns, kuram bija ASV–Spānijas kara un Sabiedrisko darbu departamenta vadītāja pieredze Filipīnu salu ko-

loniālajā dienestā Manilā 1910.–1915. gadā un kurš privātajā dzīvē pārstāvēja finansistu aprindas, amatā bija iecelts 8. martā).¹¹ Grīns kopā ar vēl vienu komisijas locekli ieradās arī Latvijas delegācijas telpās Parīzē, informējot par gaidāmo braucienu. Delegācija sniedza viņam nepieciešamās ziņas un savu iespēju robežās informēja par to arī valdības iestādes Latvijā.¹² Galvenie Grīna uzdevumi patiesi bija novērtēt militāri politisko situāciju, kā arī formāli pārraudzīt jau izlemtās pārtikas piegādes (pirmais transportkuģis ar miltiem Liepājā iebrauca 9. aprīlī). 9. martā Grīns privātā vēstulē draugam rakstīja, ka miera delegācija piedāvājusi viņam vadīt delegāciju uz Baltijas valstīm apmēram vienu mēnesi ilgā braucienā, pēc tam ziņojot par redzēto un iesniedzot rekomendācijas par tālāko attieksmi. Šajā laikā viņš jau bija uzsācis veidot delegācijas sastāvu, rakstot, ka tā būs pakļauta miera delegācijai, tomēr sastāvēs no virsniekiem. Grīns uzsvēra – īpaša nozīme ir tam, ka “misija” nonāks ciešā “kontaktā” ar boļševismu Baltijas tautu un somu zemēs, minētajām nācijām aizšķērsojot ceļu boļševisma izplatībai un lūdzot sev palīdzību šajā cīņā.¹³

23. martā Grīna misija izbrauca no Parīzes un cauri Kopenhāgenai (24. martā ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics telegrāfiski no Parīzes par to informēja Ulmani Liepājā¹⁴) 2. aprīlī angļu karakuģi “Galatea” ieradās Liepājā. Sakarā ar gaidāmo pirmā miltu kuģa ierašanos amerikāņi nekavējoties apmeklēja pilsētas valdi, interesējoties par Liepājas apgādes problēmām, kā arī par fabriku un citu rūpniecības uzņēmumu stāvokli. 5. aprīlī viņi apskatīja pilsētas pārtikas noliktavas un palīdzības iestādes, bet 6. aprīļa vakarā apmeklēja komponista Alfrēda Kalniņa par godu angļu un amerikāņu misijām Svētās Annas baznīcā sarikoto ērģelmūzikas koncertu, kurā skanēja arī abu lielvalstu himnas un klāt bija Ministru prezidents Ulmanis un visi pilsētā esošie ministri. 8. aprīlī daži misijas locekļi kopā ar Pagaidu valdības Apsardzības un Iekšlietu ministrijas pārstāvjiem devās uz Ventspili iepazīties ar turienes situāciju.¹⁵

7. aprīlī misijai pievienojās vienīgais profesionālais virsnieks tās sastāvā pulkvedis-leitnants Ernsts Daulijs (*Dawley*; militāro jautājumu speciālists), kuru Grīns pazina jau kopš kopīga koloniālā dienesta Filipīnu salās pirms kara (arī kopīgas polo spēles), un leitnants Roberts Heils (*Hale*; juridisko jautājumu speciālists). Bez Grīna, Daulija un Heila 11 cilvēku lielajā misijā ietilpa majors Elvins Deverē (*Devereux*), bijušais militārais atašejs Kopenhāgenā komandleitnants Džons Geids (*Gade*; vadīja misijas darbu Igaunijā un Somijā, pastāvīgi atrazdamies Tallinā), leitnanti Ludlovs Aleksanders (*Alexander*) un Zolingers (abi strādāja kopā ar Geidu Tallinā), leitnants E. Stounstrīts (*Stonestreet*; vācu valodas tulks), divi armijas rakstveži – Luiss Rozentāls (*Rosenthal*), Dž. Holbruks-Čepmens (*Holbrook-Chapman*), kā arī lietuviešu

izcelsmes sulainis kaprāļa dienesta pakāpē Džozefs Saļūns (*Saliunas*). 15. aprīlī misijai Liepājā pievienojās ilgāku laiku Maskavā par ASV konsulāro ierēdni strādājušais un tādējādi praktiski vienīgais no misijas locekļiem Krieviju reāli pazinušais Džons Lērs (*Lehrs*). Sākumā misija apmetās viesnīcā “Roma” pilsētas centrā, vēlāk pārcēlās uz kādu vasarnīcu.¹⁶ Kā Latvijas Pagaidu valdības Apsardzības ministrijas sakaru virsnieks misijai tika piekomandēts virsleitnants Herberts Pētersons.¹⁷

No šī laika Grīns samērā regulāri ar pārstāvniecības Kopenhāgenā starpniecību sniedza ASV delegācijai Parīzes Miera konferencē ziņojumus par stāvokli Baltijas valstīs (Somijā, Igaunijā, Latvijā un Lietuvā).¹⁸ Vēl atrazdamies ceļā uz Liepāju, Grīns bija uzsvēris nepieciešamību uzsākt pārtikas piegādi Baltijas valstīm, brīdinot, ka pretējā gadījumā draudot lieliniecisma izplatīšanās briesmas.¹⁹ Savukārt Meierovics 5. aprīlī no Parīzes telegrafēja Ulmanim: “Nodibiniet sakarus ar amerikāņu misijas šefu Grīnu un prasiet visu, ko vajag. Ja Grīns ziņos labvēlīgi mums, mēs saņemsim medikamentus, pārtiku, drēbes, prasiet pilnā apjomā.”²⁰

Tāpat Grīns pastāvīgi informēja Latvijas Pagaidu valdības vadītāju par pārmaiņām savas misijas sastāvā, piemēram, 8. aprīlī viņš sniedza informāciju Ulmanim par tikko iebraukušo juridisko padomnieku leitnantu Heilu, lūdzot iepazīstināt to ar Latvijas valdības izveidošanos un vēsturi, valsts mežu un dzelzceļu situāciju, kā arī stāvokli likumdošanā,²¹ un ASV ekspedīcijas spēku Francijā pulkvedi-leitnantu Dauliju kā viņa misijas militāro ekspertu (Daulijs tika iecelts arī par Grīna vietnieku), lūdzot atļauju viņam “apmeklēt militāro operāciju zonu”.²² Misijas virsnieki tiešām vairākkārt personiski apmeklēja latviešu un vācu karaspēka daļas frontē. Piemēram, 11. aprīlī Grīns, Daulijs, Deverē, Stounstrīts u.c. izbrauca uz fronti Jelgavā, Tukumā, Bauskā, bet 13.–14. aprīlī Grīns un citi amerikāņi pabija latviešu vienības frontē iecirknī no Kauguriem līdz Kalnciemam, kur viņus pavadīja apsardzības ministrs Jānis Zālītis un Galvenā štāba priekšnieks ģenerālis Augusts Misiņš.²³ Toreizējais 1. atsevišķās latviešu brigādes komandieris Jānis Balodis vēlāk atcerējās, ka frontē teiktajās runās Grīns uzsvēris cīņas pret boļševismu svarīgumu, bet atsevišķā sarunā ar viņu izteicies, ka tam “tagad tā bilde esot pavisam citāda, kā viņš bijis domājis, jo viņš esot personīgi pārliecinājies, ka tās latviešu daļas, kas cīnās pret lieliniekiem un tur fronti ar tik vāju apgādību un niecīgu tehnisko apbruņojumu, nevar būt lielinieciskas, kā tas viņam, par nožēlošanu, ticis ziņots no vairākām pusēm, pat no latviešiem, nerunājot par vāciešiem”. Vēlāk gan Balodis liecināja, ka pretēji Grīna solītajam frontē latviešu vienība ieročus no Sabiedrotajiem nav saņēmusi, jo, kā uzskatīja Balodis, Grīns “Liepājā bijis iespaidots, ka mums ieročus nevarot dot, jo varot griezt ieročus pret landesvēru un Golcu”.²⁴

Tiesa, patiesie iemesli pat nebija atkarīgi no Grīna personiskās nostājas, bet ASV attieksmes kopumā. Jau pēc Otrā pasaules kara ta-pušajās atmiņās Balodis rakstīja, ka, ierodoties brigādes novietojumā kopā ar Misiņu, Grīns izteica vēlēšanos aprunāties ar karavīriem, kuri piedalījušies kaujās, turklāt gan ar tiem, kuri apbruņoti un apģērbti vislabāk, gan tiem, kuri apgādāti vissliktāk. Balodis atcerējās: “Izsauca kādus 20 karavīrus no Studentu rotas, kas bija vislabāk apgādāta. Viņas sastāvā bija arī virsnieki no latviešu strēlnieku pulkiem, tātad piedzīvojuši karavīri. Viens otrs no rotas karavīriem varēja uz Grīna jautājumiem atbildēt bez tulka palīdzības. Grīnu pārsteidza karavīru brašais izskats un viņu patstāvīgās, brīvās atbildes tā, ka viņš izsau-cās: “Tā jau ir tīri eiropiskas armijas vienība!” Pēc tam liku izsaukt kapteiņa [Jāņa] Grāvelsiņa rotu. Apstaigājis rotu, Grīns palika ļoti domīgs – jo tas, ko viņš tagad redzēja, maz līdzinājās iepriekš redzē-tajam un jau nepavisam ne “eiropiskas armijas vienībai”. Likās, Grīns domāja, ka izteicies pārsteidzīgi. Kontrasts patiešām bija liels. Mums vēl arvien bija liels ieroču un apģērbu trūkums. Viens otrs kareivis bija mājas drēbēs un šņorzābakos. Grīns jautāja, vai šie karavīri bijuši kaujās. Ģen. Misiņš pasteidzās pateikt, ka šī vienība nav bijusi kaujās, jo ir formēšanās stadijā un tā vēl jāapmāca un jāapģērbj. Šīnī brīdī griezos pie ģen. Misiņa: “Atvainojiet, ģ[enerāļa] kungs, Jūs neesiet informēti. Es neesmu šeit, lai klusētu. Turu par pienākumu sniegt pareizu informāciju. Šie karavīri ir bijuši kaujās un parādījuši lielu drošsirdību. Viņu vidū daudz brīvprātīgo tikai pirms dažām dienām forsēja Lielupi pie Kalnciema ļoti nelabvēlīgos apstākļos. Bija atkusnis, un virs ledus bija ūdens. Karavīriem nācās pat gulties ūdenī, lai izvairī-tos no ložu krusas. Es ticu, ka viņi arī uz priekšu tikpat apzinīgi pildīs savus karavīra pienākumus.” Šos manus paskaidrojumus virsl[eitnants Reinholds] Muške pārtulkoja angļiski pulkv[edim] Grīnam. Saņēmis no manis vislabāko atestāciju par mūsu karavīriem, Grīns griezās ar uzrunu pie karavīriem un teica, ka saprot mūsu grūtības, un no savas puses solījās darīt visu, kas viņa spēkos, lai mūsu karavīri saņemtu palīdzību – apbruņojumu, munīciju un apģērbu. Sirsnīgi atvadījies no manis un kareivjiem, viņš aizbrauca.”²⁵

Savā pirmajā ziņojumā uz Parīzi cauri Kopenhāgenai 11. aprīlī Grīns raksturoja militāri politisko stāvokli Latvijā, iesakot atvieglot britu karakuģu realizēto blokādi un apgādāt vācu karaspēku ar nepie-ciešamo (stingrā britu flotes kontrolē), kamēr tas ievēro ar Sabiedro-tajiem noslēgtā pamiera noteikumus un cīnās pret boļševismu. 12. ap-rīļa ziņojumā viņš turpināja raksturot komplicēto stāvokli Latvijā un Liepājā, kur “vācieši, Baltijas vācieši, boļševiki, latviešu buržuāzija, ebreji un latviešu sociālisti sapinušies ārkārtīgi sarežģītos intrigu tīklos”. Tā-lāk viņš aprakstīja smago stāvokli ar pārtiku, slēptās bezdarbnieku un bezzemnieku simpātijas pret boļševismu, vācu karaspēka dominējošo

stāvokli un latviešu spēkuniecīgo nozīmi. Grīns rakstīja: “Ja nebūtu vāciešu, valsti ātri pārņemtu boļševiki. Dabiski, ka sakarā ar to izveidojies ārkārtīgi smags un nenormāls stāvoklis, jo latviešu tauta vēsturiski ir noskaņota pret vāciešiem un šis jūtas kara laikā padziļinājusi vācu karaspēka darbība. Fon der Golcs mums paskaidroja, ka vācieši šeit atrodies uz pamiera līguma 12. panta pamata, kā arī starptautiskās cīņas nolūkos pret boļševikiem, kas apdraud Rietumu civilizāciju un Rietumu kultūru [...] Tagadējā Latvijas *de facto* valdība ir ārkārtīgi vāja un nepārstāv Latvijas tautu. Tā nekavējoties tiktu gāzta, ja notiktu tautas vēlēšanas. Tā jāuzskata par viltus valdību, kuru nodibinājuši partiju vadoņi un cilvēki, kas Rīgā bija paņēmuši lietas savās rokās un sakarā ar boļševiku uzbrukumu padzīti. Vācija šo valdību atzina decembrī. Gan Baltijas vācieši, gan sociālisti noskaņoti pret to naidīgi, un tikai buržuāzija to negribīgi atbalsta. Tajā pašā laikā tā ir vienīgā organizācija, ar kuru mums ir darīšanas, un tā ir jāatbalsta kā nacionāla *de facto* valdība vai Latvijas organizācija, bet pašreiz to nevajadzētu atzīt. Ar šo valdību tomēr jānodibina sakari visos jautājumos, kas skar pārtikas importu, blokādi, finanses utt. Premjerministrs Ulmanis un iekšlietu ministrs [Miķelis] Valters ir vienīgie spējīgie vīri kabinetā. Ulmanis atstāj labu iespaidu, šķiet, ka viņš apveltīts ar lielu enerģiju un atjautību.” Viņš arī uzsvēra amerikāņu pārtikas piegāžu svarīgumu un pieprasīja tās turpināt, uzsverot, ka ir ārkārtīgi būtiski nodrošināt ar pārtiku iedzīvotājus teritorijās, kas atbrīvotas no boļševikiem, pretējā gadījumā tiktu veicināts atbalsts boļševikiem, jo, kā Grīns bija pārliecinājies, “bezzemnieki un bezzemnieki uzskata – ja jau viņiem jācieš bads, tad labāk boļševiku varas apstākļos, kuros tie var aplaupīt buržuāziju un bagātos”. Arī šajā ziņojumā viņš ieteica atcelt blokādi jūrā, turpināt Amerikas Palīdzības administrācijas pārtikas piegādes Liepājai un Ventspilij, kā arī pieprasīja finanšu eksperta atsūtīšanu, kurš noskaidrotu Pagaidu valdībai sniegtā aizdevuma nodrošinājuma iespējas ar bijušajiem Krievijas valsts mežiem Latvijas teritorijā.²⁶

16. APRĪĻA APVĒRSUMS UN VORVIKA GRĪNA STARPNIECĪBAS MĒĢINĀJUMS JAUNAS VALDĪBAS IZVEIDĒ

Savukārt Liepājā notiekošā, pret Kārļa Ulmaņa Latvijas Pagaidu valdību vērstā vāciešu apvērsuma laikā – 16. aprīli amerikāņi apsardzības ministra Jāņa Zāliša un Augusta Misiņa pavadībā ieradās Jelgavā. Tur Vorvikam Grīnam bija saruna ar vācu Dzelzsdivīzijas komandieri majoru Jozefu Bišofu (*Bischoff*; šajā sarunā amerikānis mudinājis vāciešus ātrāk ieņemt Rīgu).²⁷ Tomēr iespaids par Dzelzsdivīziju Grīnam radās slikts. Vēlāk viņš atcerējās, ka uz Jelgavas ceļa

uz amerikāņiem šāvuši boļševiki, aiz viņiem atradušās Dzelzsdivīzijas ložmetēju pozīcijas, taču no tām nav atskanējis neviens šāviens, un vācieši tikai vērojuši “Trocka²⁸ sarkanos zēnus”, kas atradušies apmēram 600 jardu attālumā un brīvi apšaudījuši amerikāņus pat no automātiskajiem ieročiem. Viņš rakstīja: “Stipri mīksts dzelzs bija tā Dzelzsdivīzija.”²⁹

Tomēr nav noliedzams, ka, atgriežoties no frontes Liepājā uzreiz pēc apvērsuma, tieši Grīns nepieļāva ģenerāļa Misiņa un vēl četrus latviešu virsnieku un karavīru apcietināšanu dzelzceļa stacijā un nogādāja tos savas misijas ieņemtajā vasarnīcā “Amerikas ērgļa aizsardzībā”.³⁰ Pats Grīns ziņoja uz Parīzi, ka latviešus mēģināts apcietināt uzreiz, izkāpjot no vilciena vagona, taču viņš to nav pieļāvis. Tad ieradies vācu landesvēra kapteinis Viljams Armitsteds (*Armitstead*), kurš pēc apvērsuma jaunizveidotās frontes karaspēka Drošības komitejas vārdā skaidrojis notikušo ar bažām par iespējamu Pagaidu valdības boļševizēšanos un stāstījis par notiekošajām sarunām jaunas, visu iedzīvotāju kārtu intereses pārstāvošas valdības izveides jautājumā. Viss minētais notika stacijā, un Grīns atteicās apspriest šos jautājumus ar baltvāciešu virsnieku bruņotu vācbaltiešu un vācu karavīru klātbūtnē, kas turklāt mēģināja apcietināt kopā ar amerikāņiem esošas personas. Viņš pieprasīja paša Liepājas apgabala karaspēka pavēlnieka un gubernatora Ridigera fon der Golca (*von der Goltz*) izdotu aresta orderi un, kad tāds netika uzrādīts, nogādāja Misiņu uz ASV misiju un informēja Golcu par stacijā notikušo, kā arī to, ka Misiņš ir amerikāņu misijas viesis. Uzreiz pēc tam Daulijs personiski apmeklēja Kara ostu, kur pārliecinājās, ka vācieši nogalinājuši latviešu sargkareivi, laupa un posta, taču “neguva pārliecināšus pierādījumus tam, kāds karaspēks veicis vardarbību”.³¹

Šo gadījumu atcerējās arī toreizējais britu eskadras komandieris Baltijas jūrā admirālis Volters Kovans (*Cowan*), uzsverot, ka Grīns un Daulijs stacijā rīkojušies ļoti noteikti, kaut arī tā bijusi pilna ar vācu karavīriem: viņi paziņojuši vācu virsniekam, ka piekritis ar misiju kopā esošu personu arestam vienīgi ar fon der Golca personisku pavēli, pēc tam abi nostājušies katrs savā pusē latviešu virsniekiem un tādā veidā atstājuši staciju, vāciešiem šajā situācijā neiedrošinoties rīkoties kategoriskāk.³² 16. aprīlī Liepājā notika visu Sabiedroto pārstāvju apspriede, kurā piedalījās arī Grīns un Daulijs (kaut gan tika nolemts pieprasīt fon der Golcam atjaunot iepriekšējo stāvokli, asi nosodot notikušo, tomēr ne uz ko vairāk apspriede izšķirties nespēja). Tajā pašā dienā Grīns telegrafēja uz Kopenhāgeni par apvērsumu, secinot, ka iegāns tam bijusi “boļševiku apspiešana”, bet patiesie motīvi “satrauc” Sabiedrotos.³³

Savukārt leitnants Roberts Heils 16. aprīlī dienasgrāmatā ierakstīja, ka priekšpusdienā pastaigājies gar jūras krastu un pilsētā, kur viss

bijis “kluss”. Tikai ap plkst. 4 pēcpusdienā, piezvanot uz Lielbritānijas misiju, uzzinājis, ka Kara ostā starp vāciešiem un latviešiem izraisījies konflikts. Teikto apstiprinājis leitnants Haringtons, kurš izstāstījis par valdības gāšanu un vispārēju vācu kontroli pilsētā. Abi devušies cauri pilsētai uz viesnīcu, konstatējot vācu sargposteņus krustojumos un jātnieku patruļas ar šķēpiem ielās un skvērā pie viesnīcas. To redzot, viņi atgriezušies misijas telpās, nosūtot rakstvedi Rozentālu kopā ar misijai piekomandēto latviešu ziņnesi noskaidrot stāvokli. Abi apstiprināja baumas, ziņojot, ka “Ulmanis un citi apcietināti, latviešu karavīri atbruņoti un ieslodzīti” utt. Vēl pēc dažām dienām – 20. aprīlī Heils rakstīja: “Lieldienu svētdiena. Brīnišķīgs laiks un ļaužu pilnas ielas. Gandrīz nekādu ārēju satricinājuma pazīmju. Latvieši ar baltiešu piekrišanu izlīmējuši uzsaukumu, aicinot visus latviešus saglabāt mieru...”³⁴

Literatūrā plaši pausts viedoklis par Vorvika Grīna šķietamo atbalstu pēc apvērsuma izveidotajai mācītāja Andrieva Niedras zināmā mērā provāciskajai valdībai. Fakts ir, ka gan Grīns, gan ASV miera komisijas loceklis zviedru izcelsmes pulkvedis Oskars Solberts (*Solbert*), kurš 22. aprīlī ieradās Liepājā angļu karakuģī no Kopenhāgenas, lai nogādātu misijas ziņojumu uz Parīzi, gan arī citi misijas locekļi aktīvi piedalījās sarunās ar fon der Golcu, Ulmani un citiem varas vai nosacītās varas faktoriem, mēģinot panākt kompromisu jaunas valdības izveidošanā.³⁵ Solberts arī kādu laiku aizvietoja Grīnu misijas vadītāja amatā pēdējā prombūtnes laikā no Liepājas. Pēc atgriešanās Parīzē 28. aprīlī Solberts iesniedza ASV delegācijai savu ziņojumu un ieteikumus, kuros atspoguļoja iespaidus Latvijā, lielā mērā balstoties arī uz sarunās ar amerikāņu misijas locekļiem, Ulmani un fon der Golcu Liepājā iegūto informāciju. Viņš pamatoti secināja, ka fon der Golcs labvēlīgi izturējies pret 16. aprīļa apvērsuma realizētājiem, ja arī nav bijis tieši iesaistīts tajā, kā pats apgalvo. Solberts rakstīja: “Gadījumā, ja Sabiedrotie akceptēs baltvāciešu (7% iedzīvotāju) ar spēku veikto varas uzurpāciju, latvieši, iespējams, ņems lietas savās rokās un ar sacelšanos visā valstī likvidēs nīsto privileģēto baltvāciešu varu. Vācieši uz šādu latviešu sacelšanos raudzītos kā uz boļševiku revolūciju un savukārt izmantos to kā ieganstu, lai apspiestu latviešus ar zobenu. Pašreiz ir kritisks brīdis.” Sakarā ar to viņš ieteica, lai Sabiedrotie informē vācu pavēlniecību un Latvijas Pagaidu valdību Ulmaņa personā, ka tie vēlas iepriekšējās valdības atjaunošanu, iekļaujot tajā visu Latvijā dzīvojošo tautību pārstāvjus. Turklāt tas jādara, lai novērstu “revolūciju un asinsizliešanu”, un šāda Sabiedroto akcija skaidri demonstrēs Vācijas valdībai, ka netiks pieļauta mazu tautu izmantošana savās interesēs, tādējādi tiks panākta līdzīgu apvērsumu neatkārtošāns garantija nākotnē. Solberts pamatā pareizi raksturoja arī militāro situāciju frontē, konstatējot, ka Vācijas spēku

tūlītēja izvešana nozīmētu zemes atdošanu boļševikiem (savukārt Vācija ir ieinteresēta turēt savu karaspēku Baltijā, lai aizsargātu savu teritoriju no boļševisma, saglabāt cīņai gatavu armiju ārpus Vācijas nepieciešamības gadījumam, saglabāt Vācijas ietekmi Baltijā kā tranzītpunktā ar Krieviju sakarā ar Sabiedroto realizēto blokādi). Ņemot to vērā, Solberts ieteica nosūtīt uz Baltiju Sabiedroto karaspēku vācu vienību nomaiņai, kā arī atbalstīt Latvijas nacionālās armijas izveidošanu, ko vācieši nepieļauj.³⁶

Paša Grīna ieceres atspoguļo viņa 20. aprīļa ziņojums, kurā uzsvērts, ka apvērsumā gāztās Pagaidu valdības kļūda bijusi baltvāciešu un ebreju neiekļaušana savā sastāvā, tā pārlieku centusies “pasargāt savas tiesības no vācu uzkundzēšanās un tādējādi bija lemta iznīcībai”. Tomēr viņš atzina, ka uz šīs valdības pamata var izveidot “stabilu un reprezentablu valdību ar nepieciešamo palīdzību no ārienes, kurai vajadzētu būt jūtamai”. Šajā pašā ziņojumā viņš arī konstatēja, ka galvenais pretboļševistiskais spēks ir vācieši, tādēļ pēc tam, kad kompromisa ceļā izveidota jauna valdība, ar Rietumu Sabiedroto atbalstu jānodrošina Latvijas armijas izveide vācu un latviešu vienību sastāvā, kas spēs pārņemt zemes aizsardzību pēc Vācijas karaspēka izvešanas (Grīns ieteica vispārējas mobilizācijas ceļā veidojamos vācu spēkus organizēt vienā, bet latviešu – citā centrā, piemēram, attiecīgi Liepājā un Ventspilī). Tāpēc viņš uzsvēra, ka Sabiedrotajiem jānoskaidro Vācijas nodomi Baltijā un tas, kādā veidā tiks sniegts atbalsts cīņā pret boļševismu līdz laikam, kamēr to pilnībā spēs uzņemties jaunizveidotā Latvijas armija. Grīns ieteica Sabiedrotajiem uzņemties finansēšanu, apgādi ar pārtiku un karamateriāliem Lielbritānijas vai ASV misijas uzraudzībā. Viņš minēja arī alternatīvu – Kurzemes okupāciju ar Sabiedroto spēkiem, kas tādējādi nekavējoties “atbrīvotu šo zemi no uzspiestās teitoņu ietekmes”. Grīns šajā ziņojumā pamatoti norādīja, ka vienkāršā tauta Latvijā notikušo uztver kā “vecās tirānijas” atgriešanos Vācijas karaspēka atbalstā, nepakļaujoties Sabiedroto un ASV prasībām. Tauta pagaidām ir mierīga, un pat pavēli nepretoties saņēmušie latviešu karavīri izrāda “apbrīnojamu” savaldību, neraugoties uz pastāvīgām provokācijām un gandrīz “neizturamiem apstākļiem”. Viņš bridināja – tiek gaidīta palīdzība no Rietumu demokrātiem vai arī boļševikiem austrumos: tauta necietīs baronu varu un ir gatava iesaistīties ar to asiņainā cīņā. Turklāt gadījumā, ja netiks sagaidīts atbalsts no rietumiem, tas tiks meklēts austrumos. Tāpat 22. aprīlī Grīns detalizēti ziņoja par militāro situāciju Latvijā šajā laikā.³⁷

27. aprīlī Grīns telegrammā ASV sūtniecībai Kopenhāgenā izklāstīja stāvokli un atzina, ka latviešu tauta neatbalstīs t.s. Borkovska kabinetu (uzreiz pēc apvērsuma ar vācu atbalstu sākotnēji tika izveidota valdība Baltijas vācieša – prokurora Oto Borkovska, bet maija sākumā – Andrieva Niedras vadībā) un nepieciešams izveidot

jaunu “uz taisnīga izlīguma pamata veidotu Latvijas valdību”, – viņš atšķirībā no Lielbritānijas misijas neatbalstīja arī Ulmaņa valdības atgriešanos pie varas nemainītā sastāvā. Pēc personiskas tikšanās ar Niedru 1. maijā amerikāņu misijas vadītājs tajā pašā dienā nosūtīja Niedram plašu rakstu, neoficiāli izklāstot savu viedokli par veidojamās Latvijas valdības raksturu un uzdevumiem. Grīns uzsvēra savas valsts nevēlēšanos “darīt iespaidu uz Latvijas iekšējo politiku vai iejaukties tajā, kamēr tā netraucē pamiera robežas”, un norādīja, ka “amerikāņi jūt līdzīgu Latvijas tautai viņas pūlēs dēļ pašnoteikšanās un viņas cīņā pret postošo lieliniecismu”. Grīns misijas vārdā paziņoja, ka viņa vēlēšanās ir redzēt Latvijas valdību, kuras atbalstam apvienotos “visi pretlielinieciskie elementi” un kura varētu novērst brāļu karu, izveidot nepieciešamās pārvaldes iestādes ASV atsūtītās pārtikas sadalīšanai, novērst izsludināto tirdzniecības blokādi, izveidot Latvijas armiju, veikt civilpārvaldes uzdevumus. Pēc Grīna domām, to varētu izveidot, ja tiktu atcelti visi 16. aprīļa ieviestie militārie soļi un apvērsums nosodīts, Ulmaņa valdība atjaunotu darbību un nekavējoties atkāptos, tiktu sastādīta jauna valdība, kurā vairākumu veidotu bijušie, bet mazākumu – jaunieceltie valdības locekļi, tiktu izsludināta vispārēja amnestija un noslēgts politisks un sociāls pamiens, kas ļautu “neatlaidīgi vest karu pret lieliniecismu”. Andrievs Niedra, kurš personiski tikās ar Grīnu un bija par viņu ļoti augstās domās, rakstīja: “Amerikāņu misijas priekšgalā toreiz stāvēja apakšpulkvedis Vorvīks Grīns, vēl pajauns – gadus 35–40 vecs vīrs,³⁸ caur un cauri skaidrs raksturs. Viņš senāk bija kalpojies savai valdībai Filipīnās, likdams tur pirmos valsts dzīves pamatus. Kaut kādu tirdzniecisku blakusnolūku viņam nepavisam nebija. Visur viņš saskaņoja savu rīcību ar politiskiem un humanitāriem motīviem. Pie tam viņš nelipa pie savas pieredzes atsevišķiem vērojumiem, bet prata tos saistīt ar plašākiem valsts dzīves principiem un politiskām idejām. Esmu pārlicināts, ka viņa vārdu reiz dzirdēšu – ja Dievs liks dzīvot – sakarā ar Amerikas augstāko politiku.”³⁹

Vorvika Grīna 1919. gada 1. maijā Andrievam Niedram adresēto rakstu 1924. gada septembrī Niedras un citu prāvā lūdza lietai pievienot apsūdzētā advokāts, bet Valters Iršiks – Niedras skolasbiedrs, kurš kopā ar viņu 1. maijā ieradās pie Grīna, vēlāk liecināja, ka tajā reizē amerikāņu virsnieks uzstādījis atnācējiem “kategorisku” prasību par jaunas valdības izveidi (septiņi Ulmaņa izvirzīti, bet pieci – vācu un Niedras grupas ministri). Savukārt Ulmanis uzsvēra, ka Grīns vērsies pie viņa ar vēstuli, kurā izteicis priekšlikumu par minētajām proporcijām valdībā, taču darījis to nevis kā “Amerikas priekšstāvis”, bet vienīgi izteicis savus “personīgos iesakus” (Ulmanis arī uzsvēra, ka pārējās Sabiedroto misijas izteikušas noteiktu atbalstu viņa vadītajai valdībai).⁴⁰

2. maijā pēc Tautas padomes locekļa Ādolfa Klīves iniciatīvas viņu un vēl dažus politiķus pieņēma Grīns. Pieņemšanā klātesošais, no Francijas tikko atbraukušais inženieris Kārlis Ozols atcerējās, ka saruna turpinājusies 20 minūtes. Viņš rakstīja: “Grīna priekšlikums – neskatoties uz visu, atrast kopdarbības platformu priekš visu šķiru, neizslēdzot vāciešus ar Niedru, saprašanās, lai varētu uzsākt cīņu ar lieliniekiem. Klīve karsti aizstāv savus uzskatus. Man, kā arī amerikāņiem patīk viņa uzstāšanās. Pulkv. Grīns solīds kungs, grib to labāko, bet man nepatīk viņa tulka uzvešanās. Tas labvēlīgāks krieviem un vietējiem vāciešiem. Par to informēšu Parīzē.” Vēl pēc dažām dienām – 5.–8. maijā Ozols savā dienasgrāmatā ierakstīja: “Esmu pastāvīgā kontaktā ar amerikāņiem un angļiem. Angļu kara kuģa “Walker” kapteinis uzlūdz uz kuģi. Dzeram labu spāniešu vīnu. Pulkv. Grīns nemierīgs, nav viegli viņam orientēties un pareizo ceļu iet.”⁴¹

Latvijas Pagaidu valdības Apsardzības ministrijas Kontroles un informācijas nodaļa 5. maijā jau ziņoja, ka jaunajā, Ulmaņa vadītajā Ministru kabinetā būs seši ministri no vecā kabineta, četri – latviešu konservatīvo aprindu pārstāvji un viens vācietis, bet tiek plānots piedāvāt ministru (ieskaitot kara ministru) biedru vietas vēl vairākiem vāciešiem. 5. maija vakarā Liepājā notika sēde ar visu ieinteresēto pušu piedalīšanos, kurai bija jāizšķir jaunās valdības jautājums. Nākamajā dienā Kontroles un informācijas nodaļa ziņoja, ka sēde sākotnēji izvirzīts priekšlikums – septiņi ministri no vecā kabineta bez Ministru prezidenta vai seši no vecā kabineta ar Ministru prezidentu. Ziņojumā vēstīts, ka “beidzot uz amerikāņu spiediena nolemts jaunajam kabinetam dot piecas vietas – no tiem četras vāciešiem un vienu latvietim konservatīvajam. Tad pie portfeļu izdalīšanas izcēlušās nesaskaņas, tādēļ ka konservatīvie latvieši pagērējuši iekšlietu ministra portfeli. Tātad sēde beigusies bez kādiem pozitīviem rezultātiem. Turpmākās sarunās Amerikāņu misija uzņemsies vidutāja lomu.” Tajā pašā dienā – 6. maijā Sabiedrotie izvirzīja Baltijas vāciešu komitejai prasību piekrist Ulmaņa koalīcijas kabineta izveidei līdz 7. maijam (septiņi vecā kabineta ministri, trīs baltvācieši, viens latviešu konservatīvais un viens ebrejs), pretējā gadījumā draudot pastiprināt Latvijas blokādes pasākumus. Komiteja piekrita, tomēr 7. maijā sēde atkal beidzās bez rezultātiem, jo konservatīvie latvieši kā savu kandidātu izvirzīja Niedru, kam vecais kabinets nepiekrita. Sabiedrotie pagarināja ultimāta izpildes termiņu līdz plkst. 12 nākamajā dienā (8. maijā), taču prasība par Niedru netika atsaukta – un sarunas beidzās bez rezultāta.⁴²

Savā otrajā pārskatā par stāvokli Latvijā Grīns 3. maijā detalizēti aprakstīja Latvijas Pagaidu valdības izveidošanās apstākļus un tās sastāvu (viņš gan atzina, ka valdībā iekļauts baltvācietis Eduards fon Rozenbergs, taču viņš pārstāvējis liberālo grupējumu un vispār nav piedalījies darbā, līdz ar to kabinetā nav bijušas pārstāvētas baltvāciešu

un ebreju intereses), bruņoto spēku sastāvu un darbību (jāatzīst, pamatoti uzsverot Vācijas un tās karaspēka nozīmi gan apgādē, gan pašas frontes noturēšanā), 16. aprīļa un tam sekojošos notikumus, kā arī savu darbību pēcapvērsuma periodā. Ziņojumam bija pievienotas arī Grīna 20. un 21. aprīlī fon der Golcam iesniegto rakstu kopijas un Golca atbilde. 20. aprīlī Grīns bija pieprasījis sniegt skaidrojumu par notikušo, bet 21. aprīlī – par mēģinājumu stacijā apcietināt amerikāņu misiju pavadošās Latvijas amatpersonas ar Misiņu priekšgalā. 22. aprīlī Golcs atbildēja, ka viņš nav iejaukts Latvijas iekšpolitiskajās norisēs. Tajā pašā dienā (22. aprīlī) notika Golca apspriede ar Grīnu, kurā pirmais uzsvēra stāvokļa sarežģītību (grūtības saglabāt militāro disciplīnu, kas nepieciešama frontes noturēšanai), lūdzot amerikāņim arī sniegt ieteikumus, kā to vislabāk izdarīt. Uzreiz pēc tam notika Sabiedroto misiju pārstāvju apspriede, kura, atsaucoties uz Grīna un Golca sarunu, nosūtīja Golcam prasību atcelt no amatiem apvērsumā aktīvo vienību komandierus, izvest šīs vienības no Liepājas un atbrīvot Kara ostā ieslēgtās latviešu vienības (t.s. Liepājas jaunformējamos spēkus). 23. aprīlī Golcs atbildē piekrita, ka apvērsums iespaidojis militāro kārtību un viņš jau devis pavēli izvest no Liepājas apvērsumā iesaistītās vienības, kas notiks, ievērojot aktuālās dzelzceļa iespējas, bet latviešu karaspēkam ostā atdoti ieroči un atjaunota pārvietošanās brīvība. Tomēr viņš, aizbildinoties ar tiesību trūkumu, atteicās atcelt no amatiem minēto vienību komandierus. Tāpat Golcs piekrita, ka miera saglabāšanai frontes aizmugurē nepieciešams izveidot valdību, kurā būtu pārstāvēti “visi nacionālie elementi”. Savā tālākajā pārskatā Grīns raksturoja Niedras faktoru, uzsverot, ka viņa kabinetā ir četri baltvācieši un seši latvieši. Grīns uzskatīja, ka Niedram ir neliela administratīvā un politiskā pieredze un viņš ir liels patriots, kuram “boļševisms ir lielākās briesmas un kurš cīnās pret to ir gatavs sadarboties ar baltvāciešiem vairāk nekā latviešu lielākā daļa”. Grīnam šķita, ka Niedra tābrīža situācijā vēlas darboties kā starpnieks starp “dažādām grupām un frakcijām”. Par Niedras jaunizveidoto valdību Grīns rakstīja, ka tai ir pagaidu raksturs un nav Sabiedroto un arī ASV atbalsta. Lai novērstu pilsoņu karu, nepieciešams izveidot valdību, kuru atbalstītu gan latvieši, gan baltvācieši. Viņš rakstīja: “Baltvāciešu valdības izveidošana un palikšana pie varas novedīs valsti vai nu Vācijas, vai boļševisma varā. Amerikāņu iespaids pašlaik ir spēcīgs sakarā ar to, ka visas puses raugās uz Ameriku dēļ pārtikas un izejvielām, daļa latviešu cer uz morālu atbalstu savā cīņā par nacionālo pašapziņu un pašnoteikšanos. Valsts tiešā nākotne ir atkarīga no Amerikas attieksmes. Ja pārtika un izejvielas tiks piegādātas valdībai, kura izveidota vardarbīgā ceļā un paudis nīstas un varenas minoritātes intereses, kā tas ir ar pašreizējo valdību, tad tas tiks uzskatīts par Amerikas atbalstu nelikumīgam un neciešamam valsts reakcionāro grupu izdarītam ak-

tam.” Savukārt tas izraisīs pretestību un zemes nonākšanu Vācijas vai boļševiku kontrolē. ASV misijas viedokli viņš izteica šādi: “Latviešu tautai nodarīta pārestība, kura ir jālabo, ja jāsasniedz iekšējs miers un kopēja nostāja pret boļševismu. Vienlaikus jāatzīmē, ka gāztajai Pagaidu valdībai piemita trūkums – tā nepārstāvēja visus iedzīvotājus. Ņemot vērā baltvāciešu ievērojamo lomu cīņā pret boļševismu, vairākiem baltvāciešiem jābūt iekļautiem valdībā. Tādējādi labākais risinājums ir politisks pamiers, vienota nostāja, lai uzvarētu karu, atjaunojot pagaidu valdību Ulmaņa kunga vadībā, kuras vairākumu veidos vecie ministri un mazākumu – mērenie un konservatīvie baltvācieši, ebreji u.c. Tādējādi latviešu vairākums kontrolēs valdību, bet minoritātēm, kuras bijušas ļoti aktīvas cīņā, arī būs teikšana valsts lietās” (šādu uzskatu Grīns puda arī savā 1. maija rakstā Niedram). Gadījumā, ja vācu puse tam nepiekrītu, Grīns ieteica Sabiedrotajiem un ASV izdarīt spēcīgu, saskaņotu spiedienu pret Vācijas valdību, piespiežot to dot attiecīgu rīkojumu fon der Golcam. Atšķirībā no Lielbritānijas misijas Grīns uzskatīja, ka pastāvošajā situācijā nedrīkst izsludināt vispārēju latviešu mobilizāciju, jo tas izraisīs latviešu un vāciešu savstarpēju konfliktu. Viņš uzskatīja, ka “latviešu armiju” var izveidot, taču vienīgi zem Sabiedroto (britu un amerikāņu) kontroles. Viņš arī atzīmēja, ka Sabiedroto misiju spiediena rezultātā vācbaltiešu nostāja ir ievērojami liberalizējusies. 1. maijā Liepājā no Tallinas ieradās misijas loceklis Džons Geids, kurš kopā ar Grīnu apmeklēja gan Golcu un Ulmani, gan baltvāciešu nacionālo komiteju. Abiem radās iespaids, ka Golcs, sacīdams, ka vecās valdības atjaunošana izraisīs landesvēra novājināšanos, līdz ar ko vairs nebūs iespējams noturēt fronti, runā vairāk “kā karavīrs nekā politiķis” un “tic tam, ko saka”, taču dara to no “pilnīgi vāciska skatpunkta” un “būs grūti iemācīt jaunus trikus vecam prūšu sunim”.⁴³

Toreizējais tirdzniecības un rūpniecības ministrs Spricis Paegle uzskatīja, ka amerikāņiem, balstoties uz savas valsts atšķirīgo politisko iekārtu, nebija izprotamas latviešu un vāciešu naidīgās attiecības un šo neizpratni baltvāciešu vadība centusies izmantot savās interesēs. Turklāt Grīnu stipri iespaidojis viņa misijas sastāvā esošais un, pēc Paegles domām, provāciski noskaņotais padomnieks Džons Lērs (arī Ulmanis vēl 1940. gada rudenī savās izsūtījumā tapušajās piezīmēs rakstīja, ka bijušais “Maskavas komersants” Lērs bijis “tuvs visam vāciskajam” un viņa loma “diezgan skaidri iezīmējusies” pēc 16. aprīļa apvērsuma⁴⁴). Ļoti kritiski par bijušo “Maskavas rūpniecības uzņēmuma līdzīpašnieku” Lēru izteicās arī toreizējais Liepājas pilsētas domes loceklis un viens no sociāldemokrātu partijas līderiem Fricis Menders. Viņš atzīmēja, ka Lērs labi runājis krieviski un, vairākkārt ierodoties pilsētas valdē, centies pārliecināt tās vadību, ka “vienīgais glābiņš Latvijai ir samierināties ar Niedru”, turklāt pēdējā saruna bijusi

tik asa “no abām pusēm”, ka “Lēra kungs, steidzīgi atstādams pilsētas valdes telpas, aizmirsa lietussargu un galošas, kuras viņš kā “krievs” nēsāja. Šie akvizīti labu laiku glabājās, līdz viņus kāds pievēca vai izmeta ārā. Lērs bija arī tik vājš diplomāts, ka nemaz neslēpa, ka viņš stāv par “lielās un nedalāmās” atjaunošanu un šajā darbā latviešiem ir jāpalīdz.”⁴⁵

12. maijā Liepājā notikušajā Latvijas Tautas padomes sēdē tika konstatēts, ka situācijā, kad vienošanās starp Ulmani, Niedru un vāciešiem jaunas valdības sastādīšanā nebija iespējama, “par pamatu tika likts vienas Sabiedroto valsts [ASV. – Ē. J.] misijas priekšstāvja informāls priekšlikums”, kura pamatā bija sekojošais: esošajā situācijā jāizveido valdība, kuras izveidi nosaka vienīgi militārās vajadzības un kuru apņemās atbalstīt visi pretlielinieciskie spēki. Turklāt tā būtu pietiekami stipra, lai novērstu pilsoņu karu, izveidotu ASV atsūtītās pārtikas izdālei nepieciešamo administratīvo aparātu, dotu iespēju pagaidām atvieglināt Sabiedroto veikto Baltijas jūras blokādi, tādējādi atdzīvinot tirdzniecību un rūpniecību, dotu iespēju izveidot Latvijas armiju “zem pienācīgas pārraudzības”, realizētu civilpārvaldes galvenās funkcijas līdz brīdim, kamēr būs iespējama “normāla politiska kabineta” izveide. Lai šāda Pagaidu vadība varētu tikt izveidota, baltvāciešu Baltijas nacionālajai komitejai publiski jānosoda 16. aprīļa “varmācīgie akti”, jāatsauc sargi no valdības iestādēm, ļaujot Ulmaņa valdības iestādēm atsākt darbību, visiem Ulmaņa valdības locekļiem jādēmisjonē, jāstāda jauna koalīcijas valdība, kurā Ulmanis būtu premjerministrs un kurā vecās valdības locekļi būtu vairākumā (7–8 vietas no 12), bet “minoritāšu grupu” – baltvāciešus, “mērenos latviešus”, ebrejus u.c. pārstāvētu 4–5 ministri, jāizsludina vispārēja amnestija “attiecībā uz pagājušiem politiskiem notikumiem”, jāizsludina politisks pamiers, kā bija Francijā, Vācijā un citās zemēs kara laikā, lai padarītu iespējamu sekmīgu cīņu pret lieliniecismu. Turpat piezīmēts, ka Ulmaņa valdības pārstāvjiem jābūt vairākumā jebkurā piedāvātajā koalīcijas valdībā, jo “tādu ļoti pabalstītu Latvijas pretlielinieciskās iedzīvotāju daļas vairākums”. Savukārt “minoritāšu grupām, īpaši tām, kuras ņēmušas dalību kara operācijās pret lieliniekiem, būtu jāierāda stipra minoritātes priekšstāvība koalīcijas valdībā, kura organizēta kara sekmīgai turpināšanai”. Sēdē tika konstatēts, ka pastāvošajā draudīgajā ekonomiskajā un militārajā situācijā priekšlikums bijis “principā pieņemams”, taču turpmākajās sarunās ar baltvāciešu pārstāvjiem un Niedru izrādījies, ka pirmie vēlas attiecināt amnestiju arī uz tiem, kuri “laupījuši privāto un valsts īpašumu”, bet Niedra “atsakās ņemt dalību Ulmaņa sastādītā kabinetā, ja viņš tur nevar izvest savu politiku iekšlietu un agrārlietās, pilnīgi pretēju politiku Ulmaņa politikai”. Tādējādi sarunas tika pārtrauktas, kaut arī Ulmanis beidzot bija piekritis piedāvātajam kabineta sastāvam, kurā būtu trīs

baltvācieši, viens Niedras atbalstītājs un viens ebrejs, bet 11. maijā tika izsludināts zināmā mērā provāciskās Niedras valdības sastāvs.⁴⁶ Tās satiksmes ministra v.i. Kārlis Burkevics vēlāk liecināja, ka pazinis Grīnu, jo tas bijis vidutājs starp Niedras valdību un Lielbritānijas un Francijas misijām.⁴⁷ 26. maijā ASV misija Parīzē informēja Grīnu, ka 23. maijā nolemts nosūtīt uz Baltiju Sabiedroto militāro misiju britu ģenerāļa vadībā, kura palīdzēs Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valdībām bruņoto spēku organizācijas un apmācības jautājumā.⁴⁸

Tieši maijā iezīmējās ievērojams vienotības trūkums arī starp Sabiedroto misijām Latvijā, un pirmām kārtām tas izpaudās tieši kā atšķirīga attieksme pret vācu faktoru, kaut arī vēl 7. jūnijā Liepājā Grīns kopā ar angļu un franču pārstāvjiem vienojās par kopējām Sabiedroto rekomendācijām sarežģītā militāri politiskā un sociālā stāvokļa uzlabošanai Baltijas provincēs (tika ieteikts nekavējoties nosūtīt uz Baltiju vienotu Sabiedroto misiju un piešķirt Baltijas valstu valdībām aizdevumu, ar piezīmi – Latvijai tikai tad, kad atrisināsies jautājums par stabilas valdības izveidošanu).⁴⁹ Minētās domstarpības starp Sabiedrotajiem spilgti apliecina situācija maija beigās, kad Liepājā ieradās britu admirāļa Voltera Kovana vietnieks Aleksanders Dafs (*Duff*). Viņam izvēnās ātri pārņemt savā politiskajā kontrolē visus Liepājā esošos Sabiedroto virsniekus un misijas, izņemot Grīnu un Dauliju, kuri šķietami bijuši labvēlīgi pret baltvāciešiem. Lielbritānijas puse vainoja ASV Valsts departamentu pārlietu labvēlīgā attieksmē pret Vāciju (amerikāņi pat apgalvojot, ka Sabiedrotajiem Baltijā vajadzētu sadarboties ar fon der Golcu pret boļševikiem un tie Baltijā līdz ar pamiera noslēgšanu kļuvuši par Vācijas sabiedrotajiem), kamēr paši briti uzsvēra, ka ir neitrāli un vienīgi vēlas atjaunot kārtību šajā Eiropas daļā.⁵⁰ Arī somu vēsturnieks Olavi Hovi raksta, ka gan ASV valsts sekretārs Roberts Lansings, gan viņa “uzticības vīrs” Vorvika Grīns patiesi ticēja vāciešu godīgumam un uzskatīja, ka vācu karaspēkam jāpaliek Baltijā, lai novērstu boļševisma briesmas.⁵¹

Dažas dienas pēc tam, kad vācu karaspēks 22. maijā ieņēma Rīgu, – 1919. gada 25. maijā Grīns ar vairākiem savas misijas locekļiem ieradās pilsētā.⁵² Lūk, kā pats Grīns atcerējās toreizējo ceļu no Jelgavas uz Rīgu: “Uz lielceļa bija raibi karavīru, cietumnieku un bēgļu pūši. Miruši boļševiku un viņu atbalstītāju ķermeņi gulēja pie ceļa, un bērni vienaldzīgi spēlējās pie tiem. Lieli, purpursārti dūmu stabi cēlās skaidrajās debesīs no degošajām zemnieku mājām, iezīmējot cīņas virziņus uz austrumiem.”⁵³

Uzreiz pēc ierašanās Rīgā Grīns sniedza plašu interviju krievu laikrakstam “Rizhskoe slovo”, ko precīzi atreferēja arī latviešu prese. Intervijā viņš bija samērā atklāts daudzos jautājumos, kuri izraisa zināmas diskusijas vēl mūsdienās (pirmkārt Grīna atbalsts baltvāciešu faktoram un tā cēloņi). Katrā gadījumā intervijā Grīns skaidri formulēja

savas misijas oficiālo nostāju. Sākumā īpaši uzsvēris, ka misijas braucienam uz Rīgu nav nekāda “politiska rakstura”, viņš sacīja: “Mūsu vienīgais uzdevums Rīgā stingri pārbaudīt materiālu savākšanu par lieliniecisma šausmām Rīgā un pārtikas palīdzības sniegšanu bada novārdzinātajiem rīdziniekiem. No tā laika, kad Sabiedroto mēģinājums Latvijā izveidot vienotu fronti cīņā ar lieliniekiem nobeidzās bez panākumiem, amerikāņu misija nolēma atturēties no pedālīšanās zemes politiskajā dzīvē. Tāpēc misijai nav nekādu sakaru ne ar Latvijas valdību, ne ar kādu citu politisku grupu. Misijai piekrit bezpartejiskas notikumu gaitas novērotājas loma. Mēs vēlētos Latvijā redzēt valdību, kas atbalstās uz plašiem iedzīvotāju slāņiem un kurai ir uzticība zemē. Tāpēc mēs arvien vēl turam par nepieciešamu izlīgšanu starp Niedras kabinetu un Ulmaņa grupu, jo tikai visu mēreno politisko spēku apvienošanās var padarīt cīņu ar kopējo ienaidnieku sekmīgu. Amerika ar uzmanību seko politiskiem notikumiem Latvijā un grib Latvijai sniegt palīdzību. Šinī brīdī Amerikāņu valdība tura par nepieciešamu sniegt Latvijai palīdzību pārtikas veidā. Liepāja un Kurzeme jau vairākas nedēļas pārtiek no amerikāņu maizes. Tagad mēs organizējam pārtikas piegādāšanu Rīgai, kuras daudzums atkarāsies no drīzas stingras varas nodibināšanas. Līdz 16. aprīļa pārgrozībām mūsu simpātijas bija Ulmaņa kabineta pusē, jo viņš pareizi atspoguļoja iedzīvotāju garastāvokli, bet pēc Ulmaņa kabineta nogašanas mēs uzskatām par nepieciešamu demokrātiskas varas radišanu. Man grūti ko teikt par Niedras valdības konstitucionāliem pamatiem. Bet katrā ziņā es uzskatu par lielu Niedras kabineta nopelnu – Rīgas atsvabināšanu no lieliniekiem. Var būt, ka šie nopelni jāpiešķir vienīgi kareivju drošsirdībai un karavadoņu izveicībai un prašanai. Es neko noteiktu jums nevaru sacīt par Latvijas neatkarību vai viņas federatīvo apvienību ar Krieviju. Tagad, kad Eiropas karte tiek pārgrozīta un tiek apspriests miera līgums ar Vāciju, vēl agri runāt par austrumu valstu nākotni. Par nožēlošanu, man klusuciešot jāapiet jautājums par Sabiedroto kara palīdzības sniegšanu Latvijai. Es vēlētos Sabiedrotos redzēt Latvijas armijas instruktoru un uzturētāju lomā. Vācu kara spēka aiziešana no Latvijas nozīmētu Latvijas tiešu un neizbēgamu bojāiešanu.”⁵⁴

1919. gada 18. augusta vakarā Latvijas Ārlietu ministrija Rīgā Vērmaņdārzā sarīkoja plašu goda mielastu sakarā ar atvadišanos no Grīna vadītās misijas. Grīns savā runā atzīmēja, ka šķiras no Latvijas ar “nospiestu sirdi”, un izteica pārliecību, ka ASV turpinās sniegt Latvijai palīdzību. Zīmīgs ir viņa tālāk teiktais latviešu preses atreferējumā (būtībā Grīns šajā runā godīgi centās izskaidrot savu un savas valsts nostāju pret Latvijas neatkarības jautājumu): “Bija iespējams darīt vairāk, bet es zinu, ka arī tiks vairāk darīts. Amerika šinī lietā ir jau arī palīdzējusi. Pēc ļoti īsas apstākļu pārbaudīšanas mēs Jums solījām

pārtiku, ieročus un finansiālo palīdzību. Pirmo Jūs jau esat saņēmuši [amerikāņu pārtikas sūtījumi Latvijā pienāca kopš aprīļa. – *Ē. J.*], par pārējo mēs nemitēsimies pūlēties. Par lietas stāvokli mēs ziņosim savam Kongresam un Senātam. Miera līgums ir jau parakstīts, bet nav vēl no Amerikas ratificēts, tamdēļ mums arī nebija iespējams līdz miera līguma ratifikācijai šos jautājumus iekustināt. Apspriežot visus šos jautājumus, es nekad neesmu uzsvēris Latvijas neatkarību. Par šo mani daudzi latvieši ir kritizējuši. Es zinu, cik stipri ir attīstīties Jūsu zemē nacionālisms un ar to arī izskaidrojamas sekmes pret lielniecismu un vāciem. Kā īsts amerikānietis es tam simpatizēju. Es nekad līdz šim nekustināju neatkarības jautājumu, jo bija jāizšķir daudzi citi jautājumi, kā pārtikas, tā apgādības un vēl daudzi citi. Tiklīdz tika iekustināts jautājums par pilnīgu neatkarību, tad tūliņ šie jautājumi tika aizmirsti, nedodot pozitīvus rezultātus. Dr. Morisonam ir savi ieskati par Latvijas neatkarību.⁵⁵ Viņš ir lielākais draugs neatkarīgām Latvijai un Igaunijai. Es apmierinājos ar to, ka Parīzē ziņoju, ka esmu atradis tautu, kura stipri cīnās ar lielniecismu. Par šo es arī ziņoju Sabiedrotājiem. Es ceru, ka pēc pārtikas piesūtīšanas sekos amunicijas un finansiāla palīdzība. Liela un stipra kauja vēl stāv priekšā, un mums vajag sakopot savus spēkus. [...] Attiecībā uz misijas darbības kritiku es gribu arī aizskart otru jautājumu. Mēs diezgan pazīstam Jūsu vēsturi un zinām, ko Jūs pārcietuši no krieviem, Baltijas baroniem un vāciešiem. Mēs sajūsmīnāties par latviešu pašsavaldīšanos grūtos brīžos un saprotam, cik grūti latviešiem pasniegt miera palmu tiem, kuri bija viņu ienaidnieki. Neskatoties uz visu to, mēs pieturamies pie vecās amerikāņu politikas – dzīvot ar visām tautām miermīlīgi. Kā Jums zināms, Amerikā visi dzīvo kopā, kā latvieši, tā krievi, kā poļi, tā vācieši un citas tautas, nestrīdoties, būdamas vienmēr gatavībā cīnīties ar kopēju ienaidnieku. Mēs to sludinām, lai gan zinādami, ka tas ir grūti priekš latviešiem. Mēs simpatizējam viņiem, un, kad dabūjam zināt, ka baltieši vainīgi, mēs to paziņojām, kur pienācās. Mēs gribam, lai Jūs būtu pārliecināti, ka visā mūsu darbībā mēs centāties Jums palīdzēt. Un sludinājām to, lai attīstītu stipru fronti Latvijā pret lieliniekiem un vāciešiem. Daudzi šo nesaprot, nevarēdami aizmirst 700 gadu ilgo verdzību, un grib, lai netaisnības tiktu novērstas uz ātru roku. Latvijas un Igaunijas neatkarības sasniegšanai no vislielākā svara ir cīņa pret lieliniekiem. Ja viņas šai ziņā uzvarēs, tad neatkarība nav vairs tālu.”⁵⁶

1919. gada vasarā Grīns privātā vēstulē, ļoti skaidri demonstrējot savus uzskatus, rakstīja par “savvaļas kaķu republikām” – Latviju un Lietuvu, taču tas nebūt nenozīmēja kādu viņa īpašu attieksmi pret Baltijas tautām, jo tālāk teikts: “Viņi [lietuvieši un latvieši] var dzīgt citēt misteru Vilsonu: “Pašnoteikšanas doktrīna”, “cilvēka tiesības brīvi rīkoties”, “mazo tautu tiesības” – “Tie esam mēs, sauc latvieši un

lietuvieši”. Iespējams, viņiem tas izdosies. Šajās Rietumkrievijas mazajās tautās ir daudz stūrgalvīga spēka un viņu centienos nostāties pašiem uz savām kājām – daudz godīgu mērķu. Viņi ir enerģiski un uzcītīgi, un viņi var cīnīties. Tomēr daudz ticamāk, ka tad, kad vecais lācis atdzīvosies, būs daži žēli pikstieni Baltijā – tikai pikstieni, kuriem sekos klusums. Pamainot metaforu, krievu lokomotīve, kura nekad nevarētu sacensties ar vāciešiem, vēlreiz izpūtīs tvaiku un pārbrauks šīm mazajām republikām tik pamatīgi, ka nekad vairs nebūs iespējams atšķelt tās no Krievijas kartes atkal [...]. Šeit, Austrumeiropā, mutuļojoša, bada un nelaimju pārņemta, slepkavnieciska masa, kas brēc pēc maizes un miera, vienlaikus vienmēr turot rokā akmeni un netīru šauteni. Un nelaimju sakne likta Parīzē. No Baltijas līdz Melnajai jūrai mēs esam ne tikai gāzuši valdības, bet arī visu varu un visu ietekmi. Austrumeiropa, kura nav boļševizēta, pašlaik tiek balkanizēta, kā sacīja Vinstons Čērčils. Visi piekērušies pie rīkles savam kaimiņam – vācietis un polis, polis un lietuvietis, rumānis un ungārs, ukraiņis un deņikinietis. Un visi minētie sagrābuši pie rīkles boļševiku, bet boļševiks – pie rīkles viņus. Nekādas rūpniecības, nekādas ražošanas, nekādas tirdzniecības. Visi melo, zog, izvaro, apkaro, nīst – ak, Kungs! Kāds naidis, slepkavošana un savzvērestības! Alise asiņainajā Brīnumu zemē no Reinas līdz Vladivostokai. Mēs esam ielējuši “pašnoteikšanās” vīnu šajās pūžņojošajās vecajās pudelēs; tās visas ir izsprāgušas, un radītais sajaukums dveš uz debesīm. “Ļaujiet mums nolādēt Miera konferenci un nomirt,” saka Austrumeiropa. “Dodiet mums atkal imperatorus vai Ļeņinu. Tie vismaz zina, kā valdīt” [...] Par nelaimi, atgriešanās pie cilšu kariem un tumšajiem gadsimtiem ir atstājusi mūsu no dzelzceļiem un augsti organizētās rūpniecības atkarīgās pilsētas uz sēkļa. Kad nepastāv nekāda vara, nekādi likumi un kārtība, zemnieks izdzīvo, bet pilsētu iedzīvotāji iet bojā. Kad vīri cīnās cits pret citu, zemnieks slēpj labību zemē, bet pilsētnieks mirst no bada [...] Viscaur Centrālajā un Austrumeiropā badā mirstošo pilsētu vaidi ceļas debesīs, kamēr zemnieki atsakās pārdot labu pārtiku par nekvalitatīvi iespiesto papīra naudu un slēpj savu produkciju purvos, mežos, alās un zem zemes [...] Jūnijā mēs izbraucām automašīnā ārpus Liepājas, Rīgas un Tallinas (Krievijas lielās Baltijas ostas) un mazāk nekā divās stundās sasniedzām apgabalus, kur saimniecības bija pilnas ar pārtiku; tad mēs atgriezāmies ostās, lai ieraudzītu garām šīm Krievijas ostām raksturīgajiem milzu labības elevatoriem iebrāucošus Hūvera kuģus ar miltiem. Pirms kara šīs ostas eksportēja miljoniem tonnu labības, sviesta un olu. Šogad raža ir teicama; tomēr miljoniem dolāru vērti milti ienāk no Amerikas. Un šīs Baltijas provinces ir viscivilizētākā Krievijas daļa. Tā nekrievu tautas ir visveselīgākās no visām rasēm, kas veido vecās Krievijas impērijas iedzīvotāju kopumu. Ja viņu stāvoklis ir tik bēdīgs, kādām tad jāiz-

skatās Krievijas iekšienes pilsētām! [...] Austrumeiropa un Krievija ir Eiropas dabiskās maizes klētis. Pašlaik tik daudzi runči ved cīniņu par šīm klētīm, ka neviens nespēj tikt pie maizes. Rezultāts – pārlietu liels spiediens uz Amerikas un Argentīnas klētīm. Un tādējādi saimnieciskas grūtības visā pasaulē. Baldriāns, kas ir padarījis visus šos runčus trakus, ir divējāda rakstura: viens nāk no Vilsona un tiek apzīmēts kā “pašnoteikšanās”, otrs – no Ļeņina, apzīmēts kā “proletariāta diktatūra”. Un katru dienu jauni runči pievienojas plūcošajai masai. Nepieciešams pamatīgs buldogs, kas piespiež visus šos runčus uzskriet augstā kokā. Tad Eiropa varētu tikt pie brokastu groza [...] Ja buldogs nematerializēsies, hiēna, ko sauca par Ļeņinu, var galu galā aplaktēt runčus un savākt maizes grozu. Mums bija savvaļas kaķu finanses šajās dienās; tagad mums ir savvaļas kaķu politika un visa Austrumeiropa pilna ar savvaļas kaķu republikām. Un tāda plēšanās un kaukšana no Baltijas līdz Melnajai jūrai varētu satriekt pat tumšajos gadsimtos.”⁵⁷

Tāpat interesanti un arī simptomātiski ir viena no Grīna misijas vadošajiem locekļiem – Elvina Deverē vēl 1919. gada rudenī, aizbraucot no Francijas uz ASV, sarunā ar Kārli Ozolu paustie iespaidi par darbību Baltijas valstīs. Viņš atzinis, ka tās, tāpat kā latviešu un igauņu tautas, kā arī baltvācieši, kuri “kara sākumā bijusi visprivileģētākā šķira Eiropā”, paliks neizdzēšamā atmiņā. Deverē sacījis, ka “brīžiem bijis ļoti žēl redzēt baronu un viņu ģimeņu izpostīto dzīvi, bet tomēr neviens viņi neesot sapratuši, cik nepatīkamu iespaidu uz amerikāņu misiju atstājis tas, ka šie likteņa skartie cilvēki visi centušies ieskaidrot viņiem, ka vai visi latvieši un igauņi esot tie paši lielinieki. Baroni neesot sapratuši, ka Baltijas tautu zemnieku lielā darba mīlestība, viņu armiju cīņa ar lieliniekiem un daudz kas cits rādījuši, ka šādi apgalvojumi pārāk egoistiski, kas visvairāk noskaņojuši viņus par sliktu pašai Baltijas muižniecībai.”⁵⁸

SECINĀJUMI

Vorvika Grīna vadītā misija aizsāka ASV attiecības ar Latviju starpkaru periodā, turklāt tās darbības sākumposms nav vērtējams viennozīmīgi. Neapšaubāmi, ka Grīns šajā laikā ir viens no redzamākajiem Rietumu Sabiedroto pārstāvjiem Latvijā, un arī ASV misijas lielā nozīme gan Latvijas Pagaidu valdības redzējumā, gan realitātē nav noliedzama, īpaši ņemot vērā tālaika sarežģīto militāri politisko situāciju Liepājā un Kurzemē. Neraugoties uz savu konservatīvismu, kas kombinācijā ar amerikāņu tradicionālajiem uzskatiem lielvalstu sabrukuma jautājumā Latvijas valstsvīriem šķita izteikta nelabvēlības izpausme pret Pagaidu valdību un Latvijas neatkarību kopumā, Grīns centās realizēt tik lielā mērā taisnīgu politiku pret dažādām konfliktā

iesaistītajām pusēm, cik to atļāva viņa samērā augsti attīstītā taisnīguma izjūta un iepriekšminētie uzskati (kā vēl viena no Grīna misijas raksturīgākajām nostādnēm jāatzīmē izteiktais antiboļševisms). Šī iemesla dēļ viņš nevarēja būt vienaldzīgs pret Latvijas sabiedrības līdzšinējo un tradicionālo eliti, kurā vadošo lomu joprojām spēlēja vācbaltiešu muižniecība (vienlaikus Grīns bija ļoti kritiski noskaņots pret Vāciju kopumā – līdz ar to arī pret Vācijas centieniem Latvijā). Tā bija arī loģiska, paredzama attieksme pret amerikāņu acīs ievērojamo saimniecisko, politisko un militāro spēku Latvijā – baltvāciešiem. Tomēr patiesībai neatbilst pieņēmums par gandrīz viennozīmīgo atbalstu vāciešiem viņu konfliktā ar latviešiem. Uzskatāms apliecinājums minētajam bija misijas un Grīna personiski sniegtā aizsardzība augstām Latvijas valsts amatpersonām, ko vācieši vēlējās apcietināt pēc 16. aprīļa apvērsuma. Vienlaikus Grīns nebija tikai situācijas novērotājs Baltijā un Parīzē esošās ASV misijas informētājs, bet centās realizēt patstāvīgu politiku, mēģinot panākt spēcīgas antiboļševistiskas koalīcijas valdības izveidošanu, turklāt viņa rīcību noteica pienākuma apziņa pret savu valsti un izpratne par labāko risinājumu tābrīža situācijā. Dažādu apstākļu iespaidā tas izdevās tikai daļēji, turklāt misijas darbības Latvijā otrajā posmā – 1919. gada vasarā, jau pēc vācu spēku sakāves pie Cēsīm. Kopumā Grīns un ASV misija šajā Latvijai tik svarīgajā laikposmā realizēja lielvalstij tradicionālu politiku, kuru tomēr nevar nosaukt par izteikti nelabvēlīgu Latvijas valstij no tābrīža viedokļa. Latvija Grīna uztverē bija tikai viena no Austrumeiropā radītajiem daudzajiem pagaidu valstiskajiem veidojumiem, vienlaikus viņa uzskatos saskatāmas arī zināmas izmaiņas, iepazīstot stāvokli un vietējās tautas, – misijas beigu posmā viņš, neraugoties uz saglabājušos neticību ilgstošai Baltijas valstu pastāvēšanai, arī privāti atzina, ka Baltijas tautu pašnoteikšanās prasībai ir pamats, bet pašām tām piemīt zināmas neatkarības sasniegšanai nepieciešamās īpašības.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes projekta “Sociālpolitiskās un ekonomiskās problēmas Latvijā jaunajos un jaunākajos laikos 16.–20. gs.” ietvaros.
- ² Par Latvijas attiecību izveidošanos sīkāk sk.: Ēriks Jekabsons (2011). *Latvija un Amerikas Savienotās Valstis: pirmie sakari 1918.–1919. gadā. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 18.–47. lpp.
- ³ Sk., piemēram: Aleksandr Leit (1952). *Agressiia imperialisticheskikh derzhav v Latvii (1917–1920 gg.)*. Rīga: Latgosizdat, s. 59–77; Karl Graudin, Georgii Storozhenko (1958). *V ogne interventsii*. Rīga: Latgosizdat, s. 147–148; Kārlis Strazdiņš (red.) (1954). *Amerikāņu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība; Vilnis Sipols (1959). *Za kulisami inostrannoī interventsii*

- v Latvii (1918–1920 gg.). Moskva: Politizdat, s. 172–176; Vilnis Sīpols (1965). *Slepenā diplomātija: Buržuāziskās Latvijas ārpolitika 1919.–1932. gadā*. Rīga: Liesma, 24.–25. lpp.; Vilnis Sīpols (1969). *Latvijas buržuāziskā diplomātija*. Rīga: Liesma, 27.–29., 35. lpp.; Aleksandrs Drīzulis (atb. red.) (1968). *Kā tas bija. Dokumenti un materiāli (Kā latviešu buržuāzija nāca pie varas)*. Rīga: Liesma, 66.–268. lpp.; Lev Bezimenskii (1987). Osobaia missiia podpolkovnika Uorvika Grina. *Novoe vremia*, s. 26, 46; u.c.
- ⁴ Sk., piemēram: Edgars Andersons (1967). *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stokholma: Daugava; Edgars Dunsdorfs (1992). *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks, politiķis, diktators, mocekļis*. Rīga: Zinātne.
- ⁵ Sīkāk par ASV Krievijas politiku šajā laikā sk.: Jēkabsons. Latvija un Amerikas Savienotās Valstis: pirmie sakari 1918.–1919. gadā, 19.–24. lpp.
- ⁶ *Papers Relating to the Foreign Policy of the United States* (turpmāk: *FRUS*). *The Paris Peace Conference. 1919*. Vol. XII. Washington: U.S. Government Printing Office, 1947, p. 136.
- ⁷ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: *LNA-LVVA*), 1313. f. (Ārlietu ministrijas kanceleja), 1. apr., 10. l., 33. lp.; A. Gronskii, O. Riss (1955). Porty Pribaltiki – obekt ekspansii imperialistov v 1918–1920 godakh. *Voprosi istorii*, 7, s. 94.
- ⁸ *LNA-LVVA*, 6033. f. (Kara vēstures komisija), 1. apr., 65. l., 9. lp. (O. Hasmaņa atmiņas); Oto Hasmanis. Atmiņas par brīvības kustību Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā. *Ziemeļlatvija*, 01.07.1933.; The mysterious Captain Krantz. Pieejams: <http://estonia.usembassy.gov/root/pdfs/history-articles/themysterious-captain-krantz-pdf> (skatīts 03.01.2011.).
- ⁹ *FRUS. 1919. Russia*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1937, pp. 672–673; Valentin Shteinberg (1983). Dzhentel'meny v Latvii (1917–1920). Tainoe i iavnoe v politike Zapada. Rīga: Avots, s. 95.
- ¹⁰ *FRUS. The Paris Peace Conference. 1919*. Vol. XI. Washington: U.S. Government Printing Office, 1945, p. 114.
- ¹¹ *FRUS. 1919. Russia*, p. 674; Albertas Tarulis (1965). *American-Baltic Relations 1918–1922: The Struggle Over Recognition*. Washington: Catholic University of America Press, p. 165; Andersons. *Latvijas vēsture 1914–1920*, 355. lpp. V. Grīna darbības isu raksturojumu Latvijā sk. arī: Inta Pētersone (atb. red.) (1999). *Latvijas Brīvības cīņas 1918–1920. Enciklopēdija*. Rīga: Preses nams, 344. lpp. 1879. gada 18. decembrī ģenerālmajora ģimenē dzimušais Vorviks Grīns no 1916. gada dienēja Amerikas Sarkanā Krusta struktūrās Francijā un Beļģijā, bet 20. gados bija naftas uzņēmuma “New England Oil Refining Co” direktors, miris pēc operācijas 1929. gada 18. novembrī Bostonā, apbedīts Vašingtonas *Oak Hill* kapos.
- ¹² *LNA-LVVA*, 1313–1–13, 232. lp. (Ziņojums Nr. 2. Latvijas delegācijas un Ārlietu ministrijas darbība no 10. līdz 17. martam 1919).
- ¹³ Robert Hale (ed.) (1931). *Letters of Warwick Greene 1915–1928*. Boston; New York: Houghton Mifflin Company, pp. 91–95.
- ¹⁴ *LNA-LVVA*, 1313–1–5, 48. lp.
- ¹⁵ Amerikāņu misijas locekļi pilsētas valdē. *Latvijas Sargs*, 06.04.1919., 2. lpp.; A. Kalniņa koncerts angļu-amerikāņu viesiem. *Latvijas Sargs*, 08.04.1919., 3. lpp.; Amerikāņu misijas locekļi uz Ventspili. *Latvijas Sargs*, 09.04.1919., 3. lpp.; Andersons. *Latvijas vēsture 1914–1920*, 484. lpp.

- ¹⁶ *FRUS. The Paris Peace Conference. 1919.* Vol. XII, p. 137–138; Robert Hale. War and Diplomacy on the Baltic. *American Oxonian*, 1920, VII (3), p. 139; Roberts Heils (1978). Amerikānis 1919. gada Liepājas notikumos. No: Aleksandrs Plensners. *Divdesmitā gadsimta pārvērtības. Atmiņas.* [Bruklina]: Grāmatu draugs, 368.–372. lpp.; Sabiedroto misijas Latvijā. *Brīvā Zeme*, 03.08.1919., 3. lpp.
- ¹⁷ *LNA-LVVA*, 5601. f. (Armijas štāba personisko lietu kolekcija), 1. apr., 4865. l. (H. Pēterona personiskā lieta), 3. lp. (dienesta gaitu saraksts).
- ¹⁸ *LNA-LVVA*, 1313–1–5, 48. lp.; Valdis Bērziņš (sast.) (1988). *Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas.* Rīga: Zinātne, 157.–159., 165.–166. lpp.; Janis Krastin' (otv. red.) (1960). *Sotsialistischeskaia Sovetskaia respublika Latvii v 1919 g. i inostrannaia interventsia. Dokumenty i materialy.* T. 2. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiiskoi SSR, s. 46, 56, 61, 65, 71, 75.
- ¹⁹ David Foglesong (1995). The United States, Self-Determination and the Struggle against Bolshevism in the Eastern Baltic Region, 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, XXVI (2), p. 118.
- ²⁰ *LNA-LVVA*, 1313–1–5, 70. lp.
- ²¹ *LNA-LVVA*, 1468. f. (Kara ministrijas sekretariāts), 1. apr., 140. l., 82. lp.
- ²² *LNA-LVVA*, 1468–1–133, 128. lp.
- ²³ Amerikāņu misija. *Latvijas Sargs*, 11.04.1919., 2. lpp.; Heils. Amerikānis 1919. gada Liepājas notikumos, 373. lpp. Aprakstu par V. Grīna sagaidīšanu Kalnciemā 1919. gada 13. aprīlī un viņa pārsteigumu par latviešu karavīru slikto apgādes stāvokli sk.: Atis Sēja. Ceļā uz Rīgu. *Latvijas Kareivis*, 01.05.1938., 3. lpp.
- ²⁴ *LNA-LVVA*, 5479. f. (Andrievs Niedra, rakstnieks, mācītājs, politisks un sabiedrisks darbinieks), 1. apr., 54. l., 52., 204. lp. (izraksti no A. Niedras u.c. lietas izmeklēšanas protokoliem).
- ²⁵ Jānis Balodis. Atmiņas par Latvijas nacionālās armijas gaitām Brīvības cīņās. *Dievturu Vēstnesis*, 11993, 17, 60.–62. lpp.
- ²⁶ *FRUS. The Paris Peace Conference. 1919.* Vol. XII, pp. 138–140; Drīzulis (atb. red.). *Kā tas bija. Dokumenti un materiāli*, 67.–70. lpp.
- ²⁷ *Latvijas Sargs*, 11.04.1919., 2. lpp.; Bezimenskii. Osobaia missiia podpolkovnika Uorvika Grina, s. 26.
- ²⁸ Domāts Ļevs Trockis – Padomju Krievijas kara un jūras lietu tautas komisārs.
- ²⁹ Hale (ed.). *Letters of Warwick Greene*, p. 144.
- ³⁰ Heils. Amerikānis 1919. gada Liepājas notikumos, 384. lpp.
- ³¹ *FRUS. The Paris Peace Conference. 1919.* Vol. XII, pp. 141–143.
- ³² Geoffrey Bennet (1964). *Cowan's War. The Story of British Naval Operations in the Baltic, 1918–1920.* London: Collins, p. 94.
- ³³ *FRUS. 1919. Russia*, p. 675.
- ³⁴ Hale (ed.). *Letters of Warwick Greene*, pp. 96–97.
- ³⁵ Heils. Amerikānis 1919. gada Liepājas notikumos, 388. lpp.; Kārlis Ozols. Darbs un atmiņas Latvijai topot. *Latvijas Kareivis*, 26.10.1934., 3. lpp.
- ³⁶ *FRUS. The Paris Peace Conference. 1919.* Vol. XII, pp. 150–153.
- ³⁷ *FRUS. The Paris Peace Conference. 1919.* Vol. XII, pp. 143–147; Drīzulis (atb. red.). *Kā tas bija. Dokumenti un materiāli*, 71.–74. lpp.
- ³⁸ V. Grīns (1879–1929) šajā laikā bija 40 gadu vecs.

- ³⁹ Andrievs Niedra (1998). *Tautas nodevēja atmiņas. Piedzīvojumi cīņā pret lielniecismu*. Rīga: Zinātne, 199.–204. lpp. Sk. arī: Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture 1914–1940*. Stokholma: Daugava, 306. lpp.
- ⁴⁰ LNA-LVVA, 5479–1–54, 220., 236., 241. lp. (izraksti no A. Niedras u.c. lietas izmeklēšanas protokoliem).
- ⁴¹ Ozols. Darbs un atmiņas Latvijai topot. *Latvijas Kareivis*, 28.10.1934., 2. lpp.; Kārlis Ozols (1935). *Latvijai topot. Darbs un atmiņas Amerikā un Eiropā Latvijas tapšanas sākumā*. 1. daļa. Rīga: Erva, 105. lpp.
- ⁴² LNA-LVVA, 1468–1–139, 93., 94.–98. lp.
- ⁴³ FRUS. *The Paris Peace Conference. 1919*. Vol. XI, pp. 172–184; Āris Puriņš (2005). *Andrievs Niedra. Četri gadi un viss mūžs*. Rīga: Valters un Rapa, 309. lpp. (šeit neprecīzi norādīts ziņojuma datums kā 5. maijs).
- ⁴⁴ Indulis Ronis, Arturs Žvinklis (sast.) (1994). *Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 258. lpp.
- ⁴⁵ Fricis Menders (1990). Latvijas valdības “Liepājas posms” un sociāldemokrāti. *Padomju Latvijas Komunisti*, 3, 90. lpp. (Aivara Strangas publikācija un komentāri).
- ⁴⁶ *Latvijas Tautas Padome* (1920). Rīga: Saeimas izdevniecība, 75. lpp.; Spricis Paegle (1923). *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga: Autora apgādībā, 288.–290. lpp.
- ⁴⁷ LNA-LVVA, 5479–1–54, 220. lp. (izraksti no A. Niedras u.c. lietas izmeklēšanas protokoliem).
- ⁴⁸ FRUS. *The Paris Peace Conference. 1919*. Vol. XII, p. 197.
- ⁴⁹ FRUS. *The Paris Peace Conference. 1919*. Vol. VI. Washington: U.S. Government Printing Office, 1946, pp. 682–683. Interesanti, ka šajā laikā Rīgā strādājošajiem amerikāņu un angļu pārstāvjiem bijušas pat filoloģiska rakstura saprašanās problēmas. Sakaru virsnieks Jāzeps Ozoliņš, kurš 1919. gada augusta sākumā tika piekomandēts pie V. Grīna vadītās misijas (vēlāk – pie Amerikas Sarkanā Krusta misijas), atcerējās: “Tai laikā bieži uzturējos mūsu vēlākajā saeimas namā, kurā notika apspriedes starp Sabiedroto misijām. Atceros vienu tādu apspriedi, kur amerikānis ar angli mēģināja sarunāties angļu valodā, bet dažādo izrunu dēļ viens otru lāgā nevarēja saprast, un sāka jau abi uztraukties. Beidzot iemaisijos sarunā un viņu pašu izteicienus, protams, arī angļu valodā pateicu vienam un otram – un mani viņi labi saprata! Tā piedzīvoju kuriozu, ka man iznāca būt par tulku starp angli un amerikāni viņu pašu valodā.” – Jāzeps Ozoliņš (1997). *Virsdzīve. Virsnieka atmiņas*. Valmiera: Imanta, 68. lpp.
- ⁵⁰ Bennet. *Cowan's War. The Story of British Naval Operations in the Baltic, 1918–1920*, p. 101.
- ⁵¹ Olevi Hovi (1980). *The Baltic Area in British Policy 1918–1921*. Helsinki: Finnish Historical Society, p. 145. Atšķirības angļu un amerikāņu attieksmē pret situāciju Latvijā skatījis arī Alberts Varslavāns. Sk.: Albert Varslavāns (1966). *Politika angliiskogo imperalizma v otnoshenii burzhuaznoi Latvii (1920–1923)*. Rīga: Zvaigzne, s. 12–18.
- ⁵² Amerikas misija. *Baltijas Vēstnesis*, 27.05.1919., 2. lpp.
- ⁵³ Hale (ed.). *Letters of Warwick Greene*, p. 147.
- ⁵⁴ Amerikāņu misija Rīgā. *Jaunākās Ziņas*, 28.05.1919., 2. lpp.; Tas pats. *Baltijas Vēstnesis*, 28.05.1919., 2. lpp.

- ⁵⁵ Par ASV delegācijas locekļa Semjuela Morisona nostāju 1919. gadā sk.: Jēkabsons. Latvija un Amerikas Savienotās Valstis: pirmie sakari 1918.–1919. gadā, 21.–23. lpp.
- ⁵⁶ Goda mielasts Amerikāņu misijai. *Valdības Vēstnesis*, 20.08.1919., 1. lpp.; Atvadišanās no amerikāņu misijas. *Latvijas Sargs*, 21.08.1919., 3. lpp.
- ⁵⁷ Hale (ed.). *Letters of Warwick Greene*, pp. 142–154.
- ⁵⁸ Kārlis Ozols. Darbs un atmiņas Latvijai topot. *Latvijas Kareivis*, 18.01.1935., 4. lpp.

ACTIVITIES OF THE USA MISSION LED BY WARWICK GREENE IN LATVIA IN 1919 APRIL–MAY: LIEPĀJA PERIOD

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia. Scientific interests: military-political history of Latvia and the Baltic (end of the 19th century – 1945).
E-mail: eriksj@lu.lv

The article, based on sources and literature issued both in Latvia and the USA, examines formation of the USA mission, its arrival in Liepāja and activities in the spring of 1919 when the Provisional Government of Latvia was forced to retreat to this town. Great attention is paid to relationships between the mission, its leader Warwick Greene and the Provisional Government of Latvia, the leadership of the armed forces, the municipality of Liepāja controlled by the Social Democratic Party and Baltic Germans, as well as to the activities after the German-organized coup d'état of 16 April 1919 when the Americans strove to attain the formation of a coalition government.

Key words: Latvian Fight for Independence, the USA Russian policy, mission of Warwick Greene, the Provisional Government of Latvia in Liepāja period, coup d'état of 16 April 1919.

Summary

Before the Provisional Government proclaimed the Republic of Latvia on 18 November 1918, two-year-long difficult military political fight had taken place to liberate the territory from the hostile armies and even a longer fight for international recognition *de facto*. Moreover, the most difficult was exactly the first phase when the government could carry out only limited activities in Liepāja and its neighbourhood, the rest of the territory being governed by the Soviet regime. On 16 April 1919, shortly after making a pro-German government that worked parallel to the Provisional Government for several months (the last worked in protection of the missions of Western Allies), German forces dissatisfied with

the government policy organized coup d'état. Since the beginning of its work the Provisional Government implemented a certain policy which was oriented towards the Great Powers of Entente, striving to ensure the support of Great Britain, France and the USA. The support of the USA, that had become the most influential Super Power of the World, was crucial to the government and society of Latvia as it was to other countries weakened by the World War and the subsequent conflicts. In the spring of 1919, missions of Great Britain and the USA were opened in Liepāja; their support was essential to the Provisional Government. The aim of the article is to comprehensively, basing also on unused sources, examine the USA mission activities led by Lieutenant-colonel Warwick Greene during the first stages when the Provisional Government was located in Liepāja and strived to stabilize its political and economic situation in relations with both German factor and the Western Allies.

The head of the mission Warwick Greene was one of the most outstanding representatives in Latvia from the Western Allies, and the great importance of the USA mission is not arguable either. Despite his rather conservative beliefs which, in combination with American traditional viewpoint on the Powers collapse as a negative factor, the Latvian politicians took for a typical expression of disfavour against the Provisional Government and the independence of Latvia in general, he tried to implement a policy as fair to all parties in question as was allowed by his comparatively highly developed sense of fairness in combination with the above views (one more viewpoint characteristic of Warwick Greene's mission was explicit anti-Bolshevism). Owing to this sense of fairness he could not be indifferent to the traditional elite of Latvian society, i.e. Baltic German nobility (meanwhile Greene was very critically disposed towards Germany in general and towards the political endeavours of Germany in Latvia in particular). It was a logical, prospective attitude towards Baltic Germans, as a considerable economic, political, and military force in Latvia in the eyes of Americans. However, the assumption that the Americans showed almost unequivocal support to Germans in their conflict with Latvians is not true. An obvious testimony to the latter was the mission's and Warwick Greene's personally provided protection to high-ranking officials of Latvia whom Germans were willing to arrest after the coup d'état on 16 April. At the same time Greene did not remain a passive observer of the situation, but tried to attain the establishment of a strong anti-Bolshevik coalition government. Moreover, his actions were provoked by comprehension that this would be the best solution in the given situation. Due to different circumstances it was accomplished only partially, moreover, only at the second half of the period of the mission activity in Latvia, i.e. in the summer of 1919, just after the defeat of German forces near Cēsis (in this article the latter time period remains outside chronology).

KULTŪRAS MANTOJUMS UN VĒSTURISKĀ ATMIŅA LATVIJAS PSR: RĪGAS LIELO KAPU REKONSTRUKCIJAS PIEMĒRS 20. GADSIMTA 60.–80. GADOS

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, docents. Zinātniskā tēma: kultūras mantojuma aizsardzības vēsture un teorija.

E-pasts: mintauris@hotmail.com

Raksts veltīts memoriālās kultūras pieminekļu kompleksa – Rīgas Lielo kapu (1773) aizsardzības un rekonstrukcijas pasākumu vēsturei Latvijas PSR 20. gadsimta 60.–80. gados. Sniegts īss ieskats Lielo kapu veidošanās vēsturē kontekstā ar 20. gadsimta sākumā izvirzītajām kapsētas pārveidošanas idejām un to transformāciju pēc Otrā pasaules kara, raksturota šo koncepciju izstrāde un realizācija saistībā ar vēsturiskās atmiņas veidošanas politiku. Rakstā izmantoti pieminekļu aizsardzības institūciju arhīvu materiāli, apskatāmā laika posma preses publikācijas un historiogrāfija par padomju kultūras politiku.

Atslēgas vārdi: kultūras mantojums, padomju kultūras politika, vēsturiskā atmiņa.

IEVADS

Raksta mērķis ir aplūkot Rīgas pilsētas senākās publiskās kapsētas – Lielo kapu – rekonstrukcijas pasākumus, kas notika 20. gadsimta otrajā pusē. Kopš 1967. gada, kad Lielo kapu ansamblis ieguva valsts aizsargājamā arhitektūras pieminekļa statusu,¹ šis komplekss ir piedzīvojis būtiskas un, no pieminekļu aizsardzības viedokļa raugoties, diemžēl galvenokārt degradējoša rakstura pārmaiņas, kas pēdējo piecdesmit gadu laikā samērā regulāri ir atspoguļotas preses publikācijās² un ir izraisījušas arī lielāku vai mazāku aktivitāti sabiedrībā.

Tādējādi Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas vēsture, kas saistīta ar 20. gadsimta 60.–80. gados iecerētā t.s. Memoriālā parka izveidošanu bijušās kapsētas vietā, ir uzskatāma par tādu izpētes objektu, kurā fokusējas kultūras mantojuma saglabāšana un noteiktas vēstures interpretācija, tas ir piemērs, kas uzskatāmi parāda politiskās varas un vēsturiskās atmiņas³ konstruēšanas mehānisma savstarpējo saistību.

Par to liecina šajā pētījumā izmantotie vēstures avoti: nepublicētie Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra materiāli, kas atspoguļo atbildīgo iestāžu darbu Lielo kapu rekonstrukcijas projektu sagatavošanas un realizācijas jomā, kā arī padomju laika preses izdevumu publikācijas, kas savukārt parāda gan padomju varas pārstāvju attieksmi pret šo jautājumu, gan sabiedrības mēģinājumus ietekmēt kapsētā esošo memoriālās tēlniecības un arhitektūras pieminekļu saglabāšanas praksi. Ņemot vērā izmantoto avotu raksturu, šī publikācija nepretendē uz pilnīgu Lielo kapu aizsardzības un rekonstrukcijas pasākumu vēstures analīzi. Tās uzdevums ir, izmantojot Rīgas Lielo kapu piemēru, iezīmēt raksturīgās tendences kultūras mantojuma aizsardzības un sabiedrības vēsturiskās atmiņas veidošanas politikas praksē padomju varas laikā.

Vēsturiskās atmiņas un identitātes dažādo aspektu izpēte mūsdienās ir kļuvusi par sociālās un kultūras antropoloģijas, kā arī vēstures un socioloģijas pētījumu krustpunktu.⁴ Arī Latvijas historiogrāfijā kopš valsts neatkarības atjaunošanas vēsturiskā atmiņa kā viens no pagātnes sociālās interpretācijas veidiem ir ieguvusi zināmu popularitāti, vairumam autoru galvenokārt pievērsoties sabiedrībā diskutētajiem 20. gadsimta vēstures notikumiem,⁵ taču neaizmirstot arī par vēsturiskās atmiņas izpausmēm citu laikmetu kontekstā.⁶ Vēstures interpretācija gan ikdienas uztverē, gan akadēmiska rakstura pētījumos nekad nav abstrakta. Pagātnes notikumu atcerēšanās un to vērtējums vienmēr ir saistīts ar noteiktiem pieturas punktiem cilvēka apziņā, kas var būt gan imagināri, gan reāli materiālās kultūras objekti. Šie objekti tiek uztverti kā “kultūras mantojums” vai kā “vēstures liecības”, proti, kā autentiska pagātnes sastāvdaļa, kas zināmu iemeslu dēļ ir aktuāla arī mūsdienās.⁷ Kā individuālā, tā arī sociālā atmiņa vienmēr ir selektīva, paredzot nodalīt “pareizās”, akceptējamās atmiņas no “nepareizajām” – tām, kas neatbilst patlaban aktuālajai pagātnes notikumu interpretācijai. Tādēļ sociālās vēstures kontekstā ir iespējams pētīt ne tikai vēsturiskās atmiņas saturu kā konkrētu priekšstatu kopumu par pagātņi, bet arī kolektīvās vēsturiskās atmiņas veidošanas praksi, tās politiskos un ideoloģiskos motīvus.⁸

Īpaša loma vēsturiskās atmiņas konstruēšanā ir pagātnes materiālās kultūras liecībām. Kā uzsver arheologs Endrjū Džonss (*Andrew Jones*),⁹ materiālās kultūras objekti iemieso pagātnes cilvēku pasaules uztveri, un tādējādi tie turpina iespaidot arī mūsdienu dzīvi. Līdz ar to materiālās kultūras objektu saglabāšana ne tikai pauž zināmu interesi par vēsturiskajām norisēm, tas ir arī viens no sabiedrības ilgstošas pastāvēšanas nodrošinājuma veidiem: kultūras artefakti ir pagātnes un tagadnes saskares krustpunkti, kas vienlaikus nes sevī vēstures atskaņas un ierosina noteikta veida rīcību tagadnē. Vēsturiskās atmiņas jēdziens ir saistīts ar to, kā sabiedrība “atceras”, respektīvi, skaidro

savu pagātņi, savukārt noteikta laikmeta materiālās kultūras objekti (pieminekļi un vēsturiskās celtnes) ir vēsturiskās atmiņas indikatori un padara atcerēšanās procesu iespējamu.

Tādējādi ikvienas sabiedrības kolektīvā vēsturiskā atmiņa ir sociāla konstrukcija, un tās veidošana mūsdienu historiogrāfijā tiek saukta par vēstures politiku.¹⁰ Attiecībā uz materiālās kultūras objektu nozīmi vēsturiskajā atmiņā ir izšķirami divi līmeņi. Pirmkārt, materiālās kultūras objekti savu oficiālo nozīmi un vērtību iegūst tikai tad, kad tā tiek definēta un apstiprināta saskaņā ar noteiktiem kritērijiem, piemēram, kultūras mantojuma ekspertu atzinumiem. Bieži vien kultūras mantojuma objekta novērtēšana ir atkarīga arī no politiskās ideoloģijas noteiktās konjunktūras. Tādējādi kultūras mantojuma interpretācija, kas būtībā ir nepārtraukts sociālās dzīves process, kurš atspoguļo sabiedrībā notiekošās vērtību sistēmas izmaiņas, vienlaikus kļūst arī par politiskās manipulācijas līdzekli un par tās attaisnojumu. Taču, kā liecina padomju laika pieredze,¹¹ dažādu sociālo grupu priekšstati par savu un visas sabiedrības vēsturi var būt atšķirīgi no oficiālās interpretācijas un saistīties ar citiem, neformālajiem un neatzītajiem kultūras mantojuma objektiem, kas saglabā savu nozīmi šo sabiedrības grupu apziņā un ietekmē arī pieminekļu saglabāšanu.

Atmiņas un atcerēšanās procesa sociālā nozīme vēsturiski visciešāk ir bijusi saistīta ar piemiņas uzturēšanu, un tas izskaidro mūsdienu pētnieku interesi par šo tēmu. Divdesmitā gadsimta historiogrāfijā par klasisku darbu, kas piedāvā daudzpusīgu nāves un piemiņas rituālu sociālās izpratnes analīzi, ir kļuvis franču vēsturnieka Filipa Arjesa (*Philippe Ariès*, 1914–1984) pētījums,¹² kas Rietumeiropā piedzīvojis jau vairākus izdevumus. Latvijā pirmais plašākais darbs, kas sniedz arī ieskatu jaunākajās teorētiskajās atziņās par piemiņas vietu lomu vēsturiskās atmiņas veidošanā, ir vēsturnieces Vitas Zelčes (dz. 1965) redakcijā publicētais pētījums par 1905. gada notikumu piemiņas zīmju vietu mūsdienu sabiedrības vēsturiskajā atmiņā.¹³ Pagātnes pieminēšanas prakse parāda ne tikai individuālās un kolektīvās, resp., vēsturiskās atmiņas savstarpējo saikni, bet arī abu minēto atmiņas formu saistību ar materiālo kultūru: memoriālā arhitektūra un tēlniecība ir viena no piemiņas rituāla galvenajām sastāvdaļām, tā ir atmiņa, kas iemiesojusies materiālās kultūras objektos. Tādēļ vēsturiskās atmiņas, materiālās kultūras un nāves mijiedarbība mūsdienās ir kļuvusi par patstāvīgu starpdisciplināro pētījumu nozari.¹⁴

Viens no svarīgākajiem aspektiem, kas atspoguļo cilvēku attieksmi pret nāvi, ir piemiņas rituālu un piemiņas zīmju veidošanas vēsture. Kapsēta ir tā vieta, kur piemiņas rituāls un piemiņas zīme iegūst savu sociālo lomu, tādēļ arī kristietības vēsturē apbedījumu vietu izveidošana bija viena no pirmajām baznīcas aktivitātēm sakrālās arhitektūras jomā.¹⁵ Kapsēta kļūst par specifisku sociālo telpu, kas

ietver materiālās kultūras liecības un vienlaikus piedalās vēsturiskās atmiņas veidošanā, saglabājot informāciju par apdzīvotās vietas pagātni. Kapsētas kultūrvēsturiskās informācijas aktualizēšana savukārt liecina par to, kādi vēsturiskās atmiņas veidošanas paņēmieni tiek izmantoti sabiedrībā noteiktā laika posmā. Rīgas Lielo kapu liktenis 20. gadsimta otrajā pusē sniedz vienu no daudzajām iespējām pētīt vēsturiskās atmiņas veidošanu, kompleksi aplūkojot politiskās varas, pieminekļu aizsardzības un sabiedrības attiecības padomju varas apstākļos.

IESKATS RĪGAS LIELO KAPU VEIDOŠANĀS VĒSTURĒ LĪDZ OTRAJAM PASAULES KARAM

Rīgas Lielo kapu ansambļa izveidošanās un tā rekonstrukcijas pasākumu norise laika posmā no 18. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta otrajai pusei ir saistīta gan ar Rīgas pilsētībniecības un pieminekļu aizsardzības problēmām, gan ar specifiskas materiālās kultūras jomas – memoriālās tēlniecības – attīstību. Memoriālās tēlniecības darbu sistemātiska apzināšana un izpēte mūsdienu Latvijas teritorijā aizsākās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ar vācbaltiešu autoru Vilhelma Neimaņa (*Wilhelm Neumann*, 1849–1919) un Hermana fon Bruīninga (*Hermann Baron von Bruiningk*, 1849–1927) pētījumiem,¹⁶ taču tajos uzmanība tika pievērsta galvenokārt atsevišķiem viduslaiku perioda tēlotājas mākslas pieminekļiem. 1904. gadā nelielu populāru apcerējumu par memoriālās mākslas vēsturi publicēja Tērbatas (Tartu) skolotājs Alfrēds Grass (*Alfred Grass*, 1862–1933),¹⁷ taču kopumā šī tēma vācbaltiešu historiogrāfijā neieguva plašāku izvērsumu. Arī latviešu historiogrāfijā pirmie oriģinālie pētījumi par memoriālo tēlniecību parādījās tikai 20. gadsimta 80. gados, un tie bija veltīti attiecīgi Rīgas Brāļu kapu¹⁸ un Meža kapu vēsturei.¹⁹

Rīgas Lielo kapu senākās daļas vēsturi²⁰ 19. gadsimta beigās pētījis jurists Ārends Voldemārs fon Berkholcs (*Arend Woldemar von Berkholz*, 1863–1937), izmantojot un papildinot pirms tam presē publicētos materiālus.²¹ Starp citu, tieši presē ir atrodams arī kāds unikāls Lielo kapu vēstures avots: 1823. gadā laikrakstā “*Rigasche Stadtblätter*” publicēja pilsētas dārznieka Johana Hermana Cigras (*Johann Hermann Zigra*, 1775–1857)²² saskaņā ar klasicisma arhitektūras principiem izstrādātās Lielo kapu plānojuma koncepcijas izklāstu.²³ Savukārt Berkholca darbi vēlāk ir izmantoti arī citās publikācijās, piemēram, arhitekta Paula Kampes (1885–1960) pēc Otrā pasaules kara emigrācijā izdotajā apcerējumā par Latvijas kapsētām.²⁴ Starpkaru periodā Latvijā nebija vērojama izteikta pētnieku interese par šo tematiku, arī nedaudzie un visai lakoniskie Rīgas kapsētu vēstures apraksti²⁵ sniedz tikai īsu ieskatu Rīgas Lielo kapu vēsturē, pamatā atkārtojot

jau agrāk publicētās faktoloģiskās ziņas,²⁶ taču piedāvājot arī dažus jaunus akcentus vērtējumos par šīs kapsētas objektu māksliniecisko un kultūrvēsturisko nozīmi, pie kuriem atgriezīsimies vēlāk.

Apjoma ziņā plašākie sistemātiskie Rīgas Lielo kapu vēstures pārskati par laika posmu no 18. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta 80. gadu sākumam, kas sastādīti, izmantojot arī padomju laikā sarakarā ar plānoto kapsētas rekonstrukciju veiktās zinātniskās izpētes materiālus, ir atrodamī arhitektes Irēnas Dāvidsones (1913–1988) pētījumos par Rīgas dārzu un parku vēsturi.²⁷ Līdz ar to minētās publikācijas ir izmantojamas, arī pētot Memoriālā parka veidošanas procesu Lielajos kapos 20. gadsimta 60. un 70. gados. Latvijas historiogrāfijā, izņemot divus plašāka apjoma rakstus,²⁸ minētā tēma līdz šim nav detalizēti aplūkota, taču par tās aktualitāti liecina 2011. gadā izdots eseju un fotomateriālu krājums,²⁹ kas dokumentē Lielo kapu memoriālās tēlniecības objektu stāvokli mūsdienās gan vizuālajā, gan sociāli filozofiskajā aspektā.

Rīgas pilsētas pirmās publiskās kapsētas izcelsme ir saistīta ar notikumiem 18. gadsimta beigās. Sakarā ar mēra epidēmijas uzliesmojumu Krievijas impērijā ar īpašu Senāta 1772. gada 18. decembra rīkojumu visā valstī mirušos aizliedza turpmāk apbedīt pilsētu baznīcās un to tiešajā tuvumā. Rīkojums noteica, ka pilsētas administrācijai jāierāda kapsētu vajadzībām piemērota teritorija vismaz 300 asu (~2 km) attālumā no pilsētas.³⁰ Jaunās Rīgas pilsētas kapsētas ierīkošana notika vienlaikus ar vērienīgiem pilsētbūvniecības pasākumiem – priekšpilsētu teritorijas paplašināšanu,³¹ kapsētas teritorijai rezervējot smilšainu klajumu aiz Raunas vārtiem, pie Pirmās (vēlāk – Pēterburgas) priekšpilsētas robežas.³² Daugavas kreisajā krastā, Āgenskalnā, 1773. gadā ierīkoja tagadējos Mārtiņa kapus un dažus gadus vēlāk – 1776. gadā – arī Torņakalna kapsētu.

Pirmie apbedījumi jaunajā Pilsētas kapsētā (vācu val. *die Stadtfriedhof*) veikti 1773. gada pavasarī. Ar laiku šeit tika ierīkoti seši atsevišķi nodalījumi, kas piederēja Doma baznīcas, kā arī Sv. Pētera, Sv. Jāņa, Reformātu, Jēzus un Sv. Ģertrūdes baznīcas draudzei, bet kapsētas senākajā daļā atradās katoļu Sv. Jēkaba draudzes piederīgo apbedījumi. Līdzās Lielajiem kapiem tajā pašā laikā sāka veidoties arī tā dēvētie Pokrova kapi pareizticīgajiem pilsētas iedzīvotājiem, bet vecticībnieki un Mozus ticīgie savus mirušos apbedīja atsevišķās kapsētās tagadējās Maskavas ielas rajonā.³³ Laika gaitā Pilsētas jeb Lielo kapu³⁴ teritorija paplašinājās, sasniedzot 27 ha lielu platību,³⁵ un līdz 20. gadsimta 20. gadu sākumam bez neskaitāmajiem memoriālās tēlniecības darbiem³⁶ šeit tika uzcelti arī 38 sakrālās arhitektūras objekti,³⁷ kuru autori bija izcili Latvijas arhitekti, piemēram, Kristofs Hāberlands (*Cristoph Haberland*, 1750–1803), Heinrihs Šēls (*Heinrich Scheel*, 1829–1909), Sergejs Antonovs (1884–1956) un citi.

Arī vēlāk Lielo kapu izmantošanas problēmas tika aplūkotas saistībā ar pilsētas attīstības jautājumu risināšanu. Deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē Rīga piedzīvoja dinamiskas ekonomiskās attīstības periodu, ko pavadīja iedzīvotāju skaita palielināšanās un ar to saistītais būvniecības apjomu pieaugums.³⁸ Līdz ar to arī kādreizējā Pēterburgas priekšpilsētas nomale, kur atradās Lielie kapi, 20. gadsimta sākumā tika apbūvēta ar dzīvojamo namu un rūpniecības ēku kvartāliem. Šajā laikā Rīgā bija 26 kapsētas 105 ha kopplatībā, kas aizņēma apmēram vienu procentu no visas pilsētas teritorijas: pēc arhitekta Heinca Pīranga (*Heinz Pirang*, 1876–1936) aprēķiniem,³⁹ tas bija proporcionāli mazāk nekā Rēvelē (Tallinā), Breslavā (Vroclavā) un Berlīnē, taču arī vairāk nekā, piemēram, Prāgā vai Ņelē.

Lielo pilsētu vēsturisko kapsētu teritorijas izmantošanai 19. gadsimtā tika atrasti vairāki risinājumi, taču principā tie visi tā vai citādi bija saistīti ar apbedījumu pilnīgu vai daļēju pārtraukšanu un kapsētu pārveidošanu parkos. Kapsētu potenciālu ainavu arhitektūras jomā vispirms pamanīja Amerikas Savienotajās Valstīs.⁴⁰ Lourehillas kapsēta Filadelfijā jau 1852. gadā tika reklamēta kā ainaviski izcils tūrisma objekts, kas spēj sniegt apmeklētājiem estētiski un emocionāli piesātinātu vidi, kur apvienojas elēgiskas pārdomas par dzīves jēgu ar ievērojamāko kapu pieminekļu apskati un dabas ainavas baudīšanas iespējām.⁴¹

Līdzīgas idejas 19. gadsimta nogalē tika realizētas vairākās Vācijas pilsētās, un, domājams, tieši šo paraugu ietekmē 1900. gadā arhitekts Georgs Kūfalts (*Georg Kuphaldt*, 1853–1938) nāca klajā ar priekšlikumu par parku ierīkošanu tajās Rīgas kapsētās, kuras teritorijas paplašināšanas ierobežojumu dēļ agrāk vai vēlāk nāktos slēgt.⁴² Uzstājoties ar priekšlasījumu Rīgas Sociālās komunālpolitikas biedrībā 1909. gada janvārī, Kūfalts norādīja, ka līdzīga prakse ir izmantota Hamburgā un tā ir devusi labus rezultātus gan no ainaviskā, gan ētiskā viedokļa. Šajā priekšlasījumā Kūfalts piekrita jau agrāk izteiktajai domai,⁴³ ka šāds liktenis gaida arī Lielos kapus, paredzot, ka to slēgšana varētu būt nepieciešama ap 1950. gadu. Tādēļ viņš ieteica jau tajā pašā gadā izlemt jautājumu par jaunu pilsētas centrālo kapu ierīkošanu.⁴⁴ Kā zināms, tieši Kūfalts kļuva par šīs idejas īstenotāju, pēc četriem gadiem tika atklāti viņa vadībā izveidotie Rīgas I Meža kapi.⁴⁵

Idejai par slēgto Rīgas kapsētu pārveidošanu parkos papildu nozīmi piešķīra arī tas, ka Maskavas priekšpilsētā divu nelielu kapsētu vietā 1908. gadā tika izveidots Miera dārzs.⁴⁶ Konceptiju, kas aicināja slēgtās kapsētas “zināmā mērā piemērot dzīvo vajadzībām”, 30. gadu sākumā atbalstīja arī arhitekts Pīrangs, norādot, ka tādā veidā pilsētas apzaļumošanai varētu iegūt apmēram 100 ha lielu teritoriju.⁴⁷ Tieši šāda veida argumenti tiks izmantoti arī padomju laikā, pamatojot Lielo kapu rekonstrukcijas darbus,⁴⁸ kuru rezultāti tomēr ne tuvu nelīdzinājās tam, par ko runāja Kūfalts un viņa laikabiedri.

Latvijas Republikā starpkaru periodā pastāvošās etnopolitiskās pretrunas starp latviešiem un vācbaltiešiem, kas ietekmēja arī Pieminekļu valdes attieksmi pret atsevišķiem kultūras mantojuma objektiem,⁴⁹ tikpat kā neskāra memoriālās tēlniecības pieminekļu saglabāšanu. 1932. gadā mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots (1897–1938) sniedza Rīgas kapliču un kapu pieminekļu stilistisko un tipoloģisko analīzi, iekļaujot tajā 16 pieminekļus un septiņas kapličas no Lielajiem kapiem, kā arī trīs, viņaprāt, ievērojamākos pieminekļus no Pokrova kapiem,⁵⁰ apliecinot zināmu profesionālu interesi par šādiem objektiem. Autoritārā režīma laikā tika īstenota Rīgas vecpilsētas rekonstrukcija,⁵¹ kas bija vairāk vai mazāk atklāti vērsta pret vācbaltiešu “kultūrtrēģerismu”, un šāda nostāja atbalsojās arī 30. gadu nogalē publicētajā visnotaļ augstprātīgajā Rīgas kapsētu memoriālās tēlniecības mantojuma nozīmes vērtējumā: “Agrākie Rīgas namnieki nav parādījuši ne sevišķu gaumi, ne izpratni savu piederīgo atdasas vietu izdaiļošanā.”⁵²

Tādējādi arī šeit var saskatīt analogiju starp negatīvo attieksmi pret t.s. vācbaltiešu kultūras mantojumu, kas parādījās jau pirms padomju okupācijas un no jauna tika aktualizēta pēc Otrā pasaules kara,⁵³ abos gadījumos novedot pie ievērojamu un pat unikālu materiālās kultūras mantojuma liecību iznīcināšanas.⁵⁴ Turklāt gan attiecībā uz Vecrīgas apbūvi, gan kapu pieminekļu māksliniecisko un vēsturisko vērtību pirms un pēc kara šādus spriedumus izteica personas, kas nebija attiecīgās nozares eksperti, taču viņu izteikumi veidoja noturīgu “sociālo fonu” kultūras mantojuma aizsardzības darbam.

LIELO KAPU REKONSTRUKCIJA PĒC OTRĀ PASAULES KARA: IDEJAS UN TO REALIZĀCIJA

Rīgas Lielo kapu liktenis laika posmā pēc Otrā pasaules kara jāaplūko padomju varas realizētās kultūras politikas kontekstā, ietverot arhitektūras un mākslas pieminekļu aizsardzības praksi kā vienu no šīs politikas sastāvdaļām. Lai gan padomju kultūras politikas pētniecība Latvijā ir uzsākta nesen,⁵⁵ taču pieejamais vēstures avotu klāsts ļauj samērā detalizēti rekonstruēt Lielo kapu aizsardzības, rekonstrukcijas un praktiskās saglabāšanas pasākumu norisi, atspoguļojot šī ansambļa vietu vēsturiskās atmiņas konstruēšanas procesā.

Kā savā pētījumā par civilizācijas vēsturi un ģeopolitiku atzīmējis vēsturnieks Karls Šlēgels (*Karl Schlögel*, dz. 1948), pēc Otrā pasaules kara daudzas vēsturiskās kapsētas Austrumeiropā kļuva par savdabīgas “etniskās atriebības” upuriem, un tas atspoguļoja ne tikai reģionam raksturīgās nacionālo attiecību problēmas, bet arī komunistisko režīmu iekšpolitisko taktiku, kas samērā veiksmīgi izmantoja sabiedrībā pastāvošos etniskos stereotipus un ar tiem saistītās prasības

pēc t.s. vēsturiskā taisnīguma atjaunošanas.⁵⁶ Protams, situācija katrā sociālistiskās sistēmas valstī bija atšķirīga, tāpēc nav pamata izdarīt vispārinošus secinājumus par austrumeiropiešu īpašo tieksmi uz šādu pagātnes rēķinu nokārtošanu, tomēr ir pietiekams pamats runāt par kopēju tendenci, kas izpaudās konkrētos politiskajos lēmumos un ir vērojama arī Rīgas Lielo kapu gadījumā.

Padomju laikā Lielo kapu teritorija tika nodota Rīgas pilsētas izpildkomitejas komunālās saimniecības iestādes – Labiekārtošanas pārvaldes rīcībā. Historiogrāfijā ir nostiprinājies viedoklis, ka iecere par Memoriālā parka izveidošanu bijušo Lielo kapu teritorijā radās 60. gadu beigās, konkrēti norādot uz Rīgas pilsētas izpildkomitejas 1967. gada 23. aprīļa lēmumu par šo jautājumu.⁵⁷ Tomēr LPSR kultūras ministra vietnieka Ilgvara Batraga sagatavotajā izziņā⁵⁸ minēts, ka pilsētas pašvaldības lēmums par Memoriālā parka izveidošanu pieņemts jau 1953. gadā vienlaikus ar lēmumu, kas paredzēja Lielo kapu slēgšanu. Ir zināms, ka 50. gadu sākumā tika piešķirti arī zināmi valsts budžeta līdzekļi dažu kapliču saglabāšanai Lielajos kapos,⁵⁹ taču tolaik valdošā, izteikti negatīvā attieksme pret t.s. vācisko kultūras mantojumu Latvijā saglabājās arī vēlāk un smagi skāra gan arhitektūras vēstures pētniecību, gan pieminekļu aizsardzības praksi visā padomju varas pastāvēšanas laikā.⁶⁰

Kopumā administratīvo institūciju nostāja Rīgas Lielo kapu teritorijas izmantošanas un tajā esošo pieminekļu saglabāšanas jautājumā bija atbilstoša tolaik Padomju Savienībā pieņemtajai praksei. Par to liecina salīdzinājums ar toreizējās Ļeņingradas vēsturisko kapsētu pārveidošanu, kas tika uzsākta jau 30. gados, un pēc kara vismaz divos aspektos šī pieredze tika dublēta arī Rīgā. Pirmkārt, attiecībā uz vēsturisko kapsētu teritoriju nodošanu komunālās saimniecības iestāžu, nevis pieminekļu aizsardzības institūciju ziņā. Otrkārt, pati Memoriālā parka ideja pirmo reizi tika izvirzīta, 1931. gadā uzsākot Ļeņingradas t.s. Tihvinas kapsētas (atklāta 1823. g.) rekonstrukciju, turklāt šajā gadījumā bija runa ne tikai par kapu pieminekļu pārvietošanu no likvidētajām kapsētām, bet arī par vēsturisko personu pārapbedīšanu.⁶¹ Sākotnējā iecere tādā veidā paglābt kapsētu memoriālās tēlniecības darbus no izpostīšanas tika degradēta, un, kaut gan Ļeņingradas praksi vēl 1988. gadā mēģināja minēt kā “labu piemēru”⁶² salīdzinājumā ar to, kas noticis Rīgā, tomēr šādas politikas sekas bija pieminekļu postīšana un t.s. bezsaimnieka kapa vietu, kuras vairs neapmeklēja mirušo piederīgie, masveida nolīdzināšana.

Apbedīšanu Lielajos kapos pārtrauca 1957. gadā, bet blakus esošie Pokrova kapi tika slēgti 1964. gadā.⁶³ Spriežot pēc mūsdienās pieejamās pieminekļu aizsardzības institūciju dokumentācijas, līdz pat 60. gadu vidum nekādi praktiski pasākumi, kas būtu saistīti ar Memoriālā parka izveidošanu, Lielajos kapos netika īstenoti. Turpretim

jau 50. gadu beigās presē parādās informācija, ka tēlniecības mākslas darbu saglabāšana šeit ir apdraudēta: vērtīgākie kapu pieminekļi tiek sistemātiski zagti, un par to aizsardzību neviens nerūpējas.⁶⁴ Tikai detaļās atšķirīga situācija izveidojās Pokrova kapos, arī šeit pakāpeniski nojauc kapsētas žogu un atcēla teritorijas apsardzi, bet bijušo apbedījumu vietā uzcēla autobāzi,⁶⁵ taču Pokrova kapus kopumā neskāra tāda mēroga postījumi, kas piemeklēja Lielos kapus sakarā ar Memoriālā parka izveidošanu.

Pieminekļu aizsardzības darbs pēc Otrā pasaules kara tika piesaistīts vairākām LPSR Ministru Padomes pakļautībā esošām iestādēm, un puslīdz stabila struktūra šajā jomā izveidojās tikai pēc 1962. gada, kad visi kultūras pieminekļi tika nodoti LPSR Kultūras ministrijas pārraudzībā.⁶⁶ Neraugoties uz pirmajos pēckara gados organizēto kultūras pieminekļu apzināšanu, joprojām trūka kaut cik aptveroša pārskata par potenciāli aizsargājamo objektu skaitu, jo, mainoties LKP noteiktajām prioritātēm, aizsāktais darbs netika pabeigts.⁶⁷ Tomēr 1959. gada vasarā LPSR Ministru Padomes apstiprinātajā valsts aizsargājamo vēstures un mākslas pieminekļu sarakstā bez Pokrova kapsētā izveidotajiem kritušo padomju karavīru brāņu kapiem bija iekļautas arī sešu Lielajos kapos apbedīto vēsturisko personu: rakstnieka Jāņa Asara (1877–1908), vairāku jaunlatviešu – Krišjāņa Barona (1835–1923), Friča Brivzemnieka (1846–1907), Andreja Pumpura (1841–1902) un Krišjāņa Valdemāra (1825–1891), kā arī vācbaltiešu novadpētnieka Johana Kristofa Broces (1742–1823) kapa vietas.⁶⁸ Aizsargājamo objektu skaits LPSR turpmākajos gados pastāvīgi pieauga, tomēr šajā gadījumā jāņem vērā arī tas, ka pieminekļu sarakstu sastādīšana padomju varas laikā bija politizēta,⁶⁹ ko uzskatāmi apliecina arī Lielo kapu pieminekļu apzināšanas un aizsardzības pasākumu norise.

Pirmās Memoriālā parka izveidošanas aktivitātes ir konstatējamas, sākot ar 1965. gadu, kad LPSR Kultūras ministrijā tika apstiprināts Lielo kapu remonta-restaurācijas darbu uzdevums.⁷⁰ Tajā bija paredzēts veikt darbus, kas saistīti ar “arhitektūras pieminekļu un citu mākslinieciski veidotu kapa pieminekļu saglabāšanu un restaurāciju”, kā arī tika nolemts “saglabāt 60 mākslinieciski veidotus kapa pieminekļus”, pievienojot šo objektu sarakstu.⁷¹ Latvijas mākslas pieminekļu apzināšana šajā laikā pat nebija īsti sākta,⁷² tādēļ minētais lēmums pats par sevi ir uzskatāms par zināmu sasniegumu. Kopumā 60. gadu beigās valsts aizsardzībā bija 43 Lielo kapu kapličas un kapa vietas, kas ieguva republikas nozīmes arhitektūras un mākslas pieminekļu statusu.⁷³

Kultūras pieminekļu apzināšanu un aizsardzību, par spīti dažu speciālistu argumentētajiem iebildumiem,⁷⁴ šajā laikā joprojām mēģināja pakļaut stingriem ideoloģiskās kontroles nosacījumiem, kas prasīja “attīstīt šķiriski diferencētu pieeju”.⁷⁵ Minētā prasība atbalsojās

arī preses publikācijās par Memoriālā parka ierīkošanu un to kapa vietu nolīdzināšanu, kur bija apbedīti it kā “galvenokārt muižnieku ģimeņu piederīgie. Protams, tiem nav savējo, kas kapus koptu. Pati vēsture tiem nesaudzīgi soļojusi pāri.”⁷⁶ Šādā kontekstā tolaik izplatītais viedoklis, ka interese par kultūras pieminekļiem ir aristokrātiskas sabiedrības pazīme,⁷⁷ ieguva izteikti negatīvu nokrāsu, turklāt šķiriskais princips aizsargājamo objektu atlasē faktiski pārvērtās par etnisko principu, jo tieši vācbaltiešu autoru darinātie tēlotājas mākslas darbi kā latviešu kultūrai “nevajadzīgi” 60. gados bija nolemti vai nu izpārdošanai, vai iznīcināšanai.⁷⁸

1967. gadā Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru birojā arhitekta Edgara Slavieša (1905–1986) vadībā tika izstrādāts Memoriālā parka perspektīvā plānojuma projekts, tā realizāciju bija paredzēts pabeigt līdz 1985. gadam, saglabājot tikai tās kapa vietas, kuras turpina apkopt mirušo piederīgie.⁷⁹ Šajā projektā tika iekļauta arī ideja par “pieminekļu muzeja” izveidošanu Lielo kapu senākajā daļā pie Klusās un Kliju ielas, pārvietojot uz turieni vērtīgākos pieminekļus no visas kapsētas.⁸⁰ Tomēr realitātē jau nākamajos divos gados cauri Lielo kapu teritorijai tika izbūvēts Senču ielas paplašinājums, pamatojot to ar nepieciešamību izveidot ērtu satiksmes ceļu no Leņina (Brīvības) uz Gorkija (K. Valdemāra) ielu un tālāk ostas virzienā,⁸¹ nolīdzinot ielas trasē esošās kapa vietas un veicot daļēju mirušo pārapbedīšanu Pokrova kapos. Vēstures un mākslas pieminekļu apzināšana Lielajos kapos un aizsargājamo objektu atlasē turpinājās līdz 70. gadu vidum, kad Kultūras ministrija apstiprināja topošajā Memoriālajā parkā saglabājamo 114 vēstures pieminekļu (ievērojamu personu apbedījuma vietu) un 195 “mākslinieciski vērtīgu objektu ar republikas un vietējo nozīmi” sarakstus.⁸²

Minēto sarakstu sastādīšana notika vēsturnieka Rūdolfa Širanta (1910–1985) un mākslas zinātnieka Imanta Lancmaņa (dz. 1941) vadībā, saglabājamo objektu atlasei 1975. gadā Kultūras ministrijā bija veltīta speciāla Kultūras pieminekļu zinātniski metodiskās padomes sanāksme. Tajā tika pieņemts lēmums izveidot Lielajos kapos piemiņas plāksni tām ievērojamām vēsturiskajām personām, kuru apbedījuma atrašanās vietas kapsētā vairs nebija iespējams noteikt, kā arī atsevišķos gadījumos rekonstruēt nopostītos vai bojātos pieminekļus. Zinātniski metodiskās padomes priekšsēdētājs arhitekts Jurijs Vasiļjevs (1928–1993) šajā sanāksmē atzīmēja: “Padome uzskata, ka pašreiz Lielajos kapos ir anormāls stāvoklis jau valsts aizsardzībā esošo republikas nozīmes mākslas pieminekļu saglabāšanā. [...] Te notiek apzinīga mākslas pieminekļu izzagšana.”⁸³ Tomēr, kā liecina laikabiedru atmiņas, apspriedes kopējo toni noteica nevis padomes ekspertu viedoklis, bet gan kultūras ministra vietnieka Helmāra Vernera nostāja, “kurš uzsvēra – mums jādomā par to, lai mēs nesaglabātu

pārāk daudz pieminekļu šajos Lielajos kapos, jo pēc tam mums būs jāatbild, kāpēc tieši šāds piemineklis stāv Padomju Latvijā.⁸⁴ Tādējādi Lielo kapu demolēšana un pieminekļu izmantošana jaunu piemiņas zīmju veidošanai, kas ir fiksēta vietējo iedzīvotāju iesniegumos varas iestādēm,⁸⁵ turpinājās bez īpašiem ierobežojumiem, piemēram, no kapsētas aizvestos kapu iežogojumu fragmentus izlietoja barjeru ierīkošanai pie tramvaja pieturas 13. janvāra ielā Rīgā.⁸⁶ Turklāt arī vēlāk Kultūras ministrijas sagatavotajos darba dokumentos par Memoriālā parka izveidošanu pastāvīgi atkārtojās prasība veikt mazvērtīgo kapu pieminekļu demontāžu un aizvākšanu no Lielo kapu teritorijas.⁸⁷

Septiņdesmito un astoņdesmito gadu mijā, kad komunistiskais režīms sāka izjust pirmās nopietnās iekšpolitiskās un ārpolitiskās grūtības, visās Padomju Savienības republikās pieauga sabiedrības interese par nacionālo vēsturi un kultūru.⁸⁸ Baltijā iedzīvotāju piedalīšanās legālajā kultūras mantojuma aizsardzības kustībā padomju varas pārstāvju izpratnē tika saistīta ar zināmām aizdomām par opozīciju tās īstenotajai politikai.⁸⁹ Arī Latvijas Komunistiskā partija tieši kultūras pieminekļu aizsardzības aktivitātes uzskatīja par vienu no t.s. latviešu buržuāziskā nacionālisma izpausmes veidiem.⁹⁰ Tomēr faktiski Latvijā šis “izpausmes” galvenokārt bija saistītas ar folkloras kustību,⁹¹ jo LKP kopš 60. gadu nogales bija pārņēmusi savā kontrolē vienīgās kultūras mantojuma aizsardzības sabiedriskās organizācijas – Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības – vadību, neitralizējot to kā potenciālo pretpadomju noskaņojuma izplatības avotu.⁹² Minētie apstākļi visai tieši ietekmēja arī Rīgas Lielo kapu likteni šajā laika posmā. Simptomātiska ir Kultūras ministrijas restaurācijas speciālistu atbīdīšana no Memoriālā parka veidošanas. Pieejamie arhīvu materiāli nesniedz tiešu atbildi uz jautājumu, kādēļ iepriekš minētā Memoriālā parka perspektīvā plānojuma projekta realizācija tika pārtraukta, taču ir iespējams piedāvāt vairākas savstarpēji saistītas izskaidrojuma versijas.

Pirmkārt, atsevišķi 1967. gadā apstiprinātā projekta risinājumi, tā īstenošanas tehniskās nepilnības un vājā veicamo rekonstrukcijas pasākumu uzraudzība jau 70. gadu sākumā izpelnījās gan Rīgas arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas,⁹³ gan Kultūras ministrijas arhitektūras un mākslas pieminekļu aizsardzības speciālistu kritiku.⁹⁴ Neskatoties uz dažiem panākumiem, piemēram, memoriālās sienas izveidošanu vērtīgāko kapu pieminekļu saglabāšanai 1970.–1972. gadā,⁹⁵ iepriekš pieņemtā Memoriālā parka izveidošanas koncepcija tika apšaubīta.⁹⁶ Arhitekta Slavieša paskaidrojumā, kas datēts ar 1970. gada aprīli, norādīts uz pieminekļu aizsardzības pasākumu haotisko norisi Lielajos kapos, aizsargājamo objektu apzināšanai *in situ* notiekot vienlaikus ar Memoriālā parka projektēšanas darbiem un Senču ielas

trases izbūvi: “Tas ienes nervozitāti, nepatiku pret darbu un pēdīgi absolūtu vienaldzību.”⁹⁷

Otrkārt, saskaņā ar tolaik spēkā esošajiem normatīvi tiesiskajiem aktiem kultūras pieminekļu lietotājiem to remonta un restaurācijas darbi bija jāveic par saviem līdzekļiem.⁹⁸ Šī iemesla dēļ padomju laikā pieminekļu aizsardzības praksē noteicošais kritērijs bija šo objektu jaunās izmantošanas iespējas, nevis to tehniskais stāvoklis vai draudi kultūras vērtību saglabāšanai.⁹⁹ Ja pieminekļa apsaimniekotājs nesa-skatīja iespēju iegūt reālus ienākumus no pieminekļa izmantošanas un nepievērsa īpašu uzmanību tā kultūrvēsturiskajai nozīmei, tad šādu pieminekļu aizsardzība lielā mērā bija tikai formāla.

Treškārt, kā liecina presē atrodamā informācija, 80. gadu sākumā LPSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas pārvaldē trūka gan arhitektu, gan projektētāju un celtnieku ar atbilstīgu izglītību, taču šis apstāklis, kā ironiski atzīmēja raksta autors Jānis Lejniesks, “nekavēs [kultūras pieminekļu] rekonstrukcijas darbu veikšanu arvien pieaugošos apjomos”.¹⁰⁰

Divdesmitā gadsimta 70. gadu otrajā pusē LPSR Kultūras ministrijas kolēģija pieņēma lēmumu sastādīt jaunu republikas nozīmes kultūras pieminekļu sarakstu, organizējot pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas Latvijas pilsētās un lauku rajonos.¹⁰¹ Tas lika pievērst uzmanību reālajam kultūrvēsturisko objektu aizsardzības stāvoklim un līdz ar to varēja sekmēt jaunu to saglabāšanas pasākumu realizāciju. Kopš 1979. gada tika atsākti sistemātiski Lielo kapu labiekārtošanas darbi, kas tika īstenoti, daļēji izmantojot 1977. gadā LPSR Komunālās saimniecības ministrijas projektēšanas institūta “Komunālprojekts” arhitektes Karīnas Daujates (1926–1995) izstrādāto projektu, kura pirmās kārtas realizāciju bija paredzēts pabeigt līdz 1983. gadam.¹⁰² Tomēr arī šī projekta īstenošana norisa ar grūtībām, un jau 1980. gada janvārī Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes ekspertu komisija atzina, ka šis “Memoriālā parka labiekārtošanas projekts izstrādāts nepilnīgi un pavirši, no pieminekļu aizsardzības viedokļa konstatētas nopietnas kļūdas”.¹⁰³

Komisijas sēdes protokols gan nesniedz informāciju par šī lēmuma faktisko pamatojumu, tā vietā norādot vienīgi uz formālām kļūdām Daujates izstrādātajā saglabājamo pieminekļu numerācijā un triju republikas nozīmes mākslas pieminekļu trūkumu kopējā aizsargājamo objektu sarakstā. Tādēļ loģiska šķiet arhitekta Eižena Upmaņa piedāvātā versija par to, ka šāda kritika bija saistīta ar ierēdņu priekšstatu par projekta utopiskumu (atšķirībā no iepriekšējā, 1967. gadā apstiprinātā projekta tagad bija paredzēts saglabāt arī tās kapa vietas, kuras vairs nekopa mirušo tuvinieki) un ar politiski motivētām aizdomām.¹⁰⁴ Tajā pašā laikā Lielo kapu degradāciju noslēpt vai ignorēt

vairs nebija iespējams,¹⁰⁵ tādēļ atbildīgās institūcijas mēģināja atrast jaunu risinājumu, kas ļautu atbrīvot Rīgas pilsētas izpildkomiteju no atbildības par šī aizsargājamā kultūras pieminekļa izpostīšanu.

Šāds risinājums tika atrasts 1982. gadā, kad ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu bijušo Lielo kapu teritorija tika nodota Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības pārziņā, lai ierīkotu šajā teritorijā labiekārtotu pilsētas Memoriālo dabas parku. Biedrībai tika dota atļauja šeit uzbūvēt mācību metodisko un laboratorijas darbu korpusu valsts aizsargājamo augu oranžērijas ierīkošanai.¹⁰⁶ Praktiski tas nozīmēja ne tikai Lielo kapu juridiskās pakļautības maiņu, bet arī to, ka tiks izmainīts kapsētas teritorijas plānojums, kas atspoguļojās LDPAB vadības izvirzītajās idejās par mākslīgās upītes un diķu izrakšanu kapu teritorijā,¹⁰⁷ kā arī prasībā Kultūras ministrijai veikt pieminekļu atkārtotu ekspertīzi, lai līdzekļu taupīšanas nolūkos “rastu iespēju saskaņot 11 kapliču papildu nojaukšanu”.¹⁰⁸ Jāatzīmē, ka šis priekšlikums tika izteikts ļoti operatīvi – tikai divas dienas pēc tam, kad Ministru Padome bija apstiprinājusi jauno vēstures un kultūras pieminekļu sarakstu, kurā Lielajos kapos aizsargājamo objektu kop skaits bija palielināts līdz 62 uzskaites vienībām,¹⁰⁹ tiesa, vienlaikus izslēdzot no šī saraksta desmit pieminekļus, kas tika iznīcināti laika posmā starp 1967. un 1983. gadu.

Ne mazāk operatīvi – jau 1982. gada nogalē Latvijas Valsts pilsētu celtniecības un projektēšanas institūtā tika organizēts slēgts konkurss par iepriekš minētās LDPAB mācību un laboratoriju ēkas projektu.¹¹⁰ Konkurss izraisīja asu kritiku profesionāļu vidē, jo daļa arhitektu uzskatīja par ētiski nepieņemamu rīcību veikt būvniecību bijušo kapu teritorijā,¹¹¹ taču jau izstrādātā projekta realizāciju novērsa kārtējais Ministru Padomes lēmums 1985. gada 18. jūnijā,¹¹² ar kuru Memoriālā parka labiekārtošanas darbi atkārtoti tika uzdoti Rīgas pilsētas izpildkomitejai un “Komunālprojektam”, LDPAB atvēlot veikt tikai šo darbu sabiedriskās kontroles funkcijas.

20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē pieminekļu aizsardzības stāvoklis Lielajos kapos bija sasniedzis kritisko robežu, jo t.s. labiekārtošanas darbu rezultātā kapsētas ansambļa vēsturiskais plānojums faktiski tika iznīcināts.¹¹³ Tādējādi Lielo kapu kā valsts aizsargājamā kultūras pieminekļa netraucētā postīšana padomju laikā precīzi apstiprina mākslas vēsturnieka Riharda Pētersona (dz. 1952) izvirzīto tēzi,¹¹⁴ ka tolaik oficiālajā līmenī deklarētie juridiskie un morālie kultūras mantojuma aizsardzības nosacījumi nebija pietiekams garantants mantojuma objektu praktiskajai saglabāšanai. Analogiskus secinājumus ir iespējams atrast arī tā laika presē, kas norādīja uz amatpersonu un kultūras pieminekļu lietotāju bezatbildību un faktisko nesodāmību, jo “pie likumā paredzētās atbildības nav saukts neviens pieminekļu tiešais postītājs, postīšanas veicinātājs, juridiskais izmantotājs vai uz-

raudzītājs, lai gan to ierosinājusi ne vien Latvijas PSR Kultūras ministrija, bet arī Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība vai kāda cita organizācija”.¹¹⁵ Laikmetam raksturīgā atmosfēra, protams, ietekmēja arī Memoriālā parka veidošanu.

Bijušo Lielo kapu teritorijas uzturēšanā nodarbināto Rīgas pilsētas Dārzu un parku tresta darbinieku skaitam pastāvīgi samazinoties (1986. gadā šeit strādāja 17 cilvēki,¹¹⁶ bet 1988. gadā – tikai 12 cilvēki¹¹⁷), ne tikai uzkopšanas un labiekārtošanas, bet arī atsevišķu kapliču “restaurācijas” darbos tika iesaistītas Rīgas rūpnicu celtniecības brigādes, kas tikai palielināja memoriālās arhitektūras un tēlniecības objektiem nodarīto postījumu apjomu.¹¹⁸ Nekādus būtiskus uzlabojumus nedeļa ne Zinātniskās restaurācijas darbu pārvaldes speciālistu nominālā piesaiste šo darbu vadībai un uzraudzībai, nedz arī tas, ka 1986. gadā 107 Lielo kapu objekti tika iekļauti Rīgas pilsētas vietējās nozīmes vēstures un kultūras pieminekļu sarakstā.¹¹⁹

Vienlaikus, gatavojoties Krišjāņa Barona 150 gadu jubilejas atzīmēšanai 1985. gadā, padomju laikam raksturīgajā kampaņas veidā tika organizēta viņa kapa vietas sakopšana un pieminekļa uzstādīšana.¹²⁰ Kopējo absurdo situāciju Memoriālajā parkā precīzi raksturo 1988. gadā publicētajā pārskatā par Rīgas sabiedrisko apstādījumu vēsturi atrodamais formulējums – “parka projektēšana turpinās, līdztekus uzsākot tā veidošanu”,¹²¹ taču tas nesniedz atbildi, kādēļ Rīgas senākā un lielākā kapsēta piedzīvoja tik traģisku galu.

Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir nepieciešama neliela teorētiska atkāpe. Materiālās kultūras spēja saglabāt vēsturiskajā atmiņā ietvertu informāciju ir atkarīga no šīs kultūras objektu iesaistīšanās sociālajās attiecībās. Atmiņu un tradīciju saikne ar ikdienas dzīves praksēm ir tā, kas veido materiālās kultūras identitāti, pastāvīgi atjaunojot tās elementu nozīmi sabiedrības apziņā.¹²² Kultūras mantojums izzūd ne tikai tad, kad tiek iznīcinātas vai zaudētas tā materiālās, priekšmetiskās izpausmes, bet arī tad, kad pārtrūkst imaginārā saikne starp pagātņi un tagadni – kad zūd nepieciešamība atcerēties par vēsturisko objektu vai notikumu nozīmi.

Kopumā Lielo kapu rekonstrukcijas norise un tās rezultāti, neraugoties uz projektu līmenī deklarēto kultūras vērtību aizsardzību, neizbēgami rada iespaidu par apzinātu vēsturiskās kapsētas iznīcināšanu. Mākslas vēsturnieks Imants Lancmanis ir salīdzinājis Rīgas Lielo kapu izpostīšanu pēc Otrā pasaules kara ar Franču revolūcijas laikmeta notikumiem, kad ikdienišķs vandalisms apvienojās ar valdošā politiskā režīma ideoloģijas motivēto atbrīvošanos no personificētiem naidīgās pagātnes lieciniekiem.¹²³ Padomju sociālismam raksturīgā jaunās pasaules celšanas un veco kultūras tradīciju graušanas ambivalence ir samērā plaši aplūkota historiogrāfijā,¹²⁴ un tās filozofiskā pamatojuma izpausmes var konstatēt arī pieminekļu aizsardzības praksē. Šī tēma,

bez šaubām, ir atsevišķa pētījuma vērtā, tādēļ šeit minēsim tikai vienu piemēru, kas attiecas uz 60. gadu sākumā pieņemto lēmumu pārbūvēt Kristus Piedzimšanas pareizticīgo katedrāli Rīgā par Zinību namu. Arhitekts Juris Skalbergs (dz. 1935), kurš 1961.–1964. gadā vadīja katedrāles rekonstrukciju, vēlāk tā laika atmosfēru raksturoja šādi – “tas bija bargais ārdišanas laiks, un šajā kopējā, valdības sankcionētajā vandalismā bija arī kāda eiforija”,¹²⁵ kas balstījās arī uz laikabiedru ticību sociālisma sistēmai.

Minētā atziņa sasaucas ar padomju sabiedrības vēstures pētnieku darbos sastopamo priekšstatu par “sešdesmito gadu kultūras dvēselisko aprobežotību”, kas bija saistīta ar tā laika padomju inteligences aizraušanos ar ideju par nākotnes sabiedrības veidošanu atbilstoši komunistiskās ideoloģijas iecerēm.¹²⁶ Tomēr situācijas izpratnei jāņem vērā tas, ka būtisks šādas nākotnes sabiedrības radīšanas priekšnoteikums Padomju Savienībā bija metodiska un sistemātiska pagātnes pārveidošana,¹²⁷ respektīvi, tāda vēstures politika, kas balstījās uz režīmam nevēlamas informācijas noklusēšanu vai iznīcināšanu. Tās kontekstā kļūst saprotama arī LKP un padomju varas funkcionāru attieksme pret Lielo kapu materiālās kultūras liecību saglabāšanu, kas netika atzītas par komunistiskajai ideoloģijai pieņemamu vai vismaz noderīgu “materiālu” padomju sabiedrības kultūras atmiņas veidošanai.

Taču “pieminekļa iznīcināšana nenozīmē tikai noteikta veida atmiņu izdzēšanu, jo iznīcinātā objekta vietā veidojas it kā atmiņas nogulsnes, kas arī saglabā liecības par pagātņi”.¹²⁸ Monumentālās tēlniecības objektu semiotiskās nozīmes pieaugums Latvijā 20. gadsimta 80. gadu beigās,¹²⁹ kas, starp citu, atbilst novērojumam par šādu norišu aktivizēšanos lielu politisko, sociālo un kulturālo pārmaiņu periodos,¹³⁰ atbalsojās ne tikai demonstrācijās pie Brīvības pieminekļa Rīgā, Brāļu kapu komitejas izveidošanā 1989. gadā un interesē par Brīvības cīņās un Otrajā pasaules karā kritušo latviešu karavīru apbedījumu vietu telpisko un simbolisko iezīmēšanu.¹³¹ Šajā laikā aktualizējās arī interese par Lielo kapu likteni, sākot ar publikācijām presē, kas aplūkoja līdzšinējo Memoriālā parka ierīkošanas praksi kā uzskatāmu padomju kultūrpolitikas izpausmi,¹³² un līdz pat atklātai prasībai organizēt “pamācošu tiesas prāvu par Lielo, Mārtiņa un Torņakalna kapu kā republikas nozīmes mākslas, arhitektūras un vēstures pieminekļu izsaimniekošanu un apgānīšanu”.¹³³

Paralēli citiem priekšlikumiem par Lielo kapu sakopšanu un tolaik pussagruvušās Jaunās kapelas izmantošanu¹³⁴ kinorežisors Jānis Streičs (dz. 1936) Latvijas Tautas frontes laikrakstā “Atmoda” 1989. gadā aicināja Lielajos kapos izveidot staļinisma upuru piemiņas vietu, izmantojot to simbolisko nozīmi, ko Lielajiem kapiem ir piešķīrusi padomju varas iestāžu attieksme pret šo vietu.¹³⁵ Tādējādi šajā brīdī

parādījās iespēja atjaunot Rīgas Lielo kapu sociālo lomu sabiedrības apziņā, mēģinot piešķirt tiem jaunu simbolisko saturu. Tomēr Latvijas sabiedrībā šādi priekšlikumi līdz šim nav guvuši atsaucību. Kapsētu simboliskā nozīme sabiedrības uztverē ir tas faktors, kas nosaka šo piemiņas vietu vēsturiskajā atmiņā, tādējādi izšķirot arī jautājumu par noteikta veida piemiņas zīmju – gan materiālo pieminekļu, gan ar tiem saistītās informācijas par vēsturiskajām personām – saglabāšanu.

Arī Rīgas Lielo kapu gadījumā izšķiroša nozīme bija to kultūr vēsturiskajam kontekstam. Kā atzīmējusi mākslas vēsturniece Dace Čoldere (dz. 1947), viens no iemesliem, kādēļ Lielie kapi pēc kara bija tik nepopulāri, ir tas, ka lielākā daļa šeit apbedīto rīdzinieku piederēja “svešajai” vācu, resp., vācbaltiešu kultūras pasaulei.¹³⁶ Laikabiedru atmiņās ir saglabājušās ziņas par vēsturnieka Rūdolfa Širanta 70. gados sagatavoto lekciju – ekskursiju “Meža kapi. Raiņa kapi. Lielie kapi”, kas esot izraisījusi “milzīgu interesi rīdzinieku vidū”,¹³⁷ un tomēr, atgriežoties pie salīdzinājuma ar Brāļu kapu un Meža kapu statusu latviešu vēsturiskajā atmiņā, ir ieraugāma būtiski atšķirīga aina. Par to liecina LPSR VDK priekšsēdētāja Longina Avdjukeviča (1916–1981) dienesta ziņojums par Mirušo piemiņas dienas atzīmēšanu 1967. gadā ar klusējošu publisku demonstrāciju abās minētajās kapsētās, kas sapulcinājusi apmēram 70 000 cilvēku,¹³⁸ vērtējot to kā organizētu pretpadomju akciju. Tādējādi, neatsakoties no centieniem “neitralizēt Brāļu kapu un Meža kapu “nacionālistiskās” konotācijas”,¹³⁹ padomju varas pārstāvji taktisku apsvērumu dēļ atturējās no iespējas radikāli pārveidot Brāļu kapus vai likvidēt, piemēram, pirmā Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes (1859–1927) pieminekli Meža kapos, apzinoties, ka šādi pasākumi varētu izraisīt grūti atrisināmas ideoloģiskās problēmas un, pateicoties emigrācijas sakariem, varbūt pat pievērst starptautisku uzmanību. Turpretim Lielajiem kapiem pēckara Latvijas sabiedrībā tāda simboliskās nozīmes konteksta nebija.

SECINĀJUMI

Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas ieceres un to realizācija padomju varas gados ir izteiksmīgs vēsturiskās atmiņas manipulācijas piemērs, un tā ietekme Rīgas kultūrvidē ir jūtama vēl joprojām. Turklāt šajā gadījumā ir runa par abpusēju manipulāciju, ko īstenoja, pirmkārt, padomju varas pārstāvji gan pilsētas pašvaldības, gan daļēji arī pieminekļu aizsardzības institūciju līmenī, organizējot kapsētas slēgšanu un iniciējot dažādas, bieži vien pretrunīgas idejas par Memoriālā parka veidošanu, kā arī – dažādu iemeslu dēļ – ignorējot faktisko situāciju, kas minēto pasākumu rezultātā radīja labvēlīgus apstākļus Lielo kapu materiālās kultūras liecību iznīcināšanai.

Otrkārt, šajā procesā, kas sākās pirms nedaudz vairāk kā četrdesmit gadiem, ne mazāk aktīvi ir iesaistījusies arī tā sabiedrības daļa, kas izmantoja varas pārstāvju radīto situāciju, piedaloties Lielo kapu arhitektūras un mākslas vērtību izlaupīšanā. Ne pieminekļu aizsardzības speciālistu, nedz dažu latviešu intelektuāļu un 50. gadu beigās arī dažu nacionālkomunistu mēģinājumi panākt sabiedrības attieksmes maiņu, atgādinot par jaunlatviešiem un citiem izciliem latviešu un Latvijas kultūras darbiniekiem, kas atdusas Lielajos kapos, kā liecina mūsdienu situācija, tomēr nedeva gaidītos rezultātus, un absurda jautājums par šeit apbedīto cilvēku "piederību"¹⁴⁰ joprojām ir aktuāls.

Tādējādi Rīgas Lielo kapu saglabāšanas pieredzes analīze liek vēlreiz pārdomāt triju noteicošo kultūras mantojuma saglabāšanas faktoru – politiskās varas, kultūras mantojuma nozares speciālistu un sabiedrības attiecību veidošanās loģiku, atsakoties no vienkāršotiem, reducējošiem spriedumiem par katra sociālā faktora īpašo vai – gluži otrādi – marginālo lomu. Tāpat kā daudzi citi kultūras mantojuma objekti, arī Rīgas Lielie kapī padomju varas funkcionāru izpratnē acīmredzot nebija vērtība, kas būtu jā saglabā, bet arī pārējās sabiedrības lielākā daļa nebūt neizrādīja bažas "par Lielo kapu pārāk ieilgušo pārtapšanu Memoriālajā parkā", kā to 80. gadu sākumā diplomātiski piesardzīgi formulēja Jānis Stradiņš.¹⁴¹ Padomju varas centieni izdzēst vai neitralizēt ar latviešu nacionālās kultūras veidotājiem un Latvijas Republikas tapšanas vēsturi saistīto vēsturiskās atmiņas daļu vismaz atsevišķos gadījumos sastapās ar pasīvu pretestību dažādos sabiedrības slāņos.

Tomēr arī šeit parādījās atšķirība starp kultūras mantojuma objektiem, kas bija ieguvuši simbolisku nozīmi un tāpēc iedarbojās kā minētās pretestības katalizatori, un tiem, kas it kā pazuda no sabiedrības vēsturiskās atmiņas, jo pārstāvēja citu, tobrīd mazāk aktuālu kultūras mantojuma daļu. Tieši tādēļ Rīgas Lielo kapu liktenis padomju laikā nekļuva par tādu sabiedrības pārmaiņu katalizatoru kā, piemēram, protesti pret Daugavpils hidroelektrostacijas celtniecību, tas neieguva arī tādu politisko nozīmi kā padomju laikā iznīcināto Latvijas brīvības cīnītāju pieminekļu atjaunošana 80. gadu beigās, taču fakts, ka sabiedrība laiku pa laikam atgriežas pie šīs kapsētas problēmām, ļauj cerēt, ka mums vēl ir iespēja izvairīties no savas kultūras vēstures labprātīgas nodošanas aizmirstībai.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts* (1969). Rīga: LPSR Kultūras ministrija, 265. lpp.
- ² Sk. bibliogrāfisko rādītāju: Cilda Caune (sast.) (1997). *Rīgas celtniecības un tēlniecības pieminekļi no gotikas līdz jūgendstilam* (13. gs.–1914. g.). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 388.–391., 401.–402. lpp.

- ³ Teorētiskā literatūra par vēsturiskās, sociālās un kultūras atmiņas jēdzienu etimoloģiju un nozīmi mūsdienu historiogrāfijā un sociālajās zinātnēs ir ļoti apjomīga, tādēļ šeit norādīti tikai daži apkopojošā rakstura darbi, piemēram: Peter Meusburger, Michael Heffernan, Edgar Wunder (eds.) (2011). *Cultural Memories. The Geographical Point of View*. New York: Springer, pp. 3–51; Roberts Ķīlis (sast.) (1998). *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai. Rakstu krājums*. Rīga: NIMS, 16.–44. lpp.
- ⁴ Piemēram: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.) (2008). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- ⁵ Sk.: Daina Bleiere, Anete Karlsonē (sast.) (2008). *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: Zinātne; Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.) (2011). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.
- ⁶ Gustavs Strenga (2009). Piemiņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē. No: Andris Šnē (galv. red.). *Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 58.–70. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti, 725. sēj.: Vēsture).
- ⁷ Vairāk par materiālās kultūras pieminekļu lomu sabiedrības vēsturiskās atmiņas veidošanā sk.: Hans-Rudolf Meier, Marion Wohlleben (Hrsg.) (2000). *Bauten und Orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Zürich: Hochschulverlag AG an der ETH Zürich.
- ⁸ Sk.: Aleida Assmann (2010). Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. In: Karin Tilmans, Frank van Vree, Jay Winter (eds.). *Performing the Past. Memory, History and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 35–50.
- ⁹ Andrew Jones (2007). *Memory and Material Culture*. New York: Cambridge University Press, p. 22.
- ¹⁰ Sk.: Wolfgang Kaschuba (2001). Geschichtspolitik und Identitätspolitik. Nationale und ethnische Diskurse im Kulturvergleich. In: Beate Binder, Peter Niedermüller (Hrsg.). *Inszenierung des Nationalen. Geschichte, Kultur und die Politik der Identitäten am Ende des 20. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau Verlag, S. 19–42 (Alltag & Politik 7).
- ¹¹ Nikolai Kuposov (2011). *Pamiat' strogogo rezhima. Istoriia i politika v Rossii*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, s. 77–119.
- ¹² Philippe Ariès (2005). *Geschichte des Todes*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- ¹³ Vita Zelče (red.) (2007). *Zīmes. Mēs. Pieminēšana. Piektais gads*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- ¹⁴ Lietpratīgu šīs tematikas analīzi piedāvā: Elizabeth Hallam, Jenney Hockey (2001). *Death, Memory and Material Culture*. Oxford: Berg, pp. 23–46, 195–202.
- ¹⁵ Douglas J. Davies (2005). *A Brief History of Death*. Oxford: Blackwell Publishing, p. 118.
- ¹⁶ Sk.: Skaidrīte Cielava (atb. red.) (1989). *Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei*. 4. laid. Rīga: Zinātne, 49.–50. lpp.

- ¹⁷ Alfred Grass (1904). Die Kunst an den Gräbern. In: Carl Hunnius, Victor Wittrock (Hrsg.). *Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch*. Bd. 1. Reval: Franz Kluge, S. 252–262.
- ¹⁸ Vaidelotis Apsītis (1982). *Brāļu kapi*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁹ Gundega Cēbere, Dzidra un Jānis Rivari (1987). *Meža kapu memoriālā skulptūra*. Rīga: Zinātne.
- ²⁰ Arend von Berkholz (1895). *Der St. Jakobi-Kirchhof in Riga (1773–1895)*. Riga: N. Kymmell.
- ²¹ Theodor Beise (1864). Etwas zur Geschichte des grossen Stadtfriedhofs. *Rigasche Stadtblätter*, 23, S. 181–184; 24, S. 191–194; 26, S. 205–208; 27, S. 216–219; 29, S. 233.
- ²² Par viņu sk.: Paul Campe (1957). *Lexicon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850*. Bd. 2. Stockholm: [b.i.], S. 190–192.
- ²³ [Johann Hermann] Zigra (1823). Ein öffentlicher Begräbniss-Platz. *Rigasche Stadtblätter*, 29, S. 239–241.
- ²⁴ Paul Campe (1956). Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands. *Baltische Hefte*, I (3), S. 20–26.
- ²⁵ Heincs Pīrangs (1932). Rīgas kapsētas. No: Teodors Līventāls, Valters Sadovskis (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. Rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde, 501.–506. lpp.; [Ādolfs Kāpostiņš] (1938/39). Rīgas kapsētas. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Red. A[rveds] Švābe, A[leksandrs] Būmanis, K[ārlis] Dišlērs. 18. sēj. Rīga: Ansis Gulbis, 35903.–35912. sl.
- ²⁶ Sal. ar: Arend von Berkholz (1903). Die Friedhöfe. In: *Riga und seine Bauten*. Riga: Rigasche Technische Verein & Rigasche Architekten-Verein, S. 326–336.
- ²⁷ Irēna Dāvidsone (1981). Memoriālais parks – Lielie kapi. No: Irēna Dāvidsone. *Rīgas parki un dārzi*. 2. daļa. Rīga: Zinātne, 17.–27. lpp.; Irēna Dāvidsone (1988). *Rīgas dārzi un parki*. Rīga: Liesma, 140.–143. lpp.
- ²⁸ Sk.: Tatjana Bartele (2003). Rīgas Lielie kapi kā kultūrvēsturisks piemineklis (vēsture un saglabāšana). No: *Sabiedrība un kultūra. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Sociālo zinātņu un vadības katedras rakstu krājums*. 5. sēj. Liepāja: LPA, 161.–173. lpp.; Šelda Puķīte (2008). Lielo kapu saglabāšanas problēmas padomju okupācijas gados un mūsdienās. No: Aleksandrs Gavriļins (sast.). *Latvijas materiālās kultūras mantojuma saglabāšanas problēmas. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 132.–146. lpp.
- ²⁹ Deniss Hanovs (2011). *Nevajadzīgie cilvēki: par Rīgas Lielo kapu saglabāšanu un kopīgas kultūras telpas veidošanos*. Mārupe: Drukātava.
- ³⁰ Taavi Pae, Egle Kaur, Anto Aasa, Rein Aha (2006). The Formation and Location Features of Estonian Cemeteries. *Journal of Baltic Studies*, XXXVII (3), p. 282.
- ³¹ Sk.: Irēna Bākule, Andris Sikсна (2009). *Rīga ārpus nocietinājumiem. Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Neputns, 89.–101. lpp.
- ³² Rita Brambe (1982). *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās*. 18. gs. beigās – 19. gs. pirmā puse. Rīga: Zinātne, 66. lpp.

- ³³ Rūdolfš Širants (1978). Pilsētas teritorijas izveidošanās un apbūve laikā no 13. gs. līdz 19. gs. vidum. No: Teodors Zeids (atb. red.). *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne, 434.–435. lpp.
- ³⁴ Nosaukums “Lielie kapi” kā senākā Pilsētas kapsētas nosaukuma paralēlā forma rakstītajos avotos ir izsekojams vismaz kopš 19. gs. vidus, sk. 21. atsauci.
- ³⁵ Ojārs Spārītis (1988). Vai kapsētā jānoņem cepure? *Avots*, 12, 35. lpp. Padomju laikā, uzsākot Memoriālā parka veidošanu, tā platība tika norādīta 35 ha apjomā, ieskaitot tajā arī Pokrova kapus (Dāvidsone. *Rīgas dārzi un parki*, 140. lpp.).
- ³⁶ Historiogrāfijā precīzs Lielo kapu pieminekļu skaits nav minēts, un, ņemot vērā 20. gs. otrajā pusē nodarīto postījumu apjomu, visticamāk, tas vairs nekad nebūs noskaidrojams. Spriežot pēc presē publicētās informācijas, 80. gadu nogalē Lielajos kapos *in situ* bija uzskaitīti 242 pieminekļi, 58 kapu plātnes, 66 dekoratīvās sētas un 16 memoriālās kapa vietas, sk.: Ķirts Kondrāts. Memoriālais parks. *Cīņa*, 02.02.1988. Pašlaik VKPAI PDC materiālos ir apkopotas 192 uzskaites kartītes ar Lielo kapu pieminekļu aprakstiem.
- ³⁷ Dāvidsone. *Rīgas dārzi un parki*, 143. lpp.
- ³⁸ Ervins Oberlenders (2004). Rīgas izaugsme par daudznacionālu ekonomisko metropoli. No: Kristīne Volfarte, Ervins Oberlenders (sast.). *Katram bija sava Rīga. Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Rīga: AGB, 11.–30. lpp., šeit 13.–27. lpp.
- ³⁹ Pīrangs. Rīgas kapsētas, 504. lpp.
- ⁴⁰ Anne Kāvere (2007). *Rīgas dārzu arhitekts Georgs Kūfalts*. Rīga: Jumava, 178. lpp. Interesanti atzīmēt, ka arī dārzu pilsētas koncepcijai, kas ap 1900. gadu kļuva populāra Rietumeiropā, pēc dažu autoru domām, prototipi ir meklējami 19. gs. nogales ASV Atlantijas okeāna piekrastes pilsētu urbānajā vidē, sk.: William J. R. Curtis (2006). *Modern Architecture since 1900*. London: Phaidon, p. 243.
- ⁴¹ Reynold A. Smith (1852). *Smith's Illustrated Guide to and through Laurel Hill Cemetery*. Philadelphia: Willis P. Hazard, pp. 31–122.
- ⁴² Georg Kuphaldt. Die Entwicklung und Zukunft der Rigaschen öffentlichen Gärten und Anlagen. *Rigasche Rundschau*, 25.11.1900.
- ⁴³ Berkholz. Die Friedhöfe, S. 335.
- ⁴⁴ Georg Kuphaldt (1910). *Städtische Gartenanlagen und ihre Bedeutung für die Stadt Riga*. Rīga: W. F. Häcker, S. 7, 13–14.
- ⁴⁵ Cēbere u.c. *Meža kapu memoriālā skulptūra*, 30.–32. lpp.
- ⁴⁶ Alexander Blumenbach (1913). *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga*. Rīga: P. Kerkovius, S. 83–84.
- ⁴⁷ Pīrangs. Rīgas kapsētas, 503.–504. lpp.
- ⁴⁸ Oskars Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa. *Cīņa*, 06.07.1969; Tarass Pūka (atb. red.) (1988). *Rīgas sabiedriskie apstādījumi. Īsa vēsture, koki, krūmi, ziemcietes*. Rīga: Zinātne, 83.–84. lpp.
- ⁴⁹ Sk., piemēram: Helēna Šimkuva (1998). Vācbaltiešu kultūrvēsturiskā mantojuma izpētes rezultāti un perspektīvas. No: Tālavš Jundzis (red.). *Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa*. Rīga: LZA, 414.–429. lpp.; Mārtiņš Mintaurš (2008). *Arhitektūras pieminekļu saglabāšana*

- Latvijā, 19. gadsimta otrā puse – 1940. gads.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 112.–176. lpp.
- ⁵⁰ Visvaldis Peņģerots (1932). Rīgas pieminekļi. No: Teodors Līvontāls, Valters Sadovskis (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. Rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei.* Rīga: Rīgas pilsētas valde, 734. lpp.
- ⁵¹ Andreas Fülberth (2005). *Tallinn–Rīga–Kaunas. Ihr Ausbau zu modernen Hauptstaedten, 1920–1940.* Köln: Böhlau Verlag, S. 183–286.
- ⁵² [Kāpostiņš]. Rīgas kapsētas, 35912. sl.
- ⁵³ Jānis Stradiņš (1992). Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē. No: Jānis Stradiņš. *Trešā Atmoda. Raksti un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju.* Rīga: Zinātne, 238. lpp.
- ⁵⁴ Par Vecrīgas “ideoloģisko tīrīšanu” pēc Otrā pasaules kara un tās saikni ar attieksmi pret arhitektūras mantojumu autoritārā režīma laikā sk.: Jānis Krastiņš, Ivars Strautmanis, Jānis Dripe (1998). *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām.* Rīga: Baltika, 158.–159. lpp.
- ⁵⁵ Padomju kultūras politikas institucionālo un ideoloģisko aspektu izpētei kopš 2000. gada vairākās publikācijās ir pievērsusies vēsturniece Daina Bleiere, savukārt kultūrsocioloģisku skatījumu uz šo tēmu piedāvā: Sergejs Kruks (2008). “*Par mūziku skaistu un melodisku!*” *Padomju kultūras politika, 1932–1964.* Rīga: Neputns.
- ⁵⁶ Karl Schlögel (2003). *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik.* München: Karl Hanser Verlag, S. 437.
- ⁵⁷ Sk., piemēram: Dāvidsone. Memoriālais parks, 17. lpp.; Puķīte. Lielo kapu saglabāšanas problēmas, 136. lpp.
- ⁵⁸ Par memoriālā parka “Lielie kapi” labiekārtošanu (07.07.1987). VKPAI PDC. Inv. Nr. 32.065/6921-2, 77. lpp.
- ⁵⁹ Dace Čoldere (1998). Pieminekļu aizsardzība pēc Otrā pasaules kara. Vēstures epizodes un personiskās atmiņas. No: Zigurds Konstants (sast.). *Doma.* Rakstu krājums. 4. laid. Rīga: LMA, 49. lpp.
- ⁶⁰ Detalizētāku situācijas analīzi šajā jomā sk. rakstā: Marina Bruzgule (2001). Jurijs Vasiļjevs un 20. gs. otrās puses Latvijas arhitektūras vēstures zinātne. No: Rūta Kaminska (sast.). *Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas.* Rīga: Neputns, 101.–111. lpp.
- ⁶¹ Aleksandr Kobak, Iurii Piriutko, Tamara Chudinovskaia (1990). Kak spasti nash nekropol’? *Nashe nasledie*, II, s. 124–125. Sīkāk par Sanktpēterburgas/Ļeņingradas vēsturisko kapsētu likteni padomju varas laikā un ideju par to pārvēršanu pilsētas apstādījumos sk.: Aleksandr Kobak, Iurii Piriutko (2009). *Istoricheskie kladbishcha Sankt-Peterburga.* Moskva: Centrpoligraf, s. 67–72.
- ⁶² Spāritis. Vai kapsētā jānoņem cepure?, 37. lpp.
- ⁶³ Dāvidsone. *Rīgas dārzi un parki*, 143. lpp.
- ⁶⁴ Jūrgis Skulme. Saglabāsim mūsu kultūras pieminekļus! *Cīņa*, 19.09.1958.
- ⁶⁵ Svetlana Vidiakina, Svetlana Koval’chuk (sost.) (2004). *Pokrovskoe kladbishche. Slava i zabvenie.* Rīga: Multi centrs, s. 5.
- ⁶⁶ Čoldere. Pieminekļu aizsardzība, 47.–53. lpp. Vairāk par to sk.: Mārtiņš Apinis (1984). *Latvijas PSR kultūras vērtību aizsardzības sistēma. Palīgmateriāls lektoriem.* Rīga: LPSR Zinību biedrība.
- ⁶⁷ Rihards Pētersons (2003). Padomju okupācijas varas politika pieminekļu aizsardzībā 1944.–1953. gadā. No: Iveta Šķiņķe (sast.). *Padomju okupācijas*

- režīms *Baltijā 1944.–1959. gads: politika un tās sekas / The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 331.–340. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9).
- ⁶⁸ *Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā* (1959). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 32., 34. lpp.
- ⁶⁹ Pētersons. Padomju okupācijas varas politika, 337.–338. lpp.
- ⁷⁰ Parka arhitektūras ansambļa Rīgā, Miera ielā, “Lielie kapi” remonta-restaurācijas uzdevums (19.04.1965.). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 31.701/6675-2, 19. lp.
- ⁷¹ Turpat. Inv. Nr. p3871-4, 73. lp.
- ⁷² Leons Plauciņš (1966). Kas jāzina par kultūras pieminekļu aizsardzību. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam*. Rīga: Latvijas PSR ZA, 129. lpp.
- ⁷³ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts*, 164.–171., 265., 295., 299. lpp.
- ⁷⁴ Mārtiņš Apinis (1967). Kultūras pieminekļu aizsardzība republikā. No: *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 6. lpp.
- ⁷⁵ Jānis Rubīns (1967). Galvenie principi arhitektūras pieminekļu aizsardzības, restaurācijas un izmantošanas jautājumu risināšanā. No: *Referātu tēzes par kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā*. Rīga: LPSR Kultūras ministrija, 4. lpp.
- ⁷⁶ Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa.
- ⁷⁷ Čoldere. Pieminekļu aizsardzība, 50. lpp.
- ⁷⁸ Dainis Bruģis (1989). Par Rundāles pils tēlniecības kolekciju. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1990. gadam*. Rīga: LDPAB, 202. lpp.
- ⁷⁹ Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa.
- ⁸⁰ Dāvidsone. Memoriālais parks, 24. lpp.
- ⁸¹ Sk.: Andrejs Holcmanis. Memoriālais parks Rīgā. *Rīgas Balss*, 01.07.1968. un sal. ar: Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa. Raksturīgi, ka 1988. gadā izdotajā enciklopēdijā “Rīga” vispār nav atrodams šķirklis par Senču ielu.
- ⁸² Dāvidsone. Memoriālais parks, 25. lpp.
- ⁸³ Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu zinātniski metodiskās padomes prezidija vēstures un mākslas sekciju kopējās sēdes protokols 1975. gada 7. jūlijā. *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 3764/1992-16, 15. lpp.
- ⁸⁴ Eižens Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts! *Neatkarīgā Cīņa*, 27.07.1994.
- ⁸⁵ Pensionāres Erdmanis Kētes Pētera meitas iesniegums Latvijas PSR Kultūras ministrijai 1974. gada 10. oktobrī. *VKPAI PDC*. Inv. Nr. p 3870-2, 28. lp.
- ⁸⁶ Par šo informāciju autors ir pateicīgs ilggadējam Rīgas kultūras pieminekļu aizsardzības inspektoram Gunāram Armanam.
- ⁸⁷ Par memoriālā parka “Lielie kapi” rekonstrukciju (28.06.1982.). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 20153-25, 64. lp.; Arhitektūras-plānošanas uzdevums memoriālā parka projektēšanai bij. Lielo kapu teritorijā (25.12.1985.). *VKPAI PDC*. Lielie kapi. 3. Teksts, 73. lpp.
- ⁸⁸ Sk.: Konstantin B. Sokolov (2007). *Hudozhestvennaia kul'tura i vlast' v poststalinskoj Rossii: soiuz i bor'ba (1953–1985 gg.)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 420–447.

- ⁸⁹ Li Bennich-Bjoerkmann (2007). Between Resistance and Opposition. Developments after Stalinism. No: Rudīte Vīksne (sast.). *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados / Latvia and Eastern Europe in the 1960s–1980s*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 45.–72. lpp., šeit 50. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 20). Par līdzīgām tendencēm Vācijas Demokrātiskajā Republikā sk.: Brian Campbell (2004). Preservation for the Masses. The Idea of *Heimat* and the *Gesellschaft für Denkmalpflege* in the GDR. Pieejams: <http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/download/denk/campbell.pdf> (skatīts 18.04.2012.).
- ⁹⁰ Daina Bleiere (2000). Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekšvara”, 1945–1990. No: Ilze Konstante (sast.). *Doma*. Rakstu krājums. 6. laid. Rīga: LMA, 30. lpp.
- ⁹¹ Arnolds Klotiņš (2008). Atskats folkloras kustībā. *Letonica. Humanitāro Zinātņu Žurnāls*, 17, 102.–109. lpp.
- ⁹² Maija Kravinska. Savu vietu meklējot. *Literatūra un Māksla*, 10.03.1990.
- ⁹³ Sk. Rīgas arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas vadītāja Andreja Holcmaņa (1920–2009) iesniegumus Kultūras ministrijai un Rīgas pilsētas izpildkomitejai: *VKPAI PDC*. Lielie kapi. Teksts. Inv. Nr. p 8059-2, 25. lp.; Inv. Nr. p 3873, 26. lp.
- ⁹⁴ Atsauksme par Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru biroja izstrādāto Rīgas memoriālā parka dokumentācijas nodaļu “Mākslas pieminekļi” Lielo un Jēkaba kapu teritorijā 1974. g. *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 3755/1983-3, 39. lp.
- ⁹⁵ Dāvidsone. Memoriālais parks, 22. lpp.
- ⁹⁶ Sk.: Rūdolfs Širants. Saglabāsim piemiņu. *Literatūra un Māksla*, 13.05.1972.; Irēna Dāvidsone (1974). Raksturīgākās tendences vēsturisko parku rekonstrukcijā. No: Oļģerts Buka (atb. red.). *Pilsētu atīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 183.–203. lpp., šeit 202. lpp.
- ⁹⁷ Lielie kapi. Arhitekta E. Slavieša ziņojums (M. Gusevas noraksts). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. p 3870-2, 27. lp.
- ⁹⁸ Plauciņš. Kas jāzina par kultūras pieminekļu aizsardzību, 130. lpp.
- ⁹⁹ Gunārs Zirnis (1993). Restaurēšanas projektēšana pēckara Latvijā (1950.–1970. gadi). No: Jānis Lejnīeks (sast.). *Latvijas arhitektūra*’93. Rīga: Baltika, 113. lpp.
- ¹⁰⁰ Jānis Lejnīeks (1981). Rakstīta celtne, zīmēts vārds. *Māksla*, 1, 22. lpp.
- ¹⁰¹ Uldis Lismanis (1981). Nāk mūsu rokās jauns dokuments. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1982. gadam*. Rīga: LDPAB, 281. lpp.
- ¹⁰² Dāvidsone. Memoriālais parks, 25. lpp.
- ¹⁰³ Par memoriālā parka “Lielie kapi” rekonstrukciju (11.03.1980.). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 15592/4476-6, 64. lpp.
- ¹⁰⁴ Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts!
- ¹⁰⁵ 1980. gada 12. aprīlī LKP laikraksts “Cīņa” publicēja Jāņa Petera rakstu “Viņu piemiņai, mūsu godam”. Tajā bija minēti vairāki latviešu un arī vācbaltiešu kultūras darbinieki, kuru atdusas vietas atradās “nelaimīgajos Lielajos kapos Miera ielā, kas pārvērtušies par alkoholiķu paradīzi un suņu pastaīgu vietu, huligānu poligonu”. Rakstnieka publikācijai sekojošās LPSR Kultūras ministrijas, LDPAB un Rīgas pilsētas izpildkomitejas amatpersonu atbildes tomēr konkrētus rezultātus Lielo kapu aizsardzības

- jomā nedeva. Sk.: Jānis Peters (1981). *Kalējs kala debesīs...* Rīga: Liesma, 108.–118. lpp., citāts no 109. lpp.
- ¹⁰⁶ Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums Nr. 331 “Par Memoriālā dabas parka celtniecību un izveidošanu Rīgā” (Izvilums). No: *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 26.08.1982., 1069.–1070. lpp.
- ¹⁰⁷ Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts!
- ¹⁰⁸ Citēts pēc: Spārītis. Vai kapsētā jāņoņem cepure?, 35.–36. lpp., ar atsauci uz LDPAB Centrālās padomes vēstuli LPSR Kultūras ministrijai 1983. gada 20. oktobrī. VKPAI PDC esošajos Rīgas Lielo kapu lietas materiālos minētās vēstules kopija nav atrodamā.
- ¹⁰⁹ *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts* (1984). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 150., 196., 257., 262.–263. lpp.
- ¹¹⁰ Aleksandrs Kiršteins. Konkursa rezultāti. *Literatūra un Māksla*, 03.12.1982.
- ¹¹¹ Jānis Lejnieks (1998). *Rīga, kuras nav*. Rīga: Zinātne, 241. lpp.
- ¹¹² LPSR Ministru Padomes lēmums Nr. 303 “Par Memoriālā parka labiekārtošanas darbiem Rīgas pilsētā”. VKPAI PDC. Inv. Nr.25342/7450-6, 68.–70. lpp.
- ¹¹³ Spārītis. Vai kapsētā jāņoņem cepure?, 36. lpp.
- ¹¹⁴ Pētersons. Padomju okupācijas varas politika, 336. lpp.
- ¹¹⁵ Leo Bērziņš, Saulvedis Čimermanis, Jurijs Vasiļjevs. Pie pieminekļa – apstājies! *Ciņa*, 31.03.1988.
- ¹¹⁶ Kārlis Abzalons. Kā top parks. *Ciņa*, 06.09.1986.
- ¹¹⁷ Kondrāts. Memoriālais parks.
- ¹¹⁸ Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts!
- ¹¹⁹ *Spisok pamiatnikov istorii i kul'tury mestnogo znacheniiia goroda Rigi* (1987). Rīga: Rīzhskii Gorispolkom, s. 86–89, 112–113, 132–135.
- ¹²⁰ Uldis Dvinskis. Vēl viens parks. *Padomju Jaunatne*, 28.06.1985.; Anda Kubuliņa. Piemiņas brīdis pie K. Barona kapa. *Literatūra un Māksla*, 22.03.1985.
- ¹²¹ Pūka (atb. red.). *Rīgas sabiedriskie apstādījumi*, 84. lpp.
- ¹²² Jones. *Memory and Material Culture*, p. 40.
- ¹²³ Imants Lancmanis (1998). Iznīcības simboli un romantisms. No: Elita Grosmane (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: AGB, 52. lpp.
- ¹²⁴ Sk.: Igors Šuvajevs (1998). *Prelūdijas. Kultūrvēsturiskas un filosofiskas studijas*. Rīga: Intelekts, 124.–128. lpp. un sal. ar “grautkāres” jēdziena sociālpsiholoģisko skaidrojumu: Eliass Kaneti (1999). *Masa un vara*. Rīga: Jumava, 13.–14. lpp.
- ¹²⁵ Citēts pēc: Jānis Dripe (1990). Latviešu arhitekta krievu drāma. *Māksla*, 8, 48. lpp.
- ¹²⁶ Pjotrs Vails, Aleksandrs Geniss (2006). *60. gadi. Padomju cilvēka pasaule*. Rīga: Jumava, 182. lpp.
- ¹²⁷ Aleksandr A. Ivin (2000). *Filosofii istorii*. Moskva: Gardariki, s. 340–341.
- ¹²⁸ Jones. *Memory and Material Culture*, p. 40.
- ¹²⁹ Sergejs Kruks (2011). *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā, 1945–2010*. Rīga: Neputns, 225.–243. lpp.

- ¹³⁰ Sk.: Jurijs Lotmans, Boriss Uspenskis (1993). Par kultūras semiotisko mehānismu. No: Igors Šuvajevs (sast.). *Kultūra. Teksts. Zīme*. Rīga: Elpa, 41.–42. lpp.
- ¹³¹ Eižens Ūrmanis. Kopsim kapus, kopsim Latviju, kopsim savas dvēseles! *Literatūra un Māksla*, 03.06.1989.
- ¹³² Piemēram, sk.: Dace Bormane, Aija Cālīte (1988). Septiņas pēdas apziņā. *Avots*, 11, 62.–66. lpp.; Aija Cālīte. Klusuma dārzs Klusajā ielā. *Padomju Jaunatne*, 16.02.1989.
- ¹³³ Mārtiņš Apinis (1989). Vai mūsu pieminekļiem daudz ienaidnieku? *Māksla*, 6, 43. lpp.
- ¹³⁴ 2000. gadā Jaunajā kapelā pēc tās pārbūves un atjaunošanas darbu pabeigšanas tika iesvētīta Rīgas Augšamcelšanās evaņģēliski luteriskās draudzes baznīca, sk.: Marina Levina (sast.) (2010). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*. Rīga: Neputns, 328. lpp.
- ¹³⁵ Jānis Streičs. Palīdziet! *Atmoda*, 13.03.1989.
- ¹³⁶ Citēts pēc: Vilnis Vējš. Smilšu kaste. *Diena*, 13.05.1995.
- ¹³⁷ Ilze Konstante (1988). Sveiciniet mirušo, tam godu parādot. *Māksla*, 6, 39. lpp.
- ¹³⁸ Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte (2007). Latvijas PSR Valsts drošības komiteja un sabiedrības ideoloģiskā kontrole (1965–1990). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija, 1940–1990. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi / Occupied Latvia, 1940–1990. Research of the Commission of the Historians of Latvia, 2005*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 456. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19).
- ¹³⁹ Kruks. *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika*, 203. lpp.
- ¹⁴⁰ Sk.: Hanovs. *Nevajadzīgie cilvēki*, 41.–46. lpp. Pēc 1991. gada Rīgas Lielie kapi vairākkārt ir nonākuši Latvijas preses uzmanības lokā, šeit ir notikušas arī starptautiskas laikmetīgās mākslas akcijas ar mērķi aktualizēt kapsētas nozīmi mūsdienu sabiedrības apziņā – par to sk.: Puķīte. Lielo kapu saglabāšanas problēmas, 138.–145. lpp. Tomēr 2004. gadā kapos uzstādītās oriģinālās tēlnieka Aigara Bikšes (1969) instalācijas “Zemes mātes birojs, 1/10” atkārtota izdemolēšana uzskatāmi apliecina minēto centienu praktiskos rezultātus.
- ¹⁴¹ Jānis Stradiņš (1983). *Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi*. Rīga: Zinātne, 289.–290. lpp.

SAĪSINĀJUMI

- LDPAB – Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība
 LKP – Latvijas Komunistiskā partija
 LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
 VDK – Valsts drošības komiteja
 VKPAI PDC – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Piemi-
 nekļu dokumentācijas centrs

CULTURAL HERITAGE AND HISTORICAL MEMORY POLICY IN THE LATVIAN SSR: THE CASE STUDY OF THE GREAT CEMETERY RECONSTRUCTION IN RIGA (1960S–1980S)

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., assistant professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Scientific research theme: history and theory of cultural heritage protection.

E-mail: mintauris@hotmail.com

The article is devoted to the study of protection and reconstruction works carried out at the memorial complex of the Great Cemetery in Riga (established in 1773) during the Soviet period in Latvia from the 1960s to the 1980s. It consists of an introduction including some theoretical remarks on commemorative culture studies as well as of two main parts. The first part provides a short history of the cemetery, the second part deals with the reconstruction carried out in the 2nd half of the 20th century in order to reshape the historical cemetery into a memorial park. The implementation of these reconstruction ideas and conceptions is viewed in the context of collective memory making policy. Historical sources from the archives of the Nature and Monument Protection Society as well as other institutions are used here, together with the daily newspapers from the period of time in question and historiographical materials concerning Soviet cultural policy.

Key words: cultural heritage, Soviet cultural policy, collective memory.

Summary

The article deals with the reconstruction of the Great Cemetery of Riga in the 1960s–1980s as an example of cultural policy typical of the Soviet occupation period in Latvia. The Great Cemetery was established in 1773 as the first public graveyard in Riga because the Russian government had prohibited to bury the deceased in churches. At first this graveyard was meant only for Protestants. Nearby two other cemeteries were opened for Catholics (Jacob's Cemetery) and Orthodox believers (Pokrov' Cemetery) which in the course of time merged with the Great Cemetery. After World War II most of the graves were left unattended. In 1957, the Great Cemetery was closed; although it remained a significant repository of cultural heritage, from that time on this former burial ground was exposed to increasing and undisturbed demolition.

The paper also discusses criteria and concepts set by the Nature and Monument Protection Society in order to turn the Great Cemetery into a memorial park. The question is, whether the aim was to preserve the site according to the projects worked out in 1967 and 1977, or was

it in fact a case of transforming collective memory in order to erase a part of the history of Riga connected with the pre-Soviet period in general and the presence of Baltic German community in particular. It is also interesting to know why some of the graveyards in Riga were of such importance for society during the Soviet period while the Great Cemetery remained disregarded. The aspects of Soviet cultural policy as well as those of Latvian historical consciousness are discussed in this connection.

In the introduction some theoretical remarks on commemorative culture studies are provided noting the presence of such subjects in contemporary historical writings. Then, in the first part of the article, a short history of the Great Cemetery in Riga (1773–1957) is provided as well as an overview of publications on this subject including the first conceptions about preserving the cemetery as an object of commemoration in the early 20th century (A. von Berkholz, G. Kuphaldt, and A. Blumenbach). The Great Cemetery includes a large number of tombstones and family vaults of outstanding historical and artistic value which are dedicated to well-known Baltic German and Latvian families resident in Riga up to World War II. The reconstruction activities carried out to reshape the historical cemetery into a memorial park in the context of cultural heritage protection practice of the Soviet period are discussed in the second part of this article. Tasks set for reconstruction, evaluation of objects worth to be protected and their preservation *in situ* are analysed here together with the public opinion about reconstruction of the cemetery as reflected in the sources of the 1960–1980s.

In conclusion several questions regarding the Soviet cultural policy and cultural heritage protection activities are touched upon, namely whether the establishing of this memorial park in Riga is to be regarded as a protection of a historical site or a purge of collective memory which represents cultural policy typical of the Soviet occupation period in Latvia. One still has to ask if the destruction of this memorial complex was possible only through the intentions of the Soviet officials, i.e. without any 'silent support' from the general public who had no particular interest in preserving the remains of cultural heritage that was believed to be of an alien nature *per se*.

Iesniegts 22.04.2012.

THE SOURCES ON THE EARLY MODERN LIVONIA IN THE POLISH CROWN CHANCERY BOOKS. THE FIRST YEARS OF SIGISMUND III VASA'S REIGN

Wojciech Krawczuk

Dr. hab., assistant professor, Institute of History, Jagiellonian University. The research theme currently under study: Samuel Pufendorf.
E-mail: krawczuk@jazon.hist.uj.edu.pl

The Polish Crown Chancery, together with the Chancery of the Grand Duchy of Lithuania, were responsible for the administration of Livonia from the second half of the 16th century to the capture of Riga in 1621 by Swedes. After that date only a small part of Livonia remained in the Polish-Lithuanian Commonwealth. There are hundreds of documents concerning Livonia which were registered in the Polish Crown Chancery Books (Crown Metrica). In the short period of 1587–1591 about 10% of all the registered documents relate to Livonia. This newly acquired province was a place of many quarrels and fights. The officers from Poland and Lithuania had to organize administration and conciliate old nobility and burghers. Moreover, religious differences did not make this task easier since Polish kings tried to renovate structures of the Roman Catholic Church in Livonia.

Key words: archives, administration, Livonia.

In the recent years a rapidly growing interest has arisen in the archives and history of the Polish Crown Chancery. This very institution was responsible for the administration of huge provinces of the Polish Kingdom: large parts of modern Poland and Ukraine. Moreover, in cooperation with the Lithuanian Chancery the Crown Chancery had an obligation to govern the territory of present-day Latvia, in the early modern period known under the name of Livonia.

Unfortunately, articles and books describing the history of the Polish central government institutions are mostly written by Poles in Polish. Therefore, there is almost no exchange of opinions among historians from other countries, who could exploit the afore-mentioned rich sources in the Polish Crown Chancery Books (Pol. *Metryka Koronna*), kept in the Main Archives of the Old Acts (Pol. *Archiwum Główne Akt Dawnych*) in Warsaw. We can name here classical works

of Patricia Kennedy Grimsted as a fine English introduction to the problems of both Polish and Lithuanian chanceries.¹

The structure of the Crown Chancery was rather complicated due to its division into two sub-chanceries with the same function and status. Already in the 14th century there were two offices of the chancellor and vice-chancellor and in the 15th century the division into the Major Crown Chancery under the Crown Chancellor and the Minor Crown Chancery under the Crown Vice-chancellor took place. Consequently, since the beginning of the 16th century the records of the chanceries were kept separately in two Metricas, i.e. of the Major and Minor Crown Chancery respectively.

Already in the 19th century (also under the Russian occupation), Polish historians launched projects with the aim to present the above-mentioned rich sources of the Crown Metrica to the general public. The method and outcome of those projects differed from the publications of the historians working on the Lithuanian Metrica (i.e. books of the Lithuanian Chancery, which was responsible for the affairs of the Grand Duchy of Lithuania). Even today, we can see major dissimilarities in the approach to the publication of the Crown and Lithuanian Chancery Books. The documents from the Crown Metrica are generally presented in the form of short abstracts, while those from Lithuanian Metrica are published in full form.

The first project on the Crown Chancery Books, launched by Teodor Wierzbowski before World War I, was called *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (MRPS). The abstracts were prepared in Latin and initially the Wierzbowski's team succeeded in publishing many thousands of abstracts. Alas, after the initial progress, this work was abruptly halted after World War I. The introduction of the communist rule after World War II did not help in renovation of this fine idea. At present we have six big volumes of MRPS covering the period from 1447 to 1574, published between 1905–1999, with thousands of abstracts in Latin at our disposal. The MRPS can also be found on the Internet.

In the 1990s a group of historians from Kraków and Warszawa decided to start a new project on the Polish Crown Chancery Books. The main difference between the new undertaking and the old MRPS series is the language of abstracts; they are in Polish, which ought to satisfy both professional historians and laymen. The project is called *Sumariusz Metryki Koronnej* (SMK – *Summarisation of the Crown Chancery Books*). From 2001 to 2012 we have succeeded in publishing five volumes from the reign of King Sigismund III Vasa (1587–1632), mainly from the first years of his rule in Poland and Lithuania.² Since 2009 Professor Krzysztof Chłapowski, affiliated to the Institute of History of the Polish Academy of Sciences, is its Editor-in-Chief.

Let us, though, come back to the main theme, specifically, how the problems of Livonia are represented in the Chancery books dating from 1587–1591. This very period is seen as a crucial one in the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzecz Pospolita*). Professor Kazimierz Lepszy stated that: *The interregnum of the year 1587, first years of the King Sigismund [III] Vasa's government and the Inquisitionary Diet are justly seen by our historiography as the breaking point in the history of Poland.*³

There were also big changes in the staff of the chancery, namely the supporters of the once powerful Chancellor Jan Zamoyski were pushed out of the office and substituted by clerks devoted to the new king. The final stage of this process was the nomination of Bishop Jan Tarnowski to the Vice-chancellorship in January 1591.

Three years ago, in the year 2009, Krzysztof Chłapowski published the fifth volume of the new summarization, covering the year 1591, which allows to check how the Crown Chancery worked on different topics. We have to remember that the documents concerning Livonia were registered in both Metricas (Crown and Lithuanian). Thus, the noblemen from Poland could choose Crown books and those from Lithuania the Lithuanian chancery registers.

In the period between 1587–1591 the Crown Chancery clerks registered 2235 documents in the four books of the Crown Metrica. In this group as many as 224 are related to Livonia, which makes 10% of the whole sample. The percentage is different when we take single books into consideration. In the book MK 133, from the period 1587–1591, just 12% of the documents bear some relation to Livonia. The afore-mentioned book of Metrica belonged to the chancery of the Chancellor Jan Zamoyski, who established many different ties with the said province. He himself and many of his officers and clients received some land donations and offices in Livonia.

In the book MK 134 of Vice-chancellor Wojciech Baranowski the percentage of the Livonian-related documents is much lower – on the average of 6 per cent. But already in the next book of this Vice-chancellor, i.e. MK 135 we can see a much higher rate of the Livonian documents, which constitute a group of 12 per cent. We can also find a simple explanation for this phenomenon: in the late summer and autumn of 1591 the king and his chancery stayed in the province of Livonia. Hence the percentage is reasonably high and even minor private cases are registered in the crown books. The next book, MK 136, shows a much lower quota, i.e. only 7% of acts related to Livonia.

The next question worth raising concerns the kinds of documents registered in the Chancery Books. We can state that the acts are only very rarely connected with 'great politics'. A fine representative of such a group is the protest from January 1588 of the Chancellor Jan

Zamoyski against the order of appointment of Polish and Lithuanian officers in control of Livonia which was proposed on the Diet by the Lithuanians.⁴

The greatest part of the documentation concerning Livonia constitute donations of various kinds. The king's grants and private testimonies of the gentry and burghers are dominant in the whole Crown Metrica. Nevertheless, the information in the 'Livonian' documents is quite rich and precise when compared to other acts. The king's secretaries meticulously registered exotic names of the Latvian peasants living in some remote *muiža* (manor). By way of illustration, we can mention here the following names: Pausens, Mulens, Priczens, Hantyns, Reigas, Massuls, Pengurs, Areniorts, Aniets, Kurlens, etc.⁵ After decades of cruel wars the province was so devastated that living people were of much higher value than even the best arable land.

The land donations were founded on two constitutions of the Polish-Lithuanian Diets; one from the year 1598 and the second from 1590. The first one, under the title *Daniny Inflanckie przeszłe* (Old Livonian grants), confirmed all the private privileges up to the end of the reign of Archbishop Wilhelm Hohenzollern, i.e. the year 1561. The privileges, which were issued later, had to be presented during the coming Diet.⁶ And indeed, on the parliamentary meeting in 1590 bills were passed under the title *Rewizya Inflantska* (Revision of Livonia) and *O sumach Inflantskich* (On the Sums of Livonia). The above-mentioned bills stipulated that specially assigned surveyors had to conduct the overall inspection of the lands and present the *scrutinium* during the next meeting of the parliament.⁷ Nevertheless, the constitutions and inspections were not eagerly enforced; this statement may be substantiated by the research into the Diets' proceedings in the years 1587–1632 carried out by Izabela Lewandowska-Marzec.⁸

The recipients of land donations belonged most often to the groups of soldiers or civil officers and their merits had to be described in the registered privileges. For example we can find there a dramatic description of an episode during the riot in Riga under the interregnum after the death of Stefan Batory [the so-called Calendar rebellion (1584–1589). – *Ed.*], the events of which were noted in several acts. Two Polish officers, namely *starosta* of Neuhausen (Valtaiķi) Maciej Leniek and Wojciech Orleski, were in Riga at the time and maintained increased vigilance. They discovered a conspiracy of Riga's burghers, who tried to besiege the fort called *Blokhaus*, located near Riga in Daugavgrīva. Burghers made an agreement with a Scotsman David by name, whose kinsfolk were in the *Blokhaus's* crew. David armed the crew of a big ship and reached the land in the proximity of the *Blokhaus* fortifications. Pretending friendship to the Poles, he tried to conquer the place but failed. Leniek and Orleski

got the ship in reward for their service, and Leniek was granted life tenure of the *starostwo* (district) of Neuhausen in addition. The leaders of the conspiracy were executed on 2 August 1589. Yet, already on 2 September 1589 King Sigismund III restituted the confiscated property to Margaret von Damm and her six small children – a family of the rebellious burgher Hans Brincken. On 14 November the king liberated the widow from all infamy.⁹ The Calendar rebellion in Riga was recently investigated by Anna Ziemlewska, who found many rich historical sources covering the afore-mentioned theme.¹⁰ Comparing her findings with the information from the *Metrica*, we can see that although the descriptions in the Crown Books are rather laconic, they contain many unique data.

The documents most often describe some land donations, e.g. in the year 1589 King Sigismund gave a small landed property in the district of Lennewarden (Lielvārde) and a tavern in the district of Kirchholm (Salaspils) to Stanislaus Ways, a former soldier, who distinguished himself in the Muscovitian and Livonian wars.¹¹ Sometimes we can even find some inscriptions describing insignificant rewards to the commoners. In 1589, the king confirmed a privilege to locksmith Heinrich Drank Skibechel. He received a half *hak* of the land, as a token of gratitude for his deeds. Under the Muscovitian occupation of Wenden (Cēsis) he made extra keys to the city gate. Skibechel handed them over to the troops of Stefan Batory, who regained Wenden, severely afflicted in 1577 by the Ivan IV army.¹² But no troops of the Commonwealth positioned in Livonia contributed to the stability of the region. The evidence is also to be found in the *Metrica* books, e.g. in the document of Jan Leśniowolski, who bitterly complained about devastation of the Taurus (Tarvastu) castle by the soldiers garrisoned there.¹³

No wonder that among the acts there is also a group of privileges for the Catholic Church. In November 1589, during his stay in Mitau (Jelgava), King Sigismund III made a confirmation of King Stefan Batory donations. These were foundations of the parochial churches in Ronneburg (Rauna), Smilten (Smiltene), Ruyen (Rūjiena), Kokenhusen (Koknese), Dorpat (Tartu), Wenden (Cēsis).¹⁴ Some of these grants could easily lead to some conflicts with the local Protestant communities, as in Ruyen, where the newly established church was endowed with peasants and lands, which earlier belonged to the Lutheran minister. In the confirmation of the donations for the Jesuit Order in Dorpat, the king stated openly that his aim was to strengthen the Roman Catholic religion in Livonia.¹⁵ In the books of the Crown *Metrica* we can also encounter documents related to the above-mentioned land-survey commission, whose obligation was also to examine the case of unjust appropriation of the church estates.¹⁶

Only rarely do we find a document which should have been registered in the Metricas but owing to some obscure reasons it was not done. Gustav Manteuffel in his description of the Historical Exhibition in Mitau (Jelgava) in 1886 noted a solemn declaration of King Sigismund III Vasa from 18 April 1589, adorned with two big seals; one of the Kingdom of Poland and the other of the Grand Duchy of Lithuania.¹⁷ The document was described as *Cautio religionis Frederico duci* and it constituted the confirmation of the rights of the Protestants in Kurland. In the book MK 135 there is no trace of this act; however, under this very date we do find two important privileges concerning Kurland and the ruling House of Kettlers.¹⁸ There is every likelihood that the Crown Chancery, with a dominant group of Catholic secretaries and notaries, was probably not particularly interested in preserving documents supporting the Protestants.

Some of the registered acts bear witness to the conflicts between the officers sent from the Crown Poland and the local noblemen. On 10 March 1588, on the request of Procopius Pieniążek, the *starosta* of Wenden and Ronneburg, the Crown Chancery registered a document, originally issued in the assembly in Wenden on 25 March 1587.¹⁹ In the datation formula the secretary displayed that the date was presented in the new Gregorian calendar, which was introduced in 1582 and observed in the Catholic countries. The above statement was significant owing to the afore-mentioned Calendar riot which troubled Livland and especially the city of Riga in the years 1584–1589. During the assembly of Livonian noblemen, Justine, a widow of Jodocus Fürstenberg, complained that the said Pieniążek did not permit her to use a small manor house Naukschen (Naukšēni). He did it against the will of King Stefan Batory and his commissaries, who sent the above-mentioned case to the king's court. Granted that the court adjudged her appeal, she should have returned the Naukschen manor house without any protest. She could still reap wheat sowed by the Pieniążek's people and store it in the stacks, but was not permitted to thresh it and sell the corn. The province was not remarkably peaceful, even under the reign of King Sigismund III, and the bloody assault of Krzysztof Pieniążek in the Nitaue (Nitaure) castle is the best evidence of the unruly times.²⁰

The process of reclaiming the old property rights by the Livonian noblemen was consequent upon great problems caused by war losses. Many privileges were lost in turmoil. Such was the case of the Blombergs. Heinrich Blomberg defended the castle of Smiltene against the Muscovites and was imprisoned with his wife and children. They lost their property and their privileges were destroyed. Thanks to the testimony of Caspar Młodawski, *starosta* of Smiltene, they managed to regain some of the lands, but not as the fief.²¹ The donation of fiefs constituted a subsequent peculiarity of Livland. According to an old,

medieval custom long forgotten in Western Europe, a nobleman who received the land in this form was obliged to do military service.²²

Sometimes the king confirmed many old privileges of one family in a new document. Such was the case of Johan Behr, the *starosta* of Pilten (Piltene), who got the confirmation of eight documents, or of Thomas ab Embden, the *starosta* of Riga, who asked for approval of eleven acts; in the last case the request was probably connected with the execution of the constitution from the year 1589.²³

Another, relatively small, group of registered documents were the investitures of the offices. Since most offices were newly founded, we often obtain information on remunerations, e.g. Bartholomeus Ostromięcki, the armourer of Livonia in charge of bombards, harquebuses, cannon-balls and powder, earned 300 florins per annum.²⁴

The picture of Livonia in the acts of Metrica does not differ from the view of modern historians. This land was heavily destroyed by the war, and almost in all documents we can find some remarks on the military struggles. Special commissioners, sent by the king or *sejm*, had a profound influence on the administration of the province, who comprised a commissioner general, administrator or governor. Although many efforts were expended to rebuild the province, we can still perceive numerous signs of a conflict between the old Livonian gentry and the newcomers, most often soldiers from Poland and Lithuania.

Of course, there is some inconvenience in limiting the research only to the books of the Crown Metrica. The singular case may be described supplemented with some interesting data, but only rarely will it be substantiated in another document. Such 'mosaic' communication of different, short stories is, however, not unknown to us in the era of the media coverage. We do know that apart from the books there was a special repository in the Crown Metrica, which contained single documents, some of them also referring to Livonia. The inventory of the Major Crown Chancery Metrica from 1627 shows *two black chests with Riga's documents*, another inventory of the Minor Chancery Metrica describes *Revisionis Livonicae liber unus*.²⁵

This article presents just a sample of documents related to Livonia. There are many more in other books of the Crown Metrica and they often remain unknown to the public. Hopefully, the summarization of these important sources will promptly proceed.

REFERENCES

- ¹ Patricia Grimsted Kennedy (1990). The Ruthenian (Volhynian Metrica): Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands, 1569–1673. *Harvard Ukrainian Studies*, 14 (1–2), pp. 7–79.; Patricia Grimsted Kennedy (1984). *The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania*. Cambridge MA.

- ² 1. *Sumariusz Metryki Koronnej. Seria Nowa. Tom I. Księga wpisów podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635* (hereinafter: SMK) [*Summarisation of the Crown Metrica. The New Series. Vol. I. The Book of Inscriptions of the Vicechancellor Tomasz Zamoyski of the years 1628–1635*] (1999). W. Krawczuk (ed.). Kraków.; 2. SMK, tom II. *Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego z lat 1587–1595* [SMK, vol. II. *The Book of the Inscriptions of the Chancellor Jan Zamoyski of the years 1587–1595*] (2001). Eds. A. Kot, W. Krawczuk, M. Kulecki, A. Sokół, G. Spyrka. Kraków.; 3. SMK, tom III. *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z lat 1587–1588* [SMK, vol. III. *The Book of the Inscriptions of the Vice-chancellor Wojciech Baranowski of the years 1587–1588*] (2004). Eds. W. Krawczuk, M. Kulecki, A. Markiewicz, K. Stachelski, A. Sokół, with the help of M. Biel, A. Kot, D. Olszanecka, G. Spyrka, A. Zamojska. Kraków.; 4. SMK, tom. IV. *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego z okresu marzec 1588 – grudzień 1590, MK 135 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie* [SMK, vol. IV. *The Book of the Inscriptions of Vice-chancellor Wojciech Baranowski from the Period of March 1588–December 1590, [signature] MK 135 from the Main Archives of the Old Acts in Warsaw*] (2010). Eds. W. Krawczuk, M. Kulecki. Warszawa.; 5. SMK, tom V. *Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego, 1591, MK 136 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie* [SMK, vol. V. *The Book of the Inscriptions of the Vice-chancellor Jan Tarnowski of the year 1591, [signature] MK 136 from the Main Archives of the Old Acts in Warsaw*] (2009). Prep. by K. Chłapowski. Warszawa.
- ³ Kazimierz Lepszy (1939). *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)* [Polish Commonwealth at the Time of the Inquisition Diet (1589–1592)]. Kraków, p. V.
- ⁴ SMK, vol. III, No. 99.
- ⁵ E.g.: SMK, vol. III, No. 225; *Ibid.*, vol. III, No. 375; *Ibid.*, vol. IV, No. 917.
- ⁶ *Volumina Legum* (1859). J. Ohryzko (ed.). Vol. II, S-Petersburg, p. 280, § 19.
- ⁷ *Ibid.*, vol. II, p. 316, § 46.
- ⁸ Izabela Lewandowska-Marzec (2009). *Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587–1632)* [The Diet of the Polish-Lithuanian Commonwealth and Its Bills (1587–1632)]. Kraków, p. 301.
- ⁹ SMK, vol. IV, No. 717; *Ibid.*, vol. V, No. 525
- ¹⁰ Anna Ziembewska (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)* [Riga in the Polish-Lithuanian Commonwealth (1581–1621)]. Toruń, p. 112, 123.
- ¹¹ SMK, vol. III, No. 400. In relation to this document K. Zajac reminded the long genealogical struggle about the supposed identity of the Weiss and Weyssenhof families, see: K. Zajac (2008). *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant Polskich* [Non Present Culture. The Case of Polish Livonia]. Kraków, pp. 129–131.
- ¹² SMK, vol. IV, No. 382. See also R. I. Frost (2000). *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*. Harlow, p. 28.
- ¹³ SMK, vol. IV, No. 245.

- ¹⁴ SMK, vol. IV, Nos. 760–765.
¹⁵ SMK, vol. IV, No. 141.
¹⁶ SMK, vol. V, No. 283, 284.
¹⁷ Gustaw Manteuffel (2009). *Inflanty Polskie oraz Listy znad Bałtyku* [Polish Livonia and the Letters from the Baltic Sea]. K. Zajas (ed.). Kraków, p. 282.
¹⁸ SMK, vol. V, No. 564, 565.
¹⁹ SMK, vol. III, No. 252.
²⁰ SMK, vol. IV, No. 711, 712, 714.
²¹ SMK, vol. II, No. 198, see also SMK, vol. IV, No. 611, 679, 750.
²² E.g.: SMK, vol. IV, No. 364, 399, 577; SMK, vol. II, No. 146.
²³ SMK, vol. II, No. 121; SMK, vol. V, No. 55.
²⁴ SMK, vol. IV, No. 667, 668.
²⁵ Wojciech Krawczuk (1995). *Metryka Koronna za Zygmunta III Wazy. Początki Archiwum Koronnego Warszawskiego w świetle spisów z 1620 i 1627 roku* [Crown Metrica under the Sigismund Vasa Reign. The Beginning of the Royal Crown Archives in Warsaw on the Basis of the Inventories of 1620 and 1627]. Kraków, p. 35, No. 56; p. 41, No. 82.

AGRO JAUNO LAIKU LIVONIJAI VELTĪTIE AVOTI POLIJAS KROŅA KANCELEJAS REĢISTROS. Sigismunda III Vāsas pirmie valdīšanas gadi

Vojcehs Kravčuks

Dr. hab., docents, Vēstures institūts, Jagelloņu Universitāte. Pašreizējais pētījumu temats: Samuels Pufendorfs.

E-pasts: krawczuk@jazon.hist.uj.edu.pl

Atslēgas vārdi: arhīvi, pārvalde, Livonija.

Kopsavilkums

Polijas Kroņa kanceleja līdz ar Lietuvas Lielkņazistes kanceleju bija atbildīga par Livonijas pārvaldi laikposmā no 16. gs. 2. puses līdz 1621. gadam, kad Rīgu ieņēma zviedru karaspēks. Polijas-Lietuvas (Žečpospolitais) īpašumā palika tikai neliela Livonijas daļa, t.s. Inflantija. Polijas Kroņa kancelejas grāmatās (Kroņa metrikā) ir reģistrēti vairāki simti ar Livoniju saistītu dokumentu. Neilgajā laikposmā no 1587. gada līdz 1591. gadam reģistrēto dokumentu vidū apmēram 10% attiecas uz Livoniju. Šajā jauniegūtajā provincē norisinājās daudz konfliktu un strīdu. No Polijas un Lietuvas atbraukušajiem ierēdņiem bija jāorganizē provinces administrācija un jāsamierina vietējie patricieši un namnieki. Šo uzdevumu vēl vairāk sarežģīja reliģiskās domstarpības, jo Polijas karaļi centās Livonijā atjaunot Romas katoļu baznīcas struktūras.

VĒSTURES AVOTI

Eduards Bīriņš,

bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

(Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr., 2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr., 2010. g. 1.–3. nr., 2011. g. 1., 4. nr.)

CETURTĀ DAĻA

1908. g. – 1909. g.

VII

Nākamā dienā 1908. gada 18. augustā “The Daily News” nodrukāja otru daļu no mana raksta, ap 420 rindiņu, zem ievada: “Spīdzināšanas Rīgā. Bēglis turpina savu stāstu. Drausmīgi piedzīvojumi soda ekspedīcijas rokās. Šodien mēs turpinām latviešu jaunekļa, kura personu mēs slēpjam zem burtiem X. Z., stāstu par viņa ciešanām Krievijas cietumos.”

“The Daily News” redaktors nāk klajā ar vēl noteiktāku pret Krievijas valdību vērstu ievadrakstu kā papildinājumu maniem atklājumiem par spīdzināšanām Baltijas cietumā. Viņš raksta:

“Galvenais attaisnojums Krievijas despotismam ir tas, ka tā metodes ir gandrīz neticamas. Dažas nežēlības, drusku taisnības neievērošana, samērā vieglas represijas pret vietējām tautām, kā, piemēram, Prūsijā un Ungārijā, – tik daudz Vakareiropa var ticēt un saprast. Bet briesmu darbi, kuri patiesībā notiek Krievijas cietumos, ir tik drausmīgi, ka caurmēra angļu prātam tie nesaprotami, ka pat tie nedaudzie, kuri tos zina, atturas no to publicēšanas. Turpmākā raksta daļa, kuru mēs šodien nodrukājam, par spīdzināšanām izklausās vairāk pēc kādas šausmīgas lapaspuses no Foksa grāmatas “Mocekļi”¹ nekā šo laiku dokuments. Tomēr tā ir patiesība. Mēs esam redzējuši tā rakstītāju un pārbaudījuši viņa stāstu, un, saņemot visu kopā, tas nav sliktāks par to lietu, kuru izmeklēja un pārbaudīja otrā Valsts dome.² Vienīgais, kas te ir jauns, tie ir pierādījumi, ka šīs viduslaiku metodes turpinājās vēl šogad. Un tas nevar būt arī citādi. Galvenais spīdzinātājs, šis vīrs Greguss, kurš liekas kā vājprātīgais, kas savā slepenajā darbībā pārņemts no asinskārības un mocīšanas prieka, kam

nekas nevar būt kopīgs ar cilvēka veselo prātu, apbalvots ordeņiem un pārcelts uz augstāku vietu galvaspilsētas slepenpolicijā. Pa to starpu Steada kungs pūlas pārliecināt mūs, ka viņa draugs Stolipina kungs ir patiesībā ļoti humāns cilvēks un savā ziņā džentlmenis. Bet patiesā atbildība guļ aiz Stolipina. Baltijas provinces, kuras tagad jau divi gadi padotas postažai, vēl tagad padotas visstingrākām kara lauku tiesām un aplenkšanas stāvokļa likumiem, un tāds pat stāvoklis turpinājās Polijā un Kaukāzā. Zem kara laiku likumiem vietējais gubernators ir neierobežots, atbildīgs tikai caram. Stolipina kungs, ja arī viņš būtu labāks cilvēks un gudrāks valstsvīrs, nekā mēs viņu atzīstam, tomēr neko nevarētu darīt.

Ir divējāds despotisms – samērā vieglākais un legālais birokrātijas despotisms un tas nežēlīgais despotisms, kuru pielieto armija un gubernatori ārpus pastāvošiem likumiem un ministru atbildības. Šeit ir vairāk no svara galms nekā ministri, kuri vada izņēmuma stāvokļa represijas, kas atbalsta galvenos noziedzniekus, paaugstina tos par viņu asiņainajiem pakalpojumiem. Par to, ko domā galms, mums vēl pagājušā nedēļā bija jauns norādījums. Cars, kā parasts, pieņēma “Melnā simta” deputāciju, kura nāca, lai nodotu savu svētību zēnam, troņmantniekam, kurš jau faktiski ieskaitīts tā biedru sarakstā. Šis ir tās personas, ar kurām karalis Eduards dalījās tanī apšaubāmā godā, būdams cara viesis. Tās nav vien ne krievu provinces, kur šāda pārvaldes anarhija pastāv. Visā Krievijas valstī pastāv karastāvoklis – tikai vieglākā formā, kas dod izņēmuma tiesības vietējo gubernatoru un kara tiesu rokās. Kad Steada kungs izjautāja Stolipina kungu par tiem desmitiem tūkstošiem cilvēku, kurus ik gadus izsūta bez kaut kādas tiesas, viņš atzinās, ka viņam pat nav zināms šo cilvēku skaits. Izskaidrojums tam ir vienkāršs, jo katrs no vietējiem gubernatoriem ir mazākā vai lielākā mērā pilnīgs despots, kurš savā gubernā netraucēti pēc savas patikšanas var rīkoties ar katra Krievijas pilsoņa brīvību, vienīgās bailes šinī darbā viņam var būt no atriebības. Labākā gadījumā šāda sistēma nozīmē pilnīgu drošības trūkumu civilai brīvībai un taisnai tiesai. Bet sliktākā gadījumā tā nozīmē tādus briesmu darbus, kādi notiek Rīgas moku kambaros.”

Tā nobeidz savu rakstu “The Daily News” redaktors. Uz maniem atklājumiem par latviešu zemnieku, strādnieku un inteliģences spīdzināšanām Baltijas moku kambaros plaši atsaucās angļu sabiedrība. “The Daily News” 20. augusta numurā ievietojis garāku rakstu par šo jautājumu angļu populārais rakstnieks G. K. Čestertons³. Redakcijā ik dienas pienāca desmitiem vēstuļu no angļu rakstniekiem, dzejniekiem, sabiedriskiem darbiniekiem, parlamenta locekļiem un politiķiem, kurās tie izteica savu īgnumu pret spīdzinātajiem un simpātijas cietušajiem. Sirmais angļu rakstnieks Bernards Šovs

sirsnīgos vārdos nosodīja krievu varmākas, brīvības cīnītāju apspie-dējus. Tur bija vēstule no Džona Golsvērtija – šī dzejnieka un rakst-nieka, šī humanitātes sludinātāja.

Sakarā ar manu rakstu angļu intelīģence iekustināja arī jautā-jumu par miesas sodu pielietošanu Anglijā. Pievedu šeit pieminētā Čestertona rakstu, kas labi raksturo to noskaņojumu, kāds šinī jautājumā tad valdīja Anglijā. Viņš, starp citu, raksta “The Daily News” redaktoram:

“Katram godīgam cilvēkam jābūt ar Jums attiecībā uz Jūsu at-klājumiem par spīdzināšanām Krievijas cietumos un it īpaši Jūs jāapsveic par Jūsu saprātu, kā netaisīt nekādu izšķirību attiecībā uz miesas sodu, vienalga kādā formā tas notiktu un cik vecs arī šis jautājums nebūtu. Spīdzināšanas atkarājas no sāpēm, bet ne no instrumenta, ar kādu tās izsauc. Stipra pāršana ir spīdzināšana šī vārda pilnā nozīmē. Protams, tas ir stiprs apgalvojums (es nesaku, ka par daudz stiprs), ja saka, ka katra valdībā, kura to pielieto, ir ārpus humanitātes. Viena no tādām valdībām, kura to pielieto, ir tagadējā Lielbritānijas valdība. Tanī pašā Jūsu laikraksta numurā, kurā Jūs rakstāt par notikumiem Krievijā, ir neliels rakstiņš, ka kādam Anglijas cietumniekam piespriesti trīsdesmit sitieni ar “kaķi ar deviņām astēm”, kas ir viens no visbriesmīgākiem instrumentiem spīdzināšanas vēsturē, ka pat medicīniska iepriekš sagatavošana nepieciešama, lai cilvēku, kuram to pielieto, pasargātu no nāves. Ap-galvos, ka angļu cietumnieks sodīts par svarīgāku noziegumu. Ne par pēc būtības līdzīgu noziegumu. Viņš piekāvis cietuma uzraugu, viņš sadumpojies pret likumīgu, kaut arī despotisku autoritāti. Kā noziegums, tā noziedznieks pēc savas būtības abos gadījumos ir līdzīgi. Visļauņākie krievi nekad nebūs tās cietumos. Tāpat ļaunā-kais noziedznieks nekad nebūs tik neprātīgs, ka uzbruks sargam. Ļauns cilvēks pat cietumā ir pasargāts, tas pat revolūcijā pratis sevi pasargāt. Bet tāda tipa cilvēks, kurš nepadodas savam uzraugam, ir līdzīgs tam, kurš nepadodas caram, tas ir, viņš būs laba tipa cilvēks, jūtīgs, nesalaužams no ciešanām, kaut gan mazliet nenosvērts, tomēr ļoti varonīgs.

Lūdzu, neiedomājaties, ka es gribu spēlēt muļķīgo spēli “tuguo-gue” jeb divi melni un viens balts, kas starptautiskos argumentus pa-dara tik garlaicīgus. Es nevēlos būt apspiests Brikstonā tādēļ vien, ka lielākas apspiešanas notiek Belachistānā [nesalāsāms vārds. – L. L.]. Es tikai saku – krievi ir sacēlušies pret varmācību, būsīm arī mēs pret tādu savā zemē.”

Vēl tā paša gada 25. augustā G. K. Čestertons, starp citu, raksta avīzē “The Daily News”:

“Tie lielie slepkavību meistari, par kuriem runā Ņuvinsona kungs, ir burbuļi, bet ne īstie cilvēces velni. – Man nav bailes par

Angliju. Bet pie tagadējiem apstākļiem es jūtos, it kā es dzīvotu dažus gadus pirms viduslaikiem. Es jūtos, it kā mēs pastaigātos ap saules apstarotu dārzu, sarunādamies par mākslu un sociālām reformām, smaidot, bet viegli piemiegtām acīm, jo dārza vidū sarauj cilvēku uz rata.”

Uz Čestertona rakstu atbild “The Daily News” politiskais redaktors Nuvinsons:

“Mēs šodien nodrukājam G. K. Čestertona vēstuli, kurā viņš pieskaras atklājumiem par riebigo apiešanos ar politiskiem cietumniekiem Krievijā, par ko šonedēļ divas reizes rakstījām mūsu avīzē. Dažos jautājumos mūsu uzskati nesaskan ar Čestertonu. Bet citos viņš piekrīt mums ar maziem izņēmumiem. Kad, piemēram, viņš saka, ka terors izsaucot terorismu, tad tas mūs nepārlicina. Jo ir tāda lieta kā dziņa uz varmācību, kura rada sevišķu patikšanu uz tām, un mums liekas, ka taisni šādas varmācības notiek Rīgas cietumos. Bet Čestertons griež mūsu vērību uz to, ka arī mūsu cietumos notiek mocīšanas, tad tas tikai ir atsevišķs gadījums, kas palicis bez pienācīgas ievēribas. Mēs gribam šeit piebilst, ka uz šo apstākli mums aizrādīts vairākās no tām daudzajām vēstulēm, kuras ik dienas saņemam un kurās izteikuši savu sašutumu un īgnumu ikviens vīrietis un sieviete, kuri lasījuši visu to, ko mēs publicējām šonedēļ. Tās ir vēstules, ar kurām mēs varētu piepildīt visu savu avīzi.”

Nu bija sacelta kājās visa Krievijas sūtniecība un ģenerālkonsulāts Londonā. Meklēja autoru, un, neraugoties uz visu slepenību, to viņiem nenācās grūti atrast. Jo no manis minētie fakti saskanēja ar tiem, kurus biju piesūtījis otrai Valsts domei, un no šejienes viņi viegli izlobīja manu vārdu. Kā tumšas ēnas Londonā man sekoja Krievijas patvaldības aģenti.

Krievijas cenzūra aizliedza ievest avīzi “The Daily News”. Sākās sankcijas uz visas līnijas. Krievijas sūtnis gājis uz Ārlietu ministriju verbāli žēloties, ka necienīgi rakstīts par neaizskaramo caru. Tika laistas darbā visādas nekrietnības, lai kompromitētu mani un manus draugus.

Nekādas represijas, nekādas sankcijas nespēja izdzēst to iespaidu, kādu mans raksts bija atstājis angļu tautā. Plivurs bija norauts, spīdzinātāji stāvēja visā savā riebigā kailumā atklātības priekšā Lielbritānijā.⁴

VIII

Londonā man radās jauns draugs un labvēlis Hagburga Raita⁵ personā. Viņš bija Londonas bibliotēkas pārzinis. Jau vecāks kungs, kas kādreiz dzīvojis Pēterburgā un diezgan labi runāja krieviski. Es

angļu valodu tad vēl nepratu. Raits bija literāts un žurnālists ar ļoti plašiem sakariem Londonas labākā sabiedrībā. Te man pavērās ceļš šai sabiedrībā un deva plašāku izdevību turpināt iesākto darbu pret Krievijas varmākām.

Mani neaizmirstamie draugi Dr. Soskis un Raits rūpējās par manu labklājību. Pēc visām pārciestām dēkām biju fiziski saguris. Mani draugi deva man iespēju likties sevi izmeklēties un dabūt atsaukumi par manu ievainojumu rētām no viena no vislabākajiem Londonas ārstiem Dr. Vorena Lova (Warren Low), 146 Harley Street, London, W. Par manu veselības stāvokli viņš raksta Raitam 1908. gada 20. augustā:

“Es izmeklēju Biriņu vakardien, un kā tulks klāt bija Dr. Soskis.

Biriņš ir labi attīstīts un ap 25 gadus vecs. Viņa bārda laikam ir par iemeslu tam, ka viņš izskatās vecāks nekā viņa gadi. Viņš ir ļoti bāls, bet citādi viņš izskatās diezgan labi pēc visa tā, ko viņš pārcietis.

Es viņu ļoti rūpīgi izmeklēju, raugoties divējādi: 1) viņa patlabanējā veselība, un kāda medicīniska palīdzība būtu vajadzīga, un 2) cik tālu ir redzami pierādījumi, kuri pastiprinātu viņa apgalvojumu par to, ko viņš ir pārcietis Krievijas policijas rokās.

Ņemot otro punktu pirmā vietā, es dzirdēju viņa stāstu un esmu lasījis pirmo daļu no viņa raksta avīzē “The Daily News”.

Uz viņa abu kāju apakšdaļām es atradu vairākas sadzijušas rētas. Iespējams, ka šīs rētas viņš ieguvis no ievainojumiem, kā viņš to apgalvo, tas ir, ka pēc ādas noplēšanas vātis atstātas neapsietas un sākušas pūzņot. Uz katras kājas ir divas rētas, diametrs – divas collas katra.

Es atradu arī dažas mazākas rētas ap labās rokas elkoni un trīs uz viņa muguras.

Pārbaudot ļoti rūpīgi visus apstākļus, jānāk pie slēdziena, ka, ņemot vērā, ka sitieni izdarīti uz mīkstas miesas un kauli nav laužti, tad pēc diviem gadiem uz miesas var palikt maz redzamu pierādījumu no tām ciešanām, kādas viņš pārcietis.

Viņa veselības uzlabošanai vajadzīgs miers un atpūta. Es dzirdēju no Dr. Soskisa, ka nolemts viņu sūtīt uz jūrmalu uz vienu vai divām nedēļām atpūtai, kas ir vislabākais, ko priekš viņa var darīt.”

Rētas no dabūtiem ievainojumiem uz manām miesām nofotografēja un pielika kā dokumentus pierādījumiem pie tiem materiāliem, kurus biju iesniedzis, kā pastiprinājumu maniem atklājumiem.

Mana apsūdzība pret politisko spīdzinātājiem bija labi sagatavota no angļu labākajiem juristiem un ārstiem, kuri mani izmeklēja. Šī lieta nonāca angļu parlamentā, bet par to turpmāk.

Angļu ārstam bija taisnība, man bija nepieciešams atpūtināt savus satrauktos nervus. Kad pie tam vēl skaidri redzi, ka tiec novērots

un izsekots, un nezini, no kuras puses jaunas briesmas draud, tad prāts tiecas pēc atpūtas, lai gūtu jaunus spēkus un izturību turpmākam darbam. Pēc nākšanas atklātībā angļu presē mūsu darbs nebūt vēl nebija padarīts, mums lielāki plāni vēl bija priekšā.

IX

Tagad – pēc divdesmit pieciem gadiem pārļasot man vēl uzglabājušos vecos “The Daily News” numurus un dokumentus, paceļas jautājums, kādu dalību citi latviešu politiskie emigranti ņēma šinī darbā, kad pirmoreiz vēsturē angļu lielajā aviāzniecībā gāju ar atklājumiem par latviešu zemnieku, strādnieku un intelīģences spīdzināšanu un vajāšanām no Krievijas pašvaldības varasvīriem. Šeit atbilde ļoti īsa, tā izsakāma vienā vārdā – nekādu.⁶

Neskaitot tā saucamos “mūžīgos” emigrantus, kā Miņķi, Vesmani, Rozīti un dažus citus, kuri jau deviņdesmitos gados bija emigrējuši un pastāvīgi dzīvoja Anglijā, šeit vēl bija otra tipa latviešu politiskie emigranti, kuri, 1905. gada represijām tuvojoties, prata veikli aizbēgt uz ārzemēm, un trešie, nedaudzie, Londonā bija emigranti no 1907. un 1908. gada. Tā bija raiba publika kā pēc sava sabiedriskā stāvokļa, tā pēc saviem uzskatiem. Savstarpēja rīvēšanās un strīdi. Šeit partijnieki apkaroja savienībniekus, savienībnieki partijniekus, anarķisti, sindikālisti, komunisti un sociālisti revolucionāri, kā pie Bābeles torņa, katrs atzina tikai savus uzskatus par tiem pareizākiem un bezgala mala šos tukšos salmus, tikpat kā Saeimas laikā Latvijā, kad bija saradušās tik daudzas politiskās partijas un tik daudz politisko uzskatu un pārliecību, ka patiesībā vairs nebija nekādi uzskati, nedz pārliecības, bet kaila, riebīga cīņa par partiju līderu mantkārību uz apmulķotā puļa rēķina.

Izņemot dažus aktīvākos un simpātiskus latviešu sabiedrisko darbiniekus Londonā, kā, piemēram, dzejnieku Andrievu Kalniņu, emigrantu galvenā interese bija cīņa par dienišķo garoziņu maizītes. Tādēļ no šiem cilvēkiem nevarēja prasīt, lai viņi būtu sekojuši tanīs gaitās, kurās gāju kopā ar saviem draugiem Dr. Davidu Soskisu, Hagburgu Raitu, Teplevu, Ņūvinsonu un citiem angļu sabiedriskiem darbiniekiem.

Latviešu politiskie emigranti, dzīvodami Īstendā – Londonas žīdu rajonā, it kā paši bija norobežojušies no angļu sabiedrības. Mūsu izglītības biedrība, kuru nodibinājām ar tik lielu sajūsmu, sāka nīkuļot, tās darbība atslābt. Palika tikai savienībnieku un partijnieku nodaļas kā aktīvākās grupiņas, ap kurām pulcējās neliels daudzums latviešu politisko emigrantu. Kurš bija lielāks balamute un labāk prata sociāldemokrātu tukšās frāzes malt, tas bija lielāks vīrs un slavenāks vadonis, kuram netrūka savu piekritēju, savu klaigātāju

mītiņos. Ar šiem ļaudīm man nebija pa ceļam, es paliku uzticīgs opozicionārs savienībnieks, nacionāli noskaņots, pirmā vietā latviešu revolucionārs.

X

Bija jauka septembra diena, kad es sēdos vilcienā un braucu uz Anglijas jūrmalu. Dr. Soskis bija sarunājis priekš manis uzturas vietu pie kāda Raimonta Pokesdovnā. Man tik labi, tik viegli bija ap sirdi. Pirmoreiz savā mūžā braucu uz jūrmalu, pirmoreiz dabūšu baudīt jūras gaisu mierā un atpūtā. Braucot uz Angliju ogļu bunkurā, es biju gan iepazinies ar jūras slimību, bet pati jūra, kura ieslēdza Angliju no visām pusēm, man palika sveša, neredzēta.

Vilciens ātri drāzās uz priekšu. Gar vagona logiem slidēja lauku un dārzu skati, labi koptas zemnieku mājas, ganāmi pulki un putnu bari. Es biju ārā no Londonas, projām no visām rūpēm. Vilciens beidzot apstājās pie nelielas stacijas. Tā bija Pokesdovna. Laipnais Raimonts jau stacijā mani gaidīja, jo Dr. Soskis bija norunājis iepazīšanās zīmes. Vēl nebiju iemācījies angļu valodu, tā ka mūsu saruna notika vairāk ar žestiem. Mājās mūs sagaidīja laipnā namamāte Raimonta kundze. Man ierādīja glītu istabiņu ar skatu uz dārzu. Viņi jau zināja visu par mani un rūpējās par manu labklājību.

Notīrijis ceļa putekļus, nomazgājies siltā vannā un iebaudījis spēcīgu lenču, lūdzu, lai man parāda ceļu uz jūru. Raimonti nāca gabaliņu līdzī, bet jūrmalā pameta mani vienu un atgriezās mājās.

Manā priekšā gulēja plašais ūdens līdzenums. Tik mierīgs un kluss, ka neviļus man nāca prātā lielais mežs pie tēva mājām dzimtenē, kurš arī bija tik mierīgs un kluss, kad es kā ganiņš tur biju nomaldījies.

Klejoju viens pa jūrmalas gaišajām smiltīm. Noguris apsēdos uz smilšu pauguriņa, uz kura auga nedaudzas zaļas zālītes. Mani pārņēma patīkams nogurums, un es tāpat atlaidos un saldi aizmiglu. Kad atmodos, saulīte jau bija zemu uz vakariem. Pie apvāršņa cēlās pa retam tumšam mākonim. Jūra bija sakustējusies no sava pirmatnējā klusā miera. Šur tur šāvās pa mazam vilnītīm, kuri pieņēmas arvien lielāki un lielāki un apskaloja no saules apstarotās baltās jūrmalas smiltis. Nekad savā mūžā nebiju redzējis šādu skatu, kad pēdējie saules stari brīnišķīgās krāsās apgaismoja pie apvāršņa mākoņus un lēnām nogrima aiz tiem un tanī pašā laikā jūra sāka mosties un sakustēties no sava miera.

Sajūsmināts par šiem pirmajiem iespaidiem Anglijas jūrmalā, atgriezies pie saviem draugiem Raimontiem, kuri jau mani gaidīja pie vakariņu galda un bija ļoti noraizējušies par manu ilgo prombūtni. Nekad tik labi neesmu juties kā to nakti mikstajā gultā, no kuras

piecēlos vēl otrā rītā. Man bija laba laime, arī tanī rītā debesis bija noskaidrojušās un silta saulīte spīdēja.

Raimontu mājas tuvumā bija plaši golfa spēles lauki. Tur angļu aristokrātija pavadīja brīvo laiku saulē un svaigā gaisā. Šinīs ap-
rindās Anglijā golfa spēle ir ļoti iecienīta. Tāpat to spēlē turīgākie pilsoņi, dāmas un kungi. Tā bija pirmā reize, kad es šo spēli redzēju. Dāmas un kungi vieglos sporta tērpos ērti pastaigājās pa golfa lauku, ar nūjām sizdami bumbiņas no vienas vietas uz otru. Līdzās viņiem staigāja mazi zēniņi ar sporta maisiem plecos, kuri bija pilni smagajām golfa nūjām un bumbiņām. Salīkuši zem savām nastām, gāja šie zēni, kamēr lēdijas un džentlmeņi baudīja sava sporta priekus, smējās un jokoja. Nodomāju, ka šī arī ir sociāla ne-
taisnība, ka vieni baudīja priekus uz par dažiem pensiem pirktā cita smagā, nogurdinošā darba rēķina. Šī spēle man vairs nekad nav patikusi.

Netālu bija priežu mežiņš. Šeit es bieži pavadīju savu laiku. Šis mežiņš atgādināja mūsu Latvijas priežu mežus. Pāri šosejai, asfaltētai un gludai kā galds, bija liels privāts lapu koku mežs. Privātos mežos Anglijā bija stingri aizliegts staigāt. Tie iežogoti ar sētu, un bez tam bieži izlikti uzraksti "Pastaigāšanās aizliegta. Nepaklausīgie tiks nodoti tiesai". Šinīs mežos daudz fazānu. Nekad nebiju redzējis šos putnus dzīvus un tādā vairumā kā šeit. Kādā jaukā, saulainā dienā liels bars fazānu nolaidās priežu mežiņā nelielā uzkalniņā. Tēviņu skaistā zeltainā spalva vizuļoja saulītē. Tā bija it kā šo skaisto putnu parāde. Tas bija brīnišķīgs skats, kādu savā mūžā vairs nekad nesmu redzējis.

Reiz salasīju pilnu cepuri ar sēnēm, kuru priežu mežiņā bija liels daudzums. Mani draugi Raimonti bija ļoti pārsteigti, kad pārnesu tās mājās. Pirmais vārds, ko viņi sacīja, uz sēnēm norādīdami, bija "poisen" (indīgas). Kā zināms, angļi ēd tikai vienu sēņu šķirni – "šampinjonus", bet visas pārējās sēnes uzskata par indīgām. Stāsta, ka reiz kāds karalis saindējies ar sēnēm un miris un ka no tā laika angļu tauta sēnes vairs neēdot. Bet, vai tur tā jeb citādi ir bijis, mani draugi Raimonti negribēja ne dzirdēt par no latviešiem tā iecienītām bēržlapītēm, podiņiem, gailenītēm un sviesta beciņām. Beidzot tomēr viņi man atļāva sviestā un ar sīpoliem šīs sēnes izcept, un, kad otrā rītā piecēlos sveiks un vesels, tad viņi nebeidza nobrīnīties par manu latvisko izturību. Tāda ir Anglija, tāda ir konservatīvo angļu dzīve, kuru nekas nespēja grozīt. Tauta paliek pie savām parašām, pie savām nacionālām tradīcijām. No šī angļu tautas tikuma mums latviešiem vēl daudz ko mācīties.

Dzīvodams Pokesdovnā pie Raimontiem, divās nedēļās iemācījos vairāk angļu valodu nekā trīs mēnešos Londonā. Jau varēju tīri labi saprast visnepieciešamāko.

Tuvumā bija Kreistčerča, netālu no kuras atradās krievu kņaza Čertkova muiža. Tā bija vieta, kur bija apmetušies sociāldemokrātu – partijnieku līderi. Te savā laikā dzīvoja Kovaļevskis, Vesmanis, Rozītis, Jansons un citas slavenības. Uz šejieni arī pārvesti tie pāris pudi burtu un tiem piederīgas grabažas, kuras it kā nozagtas savienībniekiem. Šeit vēlākais Latvijas Saeimas pirmais priekšsēdētājs sūtnis Londonā un senators Fridrihs Vesmanis pārtulkojis un nodrukājis pirmoreiz latviešu valodā komunistu manifestu.⁷ No šejienes pārpludināta visa Baltija ar partijnieku literatūru un proklamācijām. No šejienes arī izgāzta visļaunākā žults pret savienībniekiem.

Kņaza Čertkova muiža mani interesēja, un kādā dienā uz turieni aizgāju. Turpat arī gadījās kāds latvietis. Teicu, ka esmu Bīriņš.

“Pie kādas partijas piederat, vai esat mūs biedrs?” jautāja man svešais.

“Pie jūsu partijas nepiederu, bet esmu savienībnieks un vēlētos apskatīt šo muižu,” es atbildēju.

“Ak tā – savienībnieks,” gari novilka svešais un sāka mani aplūkot kā kādu brīnuma putnu.

Beidzot tomēr atļāva man ieiet dārzā. Tur bija neliela betona mājiņa, kurā glabājās lielā krievu rakstnieka grāfa Ļeva Tolstoja manuskripti un dokumenti. Kņazs Čertkovs bija Tolstoja draugs un piekritējs. Tālāk man izrādīja plašās saimniecības ēkas un dārzu.

Pašā pilī mani neaicināja, šinī sociāldemokrātu lideru templī, kur viņi dzīvoja un atpūtās. Tas neskādēja viņu lozungiem, ka šī pils piederēja muižniekam, kuru kārtu viņi it kā ienīda, apkaroja un sludināja tās iznīcināšanu. Viņi mierīgi dzīvoja šīs muižniecības paspārnē, dzīvodami cerībās, ka reiz kļūs pie varas, viņi taču arī reiz gribēja valdīt un celt arī sev pilis uz proletāriešu mugurām. Viņi šeit sapņoja par prezidentu, ministru un senatoru labi atalgotiem amatiem, kamēr mazie biedri Londonas Vaitčepelā (Whitechapel) rāvās sviedriem vaigā žīdu drēbnieku darbnīcās, kur par dažiem pensiem šuva nēģeriem bikses, cieta badu un trūkumu. Tūkstošiem šo mazo biedru gāja bojā Krievijas katorgas cietumos un Sibīrijas tundrās. Viņi cīnījās, viņi cieta un mira, ticēdami, ka cīnās par brīvību. Un lielo līderu cerības piepildījās, viņi nebija maldījušies savā stratēģijā, savus plānos, par kuriem viņi sapņoja kņaza Čertkova pilī Anglijā. Pie pirmās izdevības šie sociāldemokrātu brīvības apustuļi tapa par prezidentiem, ministriem un banku direktoriem. Viņi nebija kļūdušies savos aprēķinos.

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- ¹ Šeit domāts Džona Foksa (*John Fox*) darbs “*Acts and Monuments*”, kas iznācis 1563. gadā un plašāk pazīstams kā “*Book of Martyrs*”. Grāmatā aprakstīta protestantu reformācija un asiņaini reliģiski konflikti starp protestantiem un katoļiem.
- ² Valsts domes pieprasījums Iekšlietu ministrijas Policijas departamentam par spīdzināšanu pielietojumu pret politiešlodzītajiem tika izdarīts 1907. gada 22. janvārī. Pēc Vidzemes gubernatora Zveginceva ierosinājuma 1907. gada 12. maijā tika sākta izmeklēšana par Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas atsevišķu ierēdņu iespējamo vardarbību pret personām, kas turētas aizdomās par noziegumu izdarīšanu. Izmeklēšanu uzticēja Rīgas apgabaltiesas svarīgu lietu izmeklētājam Gurvičam, kas to pabeidza 1908. gada 29. martā. 1908. gada 8. aprīlī Rīgas apgabaltiesas prokurora biedrs atzina, ka pierādījumu trūkuma dēļ lietas tālāku virzību aptur. Rīgas apgabaltiesas dokumenti netieši liecina, ka šāds lēmums, iespējams, pieņemts pēc augstāk stāvošu orgānu norādījuma.
- ³ Gilberts Keits Čestertons (*Gilbert Keith Chesterton*, 1874–1936) – angļu rakstnieks, strādājis arī laikrakstos “*The Daily News*” un “*London News*”.
- ⁴ Īstenībā gan cariskās Krievijas prese, gan laikraksti dažādās Eiropas zemēs par spīdzināšanām Krievijas cietumos, to skaitā arī Rīgas Izmeklēšanas nodaļā, rakstīja nepārtraukti. Tā 1907. gada sākumā vien šādu materiālu ievietoja “*Rech*” 7. janvārī, “*Novaia misl*” 11. janvārī, “*Frankfurter Zeitung*” 15. janvārī, “*Tribune*” 16., 17. janvārī, 5. martā, “*Utro*” 31. janvārī, “*Zeit*” 7. februārī u.c.
- ⁵ Hagbergs Raitis (*Charles Theodore Hagberg Whright*, 1862–1940) – no 1893. gada līdz pat mūža galam Londonas bibliotēkas bibliotekārs un sekretārs.
- ⁶ 1907. gada 5. martā Londonas laikrakstā “*Tribune*” bija ievietots raksts “Spīdzināšana Krievijā. Šausmas Rīgas cietumā. Intervija ar upuri”. Par spīdzināšanu slepenpolicijā, kā parasti sauca Izmeklēšanas daļu, liecināja kāds bijušais ieslodzītais, kurš, tāpat kā Bīriņš, bija Latviešu sociāldemokrātu savienības biedrs. Sprotamu iemeslu dēļ viņš par sevi pastāstījis tik maz, ka viņu nav iespējams identificēt. Katrā ziņā šie Bīriņa apgalvojumi neatbilst patiesībai, iespējams, informācijas trūkuma dēļ.
- ⁷ K. Marksa un F. Engelsa “Komunistiskās partijas manifestu” latviešu valodā pirmo reizi pārtulkoja Fricis Roziņš, un šis tulkojums iznāca 1900. gadā.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

JŪLIJA BĒRZIŅA LIECĪBAS PAR SARKANĀS ARMIJAS 201. (43. GVARDES) LATVIEŠU STRĒLNIEKU DIVĪZIJU 1942.–1945. GADĀ

2011. gada rudenī manās rokās nonāca Krievijā dzīvojušā latvieša, bijušā Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas (turpmāk – 201. latviešu strēlnieku divīzija; divīzija) karavīra Jūlija Bērziņa (1900–pēc 1963) atmiņas – divās līniju kladēs ar roku krievu valodā uzrakstīts 189 lapas garš latviešu karavīra stāsts par piedzīvoto Vācijas–PSRS karā (1941–1945).¹ J. Bērziņš atmiņas nosūtījis militārajam vēsturniekam Nikolajam Saltikovam (*Nikolai Saltykov*) Maskavā, kurš tās savukārt 1973. gada 28. februārī pārsūtījis uz Latvijas PSR Revolūcijas muzeju, šobrīd tās glabājas Latvijas Kara muzejā. Nav zināms precīzs atmiņu tapšanas laiks. Tā varētu būt 20. gadsimta 50. gadu otrā puse – 60. gadu sākums – t.s. atkušņa periods. Par to liecina autora pārdomas par vairākām PSRS aizliegtām tēmām. Piemēram, 1937.–1938. gada represijas PSRS teritorijā pret Sarkanās armijas militārpersonām, kā arī liela atsevišķu Sarkanās armijas (arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas) darbības aspektu kritika, kas nav sastopama vēlāk sarakstītajās citu divīzijas karavīru atmiņās. Šīs atmiņas arī nav bijis pasūtījuma darbs.

IESKATS SARKANĀS ARMIJAS 201. (43. GVARDES) LATVIEŠU STRĒLNIEKU DIVĪZIJAS CĪŅĀS²

Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzija tika izveidota 1941. gada rudenī kā pirmā nacionālā vienība Sarkanajā armijā pēc Vācijas–PSRS kara sākšanās. 1941. gada augusta sākumā Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas (turpmāk – LK(b)P CK) sekretārs Jānis Kalnbērziņš (1893–1986) iesniedza Visvienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas (turpmāk – VK(b)P CK) sekretāram Georgijam Maļenkovam (*Georgii Malenkov*, 1901–1988) projektu par Latvijas strēlnieku divīzijas izveidošanu, un 3. augustā PSRS Valsts aizsardzības komiteja nolēma organizēt Latvijas strēlnieku divīziju. Divīzijas pirmo sastāvu formēja galvenokārt no padomju režīmam uzticamām personām (no bijušās Strādnieku gvardes kaujiniekiem, milicijas, LK(b)P aktīvistiem un citiem Latvijas PSR pilsoņiem, kuri bija evakuējušies uz Krieviju), kaut arī tās rindās bija daudzi vienkārši “līdzī aizrautie”.

Piemēram, bijušie 24. teritoriālā strēlnieku korpusa karavīri, kuri jūlija sākumā no Latvijas teritorijas atkāpās uz Krieviju. Pēc lieliem dzīvā spēka zaudējumiem jūlija kaujās korpusa tika reorganizēts, un atlikušie karavīri (aptuveni 3000) tika ieskaitīti jaunajā formējumā – 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Kara gaitā divīziju papildināja gan ar Latvijas iedzīvotājiem, kas bija evakuējušies uz frontes aizmuguri, gan latviešiem, kas dzimuši un auguši Krievijas teritorijā vai arī tur nonākuši 1. pasaules kara laikā, gan 1940.–1941. gadā par dažādiem noziegumiem no Latvijas PSR izsūtītajiem, gan citu tautību PSRS republiku iedzīvotājiem.

Divīziju veidoja 92., 122., 191. strēlnieku pulks, 220. artilērijas pulks, 10. atsevišķā zenītartilērijas baterija, 170. atsevišķais sakaru bataljons, 53. atsevišķais sapieru bataljons, 49. medicīniski sanitārais bataljons un citas apakšvienības. Pirmais divīzijas komandieris bija bijušais Sarkanās armijas Ģenerālštāba akadēmijas vecākais pasniedzējs pulkvedis Jānis Veikins (1897–1979), kurš 1942. gada nogalē tika atstādināts no amata, un par jauno divīzijas komandieri kļuva pulkvedis Detlavs Brantkalns (1898–1979). 1942. gada februārī tika izveidots arī 1. atsevišķais Latvijas strēlnieku rezerves pulks (turpmāk – rezerves pulks). Tas izvietojās Gorohovecas nometnē un bija pakļauts Maskavas kara apgabala pavēlniecībai. Galvenais pulka uzdevums bija sagatavot kadru papildinājumu 201. latviešu strēlnieku divīzijai, 2. Polijas armijai, Latvijas partizāniem, kā arī kadrus Latvijas aviācijas pulka formēšanai. 1944. gada jūnijā uz pulka bāzes izveidoja 308. latviešu strēlnieku divīziju.

No 1941. gada 19. decembra līdz 1942. gada 11. janvārim 201. latviešu strēlnieku divīzija Rietumu frontē 33. armijas sastāvā piedalījās t.s. Maskavas kaujās (divīzijas kaujas sektors atradās uz rietumiem no Narofominskas). No 1942. gada 13. februāra līdz 5. martam divīzija piedalījās kaujās pie Borodinas, tad Demjanskas, no 20. jūlija līdz 9. septembrim kaujās Tuganovas rajonā (uz ziemeļrietumiem no Demjanskas).

1942. gada 5. oktobrī par kaujas nopelniem pie Maskavas 201. latviešu strēlnieku divīzijai tika piešķirts 43. gvardes divīzijas nosaukums. Sekoja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija, LK(b)P CK un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes apsveikums divīzijas personālsastāvam. 1942. gada 19. oktobrī tika pasniegts gvardes divīzijas karogs. Ceremonijā piedalījās Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs Augusts Kirhenšteins (1872–1963), Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis (1904–1966) un LK(b)P CK sekretārs Jānis Kalnbērziņš. Pēc kara pasniegšanas tika nolasīta pavēle par došanos uz fronti, iekļaujoties 11. armijas sastāvā, lai turpinātu cīņas Demjanskas rajonā (tur cīņas latviešu strēlnieku divīzija piedalījās jau kopš aprīļa).

Laika posmā no 1942. gada oktobra līdz 1944. gada jūnijam divīzijas cīņu gaitas var sadalīt trīs posmos: līdz 1943. gada 9. aprīlim cīņas Demjanskas rajonā (Simanovas–Rosinas rajonā, Sorokinas–Radovas, Oļhovecas–Vjazovskas rajonā, kolhoza “Penna” teritorijā), no 1943. gada 10. aprīļa līdz 15. oktobrim kaujas 2. ešelonā Staraja Rusas rajonā un no 1943. gada 18. oktobra līdz 1944. gada 26. jūnijam – Veļikije Luku un Novorževas rajonā. Sīkāk: 1943. gada janvārī–februārī notika kaujas Staraja Rusas un Nasvas rajonā. 18. februārī divīzija tika sakoncentrēta kolhoza “Penna” teritorijā, tas ir, rajonā uz ziemeļrietumiem no Staraja Rusas – “Ramuševas koridora” ziemeļrietumu galā. Kaujās kolhoza “Penna” teritorijā divīzija piedalījās no 23. februāra līdz 15. martam. 20. martā tā tika atvilkta no frontes atpūtā. Šīs kaujas raksturo lieli personālsastāva zaudējumi, kopumā divīzija zaudēja apmēram pusi sastāva. 1943. gada 1. janvārī ierindā bija vairs tikai aptuveni 5000 karavīru.

30. martā divīzija saņēma 3700 karavīru papildinājumu no rezerves pulka. Sekoja jaunas kaujas (5. aprīlī atsviests pretinieks), un atkal divīzija cieta lielus personālsastāva zaudējumus. 8. aprīlī divīzija tika pārcelta uz frontes otro aizsardzības līniju, kur pie Lovatas upes tā veica atminēšanas darbus, ceļu būvi un remontu, kā arī aizsardzības līniju iekārtošanu.

1943. gada oktobrī divīzija tika iekļauta 2. Baltijas frontes 22. armijas sastāvā, to pārvietojot sākotnēji uz Toropecas pilsētu, tad Veļikije Luku rajonu. Tur divīzija tika papildināta, katrā pulkā izveidojot atkal trīs pilnus, kaujas spējīgus bataljonus. Sekoja piedalīšanās vietēja rakstura kaujās. Nākamās lielās cīņas divīzijai bija 1944. gada janvārī Nasvas rajonā.

1944. gada jūnijā uz 1. atsevišķā Latvijas strēlnieku rezerves pulka bāzes izveidoja 308. latviešu strēlnieku divīziju, kas kopā ar 201. latviešu strēlnieku divīziju veidoja 130. latviešu strēlnieku korpusu. Par 201. divīzijas komandieri iecēla Alfrēdu Kalniņu (1897–1967). 18. jūlijā 130. latviešu strēlnieku korpuss pārgāja Latvijas robežu pie Šķaunes, augustā norisa cīņas pie Aiviekstes upes, Krustpils un Vietalvas. 12. oktobrī, tuvojoties Rīgai, divīziju novirzīja uz Olaines pusi. Tikai 16. oktobrī divīzijai atļāva ieiet Rīgā (Sarkanās armijas vienības Rīgā iesoļoja 13. oktobrī). Pēc tam no 23. līdz 28. decembrim 130. latviešu strēlnieku korpuss cīnījās kaujās pie Džūkstes pret Latviešu leģiona 19. divīziju. 31. decembrī sekoja kaujas Kārmaču apkaimē, tad 1945. gada februārī kaujas pie Zvārdes, 1945. gada martā 130. latviešu strēlnieku korpusu iedalīja rezervē. Tas koncentrējās Blīdenes (pie Saldus) un plašākā apkārtnē, kur martā norisinājās kārtējās kaujas. Jāatzīmē, ka kauja pie Blīdenes, kas sākās 4. martā, raksturojama kā “trīciens ar pieri sienā”. Turpinājās jau 1941. gada decembrī Maskavas kauju laikā

aizsāktais – latviešu karavīri bija norīkoti cīnīties faktiski bezcerīgā frontes sektorā. Kaugas pie Blīdenes ilga mēnesi.

1945. gada 8. maijā – dienā, kad beidzās karš, 130. latviešu strēlnieku korpuss atradās Imulas upes krastos.

1947. gada martā divīzija tika pārveidota par 29. atsevišķo gvardes latviešu Rīgas strēlnieku brigādi, 1950. gada jūnijā – par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju, bet 1956. gada maijā–jūnijā divīzija un tās vienības tika izformētas.

Faktiski visu 201. latviešu strēlnieku divīzijas cīņu posmu bija raksturīgs gan komandieru kadru trūkums, gan lielie personālsastāva zaudējumi kaujas laukos un sekojošās papildināšanas grūtības, sevišķi ar latviešu tautības karavīriem. Tas radikāli mainīja divīzijas nacionālo sastāvu, izraisot divīzijas komandieru, sevišķi Veikina nepmierinātību.

JŪLIJA BĒRZIŅA PERSONĪBA

Vienīgais informācijas avots par Jūlija Bērziņa personu ir tas, ko viņš atmiņās pats pasaka par sevi. Jūlijs Bērziņš ir Krievijas latvietis, iespējams, dzimis Nižņijnovgorodā (no 1932. līdz 1991. gadam Gorkija), kur dzīvojis līdz pat iesaukšanas brīdim 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Iespējams, dzimis Latvijas teritorijā un uz Krieviju evakuējies pēc 1. pasaules kara sākšanās 1914. gadā. Dzimis 1900. gadā. Piedalījies Krievijas Pilsoņu karā, tomēr nav zināms, cik ilgi un kurā frontes sektorā. Pirms Vācijas–PSRS kara sākšanās strādājis Gorkijā Ūdens un kanalizācijas tresta saimniecības daļā par grāmatvedi. Sarkanajā armijā iesaukts 1942. gada 25. maijā, nosūtīts uz 1. atsevišķo Latvijas strēlnieku rezerves pulku, pēc apmācību iziešanas nonācis 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. pulka 1. bataljonā ložmetējnieku rotā. Līdz 1943. gada pavasarim Bērziņam ir ierindnieka dienesta pakāpe, iespējams, kara gaitā viņš ir ticis paugstināts, jo atmiņās min faktu, ka kara izskaņā ir bijis municijas apgādes (vada) komandieris. No atmiņām netop skaidrs, vai viņš ir cietis 1937.–1938. gada represijās Krievijā, to neapstiprina arī PSRS politiskā terora laikā arestēto un sodīto datubāzes. Par Bērziņa iespējamo saistību ar represijām liecina atmiņām raksturīgā atklātā 1937.–1938. gada notikumu un seku kritika.

1942. gada septembrī kaujas pie Tuganovas laikā Bērziņš tika ievainots, pēc tam bija trīs mēnešu ilgs ceļojums pa kara hospitāļiem, līdz tā paša gada 15. decembrī viņš atkal nonāca Gorohovecas nometnē 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā. Pēc sagatavošanās 1943. gada marta beigās viņš atgriezās 201. latviešu strēlnieku divīzijā, šoreiz 121. gvardes latviešu strēlnieku pulkā. Tur viņš ir bijis gan ložmetējnieku rotā, gan ticis pārcelts (vecuma

dēļ) uz saimniecības vadu, kur kalpojis līdz kara beigām. Pēc kara dzīvojis Maskavā.

Atmiņas sācis rakstīt par laiku no 1942. gada jūnija, un, lai gan tiek pieteikts tikai 1942. un 1943. gads, tomēr saturiski autors apskata arī piedzīvoto 1944. un 1945. gadā. Bērziņš raksta ne tikai par notikumiem, kuros bijis līdzdalībnieks, bet arī sniedz vērtējumu pagātnei. Grūti spriest, vai autoram ir fenomenāla atmiņa vai izmantotas labas grāmatas, taču dažkārt viņš sniedz detalizētu ieskatu Krievijas vēstures dažādos posmos.

Atmiņas ir jauna, līdz šim nepublicēta liecība par 201. latviešu strēlnieku divīziju un par redzēto karā. Atmiņu vērtību nosaka autora visumā objektīvie spriedumi (tos iespējams nostatīt līdzās informācijai citos avotos, arī oficiālajos dokumentos) un atsevišķus notikumus papildinošas citos avotos nesastopamas detaļas. Atmiņās tiek sniegts vispārīgs priekšstats par stāvokli divīzijā, kad jau bija zināms kara rezultāts. Uz to norāda autora spriedumi par notikumiem pagātnē, jeb kā būtu vajadzējis rīkoties, lai iznākums būtu citāds.

Šai publikācijai atlasīti un tulkoti atsevišķi Bērziņa atmiņu fragmenti. Nav iekļautas tās daļas, kas apraksta “sausas” militārās norises, bet ir ietvertas tās, kas ļauj izsekot līdzī “dzīva” karavīra vērojumiem attiecībās: karavīrs – komandieris, karavīrs – citi karavīri, karavīrs – pienākumi, karavīrs – notikumi. Publicēšanai izvēlētajiem 14 fragmentiem, balstoties uz to saturu, doti arī virsraksti kvadrātiņos.

Atlasītajos fragmentos Jūlijs Bērziņš sniedzis ieskatu un analizējis jautājumus par:

- 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandējošā un personālsastāva komplektēšanas problemātiku, sastāva nacionālajām izmaiņām un raksturojumu;
- 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandējošā un personālsastāva politisko uzticamību, soda orgānu darbību, arī par 1937.–1938. gadā PSRS veiktajām represijām pret Sarkanās armijas militārpersonām (latviešiem);
- ikdienas dzīvi 201. latviešu strēlnieku divīzijā, 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā un kara hospitāļos;
- pēckara kārtību.

Šajos fragmentos autors ne tikai izklāsta notikumus, bet raksturo un novērtē būtiskus 201. latviešu strēlnieku divīzijas iekšējās dzīves aspektus (piemēram, komplektēšanu, nacionālās attiecības u.c.). Sastopams arī divīzijas komandieru nomaīņas apraksts un abu divīzijas komandieru (Veikina un Brantkalna) darbības vērtējums.

Autors rakstījis vienlaidus tekstā, darbu sadalīdams divās daļās: 1942. un 1943. gads. Tāpēc dažkārt sarežģīti izsekot līdzī datumiem, notikumiem. Specifika ir tā, ka autors praktiski nav lietojis pieturas

zīmes (punktus), dažkārt teikumam stiepjoties 9–10 rindu garumā. Tāpēc, tulkojot atmiņas, teikumi ir sadalīti, lai būtu iespējams uzvert saturu. Labotas gramatiskās kļūdas, iespēju robežās saglabājot stila īpatnības.

Atlasītos fragmentus papildina komentāri un piezīmes par notikumiem, gadskaitļiem, personām, vietvārdiem un specifiskiem kara laika terminiem. Aiz personvārdiem un vietvārdiem, pirmo reizi minot, iekavās dota to oriģinālrakstība. Ne vienmēr izdevies noskaidrot personu vārdus un dzīves datus, tāpēc dažkārt komentāros to trūkst. Tulkojuma teksts atsevišķās vietās papildināts ar vārdiem kvadrātiekvās. Uz izlaidumiem tekstā norāda trīs punkti kvadrātiekvās.

Ilze Jermacāne

ATMIŅAS

1942. gada maijs–decembris

[201. LATVIEŠU STRĒLNIEKU DIVĪZIJAS KARA TRIBUNĀLA
SĒDE UN SODA IZPILDE]

[...] Tūlīt pēc bērēm mums bez ieročiem lika nostāties un veda uz bataljona štābu, kas atradās dziļāk mežā – te arī, izrādās, atradās bataljona strēlnieku rotas.³

Izvietojāmies pusapli noteiktā attālumā no galdiņa un soliņa, kas bija uz ātru roku uzbūvēti uz zemē iedzītām kārtīm. Izrādās, mēs bijām savākti, lai noklausītos tribunāla lietu, kurā kāds karavīrs tika apsūdzēts dezertēšanā – viņš bija aizturēts apmēram 40 km no dislokācijas vietas un nogādāts daļā. Apsūdzētajam tiesa piesprieda nošaušanu, tās izpildīšanai bija jānotiek pēc 24 stundām.⁴ Es stāvēju un klausījos lauka karatiesas⁵ spriedumu un domāju savu domu. Protams, arī neattaisnoju dezertieri, kurš ar savu rīcību cerēja izglābt savu ādu, bet tajā pašā laikā domāju, ka ar to nepacelsi bataljona karavīru garu. Jā, nebija jautras šīs domas.

Pārnakšņojām savā dislokācijas vietā, kur un kā kurš spēja iekārtoties. Nākamajā [dienā], tā arī neko nedarot, palikām uz vietas, acīmredzot mūsu skriešana uz fronti bija izpildīta.⁶ Pret vakaru mūs atkal nostādīja ierindā un paziņoja, ka iesim apmeklēt sprieduma izpildīšanu, bet iziešana nedaudz aizkavējās, un es izgāju no ierindas un piegāju pie rotas komandiera vietnieka un palūdzu mani atbrīvot no tā, jo dvēsele to neiztur, uz ko viņš man pajautāja, vai es esmu

arī pret šaušanu uz ienaidnieku, uz ko es atbildēju, ka šaut uz ienaidnieku es nekad neatsakos un neatteikšos, bet izdarīt šāvieni un tajā piedalīties dvēsele neļauj un skatīties uz to ir bezgala grūti, bet pēc tam mocīs redzētā murgi.

Acīmredzot mani argumenti pārliecināja rotas komandiera vietnieku, un es paliku dislokācijas vietā. Drīz atgriezās aizgājušie un izklīda pa mūsu noņemtajuma vietu. Viens no viņiem pienāca man klāt un sāka stāstīt par nošaušanas procedūru, bet es palūdzu viņu apklust, kopumā arī citi bija kaut kādā nospīstā, sasprindzinātā noskaņojumā.

[IESAUKŠANA, NEUZTICĪBA UN BAILES]

[...] Un tepat sev iegalvoju, ka iedzēris nekad uzbrukumā neiešu, jo skaidrā spēšu izdarīt vairāk un labāk nekā iedzēris.⁷ Un, lūk, vēl arvien pārņemtam ar šīm pēdējām domām, man pēkšņi staršina⁸ piedāvā šnabi, un es mehāniski, neko nedomājot, viņam atbildu, ka psiholoģiskajā uzbrukumā⁹ neiešu un tāpēc šnabi nedzeršu.¹⁰ Pēc šī skaidrojuma zampoļits¹¹ vēl pajautāja man, kā saprast manus pēdējos vārdus – vai kā atteikumu, ka es vispār uzbrukumā neiešu, uz ko es viņam atbildēju, ka tā tas nav jāsaprot, jo, ja vajag, es uzbrukumā iešu, bet psiholoģisku uzbrukuma veidu vispār neatzīstu, jo tajā iet, pie tam iedzērušam, ir līdzvērtīgi pašnāvībai. Pēc tam zampoļits, nedaudz padomājis, man teica, ka tad nevajadzēja runāt tā, kā es esot runājis. Vispār tas bija smalks mājiens ar mietu,¹² no tā secināju, ka man te nezin kāpēc neuzticas, manai rīcībai un katram manam vārdam kāds seko, bet tas nozīmē, ka mēs joprojām turpinām dzīvot 1937. gadā, kaut gan patiesībā jau ir 1942. gada otra puse.¹³ Bet, ja ir tā, ka tas viss, kas ir bijis, neskatoties ne uz ko, reiz uzpeldējis, tad ko gan padarīsi, tik un tā tālāk par Kušku¹⁴ neaizsūtīs, bet vadu acīmredzot man tomēr nedos. Un nevilšus atcerējos kādu tikšanos un sarunu ar ierindnieku latvieti, kurš dienestu izgāja 1941. gada nogalē kādā no frontes atsauktā krievu vienībā, kura bija izvietota celtnieku barakās Gorkijā¹⁵, par to, kā viņus noņēma no frontes un pārveda uz Gorkiju it kā tāpēc, ka viņu vienībā ir daudz karavīru ukraiņu un ka it kā Hitlers¹⁶ ir izdevis pavēli par to, ka gūstā saņemtos karavīrus no viņu ieņemtās teritorijas viņš atlaiž mājās, un ukraiņi, uzzinājuši par šo pavēli, sāka pāriet pretinieka pusē, lai pēc tam čāpotu, čāpotu mājās. Ka tagad te viņi iziet pārbaudi un sijāšanu, pēc kuras nelielās grupās viņus sūta atpakaļ uz frontes daļām. Es tajā laikā no rajona kara komisariāta biju iesaukts vietējās pilsētas pretgaisa aizsardzības rindās, kur sakarā ar to, ka pretinieka aviācijas uzlidojumi nezin kāpēc beidzās un bombardēšanas seku likvidēšanas vienībā iesauktajiem cilvēkiem vairs

nebija ko darīt, nodarbojāties ar spridzināšanas lietu apmācību, kā arī atmīnējām un mīnējām apgabalū un izzinājām kā vienas, tā otras puses lietoto mīnu paraugus un karā lietojamo sprāgstvielu īpašības.

Atcerējos arī sarunu 1941. gada rudenī starp mums, Gorkijā dzīvošajiem latviešiem, kad līdz mums nonāca neoficiālas baumas par Gorohovecas noņemto formējamo latviešu divīziju no latviešiem, kas uz Gorkiju bija atbraukuši no vācu ieņemtās Latvijas teritorijas.¹⁷ Tad mēs raustījām plecus un tikšanās laikā vienmēr spriedām par jautājumu, kāpēc divīzijā uzņem tikai no Latvijas izbraukušos latviešus, bet neiesauc arī mūs, ar ko mēs esam sliktāki par viņiem un vai tad karosim sliktāk. Bet pēc tam kāds izteica domu, ka sakarā ar 1937. un 1938. gada represijām starp Padomju Savienības teritorijā dzīvošajiem latviešiem mums vēl arvien neuzticas un uzskata mūs par neuzticamiem elementiem.¹⁸

Varbūt arī tā bija taisnība, jo līdz 1942. gada maijam¹⁹ neviens no man zināmajiem latviešiem iesaucamajā vecumā kaut kādu apstākļu dēļ armijā nebija paņemts. Šī situācija mainījās tikai tad, kad acīmredzot izsīka rezerves iesaukšanai Latviešu strēlnieku divīzijā, un tad acīmredzot atcerējās par mums, bet, kad atcerējās, tad ātri sāka atgūt nokavēto laiku. Steigā atgadījās arī kļūdas, piemēram, viens ģimenes loceklis, dzimis 1918. gadā Kuibiševā²⁰, uzvārdā Jegorovs, tika uzskatīts par krievu un nosūtīts uz krievu daļu, bet viņa tēvs, cēlies no Jaroslavļas²¹, atbraucis uz Rīgu peļņā 1913. gadā un evakuēts kopā ar uzņēmumu uz Kuibiševu 1915. gadā, tika atzīts par izceļotāju no Latvijas, un kara komisariāts viņu nosūtīja uz Latviešu strēlnieku divīzijas rezerves pulku.

Tika novēroti arī tādi gadījumi, kad rajona kara komisariāts, acīmredzot stingri pieturoties pie saņemtās instrukcijas, nosūtīja mobilizētos latviešus tikai uz 1. latv[iešu] strēln[ieku] rezerves pulku, bet cits rajona kara komisariāts, izvietots tajā pašā pilsētā, nosūtīja mobilizētos latviešus uz krievu rezerves formējumiem, acīmredzot aizmirsis par šo instrukciju.

Bija arī gadījums, kad, ieradies 1. LSRP,²² mobilizētais ierindnieks Briedis pavēlniecībai uzdeva jautājumu par to, kur atrodas viņa tēvs, kurš represēts 1936. gada beigās, un pavēlniecība, lai izvairītos no līdzīgiem jautājumiem no citiem iesauktajiem, nekavējoties aizkomandēja Briedi no daļas, bet, uz kuriem, tas mums tā arī palika noslēpums.²³

Pēc sarunas ar zampoļitu tas viss nozibsnīja galvā, un tūlīt arī nodomāju – ja es būtu kādā krievu divīzijā, varbūt tur būtu labāk, laikam tur nevalda tāda neuzticības un aizdomu atmosfēra citam pret citu kā pie mums šeit.

[CEĻĀ UZ HOSPITĀLI, HOSPITĀLĪ]

Kļuva skaidrs, ka viņš [jaunākais leitnants] nespēja izmantot pārtraukumus mīnu sprādzienos un ar to tagad izjauca manis paredzēto, un ar šo tagad bija jānodarbojas man pašam. Nesakot ne vārda, pagāju viņam garām un apgāju vēl vienu karavīru, kad man priekšā – ne tālāk par vienu soli no manis – nokrita ienaidnieka mesta rokasgranāta un, nokļuvusi tranšējā un nokritusi tieši tranšejas dibenā, turpināja kā tapa griezties vilciņā. Pirmā doma bija pieliekties, saķert to un izmest no ierakuma, bet tūlīt pat iešāvās prātā, ka ir par vēlu, ka es nezinu konstrukciju un tās degļa degšanas ilgumu. Cita lieta, ja tā būtu bijusi pretinieka rokasgranāta ar koka rokturi, bet šī ir kaut kāda olas lieluma, kā pīles ola, un tūlīt pat sāku nolaisties uz viena ceļgala, jo nogulties pilnīgi nebija vietas.

Nepaspēju nolaisties uz ceļgala, kā atskanēja sprādziens, un es sajutu triecienu kreisajā kājā virs ceļgala. Paskatoties uz trieciena saņemšanas vietu, ieraudzīju, ka šajā vietā ir pārrautas bikses, un sapratu, ka atkal esmu ievainots ar šķembu, bet tagad šis ievainojums nav joka lieta. Vēl nesajutis sāpes, uzlēcu kājās un, pagriezies pret jaunāko leitnantu, pateicu viņam, lai paziņo jaunākajam leitnantam Dzenim²⁴, ka grupas komandieris Bērziņš ir ievainots un aiziet uz aizmuguri un ka grupas komandēšanu nodod viņam, bet, ejot garām manis atvestajai ložmetēju apkalpei, lai pasaka, ka pirmajam numuram jāpieņem apkalpes komandēšana un nekavējoties jāsāk ložmetēja uzstādīšana. Pie izejas no tranšejas satiku sanitārinstruktoru un palūdzu viņam pārsiet ievainojumu, jo sajutu, ka tas sāk asiņot. Tūlīt pat nolaidu bikses, un viņš pārsēja ievainojumu. Pēc tam, joprojām nejūtot sāpes, gāju tālāk. Pie mūsu trešās apkalpes satiku ložmetēju rotas komandieri un īsumā pastāstīju par visu notikušo, kā arī par maniem pēdējiem rīkojumiem. Pēdējais mani neaizkavēja, tikai norādīja, lai, ejot garām bataljona KP²⁵, ieeju tur un par visu izstāstu bataljona komandierim leitnantam Skopinovam, ko es arī izpildīju pēc tam ziņojuma gaitā. Pēc Nikoļskas ciema²⁶ sāku iet tālāk, bet tagad gāju pieklibojot, jo kāja sāka sāpēt. Tomēr, ignorējot pieaugošās sāpes kājā, nogāju līdz sanvadam²⁷, kur nodevu ieroci, patronas un granātas un, atteicies no jaunas pārsiešanas, palūdzu man iedot kādu nūju, lai ar tās palīdzību varētu pārvietoties. Tā sanvadā neatradās, tāpēc sanvada feldšeris nosūtīja kādu sanitāru to priekš manis nogriezt tuvumā augošajā kārkļājā. Kamēr sanitārs gādāja nūju, sāka krēslot, un šajā laikā uguni atklāja mūsu lielgabals, kas atradās kaut kur sanvada tuvumā, jo šāviena skaņa bija tik skaļa, ka apdullināja, un vada komandieris, par kaut ko satraukts, deva rīkojumu tiem, kas var pārvietoties patstāvīgi, iet uz sanrotu. Tā kā es joprojām uzskatīju, ka paiet varu, lai arī klibojot, piecēlos

kopā ar grupu ievainoto un, balstoties uz nūjas, klusiņām vilkos ar viņiem, bet viņi gāja ātrāk par mani un drīz pazuda tumsā, bet ar mani palika viens labajā kājā ievainots karavīrs.

Nezinu, vai mēs tālu aizgājām no sanvada, bet mūs sāka apdzīt kaut kādi divjūgu vezumi. Vienu apturējām un palūdzām mūs aizvest līdz mūsu pulka sanrotai. Braucējs neatteicās aizvest, bet sacīja, ka sanrotā viņš neiebrauks, jo steidzas pēc šāviņiem baterijai, un viņš mūs izsēdinās 200 vai 300 metrus no sanvada. Braucējs apzinīgi izpildīja savu solījumu un, izsēdinājis mūs, parādīja virzienu, kurā jāiet.

Rati aizbrauca, un mēs abi pilnīgā tumsā sākām brist norādītajā virzienā, bet, jūtot, ka neaiziešu, teicu, lai karavīrs nekavējas manis dēļ, bet iet uz priekšu un, kad aizies līdz sanrotai, lai tur paziņo par mani, lai atnāk sagaidīt kāds, ar kura palīdzību es tad aiziešu.

Mans ceļabiedrs paklausīja mani, un patiešām – tumsā man uzsauca sievietes balss, un pie manis pienāca sanitāre, ar kuras palīdzību es aizkliboju līdz sanrotai. Tur teltenē lampu gaismā no jauna veica pārsiešanu, stinguma krampju pretpoti un aizpildīja par mani kartīti ar atzīmi, ka tālāk mani var transportēt sēdus stāvoklī, pēc tam iedeva krūzi tējas un gabalu maizes ar sviestu, kuru tūlīt pat apēdu, uzdzerot saldu tēju, jo jutu, ka esmu izbadējies – vairāk par diennakti bija pagājis, kā mutē nebija bijusi ne drupata. Pēc tam mani aizveda uz kaut kādu šķūni, kur gar abām malām bija ierīkotas nepārtrauktas zemas nāras.²⁸

Te es novilku zābakus, atritināju saritināto šineli un, apsedzies ar to, likos gulēt. Pamodos, kad saulīte jau ielūkojās šķūnī. Uzreiz apsēdos uz nāras malas un sāku apaut kājas, vienlaikus lūkojoties apkārt, un mani izbrīnīja tas, ka tagad nāras abās pusēs bija pilnībā aizņemtas ar guļošajiem. No tā secināju, ka naktī, kamēr es gulēju, bijusi kauja, kuras laikā mēs cietām zaudējumus, un sakarā ar to ieradušies ievainotie tika novietoti šajā šķūnī, jo tad, kad es tur aizgāju, šķūnī gulēja ne vairāk par trim cilvēkiem. Tā kā te gulēja viegli ievainotie, tad vēl kaut kur atradās smagi ievainotie. Drīz atnāca sanitāre un paziņoja, ka no medsanbata²⁹ ir atbraukusi mašīna, un sāka izsaukt to uzvārdus, kuriem ir jābrauc uz medsanbatu, to skaitā nosauca arī manu uzvārdu. Izsauktie tūlīt pat sāka iziet un sēsties sanitārajā autobusā, uz kuru ar sanitāres palīdzību aizvilkos arī es. Pieejot pie autobusa, ar šofera palīdzību iekāpu un apsēdos uz soliņa pie autobusa durvīm, jo citas vietas bija aizņemtas. Autobusa vidū novietoja nestuves ar smagi ievainotajiem, pēc tam durvis tika aiztaisītas, un autobuss tūlīt pat sāka braukt. Nebraucām ilgi, iebraucām kaut kādā priežu mežā, kur bija uzstādīta viena liela teltenē, bet pie tās vieniem sāniem uzceltas rindā vairākas garas zemnīcas. Drīz pēc atbraukšanas mani iedeva teltenē un pavēlēja izģērbties, pēc tam

apgulties uz operāciju galda, uz krūtīm uzlika paplāti ar instrumentiem, bet rokas lika palikt zem galvas. Pie galvas stāvošā sanitāre ar abām rokām satvēra manus elkoņus un teica, lai es nekustos, jo tad paplāte ar instrumentiem var nokrist zemē, bet vairāk dezinficētu instrumentu nav, jo autoklāvs³⁰ nestrādā. Pienāca ārsts, uzzināju, ka viņa uzvārds ir Ečins.³¹ Viņš paņēma šķēres, pārgrieza marles un noņēma apsēju, pēc tam paņēma pinceti un uzreiz iegremdēja ievainojumā, pēc tam ar zausocienu “O, o!” pavēlēja kādam “desmit kubikus”, pēc tam sajutu vieglu dūrienu kājā kaut kur gūžas rajonā, un tad dakteris Ečins uzsāka operāciju. Sākumā sajutu trulas sāpes, pēc tam tās pakāpeniski pastiprinājās un kļuva vienkārši neciešamas. Kamēr vēl varēju paciest, gribēju izlamāties ar visnecenzētākajiem vārdiem, bet laikus atjēdzu, ka apkārt ir sievietes. Sakodis zobus, teicu dakterim: “Jūs, zirgu dakteris, rakņājaties un nevarat izņemt šķembu,” – uz ko ārsts atbildēja, lai vēl nedaudz paciešos, ka viņš tūlīt pabeigs. Un patiesi, pēc neilga laika sākās pārsiešana, un sāpes pakāpeniski pārgāja, un, kad tiku nolaists no galda, es viss biju slapjš, pilnīgi kā pēc pirts. Kāds man palīdzēja apģērbties, un es palūdzu atļauju uzsmēķēt, un dakteris Ečins pienāca pie manis, iedeva papīrosu, iedeva uguni, un, kad es biju ievilcis pirmo dūmu, dakteris it kā taisnodamies teica, ka man visu kāju varētu sagraizīt, bet šķembu tomēr neatradīs. Pēc tam atkal ar sanitāres palīdzību, tagad jau lecot uz vienas kājas, nokļuvu līdz vienai zemnīcai, kur apsēdos uz nāras un palūdzu zemnīcā dežurējošai sanitārei papīra lapu, un, to saņēmis, uzrakstīju uz mājām Gorkijā vēstuli, kurā lūdzu man vairs nerakstīt vēstules uz agrāk norādīto adresi, jo esmu viegli ievainots un tagad braucu uz aizmuguri, bet, kur palikšu, pats nezinu, taču domāju, ka Jaroslavlā, kur, kā es zināju, atradās mūsu divīzijas hospitālis.³² Tikko biju paspējis uzrakstīt vēstuli, salocīt trijstūrī, uzrakstīt adresi un nodot sanitārei, kā man paziņoja, ka mani nosūta tālāk uz hospitāli Krestcos³³. Man palīdzēja iziet no zemnīcas un iesēdināja smagās mašīnas kravas kastē, kas līdz pusei bija piepildīta ar salmiem, te vēl tika iesēdināti cilvēki desmit, lielākoties visi ievainotie, kurš rokā, kurš kājā, bet viens nosēdinātais bija ar norautu apakšžokli. Un mūs veda. Braucām ilgi, un tikai līdz ar krēslu mašīna iebrauca mežā un apstājās pie teltenēm. Izrādās, ka mēs iebraucām hospitālī PEG 118³⁴ pārnakšņošanai, bet rīt mūs vedīs tālāk. Izvietojāmies pa teltenēm uz koka nārām, bet te jau bija segas, ar ko apsegties, un spilveni, lai arī ar sienu pildīti, kur likt galvu. Pirmo reizi pēc trim mēnešiem nolikos gulēt izģērbies un zem segas, jo līdz šim visu laiku bija jāguļ ar drēbēm un jāsedzas ar šineli.³⁵ Pamodos no rīta, nometu segu un tikai tad ievēroju, ka apakšbikšu stara ievainojuma vietā ir asinīs. Saviebos, bet ko padarīsi, un pats sev teicu: “Turies, Kristus cieta un mums lika.” Drīz atnesa tēju, salēja pa krūzēm un iedeva maizi

ar gaļu. Tūlīt pēc brokastīm ienāca ārste – jauna sieviete. Pieejot pie katra, apvaicājās par pašsajūtu, kaut ko izklausīja, kādam pārbaudīja pulsu. Pienākot pie manis, uzdeva to pašu stereotipisko jautājumu un, saņemot atbildi, pārbaudīja pulsu un gribēja jau iet, kad es pie viņas vērsos ar lūgumu – vai viņa nevar parūpēties, lai man izsniedz tīras apakšbikses, kā arī kaut kādus marles atgriezumus un vati. Uz to viņa atbildēja, ka par apakšbiksēm viņa parūpēsies, kaut arī uzreiz piebilda, ka tās nebūs jaunas, bet lietotas, taču tīras, izmazgātas, un painteresējās, kāpēc man ir vajadzīga marle un vate. Atmetis segu, norādīju uz bikšu starām un teicu, ka pēc tam, kad nomainīšu apakšbikses, lai tās atkal nepiesūktos ar asinīm, es no marles un vates uztaisīšu spilvenu un uzlikšu uz saites, kur asinīm sūkties, un tādā veidā pasargāšu apakšbikses no sasmērēšanās ar asinīm. Drīz telti ienāca jaunieta – sanitāre un pasniedza man to, ko biju lūdzis. Viņas klātbūtnē, cik ātri spēju, pārgērbos, uzmeistaroju spilvenu un piemēroju virs saites, atkal apgūlos un pajautāju, vai sanitāre nevar iedot gabaliņu saites, lai pārsietu kāju kopā ar pielikto spilvenu, lai tas noslīdētu uz sāniem, un viņa, izņēmusi no kabatas saritināto saiti, atritināja un, atrāvusi apmēram pusmetru, pasniedza man. Pabeidzis savu “kosmētiku”, nolēmu, ka jānomazgājas. Pajautājis kādam blakus guļošajam, kur šeit ir mazgājamā ierīce, saņēmu atbildi, ka mazgājamā ierīce atrodas pa kreisi no telts, desmit soļus no tās. Saviebu seju, ka būs jālec uz vienas kājas, bet no pieņemtā lēmuma neatteicos un, atspiežoties uz savas nūjas, neviena neievērots, aizvilkos līdz mazgājamajai ierīcei, kur nomazgāju rokas un seju, pēc tam atgriezos telti un sāku gērbties. Viss gāja labi, bet, lūk, ar zābakiem iznāca ķibe. Pirmkārt nekādi nevarēju pielāgoties aptīt kājautus kreisās kājas pēdai, bet, kad beigās ar to tiku galā, atkal bija dilemma, kā uzvilkt zābaku, bet arī ar to kaut kā tiku galā, un tagad es biju gatavs doties tālāk. Kad izdzirdēju motora troksni, atspiedies pret nūju, aizkliboju līdz smagajai mašīnai un mašīnas kravas kastē ieraudzīju savus ceļabiedrus, kas no mašīnas pastiepa roku un palīdzēja tikt piekabē, un tā es biju gatavs turpināt ceļu. Un patiešām – atskanēja mašīnas īsais atvadu svilpiens, ar klaudzienu aizcirtās kabīnes durvis, iekaucās motors, un mūsu 1,5 tonnu mašīna³⁶ aizripoja.

Izbraucot no meža, tā nogriezās uz smilšu braucamā ceļa un aizbrauca pa to. Aizbrauca tāpat kā iepriekšējā dienā – atklāti, neslēpjoties, dienas laikā, brauca garām apdzīvotām vietām. Vienas nosaukums līdz pat šim laikam ir palicis prātā – “Baloži”. Palika prātā, jo tas ir tīri latvisks vārds un tulkojumā uz krievu valodu nozīmē “golubi”. Acīmredzot šī apdzīvotā vieta ieguvusi nosaukumu no latviešiem, kuri kādreiz bija izbraukuši no savas dzimtenes un apmetušies šeit. Pret vakaru mašīna iebrauca Krestcos un apstājās

pie kādas zemas, lielas vienstāva ēkas. Izrādās, šajā ēkā zem viena jumta atradās plaša istaba ar nārām divos stāvos pie vienas sienas, blakus ģērbtuve, aiz tās tvaika pirts ar dušu un kamera apģērba dezinficēšanai. No garderobes vienas durvis veda uz pārsiešanas punktu. Par to uzzināju vēlāk, kad pēc visas procedūras pieņemšanas mani tajā ieveda. Kad mani tur ieveda, es vienkārši uzreiz paliku mēms no tā, ko ieraudzīju, jo nevarēju iedomāties, ka istaba ir tik liela, tajā gar sienām un divās rindās pa vidu salikti vienkārši soli, uz kuriem sēdēja ievainotie. Ap viņiem rosījās medpersonāls³⁷, kādu pārsaitējot, bet citam noņemot saiti, bet malā atradās četri vai vairāk operāciju galdi, un arī ap tiem cilvēki baltos halātos, spilgti apgaismoti, kaut ko darīja. Vārdu sakot, manā galvā nesavietojās tas, ka tik daudz ievainoto var būt koncentrēts vienā vietā. Acīmredzot te pirms sūtīšanas tālāk atradās ja ne frontes, tad noteikti armijas nozīmes hospitālis.

[...] Bet es stāvēju un domāju savas skumjās domas, ka, lūk, atkal esmu Krestcos, ka tagad līdz šejieni nokļuvu divās dienās, pie tam viss pārbrauciens notika pa dienu, nebaidoties tikt pretinieka lidmašīnu sabumbotiem. Bet no šejienes uz priekšējo līniju mēs gājām pa naktīm, pie tam steidzāmies, lai šajā vasaras naktī aizietu līdz vietai, kur nozīmēta kārtējā dienas pavadīšana. Gājām gandrīz visu laiku pa mežiem, cenšoties izvairīties no atklātām vietām un apdzīvotiem punktiem, un tomēr, lai arī kā slēpāmies, beidzoties pārgājienam, kas ilga dienas desmit, mūs uzgāja pretinieka gaisa izlūkošana – un mēs tikām bombardēti no gaisa tā, ka maz nelikās. Nezinu, vai ilgi biju nogrimis savās pārdomās par to visu, kad mani pamodināja balss no augšējā plaukta, kas sauca sanitāru, un, kad tas piegāja un pajautāja, ko viņam vajag, viņš palūdza, lai iedod pīli. Es kaut kā uzreiz apjēdzu, ka karavīrs, kurš lūdza pīli, nevar būt stipri ievainots, jo tad jau viņš nevarētu uzrāpties uz augšējā plaukta, un, pagriezies pret nārām, pajautāju, kur viņš ir ievainots, un saņēmu atbildi, ka rokā. Tas mani sadusmoja, un, pavirzījies pie nārām, jau paaugstinātā balsi teicu, lai viņš nekavējoties nokāpj no nārām, bet, pagriezies pret sanitāru, teicu, lai viņš parāda šim tipam, kur ir ateja. Pēc tā karavīrs lēnām piecēlās un sāka kāpt lejā no nārām, acīmredzot tomēr cerēdams, ka kāds viņu atbalstīs un sāks man iebilst, bet, tā kā visi klusēja, kopā ar sanitāru izgāja no vagona. Pavērtajās durvīs redzēju, ka ir jau sākusies ausma.

Pēc kāda laika piebrauca kravas mašīna, un mēs, vagonā esošie, tikām tajā iesēdināti. Pēc tam mašīna sāka braukt, pabrauca pa kādu ielu, kuras abās pusēs bija divstāvu koka standartmājas. Pie vienas mašīna apstājās. Mēs tikām izsēdināti, un sagaidīt iznākušais sanitārs ieveda mūs iekšā. Te es ar grūtībām uzkāpu otrajā stāvā, jo kreisā kāja ceļgalā nelocījās, un sanitārs man ierādāja vietu uz

nārām. Tā kā iepriekšējā diena un nakts tika pavadīta bez miega, es izgērbos un apgūlos uz no lejas atsūtītās telts, apsedzos ar savu šineli un tūlīt pat aizmiglu.

Pamodos vēlu, tikai tad, kad sāka šķindēt katli ar atvestajām pusdienām, un tikai tad, kā pienākas, apskatījos, kur atrodos, – izrādījās, ka mēs istabā esam seši cilvēki. Pusdienu laikā garāmejojot iepazīnāmies cits ar citu un sarunā pajautāju, vai viņi nezina, vai pretinieks ir ieņēmis Krestcus un vai te ir civilisti, jo tad, kad veda šurp, es neievēroju nevienu civilā apģērbā. Uz to kāds atbildēja, ka Krestcos pretinieks ir bijis, bet ļoti īsu laiku, ieņēmis kaut kādas mototanku daļas 1941. gadā, bet ticis no šejienes mūsu daļu atsviests, ka šobrīd šeit civilistu nav un ka viss strādnieku ciems šobrīd ir viens milzīgs evakuācijas hospitālis, kur notiek ievainoto un slimo karavīru šķirošana un evakuācija uz aizmuguri.

Tā pagāja divas vai trīs dienas, un, šķiet, pat ārsts šajā laikā mūs neapmeklēja. Kopumā sēdējām, gulējām, ēdām un gulējām, pat sarunas kaut kā nevedās, jo katrs no mums bija nogrimis savās domās un dalities tajās ar citiem nevēlējās. Kādā dienā pēc pusdienām mums paziņoja, ka ieradies sanitārais vilciens un, tiklīdz atbrauks mašīna, mūs vedīs uz vilcienu. Steidzīgi sākām ģērbties, pēc tam mūs sāka izsaukt pēc uzvārdiem. Kas varēja, tas uz smago mašīnu gāja un iesēdās pats, tiem, kas nevarēja, palīdzēja sanitārs. Piebraucām pie gara sanitārā vilciena sastāva, un uzreiz sākās ielādēšana. Piebraucot pie sanitārā vilciena un pametot skatu uz visu sastāvu, nodomāju, ka nebūtu slikti pagulēt garajā 40 tonnu preču vagonā, jo tajā mazāk kratītu sliežu savienojumos. Un patiešām, mana velēšanās šoreiz piepildījās. Tiklīdz ielādēšana bija pabeigta, vilciens sāka kustēties un, pakāpeniski palielinot ātrumu, aizslidēja pa sliedēm, un uzreiz vagonā sākās zilēšana, kurp mūs tagad vedīs.

Jau sabiezējušā krēslā pabraucām garām Valdajas stacijai³⁸, bet naktī jau bijām Bologoje³⁹. Nākamajā rītā visi ar nepacietību gaidījām pirmo staciju, lai pēc tās nosaukuma noteiktu, uz kurienu gan vilciens mūs ved. Un, lūk, pabraucām garām kādai stacijai un pēc tās nosaukuma uzzinājām, ka mūsu sanitārais vilciens no stacijas Bologoje devās uz Jaroslavļu. Jau bija pavisam gaišs un spīdēja saule, kad vilciens apstājās pie stacijas Bežecka⁴⁰, un te kaut kādu iemeslu dēļ mani izveda no vagona un iesēdināja sanitārajā autobusā, kur bez manis vēl bija seši cilvēki, un tas aizbrauca pa grumbuļainu ceļu uz Bežecku, kas atradās aptuveni 5 kilometrus no dzelzceļa stacijas.

Ceļš, pa kuru brauca autobuss, kādreiz bija šoseja, noklāta ar smalkām šķembām, bet tagad tas bija tik stipri izbraukāts un bedrains, ka autobuss šūpojās no vienas malas uz otru kā apreibis. Pa labi no ceļa visu laiku bija redzams šaurs ūdens masīvs, kuru sākumā noturēju par diķi, bet pēc tam apjautu, ka tā ir upe. No tā secināju,

ka Bežecka, kā vairums citu krievu pilsētu, ir uzcelta upes krastā. Beidzot vietā, kur ceļš pagriezās pa labi, autobuss nogriezās pa kreisi un, iebraucis caur vārtiem pagalmā, apstājās no sarkaniem ķieģeļiem celtas divstāvu ēkas priekšā. Un tā mēs ieradāmies Bežeckas hospitālī.

Tā kā māja bija uzcelta uzkalniņā ar slīpumu uz pagalmu, tad no pagalma puses bija puspagraba būve, kas uz ielas un iebraucamo vārtu pusi pārvērtās pagraba telpā. Mājas logi, kā visām vecās būvniecības mājām, pirmajā stāvā bija ar pusloka augšu, bet otrajā stāvā taisnstūrveida un ar rāmjiem no sešu stiklu režģiem. Pirms ieejas ēkā bija pietiekami plaša terase, divās pusēs apšūta ar dzelzs margām, bet no trešās puses bija platas cementa kāpnes, ārējā malā arī norobežotas ar margām. Pagalmu no divām pusēm apņēma dažādas saimniecības ēkas. Viss liecināja par to, ka šī māja ir veca un tās īpašnieks celtniecības laikā acīmredzot vadījies pēc vārdiem “Mana māja – mans cietoksnis”. Kā uzzināju vēlāk – šī māja bija Bežeckas arhibīskapa rezidence, kur pirmo stāvu ieņēma pats arhibīskaps, te atradās arī viņa kanceleja un pieņemamās telpas, bet otrajā stāvā mitinājās apkalpojošās bīskapijas, kā arī Viņa gaišības Bežeckas arhibīskapa saime.

Kaut kā uztraucos pa trepēm uz lieveņa, kāds man gribēja palīdzēt, bet es atteicos – sacīju, ka tas man ir jāizdara pašam, jo esmu latvietis. Aizvilkos līdz koridoram, tur lika iet kādā salīdzinoši nelielā istabā, kur pavēlēja izģērbties, tad pāriet uz nākamo ēku, kur mums sagatavota pirts. Pēc nomazgāšanās izsniedza tīru veļu, čibiņas un halātu un teica, ka mūsu apģērbs un apavi atradīsies hospitāļa noliktavā līdz hospitāļa atstāšanai. Aizgājām vēl uz kādu istabu, un te sākās medicīniskā apskate un pārsiešana, pie tam šeit ārsts, kas apskatīja ievainojumu, nez kāpēc interesējās ne tikai par ievainojuma vietu un raksturu, bet arī par brūces stāvokli, kā arī katru izprašāja, kādos apstākļos ievainojums gūts.

Apskatot manu ievainojumu, man lika kāda iemesla dēļ uz galda pagriezties uz sāniem un tur ieraudzīja ievainojumu gūzā, par ko līdz šim vienmēr biju klusējis, sāka par to interesēties un, kad es pastāstīju, kā un kādos apstākļos to dabūju un ka tā bija sīka termīta šķemba no mūsu pašu katjušas⁴¹, tūlīt pat mani nozīmēja uz rentgena kabinetu. Rentgena kabinets atradās turpat blakus citā istabā, te mani visādi grozīja un ar tintes zīmuli uz ādas atzīmēja šķembas vietu un stāvokli ķermenī, arī norādot tās garumu un aptuveno resnumu, tad ilgi ar rentgenu pētīja gūzu, bet šķembu tur neatrada. Izrādījās, ka šķemba, kuru medsanbatā meklēja ārsts Ečins, man atradās kreisās kājas cirksnī, tuvu liela kaulam un iegurnim, bet ne tur, kur to meklēja medsanbatā. Pēc šīs procedūras izdarīja uzņēmumu – un mani atkal nosūtīja atpakaļ uz pārsienamo istabu.

Te ārsti, apskatot atnesto vēl slapjo, tikko veikto uzņēmumu, ilgi par kaut ko strīdējās, lietojot man nepazīstamus latīņu terminus, un beigu beigās, samitrinājuši marles gabaliņu kaut kādā šķīdumā, uzlika to uz ievainojuma un nosaitēja, pēc tam lika man apgriezties uz muguras un sāka nodarboties ar ievainojumu gurnā, sākumā ar kaut ko samitrināja, pēc tam sāka uzmanīgi atraut kreveli, kas nosedza ievainojumu. Kad tas bija izdarīts, ārsti atklāja, ka ievainojums ir pilns ar strutām, iztīrīja rētu, tad uz rētas atkal uzlika zālēs samitrinātu marli, salocīja to, lai būtu biezāka kārts, un uzlika uz ievainojuma, pēc tam to visu apsedza ar saiti vairākos slāņos un pārsiešanas vietā visu šo veidojumu pielīmēja pie ķermeņa ar kaut kādu līpošu plāksteri, pēc tam lika nokāpt no galda, apģērbties un doties uz palātu.

Māsas pavadībā gāju pa pustumšu koridoru, kura abās pusēs dažādos attālumos bija divviru durvis, māsa atvēra vienas no tām un ievada mani palātā, pie tam teica, ka mani ir nolemts ievietot tikko aprīkotā gvardistu palātā⁴², bet, tā kā starp ievainotajiem no gvardes daļām hospitāli līdz šim neviena nebija, tad es būšu pirmais tās iemītnieks. Uz to es mēģināju iebilst, ka arī mūsu vienība nav pelnījusi gvardes nosaukumu un sakarā ar to es arī neesmu gvardists, bet saņēmu atbildi, ka toties es esmu latvietis, bet tas ir līdzvērtīgs gvardistam, un pieveda mani pie vienas gultas pie loga, atsedza segu ar palagu un lika apgulties, pēc tam apsedza mani un, norādot uz naktsskapīti līdzās gultai, teica – ja man ko vajadzēs, lai es piezvanu ar zvaniņu, kas atradās uz naktsskapīša, bet, ja vēlos kaut ko palasīt, tad naktsskapīti ir grāmatas. Pateicos viņai par visu un teicu, ka šobrīd man neko nevajag, tagad es gulēšu, un izteicu nožēlu tikai par to, ka palātā nedrīkstēs smēķēt, ko varēja darīt palātā Krestcos, jo tur mēs toreiz atvērām vēdlodziņu, bet te tāda nav. Uz to saņēmu atbildi, ka, tā kā palātā pašlaik esmu viens, tad šis aizliegums pašlaik uz mani neattiecas un uz pusdienām viņa man atnesīs paredzēto normu vieglās tabakas un sērkokciņus, tikai, lūk, ar smēķēšanas papīru viņiem ir slikti, uz ko es viņai atbildēju, ka man tādu nevajag, jo man ir trofeju caurulīte⁴³, un man pietiks ar to. Pēc tam, novēlējusi man saldu miegu, viņa aizgāja, un es gandrīz tūlīt pat aizmigu un iegrīmu dziļā un mierīgā miegā apmēram līdz pulksten diviem, kad ienākusī māsa mani pamodināja un teica, ka ir laiks pusdienot, jo visi citi jau ir pāpusdienojuši, un uzlika uz naktsskapīša šķīvi ar zupu un otru šķīvi ar maizi. Pēc pusdienām gulēt vairs negribējās, un es sāku apskatīt naktsskapīti esošās grāmatas un lasīšanai atliku divas rakstnieka Novikova-Priboja⁴⁴ grāmatas, kuru fragmentus es biju lasījis jau pirms kara kādā žurnālā, kur tika aprakstīta bruņukuģa “Ērglis”⁴⁵ gaita, pie tam kaut kas no izlasītās grāmatas bija palicis prātā vēl 1920. gadā, ja nekļūdos, Semjonova⁴⁶, kuras nosaukumu neatceros, bet palika prātā tikai atsevišķas nodaļas

tajā, un tieši: 1. No Pēterburgas līdz Portarturai, 2. Portartura, 3. No Portarturas līdz Šanhajai, 4. No Šanhajas līdz Liepājai⁴⁷, 5. No Liepājas līdz Cusimai. Nebija grāmatas nobeiguma, nebija pašas Cusimas kaujas⁴⁸, gūsta Japānā apraksta, nebija arī nobeiguma un secinājumu, kaut gan grāmatas autors nosauktajās apakšnodaļās šai tēmai garāmejojot pieskārs.

Bet, tikko sāku lasīt grāmatas pirmo nodaļu, palātā ienāca kāds padzīvojis cilvēks baltā halātā un baltā cepurē, un es jau nodomāju, ka mani atkal traucēs ar pārsiešanu, bet viņš piegāja pie gultas, sasveicinājās un teica, ka ir šī hospitāļa ārsts terapeits un ir atnācis mani paklausīties, pēc tam apsēdās uz taburetes, nolīcis to līdzās gultai. Kad es gribēju gultā piecelties sēdus, viņš ar rokas žestu mani apstādināja, norādot, lai turpinu gulēt, pēc tam paņēma manu roku un, izņēmis no kabatas pulksteni, sāka skaitīt man pulsu, pēc tam ar stetoskopu paklausījās man krūšu joslu, tad pajautāja, vai varu apgriezties, lai mani varētu paklausīties no mugurpuses. Es, neko neatbildot, pagriezos, un viņš mani uzmanīgi izklaudējās lāpstiņu rajonā, pēc tam atkal palūdza apgriezties un atkal sāka klausīties manu krūškurvi. Tad viņš pajautāja, kāpēc man ir tik nolietota sirds, uz ko es viņam jokojoties atbildēju, ka līdz šim nezināju, ka tā ir nolietojusies, pretējā gadījumā es to vēl pirms kara būtu ņēmis un saremontējis, kas man kā meistaram neko nebūtu maksājis, bet, sapratis, ka tas bija muļķīgi un nevietā, atvainojos viņam un jau nopietnā tonī teicu, ka pie tā diemžēl ir vainīgs vētrainais laiks, kurā mums nācās dzīvot kopš 1918. gada. Tad viņš sāka interesēties ne tikai par to, kādas slimības esmu pārslimojis šajā laikā, bet arī par manu biogrāfiju. Izstāstīju viņam visu ar tīru sirdi, neko neslēpjot, jo nospriedu, ka man šajā gadījumā vairs nav ko zaudēt. Vārdu sakot, stāstīju sīki, bieži novirzoties no tēmas un pamatojot to ar piemēriem no salīdzinoši nesenās pagātnes, ka toreiz mēs neslēpām notikušo, bet skaļi, visiem dzirdot, runājām par to, un kāpēc tas notika, kā, piemēram, Ņižgorodskas divīzijas⁴⁹ pāriešana ģenerāļa Krasnova⁵⁰ pusē 1918. gada beigās vai Ņižgorodskas [divīzijas] slēpotāju bataljona pāriešana Kolčaka⁵¹ pusē 1919. gada ziemā, bet tagad mēs līdz pat šim brīdim klusējam par ģen[erāl]leit[nanta] Vlasova⁵² pāriešanu fašistu pusē un sakarā ar to arī par mūsu 1. triecienarmijas sagraušanu, slēpjām arī neveiksmi, kas piemeklēja pie Pavlogradas – Harkovas,⁵³ neveiksmi, kas mūs pārsteidza pie Kerčas pussalas,⁵⁴ un, kaut gan tas viss it kā rūpīgi tiek slēpts, ilenu maisā nenoslēpsi, un aizmugurē vienalga par to zina. Par to klusām savā starpā runā, bet tas nemaz nekaitē un nemazina vēlēšanos uzvarēt nīsto ienaidnieku, jo mēs nevēlamies otro reizi izjust tatāru jūgu, šoreiz no hitleriskās Vācijas [pusē] ar tās āriešu rases bēdīgi slavēto patiesību. Ne velti mēs vēl 1919. gadā dziedājām, ka nekad, nekad komunāri nebūs vergi,⁵⁵ bet

tagad iznāk, ka mūsu pašu izvēlētā valdība ir pārstājusi mums ticēt un mūsu labākie dēli un meitas sliktākajā gadījumā jau ir aprakti mitrā zemē, bet labākajā gadījumā kopā ar kriminālnoziedzniekiem turpina nožēlojami eksistēt ieslodzīto nometnēs, kas atrodas tālās vietās. Un turklāt dažus, kuri jau sen ir attaisnoti, otrreiz caurskatot lietu, tomēr no turienes neizlaiž, un viņi turpina tur atrasties. Kas tas ir, kā nosaukt tādu parādību, ko šajā lietā mēs atdarinām, – vai tiešām ejam pa nolādētās hitleriskās Vācijas vai fašistiskās Itālijas pēdām? Kas galu galā ieviesa pie mums pēc cilvēka priekšstatiem par ienīsto režīmu šis paša Dieva nolādētās nometnes, kas ir vainīgs pie tā, ka tūkstošiem ģimeņu tika izšķirtas, ka tūkstošiem bērnu kļuva bāreņi, kāpēc netiek nosaukti vainīgo vārdi, kāpēc par to sarunājas čukstus tikai pa kaktiem, vai ar to lietai būs līdzēts? Domāju, ka ne. Ne jau šādā veidā var mobilizēt masas cīņai, ne šādā veidā palielinās valsts spēja aizsargāties. Un beigās piebildu, ka acīmredzot mēs nekad neuzzināsim visu patiesību, jo, par nožēlu, taisnība, ja to atveido gleznas formā, vienmēr tiks attēlota kaila, bet jau mazliet piesegtais tās kailums vairs nesauksies taisnība vārda pilnā nozīmē.

Nezinu, ko domāja dakteris, manī klausoties, viņš tikai turpināja sēdēt uz taburetes, sakņupis uz priekšu, bet, kad es pabeidzu, it kā atjēdzies piecēlās, vēlreiz paskatījās uz mani un teica, ka droši vien mēs vairs neredzēsīmes, jo mani tuvākajās dienās evakuēs uz Jaroslavu, kur izmeklēs daudz nopietnāk, lai zinātu, ko darīt ar kājā iestrēgušo šķembu. Uz manu lūgumu paskaidrot precīzāk viņš neko neatbildēja un atvadījies izgāja no palātas.

Neatceros, kā pagāja vakariņas un vai tās vispār bija, bet aizgāju gulēt un pamodos agri no rīta, pamodos tāpēc, ka bija jāiet savas vajadzības pēc, bet, uz kuriem jāiet, nezināju, taču ilgi domāt nebija laika, un tad nolēmu, ka pats atradīšu to, ko man vajag. Piecēlos, uzvilku čības un, sākumā atbalstoties pret gultu, tiku līdz nākamajai gultai, tiku līdz sienai un gar to līdz durvīm, atvēru tās un, turēdamies pie durvju roktura, izgāju koridorā. Padomāju, uz kuru pusi kustēties, un nolēmu, ka jākustas uz izejas pusi. Atkal, atbalstoties pret koridora sienu, tiku līdz koridora galam, un viss velti, atējas te nebija, tad nu izlēmu pa kāpnēm uzkāpt otrajā stāvā. Kāpt augšā izrādījās vieglāk nekā iet gar sienu, jo ļoti palīdzēja margas. Uzkāpis otrajā stāvā, gandrīz pie trepēm nelielā koridorā, kas gāja perpendikulāri ēkai, labajā pusē beidzot atradu to, ko man vajadzēja. Iegāju, aizvēru aiz sevis durvis, ar grūtībām apsēdos uz poda, jo kreiso kāju nācās visu laiku turēt izstieptu taisnā stāvoklī, bet beigu beigās kaut kā pārvarēju arī to. Pabeidzis visu procedūru, piecēlos un tādā pašā veidā, kā atnācis, sāku iet atpakaļ. Jau nokāpu līdz pusei pa trepēm, kad no kaut kurienes uz trepēm parādījās ārsts, kurš acīmredzot uzreiz mani nepazina, bet, kad bija vienā

līmenī ar mani, apstājās un pajautāja, kā es te nonācu un kas man atļāva celties un tenterēt. Es, protams, viņam vaļsirdīgi atzinos, ka man neviens neatļāva celties, ka aizlieguma celties man nebija, ka gāju uz ateju, bet tagad atgriežos atpakaļ palātā. Domāju, ka ārsts apmierināsies ar manu atbildi un es varēšu turpināt savu ceļu, bet tā tomēr nebija. Ārsts tūlīt izsauca dežurējošo māsu un sāka viņu strostēt. Mēģināju viņu aizstāvēt, uzņemoties visu vainu pats, bet arī tas nepalīdzēja.

Beigās tomēr ārsts pārstāja strostēt dežurējošo māsu un pavēlēja, lai viņa man palīdz nokļūt līdz palātai, kur māsa no savas puses nolasīja man morāli, bet galu galā visa šī vētra ūdens glāzē izbeidzās, un es atkal biju gultā.

Pēc brokastīm pie manis uz palātu atveda jaunu puisī ar līdz elkonim amputētu kreiso roku un novietoja gultā pie pretējās sienas. Abi guļot sākām sarunāties, izrādījās, ka viņš ir no Ļivnu pilsētas⁵⁶, kur viņš arī strādāja, bija mobilizēts un, lūk, frontē ar mīnu sadragāja roku, kuru nācās amputēt, ka viņš ir bārenis, izaudzis pie savas mātes tēva, kurš pēc profesijas ir kurpnieks, un ka arī viņš domā pēc tam, kad viņu izlaidīs no hospitāļa, sākt strādāt šajā profesijā, jo savā pamatprofesijā vairs strādāt nevarēs. Kopā palātā mēs nodzīvojām dienas trīs un pa šo laiku runājām par daudz ko, izvairoties tikai no viena – no sarunām par karu. Pa šo laiku es tomēr paspēju palasīt Novikova-Priboja “Cusimu” un atkal sataisijos pameklēt naktsskapītī kaut ko jaunu nelasītu, lai ar to aizpildītu savu brīvo laiku, bet nācās šo lietu atlikt, jo pārsiešanas laikā pārsietuvē man paziņoja, ka mani sūta tālāk. Un patiešām tūlīt pēc pusdienām atnesa manas virsdrēbes un lika apģērbties, pēc tam palīdzēja iziet no hospitāļa un iesēdināja sanitārajā autobusā, tad tas atkal brauca uz staciju, kur, izrādās, jau stāvēja sanitārais vilciens. Vilciens drīz devās ceļā, un jau nākamās dienas rītā sanitārais vilciens ieradās Jaroslavlā, kur sākās sastāva izlādēšana un atbraucēju izvadāšana pa hospitāļiem. Latviešu strēlnieku divīzijas hospitālis bija pilns ar ievainotajiem, tāpēc gandrīz visi ievainotie divīzijas karavīri tika nosūtīti uz evakuācijas hospitāli Nr. 1175, kas atradās Volgas tuvumā jaunuzceltā, skolas vajadzībām paredzētā četrstāvu mājā, kas tagad pielāgota hospitālim. Te atkal izgājām to pašu procedūru, ko agrāk, – pirts, pēc tam medicīniskā apskate un pārsiešana, tad izvietošana pa palātām, un beigās es tiku ievietots vienā no šīs mājas trešā stāva palātām. Palātā mēs bijām 17 ievainotie ar dažādiem ievainojumiem, to skaitā viens ar smagu ievainojumu un iešinētu kāju un roku. Gandrīz puse ievainoto bija no Rževas,⁵⁷ bet pārējie no Demjanskas katla ziemeļu daļas.⁵⁸ Liela daļa ievainoto, izņemot trīs vai četrus, bija staigājoši – varēja ar dažādiem paņēmiem pārvietoties paši. Nākamajā dienā arī es viņiem pievienojos pēc tam, kad stāva ārste rīta apskatē man lika

piecelties no gultas un pieiet pie viņas, ne pie kā neturoties. Ar lielām grūtībām es paspēru trīs soļus uz viņas pusi, tad viņa pavēlēja atgriezties atpakaļ. Kad pēc tā es viņai jautāju, kāpēc viņa man pavēlēja iet pie viņas, ja man tas izdevās tikai ar lielām grūtībām, saņēmu atbildi, ka tas tika darīts, lai uzzinātu, vai man kājas pēda turas, jo ievainojuma laikā varēja būt traumēts nervs, kas regulē pēdu, bet, pārliecinājusies, ka tā nav, viņa man tūlīt pat lika iet atpakaļ.

Es biju ļoti apmierināts, ka ir beidzies mans gultas režīms un ka varu staigāt, kaut arī ar nūju rokā, pa garo skolas koridoru. Sākumā tas notika lēnām, ar lielām grūtībām, bet, ievainojumam dzīstot, uzlabojās arī kājas kustības, un jau novembrī es tikai nedaudz piekliboju ar slimo kāju. Ja ievainojums kājā dzija normāli, tad ar ievainojumu gūžā notika kaut kas nenormāls, un, jūtot, ka šis ievainojums mani beigu beigās hospitālī var aizturēt vēl kādu laiku, palūdzu ārstam, kura uzraudzībā atrados, ievainojumu operēt un, ja vajag, izgriezt strutu perēkli un aizsūt, ko ķirurgs nākamajā dienā arī izdarīja. Pēc divām nedēļām šuves tika noņemtas un viss bija kārtībā.

Apmēram tajā pašā laikā uzrakstīju sīku vēstuli uz daļu, to adresējot ložmetējnieku rotas politdaļas komandiera viet[niekam], un tajā detalizēti izskaidroju visus apstākļus, kādos tiku ievainots, un vēstules noslēgumā norādīju, ka visa notikušā vaininieks ir vada komandieris jaunākais leitnants, kurš komandēja pirmo ložmetēju apkalpi un kura bailīguma rezultātā es tiku ievainots un izjuka paredzētā operācija zaudētās augstienes "Gurķis" atgūšanā.⁵⁹ Kā vēlāk uzzināju, jau būdams Gorohovecas nometnēs, uz kuriem uz īsu laiku atbrauca mūsu ložmetējnieku rotas komandieris, vēstule bija sasniegusi adresātu un tā tika apspriesta pulka komandējošā sastāva apspriedē, un it kā bija nolemts vēstuli nosūtīt uz divīzijas soda orgāniem. [...]⁶⁰

Tikai kad pabeidzu un atgriezos, lai dotos pie savas gultas, ievēroju, ka palātas durvis ir vaļā un tajās stāv un manī klausās viss stāva dežurējošais personāls. Acīmredzot es tā aizrāvos ar savu stāstu, ka to pat neievēroju.

Jūtot, ka drīz mana ārstēšanās beigsies, un vēloties ātrāk nokļūt atpakaļ divīzijā, es vērsos ar lūgumu pie hospitāļa galvenā ārsta 2. ranga kara ārsta Baranova, lai viņš mani nenosūta uz Lat[viešu] divīzijas hospitāli, uz kuriem pēdējās dienās sāka pārvest mūsu divīzijas karavīrus, bet atstāj mani uz vietas un pēc ārstēšanas kursa beigām nosūta uz Lat[viešu] divīziju. Kad viņš paineresējās, kāpēc tā, es viņam paskaidroju, ka, pirmkārt, man nav vēlēšanās pamest hospitāli, kur man viss ir pazīstams, kur es jau esmu iedzīvojis un pie visa pieradis, bet tur atkal uz īsu laiku ar visu būs jāiepazīstas un jāpierod pie jaunas kārtības, turklāt es baidos, ka mani no turienes nosūtīs uz Piemaskavas atpūtas māju⁶¹, ko es nevēlējos, un, otrkārt,

ka tikai atkal nesākas manis pierunāšana pārcelties uz Latvijas teritorijā darbojošos partizānu vienību, par ko jau agrāk ar mani runāja Gorohovecas noietnēs, bet toreiz es no šī priekšlikuma izvairījos, motivējot ar to, ka es neticu partizānu kustībai Latvijā, ka tur tam nav lielu mežu masīvu, ka liela daļa Latvijas zemniecības labākajā gadījumā ir inerta, bet sliktākajā būs pat noskaņota pret mums, sevišķi tas attiecas uz tā sauktajiem vecajiem zemniekiem. Tā ka tur nav un nebūs tā masu atbalsta, kas nepieciešams plašai partizānu kustības attīstībai, bet balstīties un būvēt partizānu kustību uz gadījuma mazuzticamiem sakariem nav droši, un tas var tikai novest pie katastrofas cilvēkus, kas desantēti ar šo mērķi. Bez tam, ņemot vērā, ka Latvijā ir maz mežu, desantētās grupas būs spiestas nekur ilgi neuzkavēties, bet pastāvīgi atrasties kustībā, naktī veicot 20 vai pat vairāk kilometrus bet to manas kājas neizturēs. Acīmredzot biedrs Baranovs bija vienispriekš ar mani, taču uzreiz arī piebilda, ka saskaņā ar saņemtajām instrukcijām uz divīziju mani nosūtīt viņam nav tiesību, bet viņš nosūtīs mani uz Gorohovecu, uz Pirmā latviešu strēlnieku rezerves pulka noietni, kam es piekritu un viņam pateicos, jo domāju, ka no turienes es ātri tikšu atpakaļ uz divīziju. Tikai zināmu nemieru radīja tas, ka pusgada laikā, kopš es esmu armijā, no mājām nav ne atbildes, ne sveiciena uz manām vēstulēm, kuras es sūtīju pietiekami regulāri.

Kā es jau biju paredzējis, 24. novembrī izgāju ārstu komisiju hospitālī, tiku atzīts par derīgu tālākam dienestam armijā un tajā pašā vakarā kopā ar vēl vienu ceļabiedru devos uz staciju, jo vilciens uz Kovrovu⁶², kur mums bija paredzēta pārsēšanās, devās naktī. Stacijā veiksmīgi dabūjuši biļeti, iesēdāmies vilcienā un braucām. Dienā jau bijām Ivanovā, bet pret vakaru jau Kovrovā. Šajā laikā stacijā apstājās kaut kāds militārais ešelons, kas brauca cauri Maskavai uz fronti, un pēc viņu sarunas sapratu, ka tie ir latvieši, kas brauc uz divīziju tās papildināšanai, un, kad ešelons devās tālāk, stāvot uz perona, skatījās uz aizbraucošo ešelonu un nodomāju, ka, spriežot pēc ešelona vagonu skaita, tas cilvēku daudzums, kas ieradīsies divīzijas papildināšanai, ir acīmredzami nepietiekams, lai papildinātu divīzijas paretinātās rindas pēc Tuganovas kaujām. Kaut gan es toreiz vēl nezināju, ka divīzija vēl līdz tam saņēma papildinājumu un ka no 28. novembra tā atkal būs kaujās apmēram tajā pašā apgabalā, kur jūlijā.⁶³

27. novembrī atbraucu uz Zoļinas staciju un no turienes devos uz rezerves pulka sadales punktu.⁶⁴ Sadales punkts, tāpat kā maijā, bija pustukšs, acīmredzot sakarā ar marševiku⁶⁵ nosūtīšanu no pamatnometnes. Te, kā nākas, sašķiroja tos, kas atraduši patvērumu un siltumu sadales punktā, un nosūtīja uz pamatnometni. Uzņemšanas kancelejā nodevu dokumentus un saņēmu norīkojumu uz zemniču,

bet pirms tam bija jāiet uz pirti, jānodod apakšveļa un virsdrēbes izkarsēšanai, pēc tam pašam pēc pirts jāiziet pilnīga sanitārā apstrāde, pie tam šoreiz, taisni jābrīnās, daudz rūpīgāk nekā iepriekš, un tikai pēc tam, kad mani no visām pusēm bija apskatījis ārsts, atļāva iet apģērbties un doties uz norādīto zemnīcu.

Zemnīcā vecākajam ziņoju par savu ierašanos un atdevu viņam kancelejā izsniegtu papīru, lai mani ieskaitītu apgādē, un pajautāju vecākajam, kāpēc es esmu ieskaitīts visa veida apgādē līdz 14. decembrim. Uz to saņēmu atbildi, ka līdz tam laikam ar mani būs pabeigta visa procedūra, tas ir, būs izdarīti visi paredzētie darbi, un tikai tad, ja viss būs kārtībā, tikšu nosūtīts uz pulka pamatnometni. Vispār šis tas bija mainījies uz labo pusi kopš pirmās reizes, kad es biju sadales punktā 1942. gada maijā, pat nebija jūtams tas tabakas bads, kas bija jūtams toreiz. Rīta rosmes vietā katru dienu no rīta apmēram desmit cilvēki iejūdzās ragavās un devās uz netālo mežu pēc iepriekš sagatavotas malkas, kuru atveda pie virtuves vai zemnīcas, kur citi malku jau zāģēja un skaldīja zemnīcu apsildīšanai vai pārtikas gatavošanai virtuvē. Tā šajos darbos un ārstnieciskajās procedūrās bija pagājušas septiņas vai astoņas dienas, kad no rīta, braucot pēc malkas, izdzirdēju man pazīstamo uzvārdu Goba⁶⁶, kuru, vērsoties pie cita, nosauca kāds sarkanarmietis. Es izvēlējos piemērotu brīdi un jautāju viņam, vai viņš nav Gorkijas iedzīvotājs un no kurienes viņš tagad ir ieradies, jo toreiz, 1938. gadā, viņš no Gorkijas bez pēdām pazuda. Un saņēmu atbildi, ka viņš patiešām ir tas, par kuru es domāju, un ka te viņš ir ieradies no Taškentas, kur strādāja par šoferi, tika iesaukts kara komisariātā un nosūtīts uz šejieni, un ir nodomājis prasīties uz automātistiem. Bet, kad es teicu, ka esmu ložmetējnieks, un sāku aicināt arī viņu stāties ložmetējniekos, viņš kategoriski atteicās. Uz manu jautājumu, vai zina kaut ko par tēvu, viņš atbildēja, ka par viņu neko nezina. Tad es viņam pavēstīju, ka latvieši Gorkijā 1939. gadā runāja, ka viņš ir nomiris cietumā. Tas bija viens no pirmajiem upuriem mūs, latviešus, sasniegušajās represijās. Piebildu, lai viņš tur mēli aiz zobiem, tad pastāstīju par Brieža dēlu. Pēc tās sarunas ar biedru Gobu man vairs nenācās tikties.

Šajā pašā laikā, naktī, kad zemnīcā jau visi gulēja un nomodā bija tikai zemnīcas dieninieks, pēkšņi atvērās zemnīcas durvis – un sāka ienākt kaut kādi sarkanarmieši, kuri aizņēma visas brīvās vietas uz nārām, bet, tā kā brīvo vietu nepietika, daļa palika stāvēt ieejā. Viņi visi izskatījās galēji nogurši, retam no viņiem bija šinelis, vairums bija apģērbts vatētās jakās – bušlatos⁶⁷ tumši zaļā krāsā, kas neizcēlās ar tīrību. Paši sarkanarmieši bija maza auguma. Visi izskatījās tā, it kā būtu izgājuši no kvēpenes. Kopumā šie zēni ar savu paskatu izsauca žēlumu. Noskaidrojām, ka viņi ar ešelonu ir braukuši no

kaut kāda rezerves pulka, kas izvietots kaut kur Vidusurālos, ka visi ir dzimuši 1924. gadā, gandrīz visi ir Vidus Pieurālu iedzimtie, bet daļa ir pat no Sibīrijas, vairums pēc tautības krievi, bet starp viņiem ir arī pavisam pārkrieviskojušies latvieši, kuri ne vārda nesaprata latviski, un vienīgi uzvārds liecināja par to, ka viņu senči bija latvieši vai latgalieši, un tagad viņi ir ieradušies Latviešu strēlnieku rezerves pulkā, lai izietu turpmāko dienestu.⁶⁸ Uz viņiem skatoties, man ienāca prātā, vai patiešām mūsu aizmugure pusgada laikā tik ļoti palikusi bez iedzīvotājiem, ka jau jāmobilizē zēni. Ja tā, tad mums Hitleru neuzvarēt, bet, kas būs pēc tam, par to kļuva baisi pat domāt. Un tūlīt arī nodomāju, ka cīnīsimies arī tālāk, kaut līdz pēdējam cilvēkam, bet fašisma jūgā nelīdīsim, taču šos zēnus kaujā sūtīt vēl nedrīkst, bet, ja tas tiks izdarīts, tad to varēs saukt par noziegumu, jo tas novedīs tikai pie liekiem un, manuprāt, nevajadzīgiem upuriem. Viņiem tagad pirmām kārtām jāļauj, kā nākas, atpūsties, tad jāpabaro, jādod laiks iedzīvoties, pierast pie armijas dzīves, kas, kā man likās, tagad būs pilnībā iespējams sakarā ar Staļingradas kaujas beigu sākšanos⁶⁹, kur jau bija pabeigts aplenkums un vācu armija iespiesta lokā.

Šis pārdomas pārtrauca no sadales punkta uz zemnīcu atnākušais rakstvedis, kurš lūdza, lai personas, kas pārvalda krievu un latviešu valodu un pārzina kancelejas darbu, nāk palīgā veikt jaunpienācēju dokumentu noformēšanu. Tā kā satrauktajā zemnīcā tik un tā par atpūtu nebija ko domāt, es atsaucos, ka esmu ar mieru iet palīgā. Tūlīt piecēlos, uzvilku šineli, apjozos, paņēmu savas mantas, kas tik vien bija kā viens divi, atdevu vietu vienam no jaunpienācējiem un kopā ar rakstvedi devos uz štāba zemnīcu. Te mani pieveda pie neliela galdiņa un īsumā pastāstīja, kas man jādara, bet lieta izrādījās pavisam pierasta – ar katra jaunpienācēja personiskās aptaujas palīdzību uzrakstīt uz papīra lapiņas ieradušās personas vārdu, uzvārdu un tēvavārdu, tad pierakstīt visu mantu, kas personai ir klāt, un beigās jaunpienācējs parakstās, ka pārskaitītās lietas ir pie viņa, ka saraksts ir sastādīts saskaņā ar viņa personiskajām liecībām un atbilst patiesībai.

[ATGRIEŠANĀS GOROHOVECAS NOMETNĒ]

[...] Un tā 1942. gada 15. decembrī mans aplis atkal noslēdzās tur, kur tas sākās 25. maijā, un es atkal biju Gorohovecas nometnēs, tikai tagad pēc savas vēlēšanās ložmetēju bataljonā, bet toreiz bez kādas jautāšanas tiku ieskaitīts 3. bataljona 12. strēlnieku rotā. Atnācām, nostājāmies rotas komandiera zemnīcas priekšā, viņš tūlīt pat iznāca apsveicināties un stādījās priekšā, pēc tam personiski iepazinās ar katru no mums, jo grupā, kas ieradās, mūsu bija ne vairāk par 12 cilvēkiem lielgabalniekiem, un, uzzinot, ka esmu iera-

dies no hospitāļa un ka esmu Tuganovas kauju dalībnieks, teica, ka ar mani viņš vēl reizi runās vakarā un izsauks pie sevis. Pēc tam aizveda uz zemnīcu, kur mums pavēlēja izvietoties. Kad iegājām zemnīcā, izrādījās, ka tur jau dzīvo cilvēki – 30 vai 40 lielgabalnieki, bet zemnīca bija liela, un mūsu ierašanās un tās iedzīvotāju skaita palielināšanās netika sajūsta.

Atrodoties zemnīcā, kāds sēdēja uz nārām, neko nedarīdams, kāds krāmēja savas mantas, viens ar nazi uzcītīgi no bērza pagales tēsa skalus un izvietoja uz ķieģeļu krāsns, kura slinki kurējās, jo malca bija mitra, lai tos izžāvētu. Izrādās, vakarā zemnīcu apgaismoja ar skaliem, jo cita veida gaismekļa tajā nebija. Bet viens seržants cītīgi ārdīja kaut kur dabūtu brezenta jostu un aizsargkrāsas diegus uztina uz spoles. Es paskatījos uz viņu un nodomāju, ka arī tas karavīram ir nepieciešams, jo norautu pogu bez diegiem nepiešūsi un arī ko citu nesalabosi.

No viņu savstarpējām sarunām secināju, ka daļa no viņiem ir ieradusies no aplenktais Ļeņingradas, kur viņi cīnījās ar hitleriešiem, pēc tam kādu laiku apsargāja dzīvības ceļu pār Lādogas ezeru⁷⁰, daļa no viņiem ieradusies no Vorkutas, kur kā arestētie strādāja uz dzelzceļa⁷¹, bet mazākā daļa bija pārcelta no dažādām krievu daļām tā iemesla dēļ, ka viņi pēc tautības ir latvieši.⁷² Taču lielākā daļa sarunu bija par ēdienu, un radās iespaids, ka viņi visu laiku dzīvo pusbadā. Bet pēc tam apjautu, ka tas ir pilnībā saprotams, jo gan aplenktajā Ļeņingradā, gan Vorkutā viņi taču tiešām bija dzīvojuši pusbadā. Kā pusdienas, tā vakariņas uz zemnīcu lielās mucās nesa speciāli norīkoti zemnīcas kareivji, tās salēja kausos, bet, tā kā visiem kausu nepietika, tad ēda rindas kārtībā.

Kopumā dzīvojam bez komforta, drīzāk nabadzīgi, taču, lai arī nabadzīgi, toties draudzīgi, bet tajā ir galvenais karavīra dzīves spēks.

Sākotnēji pēc mūsu ierašanās nekādas nodarbības nenotika. Parasti no rītiem pēc piecelšanās gājām uz laukumu zemnīcas priekšā uz rīta rosmi, kura arī notika drīzāk tikai acu aizmālēšanai, pēc tam zemnīcā notika politinformācija vai arī laikrakstu lasīšana, tad brokastis, vēlāk puse karavīru devās pabeigt celt zemnīcu, kas bija domāta sarkanā stūrīša ierīkošanai, bet citi palika zemnīcā, kur saveda kārtībā telpas. Kopumā bija jūtams, ka rota ir vēl tikai organizācijas stadijā un ka tā ilgi neturpināsies, jo drīz jāsākas darbam, apmācībai un karavīru sagatavošanai, tā ka divīzijai būs nepieciešams papildinājums, jo kara āmurs turpināja darīt savu darbu, to apliecināja arī fakts, ka mūs pakāpeniski sāka ietērt formastērpos, izsniedza vatētas pufošas, vatētās bikses, pēc tam velteņus, tāpēc man nācās atvadīties no saviem zābakiem, kurus biju uz neatdošanu aizņēmis no fričiem⁷³.

Vakarā pēc vakariņām uz zemnīcu atnāca rotas staršina un nosauca manu uzvārdu. Teica, ka mani pie sevis uz zemnīcu sauc rotas komandieris. Es tūlīt pat uzvilku šineli, apjozos, uzliku cepuri un izgāju no zemnīcas, pieklauvēju pie komandiera zemnīcas durvīm un, saņēmis atļauju ienākt, iegāju zemnīcā, kur noziņoju, ka pēc viņa izsaukuma esmu ieradies. Pēc tam saņēmu uzaicinājumu apsēsties un sīki izstāstīt visu, ko zinu par Tuganovas kauju un tās gaitā redzētajām nepilnībām, kuras turpmāk ir jānovērš.⁷⁴

Ienākot zemnīcā, es tūlīt pamanīju, ka bez rotas komandiera zemnīcā atrodas vēl viens komandieris, pēc pakāpes vecākais leitnants, tātad viņš bija rotas komandiera vietnieks, kaut arī pēdējam bija tikai leitnanta pakāpe. Bet tāda parādība mani neizbrīnīja, jo mums bataljonā pēdējā laikā bija arī tāda nenormāla parādība, ka kombattam⁷⁵ bija leitnanta pakāpe, bet ložmetējnieku rotas komandierim bija vecākā leitnanta pakāpe. Acīmredzot ne vienmēr tika ievēroti noteikumi, ka amats tiek dots pēc pakāpes vecākajam.

[KOMANDĒJOŠAIS SASTĀVS, VĀCIJAS-PSRS KARA SĀKUMS LATVIJAS TERITORIJĀ]

[...] Un pēdējais, kam pievērsu rotas komandiera uzmanību, ir apstākļi, ka vidējam komandējošajam sastāvam mūsu divīzijā kaut kāda iemesla dēļ ir nosliece it kā izcelties no vispārējā karavīru daudzuma un ierindas karavīriem. Pat ārpusdienesta laikā uzvedas kā komandieri, nesaprotot, ka ar tādu attieksmi pret ierindnieku galēji zūd tas biedriskuma pavediens starp viņiem un ierindniekiem, kas ir galvenā atšķirība starp mūsu armiju un kapitālistisko valstu armiju, un ka šī parādība ir jāizbeidz, jo tā ir kaitīga un mūsu armijai sveša.

Sakarā ar to, ka par visu runāju sīki un ar piemēriem pierādīju tos vai citus faktus, mans stāsts aizņēma daudz laika. Tāpēc, kad beidzu savu stāstu un atgriezos zemnīcā, tur jau bija pabeigta vakara pārbaude un cilvēki sāka gatavoties atpūtai. Mana plašā skaidrojuma rezultāts bija tūlītēja visu redzamo nepilnību novēršana: pirmkārt, tika papildināts kaujas ieroču klāsts, ko tagad sāka izmantot, ejot uz nodarbībām uz lauka, sakarā ar to pazuda ieroču koka maketi, un, otrkārt, apmācību ciklā tika iekļauta apmācība par apiešanos ar ienaidnieka trofeju ieročiem un to izmantošanu, ar lielgabalu [...], automātu Shmaiser un šauteni Mauzer.

Pabeidzot 1942. gada notikumus, nevilšus ar skatu atgriezos pie 1941. gada notikumiem, pie kara sākuma. Un vienmēr kaut kāda iemesla dēļ uzdodu jautājumu, kāpēc mēs Padomju Latvijā neizsludinājām personu, kas spējīgas nest ieročus, mobilizāciju, bet aprobežojāmies tikai ar brīvprātīgo formējumu organizēšanu no aktīvistiem, jo ar šo savu pasīvo rīcību attiecībā uz mobilizāciju mēs

atstājām ienaidnieka rokās lielu kontingentu darbaspējīgu personu, ko pēdējais nekavējoties izmantoja savā labā, bet pēc tam 1943. gadā pat uzdrošinājās mobilizēt savā armijā.⁷⁶ Pretinieka pārvietošanās ātrums šajā gadījumā nevar kalpot pilnībā par attaisnojumu, jo Latvijas ziemeļu daļā, lai veiktu mobilizāciju, laika bija pietiekami.

Tāpat ne mazāk svarīgs ir arī otrs jautājums – ar kā ziņu un kāpēc tika izdota pavēle, saskaņā ar kuru tika izsludināta demobilizācija – tieši demobilizācija, nevis mobilizācija – un kura tika nolasīta 24. teritoriālā strēlnieku korpusa 181. un 183. divīzijas karavīriem, pie tam atsevišķas korpusa apakšvienības par to tika apziņotas Tukumā, kur bija izvietota daļa, bet citas daļas par to tika apziņotas tikai tad, kad tuvojās Latvijas PSR robežai ar Padomju Savienību. Skaidrs, ka pēc tādas patvaļīgas pavēles nolasīšanas tika ievērojami apspiests karavīru morālais gars un daļa no viņiem pameta armijas rindas, turklāt tas notika slepeni un ar ieročiem rokās, kas [ieroči] tā rezultātā nonāca pretinieka rokās. Bez tam pēc tādas pavēles izsludināšanas sevišķi smags, es pat teiktu – neciešams, kļuva divīzijas politsastāva darbs, jo izdoto pavēli nekādi nevarēja izskaidrot, bet divīzijās palikušie karavīri šajā gadījumā varēja tikt uzskatīti par brīvprātīgu formējumu.⁷⁷

Lai arī kā tas būtu, bet līdz šim publicētajā par šiem jautājumiem aprobežojas ar klusēšanu, par to klusēja arī Baltijas kara apgabala karaspēka toreizējais ģenerālpulkvedis Kuzņecovs⁷⁸, štāba priekšnieks ģenerālleitnants Kļenovs⁷⁹ un korpusa komisārs Dibrova. Acīmredzot nav sevišķi patīkami atcerēties tās dienas un toreiz pieļautās kļūdas. Bet par šīm kļūdām mēs pēc tam dārgi maksājām – maksājām ar mūsu Padomju dzimtenes īsteno dēlu asinīm.

1943. gads (arī 1944. un 1945. gads)

[UZPLEČI]

[...] Februāra divdesmitajos datumos mums izsniedza uzplečus, par kuriem līdz šim zemnīcās bija daudz sarunu, un, tos piestiprinot pie krekla, fufaiņas, kā arī pie šineļa, nosēdējām zemnīcā visu dienu, bet rezultātā ne visiem tas uzreiz izdevās, tāpēc nācās vairākas reizes pāršūt. Tas noskaidrojās tad, kad nostājāmies ierindā un staršina aplūkoja padarīto.⁸⁰ Man vēl piedevām piesējās, lai es uzrakstu rakstu rotas sienasavīzei par godu Sarkanās armijas gadadienai, bet man galvā bija juceklis, un nekādi nevarēju koncentrēties, par ko gan lai raksta. Beigās paliku pie tēmas, ka rakstīšu tieši par uzplečiem, bet tam bija jāzina precīzi vēsturiskie dati, kad pirmo reizi krievu armija sāka valkāt uzplečus, kā arī gads, kad krievu karaspēks pirmo reizi

ieņēma Berlīni, lai rakstu pabeigtu ar to, ka krievu uzpleči kā uzvarētāji jau vienu reizi ir bijuši uzvarētajā Berlīnē un ka nav ilgi jāgaida tas laiks, kad krievu uzpleči atkal būs mūsu uzvarētajā Berlīnē.

[...] Apmēram ap šo pašu laiku mūsu nometni apmeklēja Augstākās Padomes priekšsēdētājs un Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs biedrs Kirhenšteins⁸¹. Mūsu rotas atrašanās vietā viņš ieradās aptuveni divpadsmitos, kad mēs tikko atgriezāmies no nodarbībām uz lauka. Nepaspēju vēl zemnicā noģērbties, kad pie manis pienāca seržants nodaļas komandieris un pavēlēja man uz laiku nomainīt pie zemnīcas durvīm stāvošo dienas sargu, kā iemeslu minot, ka tūlīt pa galveno celiņu ir jāiet b[iedram] Kirhenšteinam. Kad viņš ies gar zemnīcu, man pie viņa ir jāpieiet un jāziņo, jo šobrīd pie durvīm stāvošais sargs baidās, ka, sniedzot raportu⁸², viņš saputrosies. Tā kā es neiebildu, tad vēl piebilda, lai ziņojot es neaizmirstu viņa ieņemamo amatu, tas ir, ka viņš ir Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs, uz ko es, jau ejot pie durvīm, atbildēju, ka var neuztraukties – viss būs kārtībā.

Nomainīju pie durvīm dežurējošo dienas sargu, saņēmu no viņa durkli, ieliku to makstī pie jostas, sajosos un, sakārtojot šīneļa ieloces, nostājos postenī un sāku skatīties uz līniju, lai nenokavētu b[iedra] Kirhenšteina parādīšanās brīdi un lai ziņojot neizgāztos. Bet, tā kā, lai no kuras puses arī nāktu b[iedrs] Kirhenšteins, man nebūs jāpieiet pie viņa pirmajam, jo mūsu zemnīca atradās pa vidu uzceltajām zemnīcām, tad par to es maz uztraucos. B[iedrs] Kirhenšteins pie mums pienāca no vārtu puses divu civilistu un viena militārīsta, kuri gāja nedaudz viņam iepakaļ, pavadībā. Kad b[iedrs] Kirhenšteins bija pie pirmās zemnīcas, pie viņa piegāja zemnīcas dienas dežurants un noziņoja, viņu titulējot, kā man bija teicis priekšā seržants. Pēc tam, vēl pēc b[iedra] Kirhenšteina dažiem soļiem, to veica arī nākamais dienas dežurants, un tagad pienāca mana kārtā. Kādu laiku nogaidījis, kad pa līniju ejošais b[iedrs] Kirhenšteins pienāks tuvāk, es gāju pie viņa un, apstājies viņa priekšā, sveicienam pieliku roku pie deniņiem, sāku viņam ziņot, taču, vērsoties pie viņa, nenosaucu viņu tā kā iepriekšējie, bet nosaucu viņu par PSRS Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieku, uz ko b[iedrs] Kirhenšteins pēc raporta pieņemšanas man teica, ka es esmu viņu degradējis, jo viņš ir Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs, nevis vietnieks. Uz to es viņam atbildēju, ka es ziņojumā neesmu kļūdījies un nosaucu viņu pareizi, jo saskaņā ar PSRS konstitūciju viņš ir arī PSRS Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks, un ka šo amatu es uzskatu par augstāku nekā Latvijas PSR Augstākās Padomes priekšsēdētāja amats. Pēc manas atbildes b[iedrs] Kirhenšteins nedaudz paklusēja, pēc tam teica, ka man ir taisnība, ka to viņš ir palaidis garām. Pēc šiem vārdiem es paspēru soli sāņus, lai palaistu

b[iedru] Kirhenšteinu ar viņu pavadošajām personām, un, kad viņi gāja garām, tad ievēroju viņu smaidošās sejas, kaut gan līdz tam, kad es tikai sāku savu raportu, redzēju viņu sejās dusmas un acīs izbrīnītu skatienu, acīmredzot tajā brīdī viņi nodomāja, ka nu gan šis briļļainis visu sajauks, savā raportā nosaucot b[iedru] Kirhenšteinu par PSRS Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieku.

Iziešana uz lauka un apmācības turpinājās līdz marta beigām, kad beidzot kādā saulainā rītā mums izsniedza sauso pārtiku četrām dienām. Kad tā bija nolikta mantu maisā, mūs atkal nostādīja, atskanēja komanda, un mēs izkustējāmies no nometnes un izgājām uz šosejas, kur jau stāvēja kādas marša apakšvienības ar nometnes orķestri priekšgalā. Kad mēs nostājāmies pie viņiem, atkal atskanēja komanda, sāka spēlēt orķestris, un mēs sākām iet uz staciju Zoļino. Un tā es pametu Gorohovecas nometni otro reizi, šoreiz uz visiem laikiem, un vairs tajā neatgriezos.

Atnācām uz staciju, ielādējāmies ešelonā, kas sastāvēja no garas rindas speciāli ierīkotu apsildāmo preču vagonu cilvēku pārvadāšanai. Atskanēja vilciena atvadu svilpe, un mūsu sastāvs izkustējās Maskavas virzienā, pakāpeniski palielinot gaitu. Bet mēs, no kuriem daļa bija sasēdusies uz divām nārām, bet daļa saspiedusies pie atvērta durvīm, lielākoties klusējot, skatījāmies uz garām slidošajiem, vēl joprojām apsnigušajiem laukiem, mežiem un dzelzceļa tuvumā izvietotām apdzīvotajām vietām. Katrs acīmredzami nodevās savām, varbūt pat ne jau trām domām. Es, piemēram, domāju par to, ka atrados kādus 70 km no Gorkijas, bet izrauties no nometnes un pabūt kaut stundu mājās tā arī nebija iespējams, ka ir jau pagājuši desmit mēneši, bet es no saviem tuviniekiem neesmu saņēmis nevienu rindiņu, kaut gan rakstīju uz mājām un ziņoju par savu atrašanās vietu, bet, lūk, tagad atkal attālinos no mājām un, kas zina, varbūt šoreiz uz ilgu laiku, bet varbūt pavisam, jo karš jau vēl nav beidzies.

[201. LATVIEŠU STRĒLNIEKU DIVĪZIJAS KOMANDIERIS JĀNIS VEIKINS]

[...] Izplatījās baumas, ka kauju par kolhoza "Penna" ieņemšanu rezultātā – it kā divīzijas komandiera Veikina⁸³ vainas dēļ – mēs pārlieku dziļi ķīļveidīgi iespiedāmies pārāk šaurā frontē pretinieka aizsardzībā, kā rezultātā dažās vietās pretiniekam bija iespēja turēt zem ieroču uguns šauro koridoru no abām pusēm, ka it kā ģenerālmajors Veikina neizdarības dēļ šīs šaurās vietas savā laikā netika paplašinātas, kā rezultātā par to samaksāja no mums aizsardzību pārņēmušās krievu divīzijas, un ka par to ģenerālmajors Veikins tiks noņemts no divīzijas komandēšanas un dosies uz aizmuguri, lai kaut kur komandētu rezerves brigādi.

Un patiešām, baumas drīz apstiprinājās, ģenerālmajors Veikins no divīzijas aizbrauca, viņa vietā divīzijas komandēšanu pārņēma ģenerālmajors Brantkalns⁸⁴. Nez kāpēc starp mums, ierindniekiem, ģenerālmajors Veikins nebija īpaši populārs, sevišķi tas attiecās uz divīzijas ilggadējiem iedzīvotājiem, jo tā vietā, lai no sirds aprunātos ar karavīriem, viņš nekad pie mums neparādījās, un vienīgā vieta, kur mēs viņu vairākas reizes redzējām, bija garāmbraucot trofeju opelī-admirāli 1942. gadā divīzijas pāriešanas laikā.

Mūsu iztēlē tas nesaistījās ar padomju karaspēka ģenerālmajora pakāpi, sevišķi tiem no mums, kuri diezgan tuvu pazina dažus Pilsõņu kara varoņus, tāpēc no jaunieceltā ģenerālmajora Brantkalna gaidīja, ka kaut kas mainīsies uz labo pusi, jo kā nekā jauna slotā tīri slauka, taču dažkārt ir arī otrādi – no vilka skrien, uz lāci tiec. Bet toreiz mēs mierinājām sevi ar cerību, ka, lai nu kā, mums no augstākās pavēlniecības nomaņņas sliktāk nebūs.⁸⁵

Pārnakšņojām zemnīcā, nākamajā dienā pēc pavēles atkal izkārtojāmies ierindā un pa to pašu ceļu, pa kuru vakar atnācām uz šejieni, sākām iet atpakaļ uz dzelzceļu. Bet pavasara tuvošanās lika sevi manīt, sniegs mežā vairs nebija čaugans, bet sablīvējies, kopumā bija jūtams – vēl dažas siltas dienas, un, neskatoties uz rīta saliem, sniega sega mežā pazudīs pavisam, bet zemākās vietas piepildīsies ar ūdeni.

[ZIRGA GAĻAS ZUPA]

Laikā, kad mēs atradāmies šeit, pie mums no priekšējās līnijas nāca strēlnieki, kuri stāstīja, ka ierakumos, kur viņi atrodas, visur līdz potītēm ir ūdens, bet dažās zemākajās vietās kājas stieg šķidrajā kūdrā un, ja nākas gulties, tad apģērba priekšējā daļa tūlīt samirkst, un, lai neizmērcētu krūšu apvidu, gandrīz visi karavīri sev līdzī nēsā malkas pagali, kuru, kad nākas gulties, liek zem krūtīm. Ņemot vērā drēgno laiku, kā arī to, ka sniegs vēl visur nav nokusis, mums ik dienas izsniedza 100 gramus šņabja, bet, tā kā es jutos ne sevišķi vesels, tad saņemto porciju lēju savā blašķē labākiem laikiem un piemērotākam brīdim. Trešajā dienā mani piespiedu kārtā nosūtīja uz sanvadu, kas bija izvietots netālu no mums kādā zemnīcā. Mani pieņēma sanvada vecākais komandieris medicīnas dienesta staršina Zeligmans⁸⁶, kas sākumā mani izlamāja, ka nevajadzēja ēst zirga gaļu, bet, saņēmis atbildi, ka es to neēdu, paņēma aiz rokas un sāka skaitīt pulsu, pēc tam teica, ka nosūtīs mani uz sanrotu, kura arī tepat atradās. Tur mani uzklausīja, iedeva kaut kādus pulverus un lika iet atpakaļ uz ložmetējrotu.

Atgriežoties savā šālašā⁸⁷, es jautāju zēniem, kurš no viņiem bijis tik izsalcis, ka nolēmis atrakt aprakto, ar šķembu nogalināto zirgu un to izvārīt, un kur gan viņi vārīja, jo šālašā uz ugunsкура katlos mēs vārījām tikai tēju. Uz to saņēmu atbildi, ka ar šo lietu nodarbojās

cilvēki no blakus izvietotā šalaša un ka viņi izvārīja tikai zirga aknas un tās vārīja kaut kur mežā ārpus mūsu izvietojuma. Lai kā arī būtu, bet medicīnas dienesta staršina acīmredzot par to zināja, tikai nezināja patiesos vainīgos un uz labu laimi tajā vainoja mani.⁸⁸

Nākamajā dienā jau pret vakaru mūs atkal nostādīja, iepriekš atņemot kastes ar ložmetēju lentēm un izjauktos lielgabalus, un jau sabiezējušajā krēslā mēs atkal izgājām uz stigas, pagājām garām mūsu haubicei⁸⁹, kura atradās stigas malā, gatava šaušanai, un gājām atpakaļ, bet kaut kā šoreiz atpakaļceļš man šķita daudz garāks nekā šurpnākot. Bija agra rītausma, kad mūs apstādināja atpūtai mežā pie ceļa, kur kādreiz acīmredzot atradās vezuma zirgi, par ko liecināja ierīkotās stāvvietas ar silēm. Es iekārtojos gulēt silē, bet vada puīši tūlīt pat kaut kur piesēda, gaidot, kad sekos komanda nostāties un iet pēc brokastīm, kas drīz arī sekoja. Kad atnesa brokastis un maizi, pie mums pienāca karavīrs ar zīmotnēm, kas bija tankista nozīme, un jautāja, vai kāds negrib mainīt cukuru pret šņabi, uz ko es atsaucos, ka nevajag nekādu maiņu, es varu viņam atdot savu šajās dienās sakrāto šņabi un, kad dzers, lai atceras latvieti no purva divīzijas.⁹⁰ Viņš atbildēja, ka arī viņiem stāvoklis nav labāks, jo arī viņi stāv purva vidū un atkušņa dēļ ne tik drīz tiks no tā laukā, un ka arī viņu dienests nav nemaz labāks par mūsējo, ka viņu tanki ir zārks ar mūziku priekš trijiem.⁹¹ Aizrunājāmies ar tankistu, izrādījās, ka viņš ir no Gorkijas, pēdējo reizi Gorkijā bijis 1942. gada vasarā un atradies Sormovā⁹², kur tika formēta viņa tanku brigāde, ka viņam tas ir jau trešais tanks, jo divus iepriekšējos pretinieks sašāvis un tie palikuši kaujas laukā. Šķīroties novēlējām viens otram veiksmi un atgriezties mājās dzīviem un neskartiem. Tiklīdz tankists aizgāja, atskanēja komanda nostāties, pēc kuras mēs devāmies tālāk un atkal pa dzelzceļa tiltu pārgājām uz finiera rūpnīcas pusi.

[ŠTATU MAIŅAS]

Drīz pēc gvardes nozīmes pasniegšanas starp mums izplatījās runas par to, ka vecākā gadagājuma karavīri no bataljoniem tiks atskaitīti un nosūtīti uz divīzijas aizmugures daļām. Šīs runas mani neiepriecināja, jo jutu – ja tas notiks, tad tas var skart arī mani. Neiepriecināja arī tāpēc, ka pēc iepriekšējā gada pieredzes zināju, ka vakardienas aizmugurnieks divīzijai kritiskā brīdī vienmēr var pārvērsties par priekšējās līnijas karavīru, pie tam nonākot viņam nezināmā vidē. Jā, un arī šajā reizē atlase uz divīzijas aizmugures daļām visdrīzāk notika sakarā ar to, ka šī iesaukuma iepriekšējā periodā, pamatojoties uz to, ka nepieciešams dzīvais spēks priekšējā līnijā, divīzijas aizmugures tika pamatīgi patīrītas, par ko liecināja kaut vai fakts, ka mūsu ierašanās brīdī papildinājumam uz divīzijas 121. s[trēlnieku] p[pulku] bija tikai viens bataljons štatus paredzēto

trīs vietā, turklāt nepilnā sastāvā.⁹³ Manas priekšnojautas, ka tas var skart arī mani, izrādījās pareizas, jo drīz mani pusdienas pārtraukumā izsauca pie sevis rotas rakstvedis b[iedrs] Alainis, kurš līdz mobilizācijai bija dzīvojis kādā Ufas apgabala latviešu kolonijā un strādājis piena kombinātā par galveno grāmatvedi. Par to es uzzināju 1945. gadā pirms demobilizācijas, kad viņš aicināja mani braukt kopā ar viņu uz Ufas apgabalu un apsolīja mani iekārtot vienā no kombināta piena rūpnīcām par grāmatvedi. Tad, lūk, šajā reizē biedrs Alainis man paziņoja, ka man jānodas turpmāko dienestu veikt pulka trofeju komandā un tādēļ saskaņā ar saņemto norādījumu jānodod gvardista nozīmīte, uz ko es atbildēju – ja tā ir lēmusi pavēlniecība, tad no dienesta trofeju komandā neatsakos, bet gvardista nozīmi nekādā gadījumā nenodošu, jo es neesmu noziedznieks, un kāpēc lai man atņemtu gvardista nosaukumu? Pēc tā b[iedrs] Alainis atbildēja, ka tādā gadījumā es varu iet atpakaļ uz vadu, ko es ar lielu apmierinājumu arī izdarīju, jo vienmēr ir labāk būt starp savējiem, jau labi zināmiem zēniem, kuri ieklausās manos padomos, nevis ne no šā, ne no tā nonākt jaunā, nezināmā daļā, turklāt man nepavisam nebija ne mazākās vēlēšanās apgūt kaprača specialitāti, jo zināju, ka trofeju komanda vienlaikus arī apglabā kritušos.

[PAR IZGLĪTĪBU]

Gan toreiz, gan tagad viņš [nejauši satikts Sarkanās armijas citas vienības karavīrs] bija artilērijas novērotājs Panfilova divīzijas artilērijas pulkā⁹⁴, un toreiz viņu artilērijas pulks ar savu uguni atbalstīja mūsu divīzijas uzbrukumu, bet tagad viņiem ar savu uguni jāatbalsta mūsu bataljona uzbrukums. Uzzinājis no manis, ka es pēc ievainojuma un hospitāļa atkal atrodos divīzijā un atkal tikai kā ierindnieks, viņš izteica izbrīnu par to, ka mūsu divīzijā izglītoti cilvēki dien kā ierindnieki laikā, kad viņiem divīzijā ļoti jūtams izglītotu cilvēku trūkums pat uz rotas rakstveža amatu. Uz ko es viņam atbildēju, ka mums divīzijā izglītoto ir vairāk nekā vajag, divīzijas apakšvienībās var atrast cilvēkus pat ar augstāko izglītību, kuri dien par ierindniekiem,⁹⁵ un ka tas galvenokārt ir atkarīgs no vietas, kur formējās divīzija, kā arī no divīzijas papildināšanai paredzēto kontingenta, bet, tā kā divīzijas papildināšanai pieteicās galvenokārt Vidusāzijas iedzīvotāji, kuru izglītības līmenis ir daudz zemāks nekā Padomju Krievijas Eiropas daļā, tad šī parādība, kas ir vērojama pašlaik viņu divīzijā, ir pilnīgi normāla, kaut gan no cita skatu punkta šī parādība nav normāla, jo tās rezultātā izglītības līmenis visā Padomju Krievijā pēc kara strauji samazināsies, jo nav noslēpums, ka mums ir lieli cilvēku zaudējumi. Ar to saruna bija jābeidz, jo kuru katru minūti bija jāsākas artilērijas sagatavošanās ugunij. [...]

[KOMANDIERU MAIŅAS]

[...] Ar kādām domām aizgāju uz mūsu pagaidu dislokācijas vietu, ar tādām domām nākamajā dienā atnācu atpakaļ uz mūsu iepriekšējo dislokācijas vietu, un patiešām – jau nākamajā dienā uzzinājām, ka minrotas⁹⁶ komandieris – vecākais leitnants ir atstādīnāts no ieņemamā amata un nodots tiesai un ka mūsu mīnmetēju nepareizas [vārds neskaids] iemeslu noskaidrošanai ir izveidota speciālistu komisija, kas, starp citu, ļoti rūpīgi pārbaudīja mīnmetēju uzstādījumu un mērķēšanas ierīces, bet nekādus defektus neatklāja. Kopumā visa izmeklēšana tika veikta ļoti rūpīgi, bet galarezultātā tomēr slēdziens bija viens un tas pats, ka vainīgs ir minrotas komandieris, kurš, atrodoties KP⁹⁷ un koriģējot mīnmetēju uguni, pēc kartes nepareizi noteica attālumu līdz mērķim, kā arī virzienu uz mērķi, kad tajā laikā pa lauku gāja grupa ģenerāļu, un, ja mīnas būtu kritušas ar to pašu lidojuma tālumu 100–200 metrus pa labi, tad tās būtu kritušas ar krūmiem aizaugušā apvidū, kur tajā laikā notika bataljona uzbrukums, un rezultāts būtu tāds pats, ja ne sliktāks.

Notika tiesa, kas atzina vecāko leitnantu par vainīgu nepareizas komandas došanā, un vecākais leitnants tika pazemināts par jaunāko leitnantu un vainas izpirkšanai nosūtīts uz soda bataljonu. Kas notika ar viņu tālāk, man nav zināms, tikai pēc demobilizācijas 1945. gadā es viņu satiku Rīgā mūsu divīzijas rezerves pulkā, un pēc pakāpes viņš atkal bija vecākais leitnants.

Kā nākamā sekoja bataljona komandiera nomaiņa, un šajā gadījumā mūsu kombatū – majoru nomainīja no divīzijas mācību bataljona pārceltais kapteinis Salcevičs, tiesa, pēdējais bataljonā skaitījās kombata v.i.⁹⁸, jo drīz tika nomainīts ar vecāko leitnantu, kuram drīzumā tika piešķirta kapteiņa pakāpe. Runāja, ka kombats majors, kurš bija pirms b[iedra] Salceviča, nosūtīts uz mācībām skolā Vistrel⁹⁹, jo it kā viņam nav bijusi majora pakāpei atbilstoša izglītība.

Tālāk nomaiņa notika jau daudz augstākās sfērās, tika nomainīts arī pulka komandieris, viņa vietā par pulka komandieri tika iecelts padzīvojis gara auguma pulkvedis ar īsi apcirtām ūsām, kurš šajā amatā bija, ja nemaldos, līdz septembrim, kad viņu nomainīja pulkvedis Šponbergs¹⁰⁰, kurš pie mums ieradās no Gorohovecas no metnēm, kur viņš līdz šim komandēja 1. atsevišķo latviešu strēlnieku rezerves pulku.

[SAIMNIECĪBAS VADĀ]

[...] No rīta pēc piecelšanās savācu savas mantas un aizgāju uz vietu, kur bija izvietojies saimniecības vads. Agrāk vada izvietojumam es nebiju pievērsis uzmanību, jo te bija jānāk reti, un arī tad visa uzmanība bija pievērsta virtuvēm, un tad te vienmēr pulcējās

daudz cilvēku no visām bataljona apakšvienībām. Bet tagad pirmām kārtām krita acīs vada izvietojuma nesakārtotība, kaut gan tas te vienā vietā atradās vairāk nekā mēnesi, bet vada izvietojums liecināja par pretējo, it kā vads te būtu ieradies tikai vakarvakarā un, lūk, tikai šodien sāks darbu savu dzīvesvietu ierīkošanā, jo nebija ne zemnīcu, pat ne salašu un vada cilvēki izvietojās uz nakti, kur kuram ienāca prātā. Kaut kā nebiju pieradis vai arī biju atradinājies no tādas kārtības, un, lai gan arī mums ložmetējnieku rotā nebija tik daudz cilvēku, tur bija cita kārtība, tur vienmēr pirmkārt izvirzījās jautājums par cilvēku labiekārtošanu, bet te acīmredzot valdīja likums – glābjas, kas un kā var.

Par savu ierašanos ziņoju vada komandierim staršinam Kalvānam, kā arī municijas apgādes nodaļas komandierim vecākajam seržantam Kirilovam. No īsas sarunas ar viņiem radās iespaids, ka viņi abi nav sevišķi priecīgi par manu ierašanos, no viņiem dvesa aukstums un atturīgums. Labāk mani nesagaidīja arī divi braucēji no vada, kuri izlikās, ka ir ļoti aizņemti, kaut gan neko noderīgu nedarīja, bet vienkārši rosījās un staigāja bez vajadzības uz kaut kuriem un pēc tam atgriezās. Vienīgie, kuri patiešām kaut ko darīja, bija divi pavāri un bataljona [...] ierindnieks Valainis.

Vecākais seržants Kirilovs acīmredzot uzskatīja, ka viņš ir liels priekšnieks un ka sakarā ar manu ierašanos viņa rīcībā viss notiks kā pēc līdakas pavēles. Uzreiz man pavēlēja sastādīt bataljona ieroču sarakstu un uz manis teikto, ka tam ir vajadzīgs papīrs, tinte un spalvaskāts, atbildēja, ka viņam nekā nav un ka papīra vietā varbūt var izmantot koncentrātu papīru. Kad es paskaidroju, ka šis papīrs ir piesūcies ar sāli un uz sālīta papīra rakstīt nevar, viņš teica, ka nāksies iet uz pulka artilērijas apgādi un varbūt tur kaut ko var saņemt, bet, tā kā viņš ir nodomājis iet kopā ar mani tikai pēc pusdienām, tad tagad lai es sāku būvēt būdiņu dzīvošanai, jo tik zemā vietā zemē rakties nevar.

Uz pēdējo teikumu es viņam atbildēju, ka būdiņas celtniecībai ir nepieciešami atbilstoši instrumenti, kā zāģis un cirvis, bez tam šis darbs vienam nav pa spēkam un aizņems daudz laika, tad viņš pasauca divus sarkanarmiešus, tāpat kā es, tikko [...]

[PERSONĀLS]

[...] Tā kā te [vietā, kur pirms tam bija apmetusies vācu armija] apskates rezultātā nekā piemērota nebija, atgriezāmies un sākām izjaukt pārņemšanai nolūkoto māju.¹⁰¹ Pēc tam, katrs paņēmis pa baļķim, bridām atpakaļ. Kopumā līdz pusdienām trijātā pārnesām visus aļķus, bez tam vēl savācām astoņus piemērotus baļķus papildu vaiņagiem un arī tos atnesām uz celtniecības vietu. Pēc tam parunāju ar vienu no braucējiem, kurš vienlaikus bija arī bataljona kalējs, vai

viņš pulka smēdē, uz kurienu viņš, starp citu, devās darīt kaut kādu darbu bataljonam, nevar no kaut kā izkalt sešas vai septiņas naglas, ko viņš apsolīja izpildīt, bet es kopā ar vecāko seržantu pēc pusdienām devos uz artilērijas apgādi. Ejot pa ceļu, par kaut ko runājām, un no sarunas ar viņu nonācu pie slēdziena, ka tas ir pilnīgi neaudzināts cilvēks, ļoti augstās domām par sevi, kopumā rupjš zaldāts un vairāk nekā, kuram nav nekādas saprašanas par kancelejas darbu, un ka tikai kaut kāda pārpratuma dēļ viņš ir nozīmēts par komandieri municijas apgādes nodaļā, kurā viņš ir vienīgais, turklāt vēl skaitās pat vada komandiera vietnieks, ka ar viņu būs grūti sastrādāties, ka šajā gadījumā pienākuma apziņu, ka mēs abi darām vienu un to pašu darbu, no viņa nesagaidīsi, jo viņa mājo tikai priekšnieks, pie tam stulbs un aprobežots priekšnieks. Bet ko gan padarīsi, ja esi līcis roku pie arkla, tad neskaties atpakaļ, neiesi taču pie kāda žēloties, bet žēloties arī nav kam, jo staršina Kalvāns kā vada komandieris varbūt tikai par kapeiku ir labāks par vecāko seržantu Kirilovu. Vēl palika vecākais braucējs ierindnieks Egle, bet arī tas pašlaik pūš vienā stabulē ar viņiem, kaut gan 1944. un 1945. gadā viņš savu attieksmi pret cilvēkiem mainīja pašos pamatos un kļuva man par labu biedru un palīgu, kad es jau biju municijas apgādes komandieris. Tiesa, nav ko slēpt, viņš ļoti baidījās no priekšējās līnijas un, kad uz turieni bija jāiet vai jābrauc, tad visādi no tā izlocījās un ar visādiem iemesliem mēģināja palikt aizmugurē, un tas man bija pilnīgi saprotams, jo neviens taču negribēja mirt, kad ir kāda cerība [...]

[TRIBUNĀLA SĒDE PAR DIENASGRĀMATAS RAKSTIŠANU]

Pēc vakariņām, jau pret vakaru, mūs visus sapulcināja un veda uz nelielu klajumu meža vidū, kur izvietojāties un – “atkal esi tu nolādēts” – sākās tribunāla sēde, kurā izskatīja divu karavīru lietu, no kuriem viens bija mūsu ložmetējnieks. Izskatāmās lietas bija sikas, citā laikā tām varētu nepievērst uzmanību, bet tagad, lūk, tribunāla sēde. Neraugoties uz to, mūsu ložmetējnieks tika apsūdzēts par to, ka rakstīja dienasgrāmatu, kurā īsumā atzīmēja dienas notikumus, ko deva pusdienās, kā notika mācības. Izrādās, ka rakstīt dienasgrāmatas armijā ir aizliegts ar speciāli izdotu pavēli, bet mums šī pavēle, vismaz personiski man, līdz šim nebija zināma, tā ka jebkurš no mums, kurš veica līdzīga rakstura ierakstus, varēja nonākt tribunālā, un tad jau attaisnojošu spriedumu nesagaidīt.¹⁰² Tā arī šajā reizē spriedums vēstīja, ka karavīram, kurš rakstījis dienasgrāmatu, ir jāizpērk sava vaina soda bataljonā. Labi, ka tā, nevis nošaušana, uz kuru divīzijas tribunāls bija sevišķi dāsns 1942. gadā. Vēlāk oktobrī es satiku šo karavīru citas daļas artilērijas apgādē, kur viņš vēl ar citiem karavīriem krāva pievadīšanai kastes ar 50 mm mīnmetējiem.

[KOMANDIERI UN PĒCKARA KĀRTĪBA]

Te [kādā divīzijas pasākumā] gandrīz vienmēr varēja redzēt teju visus mūsu pulka komandierus, bet viņi visi ar retiem izņēmumiem nez kāpēc arī ārpus dienesta laika izvairījās no ierindas sastāva, un radās iespaids, ka viņi sevi uzskata par augstākām būtnēm. Kopumā iznāca kaut kas līdzīgs, ka čuguna katls māla podam nav biedrs.¹⁰³ Bet, kā jau te atzīmēju, ne visiem komandieriem bija tādi uzskati. Pilnīgi citāda attieksme pret ierindas sastāvu ārpus dienesta laika bija, piemēram, šauteņu darbnīcu k[omandieri]m vec[ākajam] l[eitnanta]m Rancānam, 3. bataljona saimniecības vada komandierim j[aunākajam] l[eitnanta]m Ratiņam, tāds bija arī pulka vetārsts, kura uzvārdu un dienesta pakāpi neatceros.

Sevišķi asi šī atšķirība bija jūtama divīzijas ienākšanas brīdī Latvijas teritorijā, kur savā laikā [agrāk] vairums bija ieņēmis atbildīgus amatus, bet citi sapņoja pēc kara beigām un demobilizācijas tādus ieņemt no jauna izveidotajā atbrīvotās Padomju Latvijas pārvaldes aparātā. Patiesībā sākuma periodā iznāca tā, ka Padomju Latvija izjuta lielu kadru trūkumu, bet pēc tam aina pakāpeniski mainījās, jo lielākoties šie atbildīgi amatieri izvirzītie izrādījās vadīt nespējīgi – un viņu vadīšanas metodes nederēja miera laikam, bet cilvēki no divīzijas ierindas sastāva ik uz soļa izrādījās daudz noderīgāki, lai ieņemtu to vai citu posteni, kaut gan lielākoties viņi uz tiem arī nepretendēja. Galarezultātā liels daudzums pirmo pakāpeniski atkāpās no ieņemtajām galvenajām pārvaldes pozīcijām, dodot vietu spējīgākiem, bet paši ieņēma tās vietas, uz ko bija spējīgi. Kopumā viņiem uznāca kaut kas līdzīgs galvas reibonim no panākumiem kara darbalaukā, un viņi aizmirsā par tautas parunu, ka nesēdies svešās ragavās vai arī – cērt koku, kas tev pa spēkam.¹⁰⁴

Avots: Latvijas Kara muzejs, inv. Nr. "LKM 8256-nd" (Latvijas Kara muzeja 2. pasaules kara vēstures nodaļas dokumentu kolekcijas bij. Latvijas PSR Revolūcijas muzeja palīgkrājuma dokuments Nr. 8256), 1942. g. – 6.–6. o.p., 41.–43., 49.–68. o.p., 71.–72. o.p., 74.–75. lp.; 1943. g. – 2. o.p.–3.2. o.p., 7.2. o.p.–8., 9.2. o.p.–10. o.p., 16. o.p.–17.2., 20.–20. o.p., 22.–22. o.p., 24.–24. o.p., 25.–25. o.p., 38.–38. o.p., 44.–44. o.p. lp.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Rakstā izvēlēts izdalīt Vācijas–PSRS karu (1941–1945) kā lokālu Otrā pasaules kara (1939–1945) ietvaros notikušu militāru konfliktu.
- 2 Pārskats sastādīts, balstoties uz: Igors Briežkalns (2009). *No Narofominskas līdz Imulai: ...no pirmās līdz pēdējai stundai frontē...* Rīga: Latviešu strēlnieku apvienība; Jānis Riekstiņš (2005). *Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944–1945)*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi /*

- Occupied Latvia in 20th century (1940-s): research of the Commission of the Historians of Latvia.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 415.–449. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16); Artūrs Žvinklis (2005). Latvijas iedzīvotāji Sarkanajā armijā (1940. gada septembris – 1944. gada jūnijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 77.–106. lpp.; Vasiliĭ Savchenko (1975). *Latishskie formirovaniia Sovetskoi armii na frontakh Velikoi otechestvennoi voini.* Rīga: Akademiia nauk Latvīskoi SSR, Institut istorii.
- ³ Pēc militāro apmācību iziešanas 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā 1942. gada vasarā J. Bērziņš nonāca Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas 191. strēlnieku pulka 1. bataljonā.
  - ⁴ Par Sarkanās armijas 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas (turpmāk: 201. latviešu strēlnieku divīzija) kara prokuratūras, kara tribunāla u.c. izmeklēšanas un soda orgānu darbību ir zināms maz. Pieejamie materiāli, galvenokārt Iekšlietu tautas komisariāta krimināllietas (glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1986. fondā), kā arī karavīru atmiņas, liecina par šo institūciju darbības metodēm. Liecības par karavīru piedalīšanos ne tikai tribunāla sēdēs, bet arī soda izpildē sastopamas atsevišķās karavīru atmiņās, kaut gan par šo jautājumu karavīri nemil izteikties. Var minēt pulkveža – bijušā 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Igora Briežkalna atmiņas, kurās viņš apraksta gan gatavošanos tribunāla sēdei, gan tribunāla sēdi un soda izpildi, piemēram, atzīmēdams, ka jau pirms tribunāla sēdes karavīriem tika pavēlēts ar sapieru lāpstiņām izrakt bedri apsūdzētajam, par kura spriedumu acimredzot pulka vadībai šaubu nebija (aresta iemesls – pašakropļošanās kaujas laikā) (sk.: Igors Briežkalns (1994). Uguns kristības. 5. turpinājums. *Latviešu Strēlnieks*, 8, 6.–7. lpp., šeit 7. lpp.). Jāatzīmē, ka ne vienmēr dezertieris tika nošauts 24 stundas pēc sprieduma pasludināšanas un ne vienmēr par dezertēšanu piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu. Dažkārt pēc viena procesa beigām tika uzsākts nākamais process, kura laikā spriedums tika mainīts, un sodītais nonāca vai nu soda bataljonā, vai tika ieslodzīts uz 10 gadiem.
  - ⁵ Lauka karatiesa ir karatiesa ar vienkāršotu, ātru tiesas procedūru. Tomēr te autors raksta par kara tribunāla sēdi. Kara tribunāls ir tiesu iestāde, kas izskata lietas par noziegumiem, kuri vērsti pret valsts drošību, bruņotajiem spēkiem, karadienesta izpildīšanas kārtību.
  - ⁶ 1942. gada jūlijā–septembrī notika 201. latviešu strēlnieku divīzijas kaujas Tuganovas rajonā. Pirms tam jūnijā divīzija bija atvilkta no aplenkuma vietas pie Ramuševas pāri Lovatas upei un ieskaitīta Ziemeļrietumu frontes rezervē. Jūlijā to atkal pārvietoja atpakaļ, lai 11. armijas sastāvā tā cīnītos par Ramuševas koridora slēgšanu no ziemeļu puses. Iešana uz fronti notika pa naktīm, nakts laikā pārvietojoties vidēji 25–30 km neatkarīgi no laikapstākļiem.
  - ⁷ Stāsts sākas ar to, ka padomju avīzēs tiek rakstīts, ka arī pretinieks (vācu armija) iet psihiskajā uzbrukumā un gūst saņemtie vācu armijas karavīri bijuši alkohola reibumā.
  - ⁸ *Starshina* (krievu val.) – staršina, vecākais. Dienesta pakāpe.
  - ⁹ Psiholoģiskais uzbrukums – uzbrukuma veids, kura laikā ar dažādu psiholoģisku metožu lietošanas palīdzību (piemēram, iebiedēšanu) tiek panākta karavīru došanās uzbrukumā.

- ¹⁰ Alkohola (šai gadījumā ir runa par šņabi) lietošana/dzeršana pirms došanās uzbrukumā bija ierasta parādība Sarkanajā armijā. Tomēr šņabja izsniegšanas kārtība Sarkanajā armijā mainījās. Valsts aizsardzības komiteja 1941. gada 22. augustā ar lēmumu Nr. 562 noteica, ka jāizsniedz 40 grādu šņabis 100 g daudzumā aktīvā karaspēka priekšējo līniju karaspēka karavīriem (katram) un vadošajam sastāvam. Savukārt 1942. gada 12. maijā ar Valsts aizsardzības komitejas lēmumu Nr. 1727s tika noteikts, ka jāpārtrauc šņabja ikdienas izsniegšana aktīvās armijas spēku personālsastāvam, tas jāizsniedz tikai priekšējo līniju karavīriem, kas guvuši panākumus karadarbībā, citiem – noteiktās valsts svētku dienās. Šņabja izsniegšana 100 g diennaktī cilvēkam tika īstenota tikai priekšējās līnijas karaspēka daļu karavīriem, kuri veica uzbrukuma operācijas (saskaņā ar Valsts aizsardzības komitejas 1942. gada 6. jūnija lēmumu Nr. 1889s). Arī turpmākā periodā noteikumi tika mainīti.
- ¹¹ Saīsinājums no *zamestitel' politicheskogo rukovoditelia* (krievu val.) – politiskā vadītāja vietnieks.
- ¹² Izteiciens *Namek na tolstoe obtoiatel'stvo* (krievu val.).
- ¹³ Autors sniedz netiešus mājienu par izsekošanām, kas it kā notika starp 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem. Nav dokumentētu datu ne par izsekošanām, ne to apmēriem, tomēr par parādību liecina atsevišķu karavīru atmiņas, kā arī IeTK krimināllietas, kurās procesi dažkārt tika safabricēti. Par karavīru “uzraudzīšanu” liecina arī izteikumi, piemēram, Kompartijas organizāciju dokumentos, ka jāpaaugstina “boļševiku modrība, lai noskaidrotu naidīgos elementus karaspēka daļās” (sk.: 201. latviešu strēlnieku divīzijas partijas konferences protokols [krievu val.], 06.09.1941. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), PA-301–3–110, 15.–53. lp., šeit 32. lp.). Nevar apgalvot, ka 201. latviešu strēlnieku divīzijā pastāvēja analoga situācija 1937. gada notikumiem Sarkanajā armijā kopumā, pretējā gadījumā divīzijas militārajā vadībā nebūtu iecelts, piemēram, Jānis Veikins un Detlavs Brantkalns, kuri bija cietuši 1937.–1938. gadā PSRS notikušajās represijās pret Sarkanās armijas militārpersonām. Jāņem vērā, ka 1937.–1938. gada represijas pārcietušo iecelšana dažādos vadošos divīzijas amatos ir saistīta ar kadru nepietiekamo daudzumu. Vārbūt precīzāk būtu teikt, ka 1937.–1938. gads sekmēja kadru trūkumu armijā. Arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks Indriķis Paegle uzskata: “Ja vien nebūtu 1937.–1938. gada notikumu, tad varētu pacelt veselu korpusu,” – ar to norādot uz papildināšanas grūtībām gan ar komandējošo, gan ierindas sastāvu. Sk.: 201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās pie Maskavas un Staraja Rusas (1941. gada decembris – 1942. gada marts) [krievu val.], 03.1962.–02.1986. LNA-LVA, PA-200–9–880, 1.–261. lp., šeit 1.–2. lp.
- ¹⁴ Kuška (*Kushka*) – upe Krievijā un Turkmēnijā.
- ¹⁵ Gorkija (*Gor'ki*) – pilsēta Krievijā, tagad Nižņijnovgoroda. Gorkija no 1932. līdz 1991. gadam.
- ¹⁶ Ādolfs Hitlers (*Adolf Hitler*, 1889–1945) – Vācijas kanclers no 1933. līdz 1945. gadam.
- ¹⁷ Krievijas pilsētas Gorkija un Jaroslava bija vieni no biežākajiem galamērķiem, kur nonāca no Latvijas izbraukušie iedzīvotāji pēc Vācijas–PSRS kara sākšanās.

- ¹⁸ Masveidā Krievijas latviešus 201. latviešu strēlnieku divīzijā sāka iesaukt 1942. gada rudenī.
- ¹⁹ J. Bērziņš 201. latviešu strēlnieku divīzijā tika mobilizēts 1942. gada maijā, bet par savas iesaukšanas apstākļiem atmiņās neraksta, tikai fragmentāri to piemin, raksturojot dzīves apstākļus 1. atsevišķajā latviešu strēlnieku rezerves pulkā.
- ²⁰ Samara (*Samara*) – pilsēta Krievijā, no 1935. līdz 1990. gadam Kuibiševa.
- ²¹ Jaroslavlja (*Jaroslavlʹ*) – pilsēta Krievijā.
- ²² LSRP – autora lietots saīsinājums – 1. atsevišķais Latvijas strēlnieku rezerves pulks.
- ²³ Krievijas datubāzē “PSRS politiskā terora upuri” konstatētas 50 personas ar uzvārdu Briedis (Bredis). Datubāzē neparādās neviens 1936. gadā arestētais Briedis, bet, piemēram, Jānis Briedis (1892–1938), kurš dzimis Rīgā, bet dzīvojis Gorkijā, arestēts 1937. gada 16. septembrī, nošauts 1938. gada 1. februārī. Lai arī Brieža dēla tālākais liktenis nav zināms, domājams, ka viņš tika aizkomandēts uz kādu soda vienību. Jāatzīmē, ka līdz šim nav izdevies atrast ziņas par analogiem gadījumiem divīzijā vai rezerves pulkā. Sk.: Zhertvy politicheskogo terora v SSSR. Pieejams: <http://lists.memo.ru/index2.htm> (skatīts 14.01.2012.).
- ²⁴ Alberts Dzenis (1912–1966) – 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas 191. (125. gvardes) strēlnieku pulka rotas komandieris, no 1943. gada oktobra bataljona komandiera vietnieks.
- ²⁵ KP – komandpunkts.
- ²⁶ Nikoļskas ciems (*selo Nikol'skoe*) – apdzīvota vieta Krievijā Ļeņingradas apgabalā.
- ²⁷ Saīsinājums no *sanitarnyi vzvod* (krievu val.) – sanitārais vads.
- ²⁸ *Nary* (krievu val.) – guļamās lāvas.
- ²⁹ Saīsinājums no *mediko-sanitarnyi batal'on* (krievu val.) – medicīniski sanitārais bataljons.
- ³⁰ Autoklāvs – iekārta instrumentu sterilizēšanai.
- ³¹ Volfs Ečins (1912–1984) – kara ārsts, 50. sevišķā medicīniski sanitārā bataljona uzņemšanas – šķirošanas vada priekšnieks, pēc kara viens no vadošajiem ginekologiem Latvijā.
- ³² Hospitālis Nr. 3016 ar 500 gultasvietām atradās Jaroslavlā (pilsēta Gorkijas apgabalā) jaunuzceltā viesnīcas ēkā un darbojās jau no 1941. gada. Latviešu divīzijas karavīriem to piešķīra 1942. gada pavasarī ar Sarkanās armijas Galvenās kara sanitārās pārvaldes rīkojumu (datums nav zināms), nosakot, ka visiem 201. latviešu strēlnieku divīzijas ievainotajiem un slimajiem karavīriem jākoncentrējas Jaroslavlā, jo “ievainoto koncentrācija vienā punktā dod iespēju uzlabot to apkalpošanu” (sk.: Latvijas PSR Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča ziņojums Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāram Andrejevam (*Andreev*) [krievu val.], 25.11.1942. LNA-LVA, PA-101-4-1, 27.-33. lp., šeit 27. lp.). Kopumā 201. divīzijas hospitālis Nr. 3016 darbojās līdz 1956. gadam, kad divīzija tika izformēta.
- ³³ Krestci (*Kresttsy*) – pilsēta Krievijā Novgorodas apgabalā.
- ³⁴ Saīsinājums no *polevoi evakuatsionnyi gosptal' 118* (krievu val.) – lauka evakuācijas hospitālis Nr. 118.

- ³⁵ Raksturīga kara epizode, kad ne tikai pārvietošanās, bet arī kauju laikā nācās iztikt bez mazgāšanās, gulēšanas vai arī bija jāguļ ar visām virsdrēbēm.
- ³⁶ Norādīta mašīnas tonnāža.
- ³⁷ Saīsinājums no *meditsinskii personal* (krievu val.) – medicīniskais personāls.
- ³⁸ Valdaja (*Valdai*) – pilsēta Krievijā Novgorodas apgabalā.
- ³⁹ Bologoje (*Bologoe*) – pilsēta Krievijā Tveras apgabalā.
- ⁴⁰ Bežecka (*Bezhetsk*) – pilsēta Krievijā Tveras apgabalā.
- ⁴¹ *Katiusha* (krievu val.) – reaktīvā artilērijas ieroča “tautas” nosaukums Vācijas-PSRS kara laikā. Nosaukuma rašanās, iespējams, ir saistīta ar tajā laikā pazīstamo Mihaila Isakovska (vārdi; *Mikhail Isakovskii*, 1900–1973) un Matveja Blanter (mūzika; *Matvei Blanter*, 1903–1990) dziesmu “Katišuša”, kas pirmo reizi izpildīta 1938. gadā.
- ⁴² Gvardistu palātas – palātas hospitāļos, kurās ievietoja karavīrus no karaspēka vienībām, kam bija piešķirts gvardes nosaukums.
- ⁴³ Iegūta no vācu armijas.
- ⁴⁴ Aleksejs Novikovs-Pribojs (*Aleksei Novikov-Priboi*, 1877–1944) – krievu rakstnieks, romāna “Cusima” (1935) autors.
- ⁴⁵ “Ērglis” (Orel) – krievu bruņukuģis, sākts būvēt 1900. gada 20. maijā, nodots ekspluatācijā 1904. gada 1. oktobrī, piedalījās krievu-japāņu karā 1904.–1905. gadā un Cusimas kaujā (sk. 48. atsauci).
- ⁴⁶ Vladimirs Semjonovs (*Vladimir Semenov*, 1867–1910) – krievu rakstnieks, darba “Kauja pie Cusimas” (*Boi pri Tsusime*, 1910), par ko turpinājumā raksta J. Bērziņš, autors. 1923. gada 9. maijā kuģis tika norakstīts saskaņā ar Vašingtonas jūras vienošanos (noslēgta 1922. gadā starp ASV, Britu impēriju, Francijas Republiku, Japānas impēriju un Itālijas karalisti par jūras bruņojuma ierobežošanu). 1924. gada 10. jūlijā japāņi bruņukuģi sašāva.
- ⁴⁷ J. Bērziņš lieto Krievijas impērijas laikā izmantoto Liepājas nosaukumu Libava.
- ⁴⁸ Cusimas kauja – kauja Krievijas–Japānas kara (1904–1905) laikā, 1905. gada janvārī Japānas imperatora flote sakāva Krievijas Klusā okeāna floti. Cusima – arhipelāgs Japāņu jūrā.
- ⁴⁹ Nižegorodskas divīzija tika veidota Jaroslavļas kara apgabalā 1918. gada septembrī.
- ⁵⁰ Pjotrs Krasnovs (*Petr Krasnov*, 1869–1947) – Krievijas cara armijas ģenerālis, vēlāk Pilsoņu kara (1918–1922) dalībnieks.
- ⁵¹ Aleksandrs Kolčaks (*Aleksandr Kolchak*, 1874–1920) – admirālis, viens no Baltās kustības līderiem Krievijas Pilsoņu kara laikā.
- ⁵² Andrejs Vlasovs (*Andrei Vlasov*, 1900–1946) – ģenerālis, kurš 1942. gada 13. jūlijā padevās vācu gūstā un pēc tam organizēja krievu nacionālās armijas daļas cīņai pret Sarkanu armiju.
- ⁵³ Ukrainas pilsētu Pavlogradu (*Pavlograd*) vācu karaspēks ieņēma 1941. gada 11. oktobrī un tur atradās līdz 1943. gada 18. septembrim. Savukārt no 1941. gada 1. līdz 29. oktobrim notika Harkovas (*Khar'kov*) operācija, kuras laikā vācu karaspēks pilsētu ieņēma. Acīmredzot autors raksta par Sarkanās armijas atkāpšanās kaujām 1941. gada rudenī šajās teritorijās.

- ⁵⁴ Vācijas-PSRS kara laikā frontes linija Kerčas (*Kerch'*) teritoriju šķērsoja četras reizes. 1941. gada 16. novembrī Sarkanā armija atkāpās no Kerčas, tajā ielaizdama vācu karaspēku, savukārt tā paša gada 30. decembrī vācu karaspēks tika padzīts no pilsētas. 1942. gada 14. maijā vācu karaspēks atkārtoti pietuvojās Kerčai, līdz 19. maijā Sarkanā armija no tās atkāpās. No 14. līdz 20. maijam notika Sarkanās armijas un vietējo iedzīvotāju evakuācija no Kerčas pussalas (acimredzot par šo atkāpšanos raksta J. Bērziņš). Tikai 1944. gada 11. aprīlī izdevās padzīt vācu karaspēku no Kerčas.
- ⁵⁵ Tiek minēta populāra Krievijas Pilsoņu kara laika dziesma "Nekad. Nekad. Nekad. Komunāri nebūs vergi" (*Nikogda. Nikogda. Nikogda. Kommunary ne budut rabami*). Vārdu autors – krievu un padomju revolucionārais dzejnieks – satīriķis Vasilij Kņazevs (*Vasilii Kniazev, 1887–1937*), mūzikas autors – Aleksandrs Mitjušins (*Aleksandr Mitiushin, 1888–1961*).
- ⁵⁶ Ļivni (*Livny*) – pilsēta Orlas apgabalā Krievijā.
- ⁵⁷ No 1942. gada 8. janvāra līdz 1943. gada 31. martam ar pārtraukumiem notika karadarbība t.s. Rževas pagarinājumā. Tur Rietumu un Kaļiņinas frontes karaspēks veica četras uzbrukuma operācijas pret vācu armijas grupu "Centrs". Kopumā Vjazmas–Rževas kaujas ilga 13 mēnešus. Acimredzot J. Bērziņš raksta par kaujām par Rževu, kas notika no 1942. gada 30. jūlija līdz 1. oktobrim.
- ⁵⁸ 1942. gada janvārī–februārī Sarkanās armijas Ziemeļrietumu frontes karaspēks uzsāka uzbrukumu un aplenca armijas grupas "Centrs" 16. vācu armijas 2. korpusu. Tas ieguva nosaukumu "Demjanskas katls". 1942. gada aprīlī aplenkums tika pārrauts, un vācu karaspēks noturēja Demjansku. Kaujās pret vācu armiju šajā frontes sektorā piedalījās arī 201. latviešu strēlnieku divīzija.
- ⁵⁹ 201. latviešu strēlnieku divīzija kaujās par augstienes "Gurķis" (*Ogurets*) atgūšanu piedalījās 1942. gada jūlijā–augustā. Augstiene "Gurķis" atradās Tuganovas ziemeļu nomalē purvainā apvidū. Augstieni neizdevās atgūt.
- ⁶⁰ Atmiņu autors konspektīvā pārskatā izstāsta Krievijas vēsturi no Krievijas kristīšanas 988. gadā līdz cara Nikolaja II Romanova (1868–1918) bojāejai 1918. gadā, raksturojot gan Krievijas caru un karavadoņu darbību, gan nozīmīgākos pasaules militāros konfliktus, kuros piedalījās Krievija. Jāatzīmē, ka autors to izdara bez kļūdām, kas liecina par labām Krievijas vēstures zināšanām.
- ⁶¹ 1942. gada pavasarī netālu no Maskavas Udeļnajā (*Udel'naia*) tika atklāts 201. latviešu strēlnieku divīzijas atpūtas nams. Tas bija paredzēts tiem karavīriem, kuri bija izrakstīti no hospitāļiem. Atpūtas namā bija aptuveni 100 gultasvietas, un karavīram tur bija paredzēts uzturēties 2–4 nedēļas. Dažkārt atpūtas namā atvaļinājumu pavadīja arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandējošais sastāvs.
- ⁶² Kovrova (*Kovrov*) – pilsēta Krievijā Vladimiras apgabalā.
- ⁶³ 1942. gada jūlijā–septembrī (līdz 10. septembrim) 201. latviešu strēlnieku divīzija piedalījās uzbrukumos Tuganovai un augstienēm "Pirksts" un "Gurķis". Kaujās Tuganovas rajonā tika zaudēti aptuveni 8000 divīzijas karavīru. Vienīgais šo kauju panākums bija "spēcīgā vācu uzbrukuma atvairšana un savu pozīciju noturēšana". Sk.: Briēžkalns. *No Narofominskas līdz Imulai*, 35. lpp.
- ⁶⁴ 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā.

- ⁶⁵ *Marshevik* (krievu val.) – militārpersona, kas no rezerves daļas dodas uz regulāro armiju tās papildināšanai.
- ⁶⁶ Iespējams, ka tas ir Jānis Goba (1888–1938), kurš dzimis Latvijas teritorijā Kurzemes guberņā, bet līdz arestam dzīvojis Gorkijā Krievijā. Arestēts 1937. gadā, nošauts 1938. gada 2. aprīlī.
- ⁶⁷ *Bushlat* (krievu val.) – jūrnieka pusmēteli.
- ⁶⁸ Diezgan zīmīgs 201. latviešu strēlnieku divīzijas personālsastāva papildinājumu raksturojums, it sevišķi kopš 1942. gada vasaras. Laikā, kad bija izsīkušas no Latvijas evakuējušos latviešu un citu tautību iedzīvotāju rezerves, divīziju sāka papildināt ar Krievijas latviešiem, kuru senči tās teritorijā esošajās latviešu kolonijās (piemēram, Baškīrijā) dzīvoja kopš 19. gadsimta nogales. Jāatzīmē, ka atsevišķos gadījumos Krievijas latviešus mobilizēja jau 1941. gada septembrī (galvenokārt Krievijā dzīvojušās latviešu tautības militārpersonas, iemesls – komandējošā sastāva komplektēšanas problēmas).
- ⁶⁹ Darbība risinās 1942. gada rudenī.
- ⁷⁰ Ļeņingradas blokādes laikā (1941–1944) Lādogas ezers bija vienīgais ceļš, kas savienoja pilsētu ar pārējo Krieviju. Šo ceļu sauca par “Dzīvības ceļu” (*Doroga zhizni*).
- ⁷¹ 1942. gada 25. septembra ziņojumā VK(b)P CK sekretāram Andrejam Andrejevam (*Andrei Andreev*, 1895–1971) J. Kalnbērziņš un V. Lācis rakstīja, ka Komi APSR atrodas vairāki tūkstoši no Latvijas PSR izsūtīto cilvēku. No šo personu vidus daļa varētu tikt nosūtīta uz 1. atsevišķo Latvijas strēlnieku rezerves pulku. Savukārt 1943. gada 9. februāra ziņojumā LK(b)P CK Kara daļas vadītājam Eduardam Kusinam rezerves pulka komandieris Jevgeņijs Meija (1898–1968) ierosināja 201. latviešu strēlnieku divīzijas papildināšanai izmantot arī 1941. gada 14. jūnijā izsūtītos un Krasnojarskas novada ieslodzījuma vietās esošos Latvijas iedzīvotājus. Tomēr sīkākās ziņas par to, vai 1941. gadā izsūtītie ir papildinājuši 201. latviešu strēlnieku divīziju, nav atrastas. Sk.: Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija, 417. lpp.
- ⁷² Pirmās grūtības ar papildināšanu sākās jau pēc Maskavas kaujām 1942. gada janvārī, kad divīzija bija zaudējusi apmēram pusi personālsastāva. Tieši tad divīziju sāka papildināt ar citu tautību PSRS iedzīvotājiem. Kārlis Gerķis, kurš tolaik atradās hospitālī, 3. februārī par divīzijas papildināšanu rakstīja: “Mūsu divīzija atrodas atpūtā un tika papildināta ar rezerves bataljonu un ar latviešiem no Ļeņingradas frontes, bet tak ar tomēr latviešu maz, tad arī esot piedoti daudz krievu” (201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Kārļa Gerķa vēstule sievai, 03.02.1942. *LNA-LVA*, 185–5–195, 26.–26. lp. o.p.). Turpmākajā kara gaitā divīzijas vadība rakstīja LK(b)P CK vadībai vēstules, kurās, piemēram, norādīja, ka “ir uzņemts pārāk straujš kurss uz rusifikāciju. Cilvēki ir aizmirsuši, ka tā ir Latvijas divīzija” (sk.: 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera Jāņa Veikina vēstule Latvijas PSR Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāram Jānim Kalnbērziņam [krievu val.], 21.05.1942. *LNA-LVA*, PA-101–4–3, 9.–11. lp., šeit 9. lp.), tādējādi mudinot maksimāli “savākt” visus karadienestam derīgos latviešus ne tikai no aizmugures, bet arī citām Sarkanās armijas vienībām. Tomēr arī tas nepalīdzēja noturēt latviešu karavīru īpatsvaru divīzijā, jo 1943. gada 8. marta ziņojumā Ziemeļrietumu

frontes komandierim maršalam S. Timošenko J. Kalnbērziņš un V. Lācis rakstīja: “Ar katru dienu papildināt latviešu divīziju mums kļūst arvien grūtāk, jo visi no Latvijas PSR evakuētie karadienestam derīgie pilsoņi atrodas divīzijā vai rezerves pulkā.” Sk.: Latvijas PSR Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča ziņojums Ziemeļrietumu frontes komandierim Semjonam Timošenko (*Semen Timoshenko*) [krievu val.], 08.03.1943. LNA-LVA, PA-101-5-2, 25. lp.

⁷³ Fricis – ikdienā lietots vācu armijas karavīra apzīmējums.

⁷⁴ Sk. 63. atsauci.

⁷⁵ Saīsinājums no *komandīr batal'ona* (krievu val.) – bataljona komandieris.

⁷⁶ J. Bērziņš raksta par Latvijas teritorijā 1941. gada jūnijā nenotikušo mobilizāciju. PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1941. gada 22. jūnijā izsludinātā mobilizācija Latvijā nenotika, kaut arī PSRS aizsardzības tautas komisārs Semjons Timošenko (1895–1970) telegrammu par mobilizācijas sākšanu 1941. gada 23. jūnijā dienu iepriekš bija nosūtījis arī LK(b)P CK sekretāram Jānim Kalnbērziņam. Vēsturnieks Jānis Riekstiņš uzskata, ka “tas bija saistīts ne tik daudz ar vācu karaspēka straujo virzīšanos uz priekšu kā ar PSRS valdošo aprindu neuzticēšanos “jauno republiku” iedzīvotājiem”. Sk.: Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija, 416. lpp.

⁷⁷ 1941. gada 29. vai 30. jūnijā tika izdots rīkojums atvaļināt no 24. teritoriālā korpusa lielāko daļu komandieru, seržantu, karavīru, kuri bija Latvijas pilsoņi. Pamatojums tam bija masveida dezertēšana no lietuviešu un latviešu korpusiem un secinājums, ka daļa jauno republiku pilsoņu izrādījušies politiski nedroša. Kā atzīmē vēsturnieks V. Savčenko, “nepārtrauktais aizdomīgums, masveida represijas ne vien morāli nomāca cilvēkus, bet arī daudzus gadījumos, kā parādīja turpmākie notikumi, noveda viņus jaunās iekārtas ienaidnieka pusē. Demobilizējot komandiera personālsastāva galveno daļu, neuzticība tika izteikta arī tiem komandieriem un karavīriem, kuri gribēja palikt Sarkanajā armijā” (sk.: Vasīlijs Savčenko (1989). 24. strēlnieku korpusa liktenis. *Padomju Latvijas Komunisti*, 2, 63.–70. lpp., šeit 69. lpp.). Pavisam 1941. gada 29. jūnijā tika demobilizēts vairāk nekā 2000 karavīru: 600 virsnieku un 1400 seržantu un ierindnieku. Piemēram, A. Zaķis no Limbažiem, kurš tajā laikā atradās Litenē un dienēja ložmetējnieku rotā par rakstvedi, stāsta, ka pēc ziņas par kara sākšanos nonācis Carnikavas–Lilastes poligonā, kur klāt nākuši jauniešaucamie no Padomju Savienības. Tad sekojis atpakaļceļš uz Cēsīm, Ranku, Drustiem: “Drustos pēc pusdienām visus nostādīja un izsauca daudzus karavīrus no ierindas, un paziņoja: jūs tiekat no armijas atbrīvoti. Pēc dažām minūtēm daļa sarokojās un aizsoļoja tālāk. Laukumā palika karavīri bez dokumentiem, kuri drīz vien izklīda kur katrs.” A. Zaķis atzīst, ka 30. jūnijā notika, burtiski, latviešu karavīru padzīšana no korpusa. Kā viņš atceras, tad “nolasīja it kā Baltijas kara apgabala pavēli, kuras pilnu tekstu nekur nevar atrast, un – lasieties, kur jūs gribat.” Sk.: E. Avotkalns, P. Ceriņš, A. Zaķis. Palikušo vārdā. *Ciņa*, 13.10.1988., 3. lpp.

⁷⁸ Fjodors Kuzņecovs (*Fedor Kuznetsov*, 1898–1961) – ģenerālpulkvedis, no 1940. gada decembra Baltijas kara apgabala karaspēka komandieris.

⁷⁹ Pjotrs Kļenovs (*Petr Klenov*, 1894–1942) – ģenerālleitnants, no 1940. gada jūlija Baltijas kara apgabala štāba priekšnieks. No kara sākuma Ziemeļ-

rietumu frontes štāba priekšnieks. 1941. gada 1. jūlijā atstādināts no amata, 11. jūlijā arestēts. 1942. gada 13. februārī piespriests augstākais soda mērs, nošauts tā paša gada 23. februārī.

- ⁸⁰ Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes 1943. gada 6. janvāra dekrētu Sarkanajā armijā tika ieviestas jaunas atšķirības zīmes – uzpleči. Ar PSRS Aizsardzības tautas komisariāta 1943. gada 15. janvāra pavēli tika apstiprināta uzpleču forma un krāsas, atšķirības zīmes amatiem un karaspēku emblēmas. Piemēram, ierindniekiem un virsniekiem tika ieviesti divu veidu uzpleči: lauka un ikdienas. Lauka uzpleči tika nēsāti uz ikdienas – lauka formas, kad tā tika izmantota kā lauka. Ikdienas uzpleči tika nēsāti uz parādes formas un ikdienas – lauka formas, kad pēdējā tika izmantota kā ikdienas. Jāatzīmē, ka cariskās Krievijas armijā uzpleči pirmo reizi tika ieviesti: uz viena pleca 1763. gadā, uz abiem – 1801.–1809. gadā. Tie tika nēsāti līdz 1918. gada februārim – Sarkanās armijas izveidošanai.
- ⁸¹ Augusts Kirhenšteins (1872–1963) – LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs (1940–1952).
- ⁸² Sniegt raportu – ziņot.
- ⁸³ Jānis Veikins (1897–1979) – pulkvedis, no 1942. gada ģenerālmajors, no 1941. gada augusta līdz decembrim un no 1942. gada maija līdz decembrim 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris.
- ⁸⁴ Detlavs Brantkalns (1898–1979) – ģenerālmajors. No 1942. gada decembra līdz 1944. gada jūnijam 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris, pēc tam līdz Vācijas–PSRS kara beigām 130. latviešu strēlnieku korpusa komandieris.
- ⁸⁵ 201. latviešu strēlnieku divīzijas pavēlniecības (divīzijas komandiera, politdaļas priekšnieka, štāba priekšnieka u.c.) nomaiņas apstākļi 1942. gada decembrī joprojām ir viens no neskaidrākajiem notikumiem divīzijas darbībā. No 1942. gada 28. novembra līdz 16. decembrim norisa kauju par Rosinu un Simonovu pirmais posms, bija jāatvirza pretinieks (vācu armija) un jāsavienojas ar 1. trieciēnarmiju. Kauju divīzija uzsāka aptuveni 11 000 cilvēku sastāvā. Kauju laikā 201. latviešu strēlnieku divīzija zaudēja vairāk nekā 5100 karavīru (ievainotie un kritušie), tas ir, pusi no divīzijas skaitliskā sastāva. Divīzijas virspavēlniecībai tika pārņemta nespēja koordinēt kājnieku, tanku un artilērijas darbību. Neveiksmi sekmēja arī sliktie laikapstākļi un nenosēgtie pulku flangi. Sekmju trūkumā tika vainots arī divīzijas politiskais aparāts, kas neesot izrādījis nepieciešamo ietekmi uz kaujas gaitu. Uzbrukuma otrā kārtā sākās 23. decembrī. Pēc Ziemeļrietumu frontes Politpārvaldes priekšlikuma izveidotā LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP pārstāvju komisija (sastāvā K. Mahaņko, N. Vanags un LK(b)P CK sekretārs Žanis Spure) 1942. gada decembrī konstatēja, ka divīzijas komandieris J. Veikins kauju vadījis virspusēji, nestrādājis ar personālsastāvu, pulku komandierus nesavācis, ar tiem nekonsultējies, atrodoties kaujas apstākļos, pulku komandieri bieži nezinājuši, ko no viņiem prasa. Kadri divīzijā tiekot atlasīti nevis pēc prasmēm, bet citām nezināmām īpašībām: “Ģenerālmajors Veikins necieš pat norādes par kļūdām vai nepilnībām.” J. Veikinam pārmeta nespēju sastrādāties ar padotajiem un to, ka viņš nepareizi saprot, ko nozīmē būt Latviešu divīzijas priekšniekam. “Bieži, par spīti daudzkārtējiem CK aizrādījumiem, viņš atzīmē, ka Latvijas divīzija ieņem sevišķu vietu un ka it kā līdz ar

- armijas pavēlniecības viņam ir jāpilda LK(b)P CK direktīvas, kura neļaus divīzijai darīt pāri.” Tika izteikts priekšlikums piedāvāt PSRS tautas komisāram kadru jautājumos nomainīt divīzijas komandieri ar citu personu – noteikti latvieti. (Sk.: Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas pārstāvja Mahaņko (*Makhan'ko*) ziņojums Latvijas PSR Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas sekretāram Jānim Kalnbērziņam un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim [krievu val.], 03.01.1943. *LNA-LVA*, PA-101-5-2, 1.-3. lp.) No 1943. gada 2. janvāra divīzijas komandieris bija Detlavs Brantkalns, kas karavīriem šķita ļoti enerģisks, ar personisko drosmi apveltīts komandieris. Viņš arī izmainīja divīzijas vadības stilu.
- ⁸⁶ Ārons Zeligmans (1915–1955) – feldšeris, 121. gvardes strēlnieku pulka sanitārā vada komandieris.
- ⁸⁷ *Shalash* (krievu val.) – telts, ko kara apstākļos parasti būvēja no egļu zariem.
- ⁸⁸ Zirga gaļa pārtikas trūkuma apstākļos bija viens no tradicionālākajiem pārtikas produktiem ne tikai starp divīzijas, bet visas Sarkanās armijas karavīriem kara laikā. 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīriem iešana “zirga gaļas medībās” sevišķi raksturīga bija 1942. gada pavasarī, kad divīzija atradās daļēji aplenkumā Staraja Rusas rajonā un kad visai tipiskas bija šādas ainas: “Komisārs pateica vienam karavīram – aizej paskaties, liekas, mūsu Vasjka [zirgs] saslimis, vai nevajag viņu nokaut. Un izrādījās, ka Vasjka ir “saslimis”, un to nokāva un izvārija.” Sk.: 201. latviešu strēlnieku divīzijas vecākā politiskā vadītāja Kārļa Neihofera atmiņas [krievu val.], 09.1942. *LNA-LVA*, PA-301-1-16, 34.-40. lp., šeit 37. lp.
- ⁸⁹ Haubice – stāvuguns artilērijas ierocis.
- ⁹⁰ Purva divīzija – šādu neoficiālu nosaukumu bijušo 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīru vidū divīzija ieguva, 20 mēnešus cīnoties dienvidos un dienvidrietumos no Staraja Rusas – Ilmeņa ezera zemienē, kur aptuveni 70% bija purvi, pārpuvoti meži, upes un no kokiem salikti ceļi. Šajā apvidū divīzija uzturējās no 1942. gada februāra līdz 1943. gada oktobrim, kad tā tika iekļauta 2. Baltijas frontes 22. armijas sastāvā. Atmiņu par 1943. gadu 7. lapaspusē J. Bērziņš arī raksta, ka, “tā kā neviens no mums nezina, kur šobrīd atrodas mūsu divīzija, kaut gan visi piekrita viedoklim, ka kaut kur pie Staraja Rusas purva kūrortā, bet daži pat pauda viedokli, ka runāja, ka esot kļūda, ka mūsu divīzija nosaukta par gvardes divīziju, ka pareizāk būtu saukt par purva, tā kā mēs līdz šim karojām no viena purva uz otru un vienmēr nepārprotami sēdējām un mirkām purvā, bet fricis, kā par spīti, sēdēja sausumā uz paaugstinājuma”.
- ⁹¹ Izteiciens *Grob s muzykoi na troikh* (krievu val.).
- ⁹² Sormova (*Sormovo*) – Nižņijnovgorodas pilsētas rajons.
- ⁹³ Pēc 1942. gada decembra kaujām 1943. gada 1. janvārī 201. latviešu strēlnieku divīzijā ierindā bija tikai aptuveni 5000 karavīru. 121. pulkā 1943. gada 20. janvārī bija tikai 428 cilvēki, savukārt 23. janvārī pulkā bija 313 cilvēki. Vienīgajā strēlnieku rotā 25 cilvēki. Situācija uz īsu laiku uzlabojās februārī, jo pēc vairākkārtējas papildinājuma saņemšanas pulkā bija 1389 cilvēki (23. februārī). Tomēr dažas dienas vēlāk – 27. februārī pulkā atkal bija tikai 617 cilvēki. Situācija nemainījās arī martā, jo 18. martā, kad pulks tika izvests no kaujas, tajā bija 617 cilvēki. Sk.: Pulka kaujas

- darbības žurnāls [krievu val.], 16.01.–17.03.1943. *Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs*, 121. gvardes strēlnieku pulka fonds, 1. apraksts, 38. lieta, 1.–48. lp., šeit 10., 13., 23., 28., 48. lp.
- ⁹⁴ Panfilova divīzija – 316. Režicas strēlnieku divīzija (vēlāk 8. gvardes), nosaukta ģenerālmajora Ivana Panfilova (*Ivan Panfilov*, 1892–1941) vārdā. Tā cīnījās Ziemeļrietumu–Kaļiņinas frontē. Divīzija piedalījās cīņās arī pret vācu armijas Demjanskas grupējumu (16. vācu armijas 2. korpusu), pie Lovatas upes, arī Rīgas operācijā.
- ⁹⁵ Jāņem vērā, ka pēc kara sākšanās uz frontes aizmuguri Krievijā evakuējās pietiekami daudz inteliģences pārstāvju, kam bija augstākā izglītība vai pabeigta vidējā izglītība. Piemēram, mākslinieki, rakstnieki, ārsti. Dažādās kara laika 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīru aizpildītās anketās starp valodu prasmēm dominē ne tikai latviešu un krievu valoda, bet arī ebreju, vācu, franču, poļu.
- ⁹⁶ *Minrota* (krievu val.) – mīnmetējnieku rota.
- ⁹⁷ Komandpunktā.
- ⁹⁸ Saīsinājums no *vremennoispolniaiushchii dolzhnost'* (krievu val.) – pagaidu pienākuma izpildītājs.
- ⁹⁹ *Vystrel* (krievu val.) – šāviens. Sarkanās armijas komandējošā sastāva augstākie taktikas kvalifikācijas celšanas kursi. Skola izveidota 1918. gadā, darbojas arī mūsdienās.
- ¹⁰⁰ Hansis Šponbergs (1896–1982) – pulkvedis, 1. atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka komandiera vietnieks (no 1941. gada janvāra), komandieris (no 1942. gada septembra), 121. strēlnieku pulka komandieris (no 1944. gada novembra).
- ¹⁰¹ Lai saimniecības vadā būtu, kur dzīvot, vairāki karavīri devās uz vācu armijas atstāto teritoriju nojaukt un pārnest tur esošās būves.
- ¹⁰² Fragments ir ne tikai liecība par kara tribunāla sēdi, bet vēl viena liecība par karavīra tiesāšanu dienasgrāmatas rakstīšanas dēļ. 1943. gada 16. martā 201. latviešu strēlnieku divīzijas sevišķā daļa par pretpadomju aģitāciju un gatavošanos dezertēt arestēja Vladimīru Kovaļevski. 1975. gada iesniegumā LPSR Augstākās Padomes Prezīdijam redzams, ka V. Kovaļevskis bijis 45. izlūku rotā. Martā, pārnākot no kāda smaga izlūku gājiena, viņš sastrīdējies ar biedriem. Pret viņu izvirzīta apsūdzība par neatļauti rakstītu un glabātu dienasgrāmatu, lai to it kā nodotu ienaidnieka (vāciešu) rokās. Sk.: 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Vladimīra Kovaļevska krimināllieta [krievu val.], 16.03.1943.–06.06.1975. *LNA-LVA*, 1986–2–P-5177, 1.–117. lp.
- ¹⁰³ Izteiciens *Chugunnyi kotel glinianomu gorshku ne tovarishch* (krievu val.).
- ¹⁰⁴ Izteicieni: *Ne v svoi sani ne sadis'*; *Rubi derevo po plechu, a zhenu beri po znati* (krievu val.).

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Ilze Jermacāne

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2011. GADĀ

2011. gadā LU Latvijas vēstures institūts atzīmēja savu septiņdesmit piekto pastāvēšanas gadskārtu (nodibināts 1936. gada 14. janvārī ar Latvijas Republikas Ministru kabineta likumu). Sakarā ar institūta jubileju 12. maijā tika organizēta konference “Latvijas vēstures institūts: 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā”, kā arī visos četros institūta žurnāla numuros tika ievietoti institūta dzīves svarīgāko notikumu apskati ar bagātīgu ilustratīvo materiālu.

2011. gadā LU Latvijas vēstures institūtā kopumā strādāja 56 darbinieki, tostarp 18 vadošie pētnieki, 15 pētnieki, 10 zinātniskie asistenti, 13 – zinātniski tehniskais un zinātni apkalpojošais personāls (no tiem 44 pilna un 12 nepilna laika ekvivalentā).

2011. gadā finansējuma apmērs bija tāds pats kā 2010. gadā, tādēļ daži cilvēki zemā atalgojuma dēļ darbu institūtā pārtrauca, viens doktors pārcēlās uz dzīvi ārzemēs un arheoloģe Dr. habil. hist. Ilze Loze, sasniedzot 75 gadu vecuma sliekšni, bija spiesta pārtraukt aktīvās zinātnieka gaitas un doties pensijā.

2011. gadā institūtā bija jāpārvēlē Zinātniskās padome un direktors. LU Latvijas vēstures institūta Zinātnisko padomi tagad veido 15 locekļi, to skaitā divi pārstāvji no LU Vēstures un filozofijas fakultātes (dekāns, docents Dr. hist. Andris Šnē un asoc. prof. Dr. hist. Ēriks Jēkabsons). Par Zinātniskās padomes priekšsēdētāju uz otro termiņu tika ievēlēts vadošais pētnieks Dr. hist. Ainārs Lerhī, bet par sekretāri – jaunā doktore Anita Čerpinska. Par direktoru 2011. gada jūnijā atkārtoti tika ievēlēts vadošais pētnieks Dr. hist. LZA korespondētājloceklis Guntis Zemītis.

2011. gadā institūtā tika turpināta iepriekšējā gadā aizsākto vairāk nekā 10 dažāda veida un apjoma projektu realizācija.

Nozīmīgākais darbs, protams, norisēja Valsts pētījumu programmā (turpmāk – VPP) “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)”, kurā apvienojušies Latvijas augstskolu un pētniecisko institūtu humanitāro nozaru speciālisti. LU Latvijas vēstures institūtā tika turpināts pētnieciskais darbs projektā “*Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti*” (vad. Dr. hist. Guntis Zemītis). Plašā apjoma dēļ vēsturnieku projekts ir sadalīts vēl piecos apakšprojektos jeb tēmās:

1) Okupācijas režīmi un to sekas: politiskie, ekonomiskie un sociālie aspekti, 1940–1990 – vad. Dr. hist. Daina Bleiere;

2) Latvijas valstiskuma veidošanās un attīstība, 1905–1940 – vad. Dr. habil. hist. Jānis Bērziņš;

3) Tradicionālais un laikmetīgais Latvijas kultūrvīdē 20.–21. gs. – vad. Dr. hist. Aija Jansone;

4) Etnogrāfisko materiālu digitalizācija un publikācijas – vad. Dr. h.c. Lilita Vanaga;

5) Latvijas iedzīvotāju etniskās, nacionālās un valstiskās identitātes veidošanās līdz 19. gs. – vad. Dr. hist. Ieva Ose.

VPP realizācijā no LU Latvijas vēstures institūta bija iesaistīties 41 zinātnieks un tehniskie darbinieki. VPP dalībniekiem svarīgākais notikums 2011. gadā bija gatavošanās Apvienotajam Pasaules latviešu zinātnieku 3. un Letonikas 4. kongresam, kurš no 24. līdz 27. oktobrim norisinājās Rīgā. Kongresā vēstures jomā bija organizētas sešas sekcijas, no kurām divu sekciju darbu (Nacionālā identitāte un valstiskuma problēmas 19.–21. gs.; Rīgas identitāte vēstures gaitā) nodrošināja institūta pārstāvji, bet kopumā ar referātiem kongresā dažādās sekcijās uzstājās 29 institūta darbinieki. Pie VPP rezultatīviem rādītājiem jāatzīmē arī izdotās trīs monogrāfijas (Margarita Barzdeviča. *Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. 279 lpp.: il.; Zigmārs Turčinskis. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi: Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā, 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. 399 lpp.; Lilita Vanaga. *Salaspils novads. Gadsimtu hronoloģija. 9. g.t. pr.Kr. – 21. gs.* Salaspils: Salaspils novada dome, 2011. 288 lpp.) un viens rakstu krājums (*Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpilīm*. Sast. Ieva Ose. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. 543 lpp.: il. (Latvijas viduslaiku pilis, VII)), kā arī “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” četri numuri.

2011. gadā Valsts pētījumu programmas ietvaros institūta pētnieki ir publicējuši 27 zinātniskos rakstus Latvijas un piecus ārzemju izdevumos, divas recenzijas, divas konferenču tēzes, deviņus populārzinātniskus un informatīvus rakstus. Kopumā Latvijā zinātniskās konferencēs nolasīts 41 referāts, bet ārzemēs zinātnieki uzstājušies septiņas reizes. Lai popularizētu vēstures zinātņi un VPP nozīmību, dažādām interesentu grupām nolasītas 16 lekcijas un sniegtas 33 intervijas presē, radio un TV raidījumos.

2011. gadā tika turpināti iepriekšējā gadā uzsāktie pieci fundamentālo un lietišķo pētījumu projekti un viens t.s. sadarbības projekts, kuriem visiem palika iepriekšējā gadaniecīgais finansējums.

Tematiskajā projektā “*Sabiedrības un materiālās kultūras mijiedarbība akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā*” (vad. Dr. habil. hist. Andrejs Vasks) astoņi arheologi bija pievērsušies Latvijas senākās apdzīvotības perioda – dzelzs laikmeta problemātikai Kurzemes reģionā un Daugavas lībiešu kultūras izpētei. 2011. gadā pētnieki kā zinātniskajos, tā arī populārrajos izdevumos ir publicējuši 14 rakstus, 9 pētījumi iesniegti publicēšanai. Granta izpildītāji 20 reizes referējuši gan Latvijas, gan ārzemju zinātniskajās konferencēs (Zviedrijā, Igaunijā, Norvēģijā). Neizpalika arī arheoloģiskie izrakumi, kas tika veikti Riņņukalnā (I. Zagorska, V. Bērziņš), Mežītes pilskalna apmetnē (A. Vasks, I. Lazdiņa) un Mežītes kapulaukā (E. Guščika).

Otrs tematiskais projekts, kurā strādā astoņi arheologi, ir “*Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos*” (vad. Dr. hist. Antonija Vilcāne). Pētījumu rezultāti atspoguļoti 9 publicētajos zinātniskajos rakstos un 6 konferenču, grāmatu apskatos, kā arī publicēšanai

izstrādātos 7 rakstos. Nolasīti 15 referāti, tostarp pieci starptautiskās zinātniskās konferencēs. Veikti arheoloģiskie izrakumi un uzraudzības darbi trīs objektos (Cēsis Riekstu kalnā – Z. Apala; Tukuma “Biseniekos” – R. Brūzis; Rīgā, Mārstaļu ielā 26 – I. Lazdiņa, R. Spirģis).

Īpaši jāatzīmē Arheoloģisko materiālu krātuves darbs (vad. Silvija Tilko), tajā pētnieciskajam un mācību darbam pāris darbinieku gada laikā 75 zinātniekiem un studentiem ir izsnieguši arhīva materiālus un tos konsultējuši 1313 reizes.

Viens bioarheologs, divi dendrochronologi un seši etnologi savus pētījumus ir koncentrējuši grantā “*Latvijas 13.–21. gadsimta kultūrvēsturiskā mantojuma etnogrāfiskā, dendrochronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte*” (vad. Dr. hist. Guntis Gerhards). Projektā pētījumi veikti trijos virzienos. Etnogrāfijā un etnoloģijā turpinājās pētījumi mūsdienu tautas lietišķajā mākslā un etnisko stereotipu noteikšanā Latvijā. Dendrochronoloģijā turpināta priedes un egles gadskārtu absolūtā hronoloģija, jauniegūto koka konstrukciju būvelementu gadskārtu noteikšana un ievadišana starptautiskajā datubāzē. Bioarheoloģijā turpināts darbs Latvijas 13.–18. gs. iedzīvotāju bioarheoloģiskajā izpētē, analizējot Jelgavas Trīsvienības baznīcas kapsētas izrakumos iegūto osteoloģisko materiālu, iegūti jauni dati par Kurzemes un Zemgales hercogistes iedzīvotāju dzīves kvalitāti viduslaikos un jaunajos laikos. Projekta realizācijas gaitā 2011. gadā Aija Jansone ir izdevusi divas grāmatas – par Rucavas rakstainajiem adījumiem un par Carnikavas novada Tautas lietišķās mākslas studiju “Auseklītis”, bez tam projekta dalībnieki publicējuši vairāk nekā 20 zinātniskos rakstus un nolasījuši 9 referātus konferencēs.

16.–20. gs. Latvijas vēstures jautājumi tika pētīti projektā “*Sociālpolitiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā jaunajos un jaunākajos laikos 16.–20. gs.*” (vad. Dr. hist. Muntis Auns). Projekta 11 izpildītāji bija pievērsušies Kurzemes hercogistes politiskajām, saimnieciskajām norisēm (M. Jakovļeva), demogrāfijai (M. Auns), ikdienas dzīvei Rīgā (M. Barzdeviča). 1812. gada kara notikumi Latvijas teritorijā aplūkoti A. Čerpinskas pētījumos, bet no 2011. gada otrā pusgada A. Levāns pēta diplomātiskos jautājumus. No 20. gs. jautājumiem pētīta 1905. gada revolūcijas sakāve (L. Lapa), politisko partiju un sabiedrisko organizāciju ideoloģija 1919.–1940. gadā (U. Krēslis), 20.–30. gadu izklaides (I. Lipša). Ārlietu dienesta darbības jautājumi risināti Ē. Jēkabsona un A. Lerha darbos. Projekta ietvaros ir nolasīti 9 referāti Latvijā un ārzemēs (Lietuvā, Nīderlandē), izdotas 10 publikācijas un vēl 8 raksti iesniegti publicēšanai.

Institūta 20. gs. vēstures pētnieki darbam galvenokārt bija apvienojušies projektā “*Totalitārisms Latvijā: politiskie un sociālie aspekti, personālijas (V. Munters)*” (vad. Dr. hist. Irēne Šneidere). Tēmas izstrādē piedalījās 9 darbinieki, galvenā uzmanība tika pievērsta V. Muntera krimināllietas tulkošanai, vākti arī materiāli arhīvos. Gada laikā izpildītāji ir publicējuši 7 zinātniskos rakstus un divus iesnieguši publicēšanai. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” publicētas arī piecas recenzijas un divi grāmatu apskati par jaunāko vēstures literatūru. Par aktuāliem vēstures notikumiem granta izpildītāji ir snieguši 7 intervijas un publicējuši vairākus populārzinātniskus

rakstus. Pieci pētnieki piedalījušies ar ziņojumiem starptautiskās konferencēs (K. Kangeris pat trijās, I. Šneidere, R. Viksne, A. Žvinklis, J. Pavlovičs – vienā).

Bez Valsts pētījumu programmas viens no lielākajiem institūtā realizētajiem projektiem ir Dr. hist. Gunitas Zariņas vadītais sadarbības projekts "*Humanitāro zinātņu virtuālās enciklopēdijas: personālijas, avoti, termini*", kura realizācijā apvienojušies četri humanitārie institūti. Vēstures institūts savukārt realizē apakšprojektu "Latvijas vēstures terminu, avotu un personāliju datubāze". Projekta ietvaros tiek gatavotas divas virtuālās enciklopēdijas: "Latvijas zinātnes vēstures personu rādītājs, 1600–2000" (akad. J. Stradiņš un asistentes p.i. Dz. Cēbere) un "Latvijas arheoloģijas leksikons", kurā apvienojušies galvenokārt institūta arheologi. Šī sadarbības projekta izpildē 2011. gadā bija iesaistīti 15 darbinieki, kuru galvenais uzdevums bija šķirkļu izstrādāšana un ievadīšana datorā.

Apakšprojektā "Latvijas zinātnes vēstures personu rādītājs, 1600–2000" apzinātas nozīmīgākās personālijas, pirmo reizi sastādīti un apzināti zinātnes vēsturnieku un zinātnes popularizētāju saraksti (vairāk nekā 200 personu), kā arī izveidots Latvijas vēsturē nozīmīgāko personu saraksts no vissenākajiem laikiem līdz 20. gs. sākumam.

"Latvijas arheoloģijas leksikonam" izstrādāti un ievadīti 70 šķirkļi, digitalizētas 6 publikācijas svešvalodās. Sadarbības projekta izpildītāji 2011. gadā nolasījuši 16 referātus Latvijas un ārvalstu konferencēs (Igaunijā, Krievijā, Norvēģijā, Šveicē). Ar projekta atbalstu ir izdots viens rakstu krājums, iznākušas 6 starptautisko konferenču tēzes un publicēti 26 raksti Latvijas un ārzemju izdevumos, arī vairāki populārzinātniski raksti.

LU Latvijas vēstures institūts 2011. gadā kā sadarbības partneris iesaistījies Eiropas Reģionālās attīstības fonda finansētā projekta "*Vienota nacionālas nozīmes Latvijas akadēmiskā pamattikla zinātniskās darbības nodrošināšanai izveide*" īstenošanā, kā arī kvalificējies un no 2012. gada 1. janvāra uzsāks darbu Valsts nozīmes pētījuma centra projekta "Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju valsts nozīmes pētniecības centra zinātnes infrastruktūras attīstība" realizācijā.

Institūts 2011. gadā piedalījās vēl septiņos nelielos starptautiskos projektos. 2011. gadā noslēdzās Bulgārijas ZA Folkloras institūta un LU Latvijas vēstures institūta kopīgais projekts "Bulgārija un Latvija: Nemateriālā kultūras mantojuma problēmas" (2009.–2011. g.). Projekta pēdējā gadā notika divi pieredzes apmaiņas semināri (Rīgā un Sofijā), kuros nolasītie referāti tiks apkopoti krājumā un publicēti latviešu, bulgāru un angļu valodā. Projekta ietvaros bez svarīgajām teorētiskajām atziņām nemateriālā kultūras mantojuma jomā abu pušu izpildītāji vāca materiālus katrā no valstīm. Pašreiz jau tiek īstenots Latvijas un Bulgārijas projekta jaunais – 3. posms (2012.–2014. g.).

2011. gadā divpusējā sadarbības līguma ar Šlēsvigas-Holšteinas zemes muzeju fondu, Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centru (2010.–2013. g.) projekta ietvaros jau notika Latvijas un ārzemju arheologu kopīgi arheoloģiskie izrakumi Riņņukalnā un tika ņemti dažādi paraugi analīžu veikšanai un datēšanai. Projekta rezultātā jāiznāk kopīgām publikācijām nozīmīgos starptautiskos žurnālos.

Turpinās arī institūta arheologu un bioarheologu darbība divpusējā starptautiskā sadarbības projektā, noslēgtā ar Johannaesa Gūtenberga universitātes Antropoloģijas institūtu Mainzē, “*Agrie eiropieši (Neolithizācija) / The Early Europeans (Neolithisation)*” (2010.–2013. g.). Projekta izstrādes pirmajos gados ir atlasīti un paņemti kaulu materiālu paraugi, kas tiek analizēti modernās Rietumu laboratorijās, projekta noslēguma stadijā tiks veikti apkopojoshi abu institūciju pētījumi.

Dr. hist. Ieva Ose iesaistījusies ES un Vācijas kultūras organizācijas *Deutsche Burgenvereinigung* sadarbības projektā “*Eiropas pilis kā izcili centri agrajā kultūras apmaiņā / Europäische Burgen als herausragende Zentren frühen Kulturaustausches im Mittelalter*” (2011.–2012. g.). Projekta ietvaros tiek apkopoti un datorā ievadīti dati par Latvijas pilīm.

2011. gadā noslēdzās bioarheologu līdzdarbība starptautiskajā projektā “*Globalās veselības vēstures projekts / Global History of Health Project*”, kurā vadošā iestāde bija Ohaio Valsts universitāte (ASV). Projekta realizācijas gaitā Latvijas antropoloģiskais materiāls ir ievadīts starptautiskā datubāzē, tāpat materiāls prezentēts daudzās zinātniskās konferencēs un publikācijās.

Līdzīgi arī Latvijas senās koksnes dati tiek ievadīti starptautiskā datubāzē, tas tiek veikts projekta “*Digital Collaboratory for Cultural Dendrochronology (DCCD): Dendrochronoloģijas digitālā datu bibliotēka / A digital data library for dendrochronology*” ietvaros.

Jāatzīmē, ka mūsu institūta cilvēki individuāli līdzdarbojas arī ES starptautiskajā atbalsta programmā COST (Dr. V. Bērziņš apakšprogrammā “*Mūsdienās applūdušās arheoloģiskās liecības un ainavas kontinentālā šelfā / Submerged Prehistoric Archaeology and Landscapes of the Continental Shelf*”, 2009.–2013. g.).

Tomēr dalība šādos projektos ir zināms entuziasms, proti, nenotiek papildus finanšu līdzekļu piesaiste institūtam, pastarpināti ieguvums ir atsevišķu mūsu zinātnieku iespējas aizbraukt un piedalīties prestižās zinātniskās konferencēs un ar ārzemju kolēģiem izdot kopīgas zinātniskās publikācijas. Jāsecina, ka pašreiz vienīgi tādā veidā – sadarbojoties ar Latvijas un ārvalstu eksakto zinātņu pētnieciskajām iestādēm – varam piesaistīt mūsdienu zinātniski tehnoloģisko metožu lietošanu mūsu materiāla interpretācijai.

No pārskata par institūta zinātnieku paveikto 2011. gadā izriet, ka valsts piešķirtais finansējums ir krietni par mazu. Piemēram, kādu nozīmīgu projektu var izstrādāt tikai 3 mēnešus, jo vairāk naudas grantā atalgojumam nepietiek. Līdzīgi uz visu institūtu 2011. gadā Valsts pētījumu programmā komandējumiem bija atvēlēts tikai 1000 Ls, tas nozīmē, ka 2–3 cilvēki var vienu reizi aizbraukt uz kādu kaimiņvalsts konferenci. Tādēļ vairāki institūta zinātnieki individuālajās gada atskaitēs atzīmēja, ka bijuši spiesti izmantot savus personiskos līdzekļus dalībai konferencēs, darbam ārvalstu bibliotēkās un arhīvos. Budžeta līdzekļu konsolidācija 2011. gadā ir atstājusi ļoti negatīvu ietekmi uz Latvijas vēstures zinātnei. Zinātnieki ir spiesti strādāt vairākos darbos vai vispār pamest šo darbu, sarucis pasūtījumu darbu skaits (arheoloģiskās izpētes darbi), nav pietiekamas publicēšanās iespējas, trūkst līdzekļu pētījumu rezultātu prezentēšanai ārzemēs. Šādos apstākļos institūtā lēni notiek zinātniskā personāla paaudžu nomaīņa, to kavē jauno zinātnieku

nedrošība par savu nākotni, ko nosaka zinātnes finansējuma nestabilitāte un sadrumstalotība. Zinātnes darbinieku atalgojums nav konkurētspējīgs.

Tomēr LU Latvijas vēstures institūta darbinieki 2011. gadā ir izdevuši sešas grāmatas, divus rakstu krājumus, visus četrus institūta žurnāla numurus, publicēts vairāk nekā 150 dažāda veida rakstu, nolasīti 126 referāti un 36 lekcijas, sniegtas apmēram 40 intervijas presē, radio un TV.

LU Latvijas vēstures institūts 2011. gadā ir organizējis vienu konferenci, vēltītu institūta 75. gadadienai, kā līdzorganizators darbojies Latvijas vēsturieku I kongresā, kā VPP izpildītājs iesaistījies Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresa un Letonikas 4. kongresa darbā. Institūtam ir arī laba sadarbība ar Latvijas pašvaldībām, 2011. gadā institūts palīdzēja noorganizēt konferenci "Ikšķile un tās novads viduslaikos".

Jāatzīmē, ka sakarā ar institūta 75. gadadienu gan bijušie, gan esošie institūta darbinieki tika ieteikti valsts augstākajiem apbalvojumiem.

Par mūža ieguldījumu Latvijas arheoloģijā un seno apģērpu pētniecībā, devumu tautas mākslas attīstībā un zinātnisko atziņu nodošanā nākamajām paaudzēm Triju Zvaigžņu ordeni saņēma LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas emeritētā valsts zinātniece Dr. habil. hist. Anna Zariņa.

Tāpat par mūža ieguldījumu arheoloģijā, Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma izpētē, aizsardzībā un popularizēšanā ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvota Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Dr. habil. hist. Ilze Loze.

Par mūža ieguldījumu vēstures zinātnes pētnieciskajā, izglītības un akadēmiskajā darbā Atzinības krustu saņēma LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks Dr. habil. hist. Jānis Bērziņš.

Par mūža ieguldījumu etnogrāfijas zinātnes attīstībā Latvijā, tās pētniecisko rezultātu popularizēšanā pasaulē, tautas atmiņas saglabāšanā un nodošanā nākamajām paaudzēm etnogrāfe Dr. habil. hist. Linda Dumpe apbalvota ar Atzinības krusta IV šķiru.

LZA Lielo medaļu par izciliem radošiem sasniegumiem un Latvijas Valsts prezidenta apsveikumu 80 gadu jubilejā saņēma LZA īstenais loceklis Dr. habil. hist. Ēvalds Mugurēvičs.

Eiropas Zinātņu un mākslas akadēmijas mazo Feliksa balvu saņēma arheologs Dr. hist. Roberts Spirģis par grāmatu "Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā".

Institūta pētnieces Dr. hist. Margaritas Barzdevičas darbs "Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710" iekļauts starp nozīmīgākajiem 2011. gada Latvijas zinātnes sasniegumiem, un vēsturniecei piešķirta arī prestižā Rīgas balva.

Ar skumjām jāvēstī, ka 2011. gada 21. februārī no aizvēstures pētnieku saimes aizgājis izcils arheologs, zemūdens arheoloģijas pamatlicējs, eksperimentālās arheoloģijas aizsācējs Latvijā un Āraišu ezerpils pētnieks un rekonstrukcijas izstrādātājs, vēlāk Āraišu ezerpils fonda priekšsēdētājs, LZA goda doktors Dr. hist. Jānis Apals (17.09.1930.–21.02.2011.).

95 gadu vecumā mūžībā aizgājusi institūta ilggadējā darbiniece – 18.–19. gs. vēstures pētniece Dr. hist. Melita Svarāne (12.06.1916.–24.12.2011.).

LU Latvijas vēstures institūts cer, ka 2011. gads bija pēdējais budžeta konsolidācijas gads un finansējums tiks palielināts ne tikai skolotājiem, bet arī zinātniekiem.

Viktorija Bebre

NEMATERIĀLĀ KULTŪRAS MANTOJUMA PROBLĒMĀM VELTĪTS SEMINĀRS BULGĀRIJĀ

Kopš 2004. gadā Latvija kā viena no pirmajām Eiropas Savienības valstīm pievienojās UNESCO Konvencijai par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu (pieņemta 2003. gadā), arī mūsu valsts institūcijas, organizācijas, kultūras darba praktiķi un pētnieki iesaistījušies ar šo konvenciju saistītu uzdevumu apzināšanā un risināšanā.

2011. gadā noslēdzās LU Latvijas vēstures institūta (turpmāk – LVI) un Bulgārijas ZA Folkloras institūta (pēc reorganizācijas 2010. gadā Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras institūts ar Etnogrāfisko muzeju, turpmāk – BZA EFI) trīs gadu sadarbības projekts “Bulgārija un Latvija: Nemateriālā kultūras mantojuma problēmas” profesores Milas Santovas un Dr. hist. Aijas Jansones vadībā. BZA EFI zinātnieki jau UNESCO Konvencijas tapšanas periodā ir darbojušies ļoti aktīvi un ieguvuši respektējamu praktiskā darba pieredzi jautājumos, kas saistās ar Latvijai līdz šim it kā svešādā “nemateriālā” (t.i., dzīvās tradīcijas) kultūras mantojuma apzināšanu, dokumentēšanu un prezentēšanu. BZA EFI pētnieku metodoloģiskā vadībā jau ir izveidota Eiropā pirmā savas valsts Nemateriālā kultūras mantojuma (turpmāk – NKM) reģistra sistēma “Dzīvie cilvēces dārgumi”. Nacionālie reģistri saskaņā ar Konvenciju jāveido visām dalībvalstīm, arī Latvijai. Jāpiebilst, ka Konvencijas burta un gara skaidrojumi ir viena no aktuālām tēmām ne tikai Eiropas, bet visas pasaules etnoloģijā/folklorā/kultūras antropoloģijā, jo Konvencijai 2011. gadā bija pievienojušās jau 136 valstis.

2011. gadā, sadarbības projektam noslēdzoties, Latvijas ZA un Bulgārijas ZA sadarbības līguma ietvaros notika vairāki abu valstu pētnieku apmaiņas braucieni.

Vasarā Latviju apmeklēja projekta vadītāja no Bulgārijas puses – UNESCO Nemateriālā kultūras mantojuma starpvaldību 1. komitejas biedre, Bulgārijas valsts eksperte NKM jautājumos prof. Mila Santova un valsts eksperte NKM jautājumos pie Bulgārijas Kultūras ministrijas, vadošā pētniece Dr. Iva Stanojeva. 20. jūnijā Valsts nemateriālā kultūras mantojuma aģentūrā notika jau otrais pieredzes apmaiņas seminārs “Bulgārijas pieredze nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā”, ko organizēja LR Kultūras ministrija, UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, Kultūrizglītības un nemateriālā kultūras mantojuma centrs un Latvijas vēstures institūts. Seminārā bija pārstāvētas tās Latvijas valsts institūcijas, kuru pārzinā ir tiešais darbs saistībā ar UNESCO Konvencijā paredzēto uzdevumu realizāciju, vairāku zinātnisko institūtu un nevalstisko organizāciju pārstāvji, kā arī kultūras

darba tiešie praktiķi. Kultūras ministrijas Kultūrpolitikas departamenta vecākā referente S. Pujāte informēja par UNESCO Konvencijas īstenošanas līdzšinējo gaitu Latvijā, bet A. Jansone (LVI) raksturoja Latvijas un Bulgārijas pētnieku līdzšinējās sadarbības virzienus.

Par Bulgārijas pieredzi plašākās prezentācijas (Cilvēktiesības un NKM; Bulgārijas NKM reģistra papildināšana ar jaunām vienībām) sniedza M. Santova. I. Stanojeva un M. Santova bija sagatavojušas arī kopīgu ziņojumu par bulgāru kolēģu iesaistīšanos Kultūras mantojuma likuma papildināšanā ar īpašu sadaļu attiecībā uz nemateriālo kultūras mantojumu, kas Latvijas dalībniekiem bija visai aktuāli, jo arī Latvijā top Tradicionālās kultūras mantojuma likums. Semināra dalībnieki varēja noskatīties vairākas videoprezentācijas par Bulgārijas kultūras mantojuma dzīvajiem elementiem, kas jau iekļauti UNESCO Cilvēces nemateriālā kultūras mantojuma reprezentatīvajā sarakstā: tie ir *Bistrīcas vecmāmiņu* dziedājumi un sena tradīcija *nestīnarstvo* (dejas uz kvēlojošām oglēm Sv. Konstantīna un Sv. Helēnas dienā 3.–4. jūnijā Bulgāriju ciemā).

Savukārt 2011. gada 3. oktobrī Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras institūtā notika sadarbības projekta noslēguma seminārs, kurā piedalījās arī lielākā daļa no projektā iesaistītajiem Latvijas puses dalībniekiem. Ievadziņojumā prof. Mīla Santova dalījās pārdomās par atbildību, veidojot NKM reprezentatīvo sarakstu kā tautas dzīvajā tradīcijā saglabāto kultūras vērtību jaunu, formālu spoguļattēlu, tāpat – par zināmas hierarhijas veidošanu, iekļaujot atsevišķus nacionālās kultūras elementus pasaules vērtību reģistrā.

Aija Jansone, izmantojot aptaujas “Tradicionālais un laikmetīgais mūsdienā latviešu tautas lietišķajā mākslā”, tautas lietišķās mākslas izstādēs un Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja gadatirgos apzinātos materiālus, raksturoja vērtību sistēmas maiņu latviešu lietišķajā mākslā. Par NKM eksportu pieredzi un NKM elementu sarežģīto izvēli nominēšanai nacionālajam reģistram stāstīja Iva Stanojeva (BZA EFI). Kā senāku tradīciju pārvērtību piemērs tika analizēti Jambolas apvidū no paaudzes paaudzē saglabātie Straldžas pilsētas karnevālu gājieni. Par nožēlu šīs tradīcijas pieteicējiem, nacionālajā reģistrā šīs tradicionālās kultūras dzīvais elements nav iekļauts, jo mūsdienās svētku gājienos izmantotas tādas amatnieku izgatavotās maskas (skorpioni, drakoni utt.), kas svešas un neraksturīgas bulgāru tradicionālajai kultūrai. Tautas tērpa darināšanas un valkāšanas tradīciju kā Latvijas NKM raksturīgu sastāvdaļu analizēja Anete Karlsona (LVI), secinot, ka mūsdienās dažādos kultūras pasākumos redzamais tautas tērps, kaut arī atdarina 19. gs. latviešu zemnieku svētku tērpu, kopš 19. gs. 80. gadiem pieder jaunākai tradīcijai, kas cieši saistīta ar dziesmu svētku vēsturi.

Mīglenas Ivanovas (BZA EFI) ziņojums skāra NKM dokumentēšanas jautājumu loku, kas saistās ar jauno Eiropas Savienības dalībvalstu pielāgošanos kopējiem ES normatīviem, t.sk. attiecībā uz diezgan komplikētajām tradicionālo vietējo pārtikas produktu nominēšanas iespējām pasaules vērtību reģistrā. Vanja Matejeva (BZA EFI) sniedza pārskatu par Bulgārijas NKM digitalizācijas projektu, ko realizē BZA EFI, Matemātikas un informātikas institūts un Veliko Tarnovas Universitātes speciālisti, piesaistot arī citas universitātes, muzejus un bibliotēkas. Tiek veidota plaša NKM

Semināra dalībnieku grupa Sofijā. 1. rindā no kreisās: I. Stanojeva, A. Karlsons, A. Jansone, M. Santova, M. Ivanova; 2. rindā: S. Nenova, G. Pakalns, L. Vanaga, V. Matejeva, A. Pūtelis

digitālā bibliotēka, arhīvs un bibliogrāfija. Lilita Vanaga (LVI) informēja par tradicionālās kultūras mantojuma dokumentēšanas un atsevišķu institūciju uzsāktās digitālās kultūrkartēšanas problēmām saistībā ar Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā vienlaicīgi notikušajām/notiekošajām formālā reģionālā un administratīvi teritoriālā dalījuma reformām. Valentīna Ganeva-Raičeva (BZA EFI) raksturoja Bulgārijas valsts institūciju un Folkloras institūta pētnieku sadarbības rezultātā pēdējās desmitgadēs veikto metodoloģisko un organizatorisko darbu plaša NKM dokumentēšanas tīkla izveidē visā valsts teritorijā, īpaši saistībā ar nacionālo sistēmu “Dzīvie cilvēces dārgumi”. Tika iezīmētas praktiskā darba problēmas, kas saistītas ar nepietiekamu finansējumu, pamazu plašas sabiedrības ieinteresētību u.c., kā arī aktuālie jautājumi – vai un kādā mērā pētnieki/eksperti var iejaukties un veicināt pagātnes NKM atjaunošanu; vai NKM ir aizsargājams tikai saistībā ar “zemnieku kultūru”, ignorējot tradīcijas pilsētās; u.c. Stela Nenova (BZA EFI) sniedza ieskatu par bulgāru kultūrai kopš 19. gs. otrās puses Atdzimšanas perioda raksturīgā “lasītavu” (*chitalishta*) – vietējo kultūras centru tīkla sekmīgu izmantošanu reģionālo un nacionālo NKM reģistru veidošanā.

Aplūkojot tādu NKM dzīvo tradīciju kā stāstniecība, Albenas Georgijevas (BZA EFI) referāts par mūsdienu problēmām saistībā ar tradicionālo

naratīvu popularizēšanas iespējām Bulgārijā sasaucās ar Gunta Pakalna (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve) prezentāciju par bērnu folkloras un stāstniecības tradīcijas kopšanu un dzīvotspēju mūsdienu Latvijā. Ieskats regulāri rīkoto Latvijas bērnu un jauniešu folkloras svētku “Pulkā eimu, pulkā teku” ietvaros notiekošajā bērnu stāstnieku konkursā izraisīja bulgāru kolēģu lielu interesi, jo šāda prakse Bulgārijā pagaidām netiek kopta. Aldis Pūtelis (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve) dalījās apsvērumos par latviešu folkloristikas vēsturi kopš Gustava Bražes ieviestā jēdziena “jaunie latvieši”. Pieņemot, ka folkloristika ir bijusi politiskiem strāvājumiem pakļauta zinātne jau no tās pirmsākumiem, tika izvirzīts jautājums – kāda būs folkloras nākotnē, ja politisku ierobežojumu tai mūsdienās nav?

Bulgārijas apmeklējuma laikā Latvijas zinātnieku grupai bija iespēja apmeklēt netālu no Sofijas leģendārā Vitoša kalna pakājē esošo Bistrīcas mazpilsētiņu un apskatīt 1909. gadā celto “lasītavu”, kas joprojām darbojas kā vietējais kultūras nams. Priekšnesumu viesiem no Latvijas sniedza arī starptautiski plaši pazīstamās dažāda gadagājuma *Bistrīcas vecmāmiņas*, demonstrējot t.s. šoplu ku apvidum raksturīgo divbalsīgo burdona dziedājumu. Semināra noslēgumā Latvijas zinātnieki sniedza intervijas Bulgārijas nacionālajam radio, informējot par darbu kopīgajā projektā un gūtajiem iespaidiem skaistajā Balkānu valstī. Projekta gaitā sagatavotos un noslēguma seminārā lasītos referātus paredzēts publicēt atsevišķā rakstu krājumā angļu, latviešu un bulgāru valodā.

Lilita Vanaga

DISKUSIJA “RUNĀJOT PAR KARU UN POLITIKU: OTRĀ PASAULES KARA VĒSTURE UN ATMIŅA LATVIJĀ UN KRIEVIJĀ” LU VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTĒ

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte sadarbībā ar Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projektu “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” 2012. gada 16. februārī LU Vēstures un filozofijas fakultātē rīkoja publisku diskusiju “Runājot par karu un politiku: Otrā pasaules kara vēsture un atmiņa Latvijā un Krievijā”, kurā tika apspriesti Otrā pasaules kara dažādie un bieži neviennozīmīgie traktējumi Latvijā un Krievijā. Diskusijā piedalījās Sanktpēterburgas A. Hercena Valsts pedagoģiskās universitātes profesore, Ermitāžas direktora padomniece Jūlija Kantore, LU Sociālo zinātņu fakultātes profesore Vita Zelče, Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesore Daina Bleiere; LU Vēstures un filozofijas fakultāti pārstāvēja profesors Ilgvars Butulis un docents Jānis Keruss, Latvijas Okupācijas muzeju – Ritvars Jansons, Daugavpils Universitāti – Dmitrijs Olehnovičs. Diskusiju vadīja LU Sociālo zinātņu fakultātes doktorante Olga Procevska.

Diskusijas mērķis bija pārrunāt virkni jautājumu, par kuriem jau gadiem nespēj vienoties Krievijas un Latvijas vēsturnieki, gan arī apspriest pērnā gada nogalē Sanktpēterburgā iznākušajā Jūlijas Kantores grāmatā “Baltija: karš bez noteikumiem”¹ paustās atziņas.²

Diskusija bija iecerēta kā problemātiski hronoloģiska saruna, tomēr šī perioda Latvijas vēstures jautājumu ciešā savstarpējā saistība, kad nav iespējams atsevišķas problēmas lokalizēt un skatīt atrauti no citām, padarīja to daudzveidīgāku un arī dzīvīgāku. Tajā pašā laikā vairāk nekā divu stundu ilgajā pasākumā nebija iespējams aptvert visu jautājumu loku, ko diskusijas rīkotāji bija iecerējuši apskatīt. Diskusija bija pulcējusi plašu interesentu loku – studentus, pasniedzējus, pētniekus, mediju pārstāvjus.

Diskusija tika iesākta ar jautājumu: Vai K. Ulmaņa režīms var tikt raksturots kā viens no cēloņiem Latvijas valstiskuma zaudēšanai? Vai Latvijai vajadzēja un vai tā varēja pretoties PSRS agresīvajai politikai?

Visi diskutanti atzina, ka Latvijas liktenis Otrā pasaules kara gados tika izlemts nevis Rīgā, bet Maskavā un Berlīnē. Tādējādi var runāt tikai par atsevišķām K. Ulmaņa politikas kļūdām, kas varbūt spētu vēstures norises tuvākā vai tālākā nākotnē pavērst nedaudz citādā virzienā. Profesore J. Kantore uzsvēra, ka tas apstākļi, “ka nebija ne militārās, ne politiskās, ne sociālās pretošanās padomju aneksijai, ir smags trieciens nacionālajai pašapziņai. Šo pretošanos padomju drošības dienesti gaidīja, bet tās nesamība daudzos jautājumos atraisīja rokas Staļinam.” Neviens līdz šim zināmais dokuments neapliecinot, ka Baltijas inkorporācija un sovetizācija bija izlemta jau agrāk, turpināja vīešņa no Sanktpēterburgas.

Okupācijas muzeja pētnieks R. Jansons savukārt atzīmēja, ka par Ulmaņa lielāko kļūdu uzskatot to, ka sabiedrībai netika sniegta pilnīga informācija par to, kas patiesībā notika Padomju Savienībā un nacistiskajā Vācijā. Tomēr viņš noraidīja tēzi par pretestības neesamību, atzīmējot, ka savas dzimtenes un valsts mīlestību režīms bija ieaudzinājis un pretošanās gars izpaudies jaunatnes pretestības organizācijās pirmajā padomju okupācijas gadā. Varai varot pārnest arī to, ka armija nebija sagatavota partizānu karam, tomēr vēlāk notiekošais nacionālo partizānu karš, kurā apmēram 10 000 partizānu cīnījušies pret Sarkanās armijas daļām, neliecina, ka militārās apmācības trūkums būtu nomācis nācīgas “pretestības gēnu”.

Vainot autoritārismu par to, kas noticis ar Latviju 1940. gadā, neesot pareizi, jo, piemēram, demokrātiskās Čehoslovākijas valsts likvidācija 1938.–1939. gadā pierādot, ka režīma formai nebija nekādas nozīmes liellvaru ģeopolitiskajās spēlēs. Un, kā uzsvēra R. Jansons: “Ja Latvijā būtu tāds parlaments kā pirms 1934. gada, vai tas varētu nonākt pie vienota viedokļa 1940. gadā? Mēs zinām, ka daudzi kreisie sociāldemokrāti 1940. gadā atklāti sadarbojās ar padomju varu.” D. Bleiere oponenta R. Jansona viedoklim

¹ Iuliia Kantor (2011). *Pribaltika: voina bez pravil (1939–1945)*. Sankt-Peterburg: Zhurnal “Zvezda”.

² Sk. apskatus: Juris Ciganovs. Grāmata, kas atstāj pretrunīgas izjūtas. *Latvijas Avīze*, 18.01.2012., 6. lpp.; Kaspars Zellis (2012). Karš bez noteikumiem. *Rīgas Laiks*, 2, 16.–22. lpp.

par sabiedrības neziņu par komunistisko iekārtu. Viņa atzīmēja, ka tomēr presē, lai arī skopi, informācija parādījās, turklāt sabiedrībā bija dzīva vēl 1919. gada pieredze. Savukārt nepretošanos padomju varai viņa skaidroja ar to, ka bija nepieciešams laiks un organizācija, lai šo pretestību sagatavotu.

Profesors I. Butulis savukārt atzina, ka, nenoliedzami, tā laika vadītāji ir atbildīgi par nepareizajiem lēmumiem, tomēr 1940. gada reālpolitiskais redzējums noteicis to, kā labāk padoties. Ir jāizvērtē, ko Latvija gan morāli, gan politiski iegūtu, ja tā laika valdība izvēlētos pretestības ceļu. Docents J. Keruss atzīmēja, ka, protams, būtu labi, ja Ulmaņa kabinets izteiktu kādu diplomātisko protestu kā Dānija, kad to okupēja nacistiskās Vācijas karaspēks 1940. gadā, tomēr “militārās pretestības rezultātā ciestie zaudējumi nespētu kompensēt nācijas morālos ieguvumus”.

Profesore V. Zelče norādīja, ka militārās pretestības rezultātā, iespējams, zaudējumi būtu tik lieli, ka nebūtu ne zemes, ne cilvēku, kas šos ieguvumus baudītu. Tomēr “tas, kāpēc mēs nepretojāmieš, mums būs vēl ilgi jāstāsta dažādās auditorijās, jo tā ir milzīga sociālās atmiņas kultūras trauma – pazaudēt savu valsti, kura tika celta ar smagu darbu pēc Pirmā pasaules un Neatkarības kara,” uzsvēra V. Zelče.

Vēsturnieks Gatis Krūmiņš izteica viedokli, ka, iespējams, šim jautājumam jāpieiet nedaudz citādi, jo valstiskuma apziņa 1940. gadā nebija tik attīstīta kā 1990. gadā. Politiskās pieredzes trūkums varbūt ļāvis vieglāk samierināties ar valsts zaudējumu.

Jautājumā, kādēļ joprojām gan Krievijas, gan Latvijas vēsturnieki nespēj vienoties par formulējumu, kas īsti notika 1940. gadā, – okupācija, aneksija vai vardarbīga inkorporācija/iekļaušana, diskusijas dalībnieku domas dalījās. J. Kantore uzsvēra, ka, viņasprāt, Baltijas pievienošana nebūt nebija brīvprātīga un šai pievienošanai bija vairākas pakāpes. Tomēr okupācijas jēdziens esot pārāk politizēts gan no Krievijas, gan Latvijas puses, kas nenoliedzami traucē sapratni par to, kas īsti notika 1940. gadā. Ja okupācija esot tikai pagaidu stāvoklis, tad aneksija ir daudz šausminošāka, jo tā nozīmē gan pilnīgu teritorijas inkorporāciju, gan pilsoņu sapludināšanu, gan citas negācijas, kuru sekas šodien Baltijā un Latvijā vēl jūtamas. Padomju terors, kurš vēlas pār Baltijas valstīm, vērtējams kā katastrofāls pat pēc PSRS mērogiem.

Daina Bleiere, atsaucoties uz igauņu pētnieka Lauri Melkso darbiem,³ atzina, ka tomēr jārunā par okupāciju, jo ne vienmēr juridiskie termini un koncepti ļauj rekonstruēt to, kas īstenībā notika. Padomju ienākšana Baltijā bija nelikumīga, pretrunā ar starptautiskajiem līgumiem, un to pavadīja necilvēcīgs terors. Krievijā šo problēmu uztver ekonomiski, bažoties, ka Latvija varētu pieprasīt kompensācijas, tāpēc esot smagi par šīm lietām diskutēt. Tomēr svarīgāk ir nevis tas, kā tiek saprasti jēdzieni, bet kā tiek izprasti procesi. Tāpēc, kā atzina Stradiņa universitātes profesore, viņai simpātiska

³ Lauri Mälksoo (2005). *Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. a. Uurimus pingest normatiivsuse ja faktide vahel rahvusvahelises õiguses*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ir J. Kantores pozīcija, kas atzīst šī procesa noziedzību, tas esot labs izejas punkts tālākām diskusijām. Savukārt R. Jansons uzsvēra, ka militārās varas lielā loma gan okupācijas, gan reokupācijas laikā liecinot viennozīmīgi par okupāciju. Uz ko Daugavpils Universitātes pārstāvis Dmitrijs Oļehnovičs reaģēja ar repliku: “Ja žonglēsim ar termiņiem, pierādīsim jebko!” – atzīstot, ka demokrātiskas sabiedrības apstākļos nevar būt dogmatizēta vēstures izpratne pat par tik nozīmīgiem jautājumiem.

Diskusijā tika aktualizēts arī jautājums, kā īsti raudzīties uz kara beigām. Vai Latvija šo karu bija zaudējusi, vai tā bija upuris lielvalstu spēlēs? Viešņa no Krievijas atzīmēja: ja Latvija uzskata, ka tā šo karu ir zaudējusi, tad tā sevi pielīdzina nacistiskās Vācijas sabiedrotajiem, kas savukārt viņai neesot pieņemami. Tomēr jautājums neesot vienkāršs – tie, kas karojuši Sarkanās armijas formās tērpos, nevarēja cīnīties par valsts brīvību, jo valsts nepastāvēja. Toties viņi esot cīnījušies pret hitlerismu, un viņas acīs tie esot viennozīmīgi uzvarētāji. V. Zelče norādīja, ka karā par kaut kādu latviešu uzvaru nevarot runāt, jo gan vienā, gan otrā frontes pusē esot cīnījušies piespiedu kārtā mobilizētie Latvijas iedzīvotāji, kas uzskatāmi nevis par zaudētājiem vai uzvarētājiem, bet par šī kara un totalitāro režīmu upuriem. Arī R. Jansons uzsvēra, ka, no valstiskuma viedokļa raugoties, apriori neesot bijuši uzvarētāji vienkārši tā iemesla dēļ, ka tas neesot bijis Latvijas karš.

Diskusijas noslēgumā apspriešanai tika izvirzīts jautājums par to, kā būtu jāvērtē kolaborācija ar padomju un ar nacistisko režīmu. Vai kolaborācija var tikt attaisnota? Kādas būtu attaisnojamas kolaborācijas robežas un veidi? Vai un kā jāsoda kolaboranti?

Jāatzīst, ka laika trūkuma dēļ nebija iespējams skart visu problēmu loku. Tomēr diskutanti norādīja, ka kolaborācijas dažādās definīcijas neļauj viennozīmīgi raudzīties uz šo problēmu. R. Jansons ierosināja skatīties, vai kolaborācijas rezultātā tika vai netika pastrādāti noziegumi pret cilvēci vai kara noziegumi.

Diskusijā vēl bija paredzēts apspriest vēstures politiku šodienas Krievijā un Latvijā, ko diemžēl neizdevās īstenot.

Kopumā diskusija norisēja konstruktīvi un saistoši, izraisot arī publikas vēlmi izteikties par šiem jautājumiem. Tās norise parāda, ka Latvijas sabiedrībā tomēr ir dzīva interese par vēstures jautājumiem, kā arī to, ka Latvijas vēsturnieku viedokļi mēdz būt dažādi. Būtu svarīgi šādas diskusijas rīkot regulāri, gan attīstot debašu kultūru Latvijas pagātnes pētnieku vidū, gan tādējādi padarot vēsturi interesantāku sabiedrībai.

Noslēgumā vēlētos pateikties gan LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekānam Andrim Šnē, gan projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” vadītājai prof. Vitai Zelčeī un projekta pētniecei Olgai Procevskaī par atbalstu šīs diskusijas sarīkošanā. Paldies arī profesorei Jūlijai Kantorei, kura rada iespēju ierasties uz šo diskusiju.

MASKAVAS ZINĀTNIEKU VIESLEKCIJAS

Ši gada 15. un 16. martā Rīgā viesojās un lasīja lekcijas divi Krievijas zinātnieki – Natālija Šišlina (vēstures zinātņu doktore, Valsts vēstures muzeja (Krievija, Maskava) Arheoloģijas nodaļas vadītāja) un Vjačeslavs Sevastjanovs (tehnisko zinātņu doktors, Krievijas Zinātņu akadēmijas I. Vernadska Ģeokīmijas un analītiskās ķīmijas institūta (Krievija, Maskava) vadošais zinātniskais līdzstrādnieks). Iemesls divu atšķirīgu zinātņu – arheoloģijas un ķīmijas – speciālistu kopīgi organizētām vieslekcijām ir abu zinātnieku sadarbība jau vairāku gadu garumā, arheoloģisku jautājumu risināšanai izmantojot analītiskās ķīmijas piedāvātās iespējas. Arī vieslekciju organizēšana apvienoja abu šo jomu pārstāvjus Latvijā, iesaistot gan LU Ķīmijas fakultāti, gan LU Latvijas vēstures institūtu, kā arī LU Vēstures un filozofijas fakultāti.

Arheoloģe Natālija Šišlina nolasīja pa vienai lekcijai gan 15. martā (“Bronzas laikmets Eirāzijā: arheoloģisko datu analīze un to izpētes problēmas”; Vēstures un filozofijas fakultātē), gan 16. martā (“Bronzas laikmeta klejotāju lopkopju izotopu arhīvs: jaunas pieejas un jauna datu interpretācija”; LU galvenajā ēkā). Abas lekcijas bija tematiski cieši saistītas. Savukārt ķīmiķis Vjačeslavs Sevastjanovs nolasīja lekciju 16. martā (“Stabilitāte izotopu bioloģiskās frakcionēšanās procesā biogēnās un ģeokīmiskās sistēmās, arheoloģijā un kriminālistikā”; LU galvenajā ēkā), iepazīstinot ar izotopu veidošanos dabā un iespējām tos izmantot dažādās zinātņu jomās.

Pirmā lekcija bija veidota kā ievads tēmas specifiskā, iepazīstinot klausītājus ar arheoloģes zinātniskajām interesēm un darbu. N. Šišlinas pēdējo gadu nozīmīgākā zinātniskā darbība saistīta ar Kalmīkijas stepju reģiona bronzas laikmeta klejotāju – lopkopju kultūru padziļinātu izpēti, gan daudz gadu garumā vadot arheoloģiskos izrakumus, gan pētot un analizējot iegūto materiālu, gan arī rīkojot etnogrāfiskas ekspedīcijas, kuru gaitā savāktie dati palīdzējuši interpretēt arheoloģisko materiālu. Arheoloģe par saviem pētījumiem jau sarakstījusi daudzas nozīmīgas publikācijas. Lekcijā N. Šišlina iepazīstināja ar tēmas un reģiona specifiku. Pirmkārt, kā jau tas raksturīgs klejotāju sabiedrībām, ir saglabājušās ļoti niecīgas liecības par cilvēku dzīvesvietām, līdz ar to dažas atklātās īslaičīgi apdzīvotās apmetnes nav pietiekams avots, lai daudzpusīgi pētītu šī reģiona bronzas laikmeta sabiedrības. Tādēļ pētījumi visvairāk balstīti uz arheoloģisko materiālu, kas iegūts šo kultūru apbedījumos – kurgānos. Pētot apbedījumus ar tradicionālām arheoloģijas metodēm, ierobežotas ir interpretācijas iespējas par seno cilvēku ikdienas dzīvi un paradumiem, saimniecību, plašāku materiālo kultūru (apbedījumos, kā zināms, atrodama krietni mazāka senlietu variācija nekā dzīvesvietās). Tieši tādēļ N. Šišlina izveidojusi tik aktīvu un nu jau ilgstošu sadarbību ar tādu eksakto zinātņu jomu kā ķīmija, par šīs interdisciplināritātes mērķi izvirzot pēc iespējas vairāk datu iegūti no ierobežotā arheoloģisko avotu apjoma. Otra specifiska iezīme ir pētāmo sabiedrību piederība pie klejotāju dzīvesveida pārstāvjiem, līdz ar to paleoekoloģija arī ir nozīmīga šīs tēmas jautājumu

risināšanai. Jāatzīmē, ka pēdējos gados pasaules arheoloģijā pelnīti arvien vairāk uzmanības tiek pievērsts sezonālītātes jautājumiem, arvien biežāk atklājot, ka atkarībā no sezonas ievērojami var mainīties, piemēram, apbedījumu izkārtojums, dziļums, pat līdzdoto priekšmetu sastāvs. Arī Latvijas arheoloģijā šo jautājumu risināšanā jau sperti pirmie soļi, tomēr izpētes iespējas joprojām ir ļoti plašas. Trešā specifiskā iezīme ir Kalmikijas reģiona sausais klimats, kas nodrošinājis bagātīgu arheoloģisko materiālu, zemē saglabājot un konservējot arī daudzveidīgu organisko materiālu – koku, augu paliekas, sēklas, tekstilijas, tādējādi paverot ceļu nozīmīgiem pētījumiem.

Šajā lekcijā vislielāko interesi, šķiet, raisīja N. Šišlinas demonstrētie dati, kas iegūti no fitolītu (*phytolith*) analizēm. Fitolīti (no grieķu val. *auga akmens*) ir mikroskopiskas augu paliekas, kas pamatā sastāv no neorganiskiem minerāliem, visbiežāk – silīcija, un pēc kuru formas un krāsas ir iespējams noteikt dažādas augu sugas. Atšķirībā no mums labi zināmajām putekšņu (*pollen*) analizēm, kas arheoloģiskā kontekstā nozīmē vien to, ka konkrētais augs bijis veģetācijā attiecīgajā laika posmā, fitolītu atrašana tiešā saistībā ar pārtikas gatavošanu (zemes paraugi no traukiem) un ēšanu (zemes paraugi no zobu starpām un kuņģa apvidus) liecina par konkrēto augu izmantošanu pārtikā. Tādējādi N. Šišlina varēja nosaukt virkni konkrētu augu valsts produktu, kurus senie Kalmikijas iedzīvotāji lietojuši pārtikā, – secinājumi, kurus biežāk iegūst no arheoloģisko dzīvesvietu atradumiem, nevis no apbedījumu izpētes. Arheoloģe pastāstīja, ka izrakumos vienmēr ņem fitolītu analizēm piemērotus zemes paraugus, kaut arī lielāko daļu nav iespējams analizēt uzreiz, taču šos paraugus ir viegli uzglabāt (nav nepieciešami kādi īpaši apstākļi) un, kad rodas iespēja, var izmantot pētniecībai. Jānorāda, ka Latvijā plaši ir izplatīta prakse trauku lauskas uzreiz pēc izrakšanas mazgāt, tādējādi iznīcinot informāciju, kas varētu būt saglabājusies zemē mikroskopisku paraugu formā.

Jau konkrētāka un padziļinātāka tēmas izklāstā bija N. Šišlinas otrās dienas lekcija, kurā viņa iepazīstināja ar apjomīgajiem pētījumiem, kur arheoloģisko jautājumu risināšanai piesaistītas ķīmiskās analīzes.

Pēc arheoloģes stāstītā nojaušams, ka var izdalīt trīs galvenos jautājumu blokus, kuru risināšanai tikušas izmantotas ķīmiskās analīzes: absolūtā datēšana un ar to saistītās problēmas (radioaktīvā oglekļa ^{14}C izotopa analīzes), seno cilvēku un dzīvnieku uztura paradumu pētīšana (oglekļa $\delta^{13}\text{C}$ un slāpekļa $\delta^{15}\text{N}$ izotopu analīzes), kā arī konkrētu indivīdu mobilitātes pētniecība (stroncija $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ izotopu analīzes).

Cik bija noprotams no N. Šišlinas stāstītā, vislielākos sarežģījumus izpētes gaitā, taču arī vislielāko gandarījumu, nonākot pie atrisinājuma, sagādājusi paraugu datēšana ar ^{14}C metodēm. Paraugi tikuši ņemti gan no apbedījumos atrastajiem organiskajiem materiāliem, gan cilvēku kauliem. Sākotnēji tikuši iegūti šokējoši dati, kas bijuši pretrunā ar līdz tam izstrādāto relatīvo datējumu un kultūru secību; mulsinoša izrādījusies arī no viena arheoloģiskā konteksta ņemtu paraugu datējumu konfrontācija, piemēram, kādā netraucētā apbedījumā ^{14}C analīzes rādījušas, ka cilvēka kauli ir par 270 ± 70 gadiem senāki nekā koksnes paliekas, kas, loģiski

domājot, nav iespējams. Tālāko pētījumu gaitā jau tikusi atklāta tāda parādība kā rezervuāra efekts (*reservoir effect*), kura rezultātā ^{14}C analīzes var būt maldinošas un datēt paraugu no 100 līdz pat 1100 gadu vecāku (jo vecāks paraugs, jo lielāka nobīde). Visizteiktākais rezervuāra efekts tika atklāts cilvēku kaulu kolagēnā, kura ķīmisko sastāvu ietekmējušas uztura īpatnības (jo vairāk zivju un citu ūdens produktu uzturā, jo lielāka nobīde).

Kā redzams, otrs jautājumu bloks – seno cilvēku uztura paradumi – nav atdalāms no datēšanas problēmām. Gan šis, gan arī jau minētais seno dzīvesvietu atradumu trūkums ir iemesls, kādēļ N. Šišlina daudz uzmanības pievērsusi stabilo izotopu $\delta^{13}\text{C}$ un $\delta^{15}\text{N}$ īpatsvaram cilvēku un dzīvnieku kaulos. Pētījumu gaitā atklāti vairāki uztura tipi, kuri veidojušies un no-mainījuši cits citu klimatisko izmaiņu rezultātā.

Interesantus un novatoriskus atklājumus N. Šišlina prezentēja saistībā ar vēl vienu nozīmīgu seno sabiedrību pētniecības tēmu – migrācijām un mobilitāti. Cilvēku zobos uzkrājas un saglabājas stroncija $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ izotopi, kas cilvēku kaulos nokļūst no pārtikā lietotajiem augiem, kuri savukārt to uzņēmuši no augsnes. Atšķirīgās teritorijās ir dažādas stroncija izotopu daudzums, kas var liecināt par individuāla uzturēšanās vietu attiecīgajā laikā, līdz ar to arī iespējams konstatēt, vai dzīves laikā indivīds veicis vērā ņemamu pārceļošanu. Diemžēl pagaidām gan izteikta stroncija izotopu lokalitāte Kalmīkijas reģiona stepēs konstatēta tikai ziemeļu–dienvidu virzienā, taču N. Šišlina izteica cerību, ka turpmāko pētījumu rezultātā varētu atklāt veidu, kā ar ķīmiskām metodēm konstatēt arī rietumu–austrumu virzienā veiktās migrācijas.

Kā pati arheoloģe norādīja jau savas lekcijas sākumā, aprakstītie pētījumi un nozīmīgie atklājumi uzskatāmi par lielu kopdarbu, kurā dažādos veidos iesaistījās Oksfordas Universitāte, Groningenas Hanzas Universitāte, Krievijas Zinātņu akadēmijas Ģeogrāfijas institūts, I. Vernadska Ģeoķīmijas un analītiskās ķīmijas institūts, Krievijas Fundamentālo pētījumu fonds un Krievijas Valsts vēstures muzejs. Jāsaka, ka šī plašā sadarbība neapšaubāmi ir pozitīvi ietekmējusi N. Šišlinas pētījumu kvalitāti, demonstrējot, ka nopietnu un problemātisku zinātnisku jautājumu risināšanā starptautiska sadarbība un interdisciplināritāte arvien vairāk kļūst par zinātniskās darbības normu.

Arheoloģes Natālijas Šišlinas vieslekcijas Latvijā uzskatāmas par vērtīgu notikumu Latvijas arheoloģijas zinātnes dzīvē, gan nodrošinot iespēju klausītājiem iepazīties ar zinātnes attīstību un pētījumiem citās valstīs, gan arī dažbrīd liekot aizdomāties un pārvērtēt Latvijas arheoloģijas metodoloģijas stiprās un vājās puses.

Dardega Legzdiņa

KONFERENCE "BALTIJAS VALSTIS PSRS SASTĀVĀ"

Jau ilgāku laiku Latvijas vēstures institūts nebija organizējis starptautiskas zinātniskās konferences par mūsu valsts 20. gadsimta vēstures aktuālām problēmām. Skaidrojums tam ir ļoti vienkāršs – finanšu trūkums. Tāpēc īpaši vērtīgs bija nodibinājuma "N.E.V.A." vadītāju Ilonas Haņinas un Andreja Jakovļeva priekšlikums finansēt konferenci par Latvijas vēstures problēmām laikposmā no 1953. gada (pēc Staļina nāves) līdz neatkarības atgūšanai. Konferences organizēšanas zinātnisko pusi uzņēmās institūta Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļa.

Konference "Baltijas valstis PSRS sastāvā: no poststaļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990" notika šā gada 19. aprīlī. Diemžēl pasākuma diena sakrita ar profesora Heinriha Stroda (1925–2012) bērēm. Dalībnieki un viesi godināja viņa piemiņu ar klusuma brīdi. H. Strods bija pieteicis konferencē referātu "PSRS kolonizācija Latvijā. 1950–1990". Taču šiem plāniem nebija lemts piepildīties. Tāda ir dzīve.

Konferencē kopumā tika nolasīti 24 referāti. Dalībnieku vidū bija zinātnieki no Latvijas, Krievijas, Lietuvas, Francijas un ASV. Īpaši jāuzsver, ka šoreiz atšķirībā no citiem starptautiskiem pasākumiem kuplā skaitā piedalījās pētnieki no Krievijas. Turklāt Latvijā labi pazīstamie Jeļena Zubkova, Renalds Simonjans un Aleksandrs Sitins ir monogrāfiju autori par Baltijas valstīm un to attiecībām ar Maskavu pēc Otrā pasaules kara. Pozitīvi vērtējams ir arī tas, ka savu pētījumu rezultātus prezentēja ne tikai vēsturnieki, bet arī demogrāfi, ekonomisti un sociālo zinātņu pārstāvji.

Programmā referāti bija sagrupēti piecos tematiskos blokos. Pirmais no tiem apvienoja ziņojumus, kuru uzmanības centrā bija visam aplūkojamam periodam būtiskas problēmas, kā arī Latvijas un ārvalstu historiogrāfija. Otrais bloks bija veltīts ekonomikas attīstības un ar to saistītiem demogrāfijas jautājumiem. Trešais bloks ietvēra ziņojumus par politiku valodas, izglītības, radošo savienību un reliģijas jomā. Savukārt ceturtais bloka ietvaros referenti aplūkoja problēmas, kas saistītas ar norisēm tieši Latvijā aplūkojamajā laikposmā, – politiskā kontrole, pārmaiņas politiskajā noskaņojumā, atsevišķi ikdienas dzīves faktori u.c. Un, visbeidzot, piektajā blokā iekļautie referāti bija saistīti ar trešās atmodas dažādām problēmām Latvijā un Baltijā kopumā.

Aplūkot visas problēmas, kurām pieskārs referenti, vienā rakstā nav iespējams, tāpēc pievērsīšos tikai tām, kuras, manuprāt, piesaistīja vislielāko interesi. J. Zubkova (Krievija) savā referātā "Baltijas fenomens padomju projekta modernizācijas kontekstā. 1953–1991" uzsvēra, ka Latvija, Lietuva un Igaunija atšķirās no pārējām padomju republikām gan sava ģeopolitiskā stāvokļa, gan vēstures dēļ un arī kultūras jomā (te bijusi lielāka brīvība). Runājot par ekonomiku, referente norādīja, ka nenoliedzami vairāku apsvērumu dēļ Baltijā centās investēt līdzekļus gan atsevišķu nozaru ministrijas, gan PSRS Ministru padome, tai skaitā arī tāpēc, ka te nenotika investīciju izvazāšana. Savukārt migrācija bija "ieprogrammēta padomju

ekonomikas modelī”. Mani pārsteidza tas, ka, spriežot pēc Maskavas arhīvu dokumentiem, Latvija, Lietuva un Igaunija 50. gadu otrajā pusē iestājās pret tautsaimniecības padomju sistēmas ieviešanu nozares ministriju vietā. J. Zubkova uzsvēra, ka Baltijas padomju republikas kopš 50. gadu beigām bija “PSRS vitrīna”, daļa no šī projekta bija arī šī reģiona atvēršana ārvalstu tūristiem.

Sauļus Gribkauskis (Lietuva) referātā “Padomju “ģenerālgubernators”: Baltijas republiku kompartiju CK otrie sekretāri un etniskās nomenklatūras. 1953–1990” akcentēja domu, ka CK otro sekretāru (parasti tie ir bijuši etniskie krievi) nozīmēšana ir bijusi sava veida fenomens padomju sistēmas vēsturē. Citās PSRS republikās viņu nozīmēšana bija saistīta ar starpnacionālo attiecību problēmām, bet Baltijas republikās – ar lauksaimniecības problēmām. Latvijā, Lietuvā un Igaunijā CK otrie sekretāri kontrolēja “kadru jautājumu”, VDK darbību un atbildēja par lauksaimniecības attīstību. Otrie sekretāri atskaitījās par savu darbību un stāvokli attiecīgajā republikā tieši PSKP CK.

Ļoti pārdomāti un izsvērti savā referātā “Baltijas valstis Padomju Savienības sastāvā un Rietumi. 1970–1990” profesors Antonijs Zunda (Latvija) izvērtēja, kādas izmaiņas aplūkojamā laikposmā notika Rietumvalstu neatzišanas politikā. Tika atzīmēts, ka 70. gadu sākumā pastāvēja varbūtība, ka ne tikai *de facto*, bet arī *de iure* tiks atzīta Latvijas, Lietuvas un Igaunijas inkorporācija PSRS sastāvā.

Profesors Andrejs Plakans (ASV) analizēja, kā gadu gaitā Rietumu historiogrāfijā mainījās priekšstati un arī attieksme pret Baltijas valstīm un attiecīgi to vēsturi. Mani nedaudz mulsināja viņa referāta nosaukums “Neskaidrs redzējums: pārdomas par Baltijas republiku pētniecību Rietumos. 1953–1990”, taču, noklausoties A. Plakana lielisko sniegumu, kļuva skaidrs, kāpēc priekšstati par Baltiju Rietumos ir tādi, kādi tie ir. Lielā mērā tas, pēc A. Plakana domām, ir izskaidrojams ar to, ka zināmu laiku par Baltiju rakstīja “cilvēki no malas” (*outsiders*), kuri nezināja vietējās valodas un tāpēc nevarēja palūkoties uz norisēm Baltijā “no iekšpuses”. Viņš īpaši atzīmēja, ka “20 gadus pēc Otrā pasaules kara bija pilnīgi normāli rakstīt par Baltijas valstīm, nezinot to valodas”. Stāvoklis kardināli mainījās pēc 1979. gada, kad tika organizēta AABS (*Association for Advancement of Baltic Studies*).

Savukārt profesors Aleksandrs Ivanovs (Latvija) analizēja Latvijas jaunāko historiogrāfiju. Viņš konstatēja “zināmas deformācijas” atsevišķu problēmu izpētes līmenī un nosauca arī šīs parādības iemeslus. Viņaprāt, pastāv viena visaptveroša problēma, kurai vēsturnieki vēl nav pat pieskārušies, tā ir “padomju politika Latvijā, pat precīzāk – padomju nacionālā politika”. Pēc referenta domām, tā ietver gan ekonomikas attīstības vēsturi, gan ikdienas dzīves jautājumus, gan arī kultūras problēmas (to skaitā nacionālās kultūras un subkultūras). Visi minētie un citi jautājumi, ja tos analizētu padomju nacionālās politikas kontekstā, galu galā veidos skaidru struktūru.

Otrajā blokā īpaši gribētos izcelt ļoti izsvērtu Pārslas Eglītes (Latvija) ziņojumu par demogrāfisko politiku, tās rezultātiem un pasākumiem dzimstības palielināšanā un Gata Krūmiņa (Latvija) referātu “Ekonomiskā un finansu politika Latvijā. 1953–1959”. Balstoties galvenokārt uz Latvijas

Bankas fonda materiāliem, G. Krūmiņš pierādīja, ka, neraugoties uz to, ka Latvijas PSR budžets tika dotēts no PSRS budžeta, republikas finansiālais ieguldījums bija lielāks, nekā tā saņēma atpakaļ no Maskavas. Ievēribas cienīgs ir arī Ērika Leburisa (Francija) secinājums, ka migrācijas ierobežojumu pamatā 50. gadu otrajā pusē bija nevis politiski, bet drīzāk ekonomiski apsvērumi (akūts dzīvojamās platības trūkums Rīgā), kaut gan atmiņās ir apgalvots pretējais.

Profesore Ilga Kreituse (Latvija) ar referātu "Latviešu valoda kā politiskās cīņas līdzeklis Latvijas PSR" atklāja konferences trešo tematisko bloku. I. Kreituse rūpīgi izsekoja, kādu lomu spēlēja latviešu valoda un ar to saistītās problēmas, sākot ar LKP CK 1953. gada jūnija plēnumu līdz Valodas likuma pieņemšanai 1989. gadā, kad latviešu valoda atkal kļuva par valsts valodu. Ineta Lipša un Kaspars Zellis (Latvija), balstoties uz Latvijas Valsts universitātes piemēru, aplūkoja tikai šķietami vienkāršu, bet patiesībā ļoti daudzslāņainu tēmu – augstākā izglītība un ideoloģiskā audzināšana 20. gadsimta 60.–70. gados. Kā atzīmēja autori, šīs problēmas aktualitāti nosaka vairāki faktori, pirmkārt, tās izpēte palīdz dziļāk izprast sociālos procesus, otrkārt, Latvijas Valsts universitāte veidoja arī postpadomju eliti, tātad jautājumus līdz pat mūsdienām nav zaudējis aktualitāti.

Par Ņ. Hruščova izglītības reformu un tās ietekmi uz vispārējās izglītības sovetizāciju runāja Daina Bleiere (Latvija). Viņa pilnīgi pamatoti aplūkoja izglītības sovetizāciju kā procesu, uzsverot, ka tas aptvēra pašu izglītības sistēmu, apmācības programmas, skolotāju nomaiņu un audzināšanas ideoloģizāciju. Ja pirms reformas īstenošanas skolotājiem vēl bija iespēja kaut ko saglabāt no pirmskara pieredzes, tad pēc tam sovetizācija padziļinājās.

Viļus Ivanauskis (Lietuva) savu referātu "Savienības spēks un padomju intelektuāļu autonomijas jautājums (Lietuvas rakstnieku, mākslinieku un komponistu piemērs)" vērtīja faktiski viena problēmai – mākslinieks un vara, kā mainījās to attiecības padomju varas pastāvēšanas laikā un kāda bija radošo savienību loma. Savukārt par varas un vēstures attiecībām runāja Aurims Šveds (Lietuva) referātā "Lietuvas politika vēstures jomā: procesi pēc "atkušņa"". Viņš analizēja galvenokārt divus problēmas aspektus – akadēmiskais aspekts (pētījumu problemātika un ar vēsturi saistīto institūciju struktūra un savstarpējās attiecības) un personālijas, kuru loma nozares attīstībā, pēc A. Šveda domām, bija ļoti liela.

Par Romas katoļu baznīcas un garīdznieku likteni Latvijas PSR pēc Otrā pasaules kara referēja Inese Runce (Latvija).

Ceturtais tematiskais bloks apvienoja referātus, veltītus norisēm Latvijā laikposmā līdz trešajai atmodai. Referāti bija veltīti dažādiem šī perioda vēstures aspektiem. Leo Jansons (Latvija) referātā ar nosaukumu "*Baltijas valstu* koncepts un tā leģitimitātes avoti pēc Otrā pasaules kara: ASV institucionālo dokumentu izpētes piemērs. 20. gs. 50. gadu pirmā puse" secināja, ka pēckara perioda Baltijas valstīm trūka klasisko valstiskuma elementu un pazīmju, izņemot vienu – diplomātiskās pārstāvniecības ASV. Tikai tas ļauj runāt par valstiskuma nepārtrauktību. Vai ar to pietiek? Jautājums paliek bez atbildes.

Aldis Bergmanis (Latvija) referātā "Latvijas PSR iedzīvotāju ārzemju braucieni – politiskās kontroles mehānisms. 20. gs. 70.–80. gadi" aplūkoja

kontroles sistēmu un atsevišķu šīs sistēmas institūciju (LKP CK un VDK) attiecības.

Konferences dalībnieku uzmanību piesaistīja Jura Pavloviča (Latvija) emocionālā uzstāšanās. Viņa ziņojuma uzmanības centrā bija tās ikdienas dzīves parādības, kuras ietekmēja Latvijas “padomju cilvēka” identitātes veidošanu pēckara periodā (līdz 80. gadu vidum). Olga Aļeksejeva (Latvija) vienīgā no dalībniekiem pievērsās nacionālam jautājumam, referātā “Ebreju nacionālā kustība Latvijas PSR: tēmas izpēte un problemātika” aplūkojot jau paveikto un iezīmējot turpmākās pētniecības vadlīnijas.

Interesi klausītājos izraisīja Leo Dribina (Latvija) ziņojums, kas bija balstīts uz viņa personisko dzīves pieredzi un atmiņām. Referents pievērsās tādai “jutīgai” problēmai kā kolaboracionisms un konformisms. L. Dribins rūpīgi izsekoja, kā atkarībā no iekšpolitiskā stāvokļa un starptautiskām norisēm mainījās politiskais noskaņojums Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Atmiņas kā avotu izmantoja arī Dagmāra Beitnere (Latvija), kura nolāsīja referātu “Intelektuālu liecības dzīvesstāstos par 20. gs. 50. gadu notikumiem Latvijā”. Savas atziņas viņa balstīja uz divu neapšaubāmi izcilu personību – tulka un vēsturnieka Pētera Krupņikova un dzejnieka Knuta Skujenieka atmiņām par 1959. gada notikumiem. Arī Renalds Simonjans (Krievija), runājot par Baltijas valstīm 80. gadu nogalē, lielā mērā balstījās uz personiskām atmiņām. Viņš pazina tā laika Latvijas, Lietuvas un Igaunijas atmodas kustības vadītājus.

Vērtējot savu neseno vēsturi, mēs dažkārt esam ļoti bargi un neiecietīgi, neprotam atšķirt sasniegumus no kļūdām. Tāpēc reizēm lietderīgi ir paraudzīties uz norisēm Latvijā, veismēm un neveismēm no malas. Tad aina veidojas nedaudz savādāka, daudzkrāsaināka. Tā apliecināja gan R. Simonjana, gan A. Sitina (Krievija) referāti. Jāpiebilst, ka viņi abi ir Latvijas–Krievijas vēsturnieku komisijas locekļi. A. Sitins, uzsverot Baltijas valstu lomu PSRS sabrukumā, nosauca arī galvenos, viņaprāt, faktorus, kas noteica šo bijušo padomju republiku panākumus turpmākajos gados, – starptautisks atbalsts, salīdzinājumā ar citiem PSRS reģioniem labi attīstīta infrastruktūra un, visbeidzot, emigrācijas intelektuālais potenciāls, kurš atšķirībā no Krievijas Baltijas valstīm bija saglabājies un tika izmantots, galvenokārt veidojot attiecības ar Rietumiem.

Konferenci noslēdza sociālo zinātņu pārstāves Olga Procevska un Klinta Ločmele (Latvija). Viņu uzmanības centrā bija trešās atmodas laiks. O. Procevska jau referāta nosaukumā bija formulējusi jautājumu – “Atmodas avangards vai varas aģenti? Inteliģence perestroikas laikā Latvijā”, uz kuru sniedza šādu atbildi: inteliģence pārāk ilgi darbojās varas aģentu lomā un pārāk vēlu izvēlējās iet savu ceļu. K. Ločmele ziņojumā “Lauku garīgās vērtības diskurss Latvijā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē”, balstoties uz avīžu rakstu analīzi, parādīja tās vērtības, kuras dominēja, kad tika aprakstīts latviešu dzīvesveids, dzīves vērtības un arī sapņi.

Vērtējot konferenci kopumā, gribētos atzīmēt, ka tā bija veiksmīga, par ko liecina daudzās publikācijas gan latviešu, gan krievu presē. Konferences dalībnieki sniedza intervijas arī TV un radio.

Irēne Šneidere

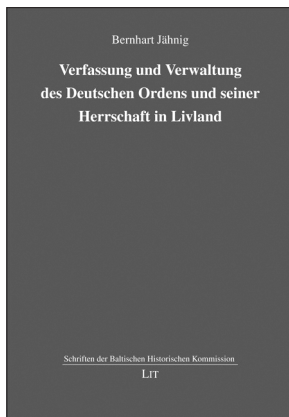
RECENZIJAS

Bernhart Jähniġ. *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Berlin: LIT, 2011. 333 S. Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nr. 16. ISBN 978-3-643-11005-3 (Bernharts Jēnigs. *Vācu ordeņa un tā kundzības tiesiskais pamats un pārvalde Livonijā*)

Apkopojošs pētījums par Vācu ordeņa varas organizāciju un pārvaldes sistēmu Livonijā tika gaidīts jau sen. Vēl 1987. gadā Baltijas vēstures komisijas un Vācu ordeņa izpētes starptautiskās komisijas kopīgā konferencē Bonnā tika pieņemts lēmums izdot visaptverošu kolektīvu monogrāfiju par Vācu ordeņa vēsturi Livonijā. Tā kā šī iecere dažādu iemeslu dēļ no gada uz gadu tika atlikta un to īstenot pagaidām nav izdevies, viens no minētā projekta dalībniekiem Bernharts Jēnigs ir nolēmis viņam uzticēto kopdarba daļu nodot lasītāju vērtējumam atsevišķā grāmatā. Tās autors ir viens no pieredzējušākajiem un autoritatīvākajiem mūsdienu speciālistiem par Vācu ordeņa vēsturi Prūsijā un Livonijā, ilggadējs arhīva līdzstrādnieks, kura pārziņā atradās Vācu ordeņa arhīva materiāli no bijušās Kēnigsbergas. Jēnigs ir vairākkārt piedalījies ar referātiem konferencēs arī Latvijā, viņa spalvai pieder daudzas vērtīgas publikācijas par viduslaiku Livonijas – ne tikai ordeņa, bet arī bīskapiju – vēsturi.

Recenzējamā grāmata ir Jēniga līdzšinējo publikāciju apkopojums un historiogrāfijā pirmais speciālais pētījums, kurā analizēts Vācu ordeņa zemes kundzības īstenošanas mehānisms Livonijā. Monogrāfija ir nozīmīga ne tikai Latvijas un Igaunijas vēstures izpētes kontekstā, bet arī starptautiskajā medievistikā. Vācu ordeņa zemes kundzība Prūsijā un Livonijā ir unikāla parādība Eiropas viduslaiku vēsturē, jo tikai ordenim piederošajās teritorijās vara koncentrējās nevis kādas konkrētas personas rokās, bet zemes kunga lomā uzstājās kolektīvs valdnieks – garīga korporācija ar savu hierarhiju. Livonijas gadījums ir īpaši interesants, jo atšķirībā no Prūsijas, kur Vācu ordenis dominēja pilnībā, Livonijā tas tiesiskā ziņā bija daļēji pakļauts Rīgas arhibīskapam.

Grāmata sastāv no deviņām nodaļām, pielikumiem (Vācu ordeņa Livonijas atzara un Zobenbrāļu ordeņa mestru, nozīmīgāko komturu un fogtu saraksts, 11 kartes un plāni), kā arī apjomīga avotu un literatūras saraksta (266.–311. lpp.) un personu, vietu un priekšmetu rādītāja. No ievada uzzinām, ka autors nepretendē aptvert visus Vācu ordeņa vēstures Livonijā aspektus. Jēnigs galvenokārt koncentrējas uz ordeņa kundzības un varas sistēmas,

kā arī pārvaldes struktūras analīzi. Tādēļ tēmas, kas saskaņā ar iepriekš minētā projekta konceptuālo plānu tika nodotas citu vēsturnieku pārziņā (politisko notikumu vēsture, ordeņa cīņas ar Rīgas arhibīskapu un Livonijas bīskapiem, ordeņa attiecības ar vasaļiem, zemniekiem, pilsētām, saimniecības un militārie jautājumi u.c.) labākajā gadījumā tiek aplūkotas fragmentāri.

Monogrāfijas pirmajās divās nodaļās Jēnigs skaidro un analizē zemes kundzības būtību un tās īstenošanas atšķirīgās formas dažādās Vācu ordenim piederošajās Livonijas daļās. Autors vēlreiz atgādina speciālistiem labi zināmo atziņu – Vācu ordeņa Livonijā radītais un uzturētais politiskais veidojums nav uzskatāms par valsti mūsdienu nozīmē (9. lpp.), bet par teritoriālu valdījumu, kurā varas un pārvaldes sistēma funkcionēja viduslaikiem tipiskā veidā – ar piļu tīkla un senjora–vasaļu attiecību palīdzību. Jēnigs norāda, ka dažādas Livonijas daļas Vācu ordeņa pakļautībā nonāca katra savā laikā, respektīvi, dažādos militāri politiskos apstākļos, un līdz ar to zemes kundzība katrā no tām tika īstenota uz atšķirīgiem pamatiem. Pēc tam kad Vācu ordenis 1237. gadā pārņēma iepriekšējā gadā Saules kaujā sakautā Zobenbrāļu ordeņa īpašumus, tam bija jārespektē jauniegūtajā teritorijā iepriekš pastāvošais ordeņa statuss un tiesiskā kārtība. Tiesiskā ziņā Vācu ordenis mantoja Zobenbrāļu ordeņa izveidošanas laikā noteikto pakļautību Rīgas bīskapam (kopš 1255. gada arhibīskapam), kā arī Tērbatas un Sāmsalas-Vīkas bīskapiem, un saskaņā ar baznīcas tiesībām Vācu ordenim Livonijā bija jānodrošina zvērests saviem garīgajiem kungiem. Runāt par ordeņa tiešu atkarību no bīskapiem kā no feodālajiem senjoriem nav pamata (ziņu par tās pastāvēšanu nav), tomēr formālais pakļautības statuss ordenim darīja raizes, un tas visādi centās atkarību mazināt vai to pavisam likvidēt (15.–32. lpp.). Citādāk Vācu ordeņa Livonijas atzara zemes kundzība tika organizēta Kurzemē un Zemgalē. Šo teritoriju iekarošanā Vācu ordenis uzstājās kā nozīmīgākais militārais spēks un pats slēdza pakļaušanas līgumus ar autohtonajiem iedzīvotājiem. Šajā Livonijas daļā Vācu ordenis kļuva par galveno noteicēju, un ar pāvesta kūrījas starpniecību tam izdevās iegūt tādu pašu dominējošu tiesisku statusu, kāds ordenim bija Prūsijā (37.–42. lpp.). Kurzemē un Zemgalē vara un zemes kundzība lokālajā līmenī pilnībā koncentrējās ordeņa komturu rokās. Savukārt no Dānijas karaļa 1346. gadā nopirktajā Ziemeļigaunijā Vācu ordenis bija spiests orientēties uz citu zemes kundzības modeli. Tur ordenis nevarēja nerespекtēt spēcīgās, labi organizētās Harjumā un Virumā vasaļu kārtas intereses, kas savus lēņus un privilēģijas bija ieguvusi dāņu valdīšanas laikā un 14. gadsimta beigās pat panāca to būtisku paplašināšanu (46.–47. lpp.).

Trešajā nodaļā tradicionālā, aprakstošā veidā tiek stāstīts par piļu celtniecības stratēģiju, to statusu ordeņa teritorijā, kā arī piļu rindu izveidi, kas tiek saukta par Vācu ordeņa kundzības mugurkaulu Livonijā (63. lpp.). Tā kā, pateicoties pirmām kārtām Ievai Osei un Andrim Caunem, tieši viduslaiku piļu – to skaitā Vācu ordeņa piļu – izpētē Latvijā pēdējos gados ir gūti nozīmīgi sasniegumi (grāmatu sērija “Latvijas viduslaiku pils” septiņos sējumos, divi no kuriem ir speciāli veltīti ordeņpilis), atliek tikai izteikt nožēlu, ka Latvijas piļu pētnieku veikums, atskaitot trīs Ievas Oses un divus Ēvalda Mugurēviča pirms vairāk nekā desmit gadiem ārzemēs publicētos rakstus, ir ticis ignorēts. Latviešu valodas neprasme nevar kalpot par at-

taisnojumu – katram minētajā fundamentālajā daudzsējumu viduslaiku piļu grāmatu sērijā publicētajam rakstam ir pievienots pietiekami apjomīgs kopsavilkums vācu vai angļu valodā.

Par sevišķi oriģinālu nevar saukt arī ceturtajā nodaļā atrodamo apskatu par Vācu ordeņa atzara mēģinājumiem iegūt noteikšanu pār Livonijas baznīcas institūcijām – bīskapijām, domkapituliem, klosteriem un draudžu baznīcām. Šajā sadaļā autors reizēm mēdz novirzīties no tēmas un aizrauties ar vispārīga rakstura informāciju un labi zināmu notikumu pārstāstu. Pozitīvi jāvērtē ordeņa kā draudžu baznīcu uzturētāja lomas akcentēšana. Jēnigs uzsver, ka Livonijā, līdzīgi kā Prūsijā, patronāta tiesības pār draudžu baznīcām kļuva par nozīmīgu ordeņa ietekmes instrumentu, jo īpaši lauku novados. Būdams zemes kungs, ordenis bija atbildīgs par draudžu novadu izveidi un baznīcu būvi. Tā pārziņā atradās aptuveni 90 no 172 Livonijas draudžu baznīcām (113. lpp.).

Vēl viens Jēniga aplūkoto tēmu loks ir saistīts ar ordeņa valdījumu telpisko iedalījumu, personālsastāvu, amatu hierarhiju un pārvaldes organizāciju dažādos līmeņos (5.–8. nodaļa). Autorizēto pilis kā ordeņa varas un pārvaldes centrus, autors atkārtu un papildināto trešajā nodaļā aplūkoto materiālu. Pilsnovadu struktūra nebija konstanta, no 13. līdz 16. gadsimtam tā ik pa laikam tika mainīta. Saimnieciski grūtos laikos līdzekļu taupīšanas nolūkos vairāki novadi tika pārvaldīti no vienas lielākas pils. Turklāt kopš 15. gadsimta beigām ordenis bija spiests atteikties no mazāku piļu pilnvērtīgas uzturēšanas ordeņbrāļu skaita samazināšanās dēļ. Savukārt rūpes par drošību lika ordenim 15. gadsimtā ierīkot jaunas – piemēram, Bauskas un Tolses – pilis un veidot jaunus pilsnovadus pierobežas apgabalos, kā arī pārveidot agrāko pilsnovadu organizāciju (123.–124. lpp.). Salīdzinoši plaši tiek stāstīts par ordeņbrāļu sociālo un teritoriālo izcelsmi. Zīmīgi, ka vietējās izcelsmes locekļu skaits ordeņa Livonijas atzarā bija niecīgs. Vācu ordeņa Livonijas atzara vadība un vairums ordeņa brāļu Livonijā bija ienācēji, kas tikpat kā nebija saistīti ar vietējo vācu sabiedrību. Šajā sakarībā vietā būtu bijis problematizēt jautājumu, cik lielā mērā ordenis būtu uzskatāms par Livonijai svešu veidojumu. Galvenā noteikšana tajā bija Vestfālenes un Reinzemes sīkākās bruņniecības atvasēm. Starp abiem grupējumiem pastāvēja spriedze un iekšējas cīņas, kas ietekmēja gan amatu sadali Livonijā, gan arī Livonijas atzara attiecības ar ordeņa centru Prūsijā.

Atsevišķi tiek apskatīti ordeņa Livonijas zemes mestra, komturā, fogtu, kā arī citu ordeņa amatpersonu pienākumi un vieta ordeņa hierarhijā, kā arī iekšējās padomes loma (tajā ietilpa nozīmīgākie ordeņa pavēlnieki) un tās attiecības ar Livonijas zemes mestru. Kopumā šis jautājumu loks atspoguļots vairāk aprakstoši nekā analītiski, tomēr jāatzīst, ka apkopojums ir veikts ar lielu rūpību un precizitāti un tas var būt ļoti noderīgs turpmākiem problēmorientētiem pētījumiem. Jēnigs arī pats atzīst, ka ne vienam vien viņa grāmatā skartajam jautājumam nepieciešama detalizētāka izpēte nākotnē. Viņš, piemēram, atzīmē, ka svarīgi būtu noskaidrot, cik lielā mērā un kādā veidā, sākot ar 15. gadsimta otro pusi, ordenim arvien vairāk laiciskojoties, vietējā līmenī samazinājās Livonijas zemes mestra noteicošā loma un pieauga komturā ietekme (197. lpp.). Pēc grāmatas autora domām, tāpat

dziļāk būtu pētāma ordeņa saimnieciskā un demogrāfiskā politika Livonijā, kas ir saistīta arī ar lēņa vīru no autohtono iedzīvotāju vidus – leimaņu – jautājumu (199.–200. lpp.).

Monogrāfijas pēdējā nodaļa veltīta jurisdikcijas problemātikai. Tā kā Vācu ordeņa teritoriālajā valdījumā Livonijā ietilpa dažādi tiesiskie subjekti – gan ordeņa locekļi, gan vasaļi, pilsētas un zemnieki – un ikvienam no tiem bija citāds statuss, tiesvedība katrai no minētajām iedzīvotāju kategorijām bija organizēta atšķirīgi. Rezultātā Vācu ordeņa teritoriālajā valdījumā izveidojās neviendabīga un sarežģīta tiesiskā kārtība. Cita starpā Jēnigs norāda uz zemnieku tiesu instances eksistenci, kurā spriedumu par savas kārtas piederīgo nodarījumiem paziņoja paši zemnieki. Tiesas sēdes notika ordeņa fogta, bet izlēņotajos īpašumos attiecīgā ordeņa vasaļa klātbūtnē. Viņu pienākums bija sekot, lai spriedums atbilstu zemes tiesībām (242.–243. lpp.). Zemnieku iesaistīšana tiesas spriešanā lieku reizi apliecina, cik maldīgs ir mīts par Livonijas autohtono iedzīvotāju absolūto beztiesīgumu viduslaikos.

Kā katram pētījumam, arī Jēniga grāmatai ir gan stiprākas, gan vājākas puses. Vispirms jau imponē autora vēlme Vācu ordeņa statusu un zemes kundzības sistēmu Livonijā attēlot ciešā kopsakarībā un salīdzinājumā ar ordeņa varas struktūru un pārvaldes organizāciju Prūsijā – latviešu historiogrāfijai šāda pieeja nav tipiska. Salīdzinošā pieeja un analogiju meklēšana ir vēl jo nozīmīgāka tādēļ, ka avotu klāsts par Vācu ordeņa vēsturi Livonijā ir krietni nabadzīgāks nekā vēstures liecības par Vācu ordeņa darbību Prūsijā. Kaut cik plašāka informācija par ordeni Livonijas avotos ir saglabājusies, tikai sākot ar 15. gadsimta otro pusi. Tiesa, par pilnībā apzinātu nevar uzskatīt Vācu ordeņa Livonijas atzara fondu Zviedrijas Valsts arhīvā Stokholmā, arī recenzējamās monogrāfijas autors, spriežot pēc izmantoto avotu saraksta, šajā arhīvā nav strādājis. Tāpat ļoti atzinīgi jāvērtē fakts, ka netiek aizmirsti Vācu ordeņa Livonijas atzara īpašumi ārpus Livonijas – Brēmenē, Libekā, Holšteinā, kā arī komtureja Zviedrijā (124.–126. lpp.). To iekļaušana monogrāfijā ir vēl viens atgādinājums, cik svarīgs, pētot Livonijas viduslaiku vēsturi, ir skatījums plašākā reģionālā kontekstā.

Runājot par minusiem, jāmin nepietiekami pārskatāmā grāmatas uzbuve. Vieni un tie paši jautājumi atšķirīgās sakarībās tiek aplūkoti vairākās nodaļās, kas rada atkārtotāšanās iespaidu. Nav viegli nošķirt zemes kundzību no pārvaldes. Autors vairākkārt atgriežas gan pie piļu struktūras, gan pie ordeņa amatpersonu un to uzdevumu un darbības raksturojuma. Vairākās vietās atkārtoti tiek runāts arī par ordeņa attiecībām ar bīskapiem, vācu vasaļiem un Livonijas autohtonajiem iedzīvotājiem. Pietrūkst arī apkopojošu secinājumu noslēgumā, kas ļautu skaidrāk un uzskatāmāk novērtēt Vācu ordeņa Livonijas atzara unikālo raksturu.

Kopumā recenzējamā grāmata sniedz izsmeļošu un korektu Vācu ordeņa Livonijas atzara juridiskā statusa, zemes kundzības un pārvaldes sistēmas raksturojumu, kā arī ar ordeņa darbību saistīto faktu izklāstu. Bez Bernharta Jēniga monogrāfijas neiztikts neviens turpmākais pētījums par Vācu ordeņa vēsturi Livonijā.

Ilgvars Misāns

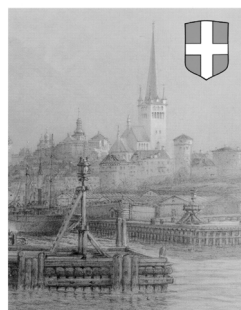
Vana Tallinn, XXII (XXVI). Vastutav
toimetaja Raimo Pullat. Tallinn:
Estopol, 2011. 296 lk. ISSN 1406-
5908 (*Senā Tallina*, XXII (XXVI)).
Atbildīgais redaktors Raimo Pullats)

Kopš 1991. gada Tallinā regulāri iznāk rakstu krājums “*Vana Tallinn*”, kurā tiek iztirzāta Tallinas un arī citu Baltijas pilsētu kultūrvēsture dažādos aspektos un laika posmos. Gadu gaitā tas kļuvis par Igaunijas pilsētu vēstures centrālo izdevumu. Sērijas kārtējais – 22. sējums, kas nācis klajā 2011. gada rudenī, ir interesants tajā ziņā, ka ataino Tallinas un citu Igaunijas pilsētu kultūrvēstures līdz šim nepētītas jomas, turklāt plašā laika diapazonā – no 18. līdz 20. gadsimtam.

Krājumu ievada Tenisa Libeka (*Tõnis Liibek*) apjomīgs raksts, kurā pirmo reizi Igaunijas kultūrvēstures historiogrāfijā izsekota fotogrāfijas tapšana un attīstība. Pētījumā aptverti 19. gs. 40.–90. gadi, kuru gaitā fotogrāfija Igaunijā parādījās un pakāpeniski kļuva par patstāvīgu amatniecības nozari. Sākums bija ceļojošie fotogrāfi, galvenokārt vācieši, kuri Tallinā un citās Baltijas pilsētās parādījās 19. gs. 40. gados. Piecdesmitajos gados sāka veidoties vietējā fotogrāfija – fotogrāfi apmetās Tallinā uz dzīvi un ierīkoja savas darbnīcas. Rakstā detalizēti izsekota fotogrāfu darbības paplašināšanās Igaunijā. Iesākumā fotogrāfija bija rets luksusa pakalpojums, pieejams tikai turīgai vācu iedzīvotāju daļai. Fotogrāfijas sociālā un nacionālā diapazona paplašināšanos autors datē ar 19. gs. 80. gadiem, kad radās pirmie igauņu izcelsmes fotogrāfi un fotogrāfija sāka ienākt arī pilsētu zemāko slāņu dzīvē, provincē un pat laukos. Būtisks ir fotogrāfijas kā kultūrvēstures vizuālā avota vērtējums rakstā. Sākumā fotogrāfi pārņēma to lomu, kādu vizuālās informācijas sniegšanā līdz tam pildīja mākslinieki. Taču fotogrāfijas tehniskās iespējas, kas turklāt laika gaitā pilnveidojās, ļāva fiksēt nesalīdzināmi plašāku vizuālo materiālu par vidi, cilvēkiem un notikumiem. No pirmajiem tapšanas gadiem tā saglabājusi vērtīgu informāciju par sava laika vēsturi un kultūru. Īpaši atzīmējams pētījumā izmantotais plašais zinātniskais materiāls – attiecīgā laika oriģinālās fotogrāfijas, arhīvu dokumenti, ziņas periodikā un citos publicētos avotos. Turklāt nodarbes tapšana skatīta plašā teritoriālā diapazonā, atainojot fotogrāfijas veidošanos vairāk nekā 10 Igaunijas pilsētās. Rakstā iekļauti fakti par attiecīgajām norisēm arī citur Baltijā, tai skaitā Rīgā, kas dara to interesantu arī latviešu lasītājiem.

Tīta Lauka (*Tiit Lauk*) pētījums ievēd lasītājus citā laikā un citā kultūras jomā – mūzikas vēsturē 20. gadsimtā. Autors pievērsies populārā mūzikas žanra – džeza ienākšanai un attīstībai Igaunijā 20. gs. 20. gados, kad jaunās valsts pilsētu dzīvē nonāca arvien jūtāmākā pasaules kultūras ietekmē. Rakstā izsekota džeza orķestru veidošanās un attīstība, raksturoti

VANA TALLINN

XXII (XXVI)

spilgtākie orķestri, to stils, repertuārs, kā arī nozīmīgākās personības attiecīgajā populārās mūzikas žanrā. Raksts būtiski papildina pilsētas 20. gs. dzīves kopainu.

Profesora Raimo Pullata plašais raksts ataino Tallinas iedzīvotāju dzīvesveidu un kultūru agrākā laikposmā – 18. gadsimtā. Pētījuma avots ir 1997.–2007. gadā ar R. Pullata iniciatīvu 5 sējumos publicētie pilsētnieku mantojumu saraksti.¹ Raksts kārtējo reizi apliecina šī avota īpašo vērtību pagātnes pilsētu iedzīvotāju dzīvesveida un kultūras izzināšanā. Kā ievadā uzsver autors, īpašumu inventāri atver aizgājēju māju durvis, ļaujot ieskatīties vidē, kurā cilvēki dzīvoja, gūt priekšstatu par priekšmetiem, kuri bija ap viņiem, – par mēbelēm, apģērbiem, lasītām grāmatām, iecienīto mūziku, mākslas darbiem u.c. Raksts koncentrēts uz līdz šim maz zināmu iedzīves daļu, saistītu ar pilsētnieku kultūras dzīvi un māksliniecisko gaumi: uz mantojumu sarakstu pamata raksturoti mūzikas instrumenti, gleznas un citi mākslas darbi pilsētnieku mājokļos, kā arī viņiem piederošie ieroči un transportlīdzekļi. Attiecīgie inventāru dati apkopti tabulās, kas precīzi ataino priekšmetu izvēli. Līdz ar to raksts sniedz dokumentētu ieskatu mūzikas un mākslas vēsturē 18. gadsimtā. Tā redzams, ka visvairāk spēlētais instruments tai laikā bija flauta, tai sekoja vijole, trešā vietā bija taustiņinstrumenti – klavesīns u.c. Lielākie mūzikas mīļotāji bija tirgotāji un ierēdņi, mazāk muzicēja amatnieki. Pilsētnieku mājās bija samērā daudz gleznu, gravīru un portretu. Arī šajā ziņā priekšgalā bija tirgotāji un ierēdņi. Mūzikas instrumenti un mākslas darbi neapšaubāmi bija arī sociālā un materiālā statusa simboli. Statusa apliecinājums lielā mērā bija ieroči – pārsvarā pistoles. Sabiedrisko un finansiālo stāvokli demonstrēja arī personiskie transportlīdzekļi – karietes, kamanas u.c., kas bija būtiski nepieciešami pilsētnieku sabiedriskajā komunikācijā. Raksta noslēgumā attiecīgos īpašumu datus autors vērtē no pilsētu kultūras vēstures viedokļa Eiropas kontekstā un secina, ka 18. gs. Tallinas iedzīvotāju kultūra bija sasniegusi līmeni, kāds pastāvēja Baltijas jūras lielākajās ostas pilsētās. Tas bija augsts, sevišķi turīgo tirgotāju, amatnieku un tālaika inteliģences vidē. Turklāt Tallinas ģeogrāfiskais stāvoklis noteica spēcīgus ārējos kultūras impulsus, kas ietekmēja pilsētnieku dzīvesveidu, gaumi un mentalitāti. Vērā ņemama ir autora pārlicība, ka būtu nepieciešams tālāk izsekot Rietumeiropas kultūras ietekmei apgaismības laikmetā Baltijas pilsētās: tieši šī ietekme veidoja mūsu pilsētu seju un kultūru – arhitektūru, mākslu, dzīvesveidu.

Tenu Raida (*Tõnu Raid*) raksts veltīts Tallinas zemes mērniecības vēsturei un mērnieku personībām. Īpaši atzīmējamas ziņas par vecākajiem – 1688. un 1689. gada pilsētas plāniem un to sastādītājiem, kas saglabājušās Tallinas pilsētas arhīvā. Atainojot mērniecības attīstību jaunākā laikā, rakstā izsekots pirmo igauņu izcelsmes mērnieku darbības sākums. Sējuma sadaļā “*Ex Archivo Civitatis Revaliensis*” attiecīgā laikposma pētniekiem ņemams vērā Tinas Kalas (*Tiina Kala*) komentētais 15. gs. dokuments – Tallinas ģildes

¹ Sk.: Linda Dumpe (2007). [Recenzija par:] Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710–1805. Bearbeitet von Raimo Pullat. Tallinn, 2007. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 189. lpp.

šrāgas līdz šim nepublicētais teksts. Heino Gustavsona komentētie 19. gs. pirmās puses Tallinas attēli papildina priekšstatu par pilsētas ainavu pagātnē.

Grāmatu noslēdz apjomīga sadaļa “Recenzijas, anotācijas”, kurā atrodama informācija par Eiropas pilsētu vēsturei veltīto jaunāko literatūru – 19 monogrāfijām un rakstu krājumiem. Te ievietotas arī recenzijas par Latvijas izdevumiem – 2009. gadā izdoto Jāņa Stradiņa monogrāfiju par zinātnes un augstskolu sākotni Latvijā, krājuma “Senā Rīga” 6. sējumu un Ievas Oses 2008. gadā sagatavoto avotu izdevumu “Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma”.

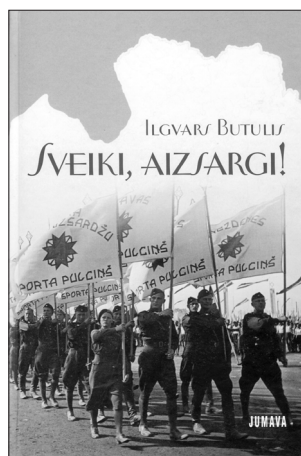
Vērtējot kopumā “*Vana Tallinn*” XXII sējumu, ar gandarījumu jākonstatē, ka sērijas redakcija veiksmīgi ir turpinājusi sāktu darbu, padziļināti atainojot Tallinas un arī citu Baltijas pilsētu kultūrvēsturiskās problēmas. Īpaši jāizceļ jaunu arhīva materiālu ieviešana aprītē, kas ļauj vispusīgāk ieskatīties pilsētu pagātnē. Krājums ir rosinošs pilsētu pētniekiem. Tas būtiski bagātinājis pilsētu vēstures literatūras klāstu. Gribētos novēlēt, lai sērijas gājums turpinātos, papildinot arī uz priekšu vēsturnieku zināšanas gan par senāko laiku, gan nesenās pagātnes norisēm Baltijas pilsētās.

Linda Dumpe

Ilgvars Butulis. *Sveiki, aizsargi!*
Aizsargu organizācija Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē 1919.–1940. gadā.
 Rīga: Jumava, 2011. 264 lpp.: il.
 ISBN 978-9984-38-846-5

Neraugoties uz to, ka 90. gados un arī turpmāk Latvijas starpkaru vēsturei ir bijusi pievērsta ļoti liela sabiedrības un profesionālo vēsturnieku uzmanība, daudzskaitlīgās, mītiem un leģendām apvītās Latvijas Aizsargu organizācijas (LAO) vēsture nav guvusi plašu ievēribu publikācijās. Neskaitot dažus rakstus, Ilgvars Butulis ir teju vienīgais, kurš sistemātiski publicējis pētījumus par šīs daudzšķautņainās organizācijas vēsturi, aplūkojot tās darbības dažādus aspektus. Viņa grāmata līdz ar to ir pirmais mēģinājums apkopot līdz šim paveikto vienā monogrāfijā. Grāmatas apakšvirsraksts rāda – autora mērķis ir Latvijas Aizsargu organizācijas darbības analīze sabiedriski politiskās dzīves kontekstā. Kā liecina I. Butuļa līdzšinējās publikācijas, lielā mērā tieši šie jautājumi ir arī bijuši viņa interešu lokā.

Kā jau I. Butulis savā darbā ir norādījis, profesionālu pētnieku uzmanību Aizsargu organizācijas vēsture nav īpaši saistījusi. Vēl vairāk pārsteidzošs ir fakts, ka arī populārzinātniskajās publikācijās, trimdas laikmeta atmiņās informācijas par aizsargiem ir ļoti maz un parasti tā ir visai vienpusīga. Tajā

pašā laikā jau kopš 90. gadu sākuma, kad arhīvi kļuva pieejami pētniekiem, atklājās plašās saglabātās Aizsargu organizācijas daudzo struktūrvienību dokumentu kolekcijas. Līdztekus arhīvu dokumentiem par aizsargiem atrodams arī ļoti bagātīgs literatūras klāsts sava laikmeta drukātajos plašsaziņas līdzekļos. Autors darbā ir plaši izmantojis gan daudzas publikācijas, gan arī arhīva dokumentus.

Aizsargu pastāvēšanas pirmais un galvenais iemesls 20. gados bija palīgpolīcijas funkciju veikšana. Aizsargu dienestu kā sava veida klausu dienestu izveidoja tikai un vienīgi šādam nolūkam. Aizsargi efektīvi veica pienākumus frontes aizmugurē, taču, beidzoties karadarbībai, turpmākā aizsargu līdzdarbība kārtības uzturēšanā bija zem jautājuma zīmes. Bija skaidrs, ka daudzie, ar dažādu izglītību un izpratni par drošības jautājumu risināšanu apveltītie aizsargi varēja radīt problēmas policejisko pienākumu pildīšanā. Tomēr ironiskā kārtā aizsargu turpmāko pastāvēšanu labvēlīgi ietekmēja augstais noziedzības līmenis Latvijas laukos pēc karadarbības beigšanās, īpaši bruņoto noziedzīgo bandu aktivitātes Kurzemē un Latgalē. 20. gados pakāpeniski uzlabojās kriminogēnā situācija valstī, kā arī ievērojami pieauga policijas darba kvalitāte – un aizsargu līdzdalība noziedzības izskaušanā bija vairāk saistīta ar prevencijas jautājumu. 30. gadu otrajā pusē aizsargi tikai ļoti retos gadījumos piedalījās noziedzības seku likvidēšanā. Var pat pieņemt, ka šajā laikā policija centās atturēt bieži vien kopumā nekompetentos aizsargus no aktīvākas iesaistīšanās noziedznieku izvērstošanā.

Otrs būtisks aspekts, kuram būtu jāpievērš uzmanība aizsargu kontekstā, ir militārās jautājums. 20. gadu otrajā pusē, pakāpeniski izzudot nepieciešamībai palīdzēt policijai tās ikdienas darbā, arvien lielāku vērību aizsargi veltīja militārajai sagatavošanai. Īpaši tas vērojams pēc 1925. gada, kad par aizsargu priekšnieku iecēla atvaļināto virsnieku Ludvigu Bolšteinu. Pēc nākamā aizsargu priekšnieka – aktīvā dienestā esošā Augusta Tones – iecelšanas amatā šķita, ka LAO turpmākais attīstības kurss loģiski vērsts uz aizsargu kā armijas rezerves sagatavošanu, respektīvi, aizsargu gatavošanu militāru palīgfunkciju veikšanai karadarbības gadījumam. Tieši šādā virzienā attīstījās Latvijā par labāko paraugu atzītā Somijas aizsargu organizācija *Suojeluskunta*, kas Ziemas kara apstākļos uzskatāmi pierādīja šīs konceptuālās pieejas lietderību un pamatotību. Tomēr praksē dažādu iemeslu dēļ – arī politiskās neizlēmības rezultātā – aizsargi par spēcīgu, monolītu un labi sagatavotu armijas palīgspēku nekļuva.

Trešais jautājums ir aizsargu politizācija un ideoloģizācija. Būtisks jautājums ir par to, kā pakāpeniski šī organizācija (faktiski valsts uzturēts brīvprātīgs dienests) nonāca kāda politiska virziena ietekmē. Atbilde būtu meklējama Latvijas politiskās dzīves analizē, Latviešu zemnieku savienības aktivitātēs, attiecībās ar dažādām nepolitiskām organizācijām. Grāmatas autors ar plašu un sistemātizēto materiālu par aizsargu veidošanās politisko kontekstu un kultūras darbu piedāvā topošajiem pētniekiem lieliski sagatavotu materiālu turpmākajām studijām.

Ceturtais jautājums ir aizsargu tiesiskais statuss. I. Butulis pamatoti pievērš nopietnu uzmanību šim principiāli svarīgajam jautājumam un secina, ka pretrunas aizsargu jautājuma tiesiskā stāvokļa sakārtošanā sekmeja prettiesisku priekšstatu nostiprināšanos pašā organizācijā (52. lpp.).

Īpaša vērība veltīta izmaiņām autoritārisma laikmetā, uzskatāmi parādot aizsargu darbības juridiskos aspektus, organizācijas lomu un uzdevumus autoritārajā valstī. Svarīgs ir autora apgalvojums, ka LAO ir “sabiedriska organizācija, kas faktiski tika pielīdzināta valsts institūcijai” (74. lpp.). Lai gan šāds uzskats ir ļoti izplatīts un arī balstīts 1938. gada noteikumos, kas definē LAO kā sabiedrisku un brīvprātīgu organizāciju, tomēr šīs recenzijas autors nevar piekrist minētajam apgalvojumam. Vārds “organizācija” LAO nosaukumā ir visai maldinošs, tas liek domāt par kādu privātu, sabiedrisku organizāciju. Taču īstenībā LAO bija daļēji valsts struktūra, faktiski valsts dienests, kuru pārraudzīja, vadīja, kurai saistošos noteikumus izdeva nevis kāda biedru kopsapulce, bet gan attiecīgās valsts amatpersonas vai iestādes. Vēl vairāk – neliela daļa LAO darbinieku štābos bija valsts algoti darbinieki, bet kādā no sarakstēm 30. gadu nogalē, kurā mēģināts noskaidrot LAO statusu attiecībā uz nodokļu likmi, tieslietu ministrs Hermanis Apsītis skaidri un gaiši norādīja, ka LAO maksā nodokļus kā valsts iestāde, līdz ar to no juridiskā viedokļa arī par tādu uzskatāma.

Piektais jautājums ir saistīts ar ierindas aizsargu noskaņojumu, ar nostāju un politiku t.s. aizsargu nodaļu līmenī. Neviens autors dziļāk nav analizējis ierindas aizsargu noskaņojumu. Jāņem vērā, ka organizācijas biedru uzskatu analīze ir no pētnieciskā viedokļa daudzsološa, jo piedāvā iespējas mēģināt saprast aizsargu rīcību demokrātijas apstākļos un uzņēmību pret Latviešu zemnieku savienības ietekmi, aizsargu darbību 15. maija apstākļos, kā arī autoritārisma laikmetā. Tieši 30. gadu otrajā pusē, pārvešoties zināmā mērā par valsti valstī, aizsargu personālsastāvs kļuva ļoti nevienstabīgs. Organizācijā tika iesaistītas personas, kurām ar aizsargiem līdz 15. maijam nebija nekādas saistības, – pazīstami sportisti, mākslinieki, kuri labprāt izmantoja piedāvātas plašās iespējas savai darbībai. Rezultātā gan ierindas aizsargu sociālais, etniskais, politiskais portrets, gan ierindas aizsargu uzskatu evolūcija varētu sniegt atbildes uz daudziem jautājumiem, kas ir būtiski arī Latvijas vispārējās vēstures kontekstā. Autors šim “ierindas aizsargu” jautājumam apzināti pieskaras salīdzinoši nedaudz, tomēr ļauj ieskicēt zināmas problēmas aprises.

I. Butulis daudzu gadu garumā ir analizējis aizsargu vēstures jautājumus saistībā ar aizsargu problemātiku politikā, kultūras darbības aspektus, žurnāla “Aizsargs” saturu, arī aizsardžu pulciņu izveidošanos un darbību. Tieši šajās sadaļās autors ir ievērojami padziļinājis analīzi, piemēram, atklājot pretrunas aizsardžu izveidošanās kontekstā (144.–148. lpp.), raksturojot tendences sporta attīstībā, pārlicināši pierādot aizsargu lomu sporta attīstībā valstī (127.–142. lpp.). I. Butulis ir viens no labākajiem starpkaru Latvijas kultūras dzīves pazinējiem. Tāpēc nav nekāds pārsteigums, ka nodaļa par aizsargu kultūras dzīvi ir, iespējams, vispārlicināšākā visā monogrāfijā. Šīs nodaļas beigās autors atzīmē gan pārlietu autoritāro stilu un kultūras darba standartizācijas tendences, gan arī to pozitīvo, ko aizsargi paveica, “audzinot cilvēkus kultūras jomā” (121. lpp.). Šāds secinājums būtībā caurvij visu grāmatu. Rezultātā tieši šie – kultūras, politikas – jautājumi dominē monogrāfijā un neapšaubāmi padara to par nozīmīgu notikumu starpkaru vēstures pētniecībā. Līdz ar to beidzot ir izdots akadēmisks pētījums, kurā iespējams izsekot šīs nozīmīgās un pilnīgi noteikti profesionālo pētnieku

nenovērtētās organizācijas attīstībai un iegūt padziļinātu, analītisku spriedumu par atsevišķiem tās pastāvēšanas elementiem.

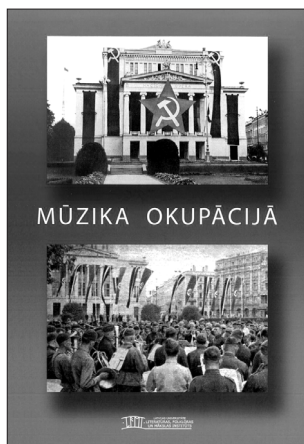
Tajā pašā laikā pats autors atzīst, ka monogrāfijas uzdevums nav bijis sniegt lasītājiem vispusīgu aizsargu vēsturi. Piemēram, grāmatā pavisam nedaudz ieskicēts kļaušu dienests pirms brīvprātīgās organizācijas izveidošanās 1919.–1920. gadā. Relatīvi maz uzmanības pievērsts aizsargu darbības galvenajiem aspektiem – palīgpolīcijas funkciju pildīšanai un militārajai apmācībai, autors ļoti vispārīgi un galvenokārt politisko debašu kontekstā izsekojis organizācijas iekšējai attīstībai. Tomēr, kā sākumā minēju, autors jau grāmatas apakšvirsrakstā norobežojas no pārāk plaša darba mērķa izvirzīšanas.

Šis darbs ir nozīmīgs jau ar to vien, ka beidzot dienas gaismu ieraudzījis pirmais profesionālais plašākais pētījums par aizsargiem. I. Butulis ir devis historiogrāfijas apkopojumu un izvērtējumu. Būtiski ir tas, ka šajā monogrāfijā autors sniedz arī labi argumentētu konceptuālu ietvaru atbildei uz jautājumu “kas bija aizsargi?”. Neapšaubāmi, šim darbam būs paliekoša nozīme, īpaši aizsargu sabiedriskās un kultūras dzīves aprakstā un analizē.

Pozitīvi vērtējami ir pievienotie būtiskākie dokumenti par aizsargiem. Iespējams, lasītājiem iepazīšanos ar dokumentiem atvieglot neliels komentārs pie katra no tiem, neraugoties uz faktu, ka autors šos dokumentus analizē dažādās sava darba nodaļās.

Par grāmatas noformējumu. Fotografiskais materiāls ir ļoti labs, veiksmīgi papildina grāmatu, tieša gan, tas ir visai kaleidoskopisks. Jādomā, ka šie uzņēmumi ir bijuši vizuāli izteiksmīgākie un kvalitatīvākie, kādi atradami Kara muzejā. Taču attēlus varētu anotēt precīzāk (*18. Jaunābrenes pulks vien ir ko vērts!*), norādot arī to, ka liela daļa izteiksmīgāko fotouzņēmumu nāk no žurnāla “Aizsargs” (t.sk. vāka attēls). Izdevniecība “Jumava” ir gana pieredzējusi grāmatu izdošanā, tādēļ jābrīnās, kāpēc atbildīgie darbinieki satura rādītāju ievietojuši grāmatas beigās un noslinkojuši grāmatā minēto personu sarakstam pievienot lappušu numurus.

Valters Ščerbinskis

Arnolds Klotiņš (red.). *Mūzika okupācijā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1940–1945*. Rīga: Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 695 lpp.: il. ISBN 978-9934-8209-6-0

Otrā pasaules kara procesi un norises Latvijas historiogrāfijā kļuvušas par visvairāk pētīto vēstures posmu. Tas ir saprotami, jo šī laika notikumi ne tikai uz vairākiem gadu desmitiem mainīja Latvijas politiskās dzīves ritējumu, bet arī ietekmēja cilvēku sociālo un garīgo dzīvi. Arī publiskajā telpā Otrā pasaules kara diskurss ir viens no intensīvākajiem un pretrunīgākajiem. Jāatzīst, ka vēstures iz-

pētē līdz šim valdījušas tēmas, ko noteicis gan vietējais, gan starptautiskais politiskais pieprasījums, – holokausts, valsts okupācija, pretestības kustība, okupācijas režīmu represijas u.c., kas bija nepieciešamas gan Latvijas valstiskuma vēsturiskai izpratnei, gan integrācijai starptautiskajās struktūrās. Pētot šo tematiku, novārtā tomēr palikušas gan sociālās, gan kultūras dzīves peripetijas minētajā laika periodā; tāpēc darbi, kuru autori pievērsušies šai tematikai, ir būtiski vispārējai laikmeta izpratnei. Pēdējā laikā tapušas vairākas monogrāfijas par kultūras dzīvi okupācijas režīmu apstākļos. Īpaši varētu izcelt mākslas zinātnieka Jāņa Kalnača monogrāfiju “Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā”¹ un Ingas Pērkones redakcijā iznākušo grāmatu “Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture”.² Kultūras politika, kā arī norises mākslas dzīvē okupācijas apstākļos vēl aizvien ir pietiekami neatklātas tēmas modernajā historiogrāfijā.

Latviešu muzikologa Arnolda Klotiņa redakcijā tapušais darbs “Mūzika okupācijā”, kurā absolūto vairākumu nodaļu sarakstījis pats redaktors, atsedz mūzikas dzīves norises Latvijā padomju un nacistiskās okupācijas gados. Darba faktoloģiskais materiāls ir ļoti bagātīgs, pat enciklopēdisks. Darba autori centušies atklāt maksimāli daudz mūzikas dzīves aspektu, kas iespaidojis arī grāmatas saturu un formu, faktoloģijai dominējot pār stāstu. To var izskaidrot, kā atzīst A. Klotiņš, ar “materiāla pirmreizējo izpēti” (15. lpp.), kad vēl līdz šim nezināmais naratīvs ir jāreprezentē, tomēr nereti šķiet, ka aiz faktu reprezentācijas pazūd interpretācija.

Lasītājam tiek piedāvāts milzīgs pozitīvisma manierē pasniegts faktoloģiskais materiāls, kurā iespējams uzzināt gan par svarīgāko koncertu norisēm, gan par jauniestudējumiem, gan par mūzikas izglītību un muzikālās dzīves centru darbību un daudzām citām parādībām. Turpretī kultūras un tai skaitā mūzikas politikai, kuras saknes meklējamas Maskavas vai Berlīnes varas gaitēnos, pievērsta visai pavirša uzmanība, aprobežojoties tikai ar vispārīgu vietējo mūzikas dzīvi vadošo institūciju aprakstu. Staļiniskās PSRS vai Hitlera Lielvācijas kultūrpolitikas apskats ļautu atklāt gan kopīgo, gan atšķirīgo okupētās Latvijas mūzikas dzīves norisēs.

Darbu veido divas daļas: pirmajā stāstīts par pirmo sovetizācijas gadu Latvijas mūzikā, savukārt otrajā izklāstīta mūzikas dzīve nacistu okupācijas režīma apstākļos, kad, pēc autoru domām, “iedibinājās pamati tām savdabīgajām pretrunīgajām attiecībām starp mākslas pasauli un okupācijas varu, kam bija jāturpinās vēl 50 gadus” (16. lpp.).

Vēlētos norādīt uz vairākiem pārdomas raisošiem jautājumiem, kas radās, izlasot grāmatu.

Diskutabls ir jautājums, vai var mūzikai izvīrīt prasības kalpot propagandas mērķiem, ja zinām, ka varas kontrole pār mākslu Latvijā kļuva pazīstama tikai 1940. gadā. Šīs iezīmes bija labi pazīstamas Latvijā arī Kārļa Ulmaņa diktatūras gados, kad režīms rūpējās par “latviešu mūzikas vadīšanu pa gaišiem lielceļiem”, atsvabinot to no “nacionālai gaumei indīgiem svešzemju mūzikas slogiem”; rūpējās arī par mūzikas “vēsturisko uzdevu-

¹ Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945*. Rīga: Neputns.

² Inga Pērkone u.c. (red.) (2011). *Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture*. Rīga: Mansards.

mu”, izvirzot mērķi “radīt istus nacionālus mākslas darbus”, kas balstītos uz “tautas gara mantām”.³ Rakstot par kultūras vai mākslas vēsturi, politiskās vēstures hronoloģija ne vienmēr ir spējīga atsegt problemātiku kultūrā vai pat atsevišķās sociālās dzīves izpausmēs. Analīzes vērtā būtu problemātika par to, cik lielā mērā Ulmaņa autoritārisma kultūrpolitika veicināja mūziķu vai citu mākslinieku kolaborāciju ar okupācijas režīmiem, vai satura izmaiņas mākslā noveda arī pie tās stilistikas un mūzikas uztveres izmaiņām.⁴ Grāmatas autori to ir pamanījuši, atzīstot, piemēram, Ulmaņa autoritārisma izvirzīto pozitīvisma piesātināto dzīvesattieksmi kā vienu no iemesliem, kādēļ mākslinieki pakļāvās okupācijas varas prasībām (233.–234. lpp.).

Savdabīgs ir autoru mēģinājums nošķirt mūziķu kolaborāciju no pakļaušanās okupācijas varai, kolaborāciju definējot kā sadarbību okupācijas varas nolūku veicināšanā šīs varas vai savtīgu interešu labad. Savukārt pakļaušanās esot notikusi tikai aiz personīgās drošības un nodrošinājuma apsvērumiem (235.–236. lpp.). Domājams, šāda problemātikas konstrukcija var tikt attiecināta uz atsevišķiem profesionālajiem slāņiem, taču to nevar attiecināt uz t.s. publisko profesiju pārstāvjiem īpaši totalitārisma apstākļos. Totalitārie okupācijas režīmi, kuri bija pakārtojuši visas mākslas sfēras ideoloģiskajam un reālpolitiskajam pasūtījumam, nepieļāva nepiemērotu darbu parādīšanos.⁵ Tādu darbu parādīšanās drīzāk uzskatāma par izņēmumu, nevis likumsakarību.

Domāju, ka arī kolaborāciju nedrīkst attiecināt šauri tikai uz darbībām, kad tika apkalpoti režīmu un to vadoņu slavinoši pasākumi (561. lpp.), tā bija daudz plašāka parādība. Sadarbība ar okupācijas varām notika, arī latviešu mūziķiem piedaloties dažādās propagandas akcijās, tādējādi sekmējot okupācijas varas politisko mērķu sasniegšanu. Tā, piemēram, gan padomju, gan nacistiskās okupācijas laikā notika ideoloģiskas sapulces, pēc kurām, lai piesaistītu auditorijas uzmanību, tika rīkoti koncerti. Saprotams, ka vietējā lektora darbība tiek uztverta kā kolaboracionisms; bet kā traktēt propagandas fonu nodrošinošo vai veidojošo mākslinieku darbu? Viennozīmīgu atbildi rast, domāju, ir neiespējami, tomēr šāds diskurss ir akūti nepieciešams korektai pagātnei.

Darbā uzmanība pievērsta arī mūzikas ietekmei uz sabiedrību. Runājot par padomju okupācijas gadu, autori atsedz jauno t.s. vieglo žanru – simfodžeza un estrādes ienākšanu Latvijas kultūras telpā, kas līdz ar varas maņu restorānu un deju zaļu skatuvi nomainīja pret plašāku auditoriju

³ Sk., piem.: Jēkabs Graubiņš. Mūzikas dzīves guvumi. *Brīvā Zeme*, 17.11.1936., 25. lpp.; Voldemārs Upenieks. Mūsu nacionālās mūzikas jauncelsmi veidojot. *Brīvā Zeme*, 10.07.1937., 9. lpp.; Jēkabs Vītols. Par latviešu mūzikas uzdevumiem. *Rīts*, 10.01.1935., 1. lpp.

⁴ Nepieciešams būtu palielināt diskusijas hronoloģiskos apjomus, par atskaites punktu liekot nevis 1940. gadu, bet diktatūru laikmetu kopumā. Par autoritārās mākslas periodizācijas problemātiku sk.: Stella Pelše (2006). Mākslas interpretācija un autoritārisma konteksts: 1934. gada faktors. No: Daina Lāce (sast.). *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 127.–133. lpp.

⁵ Piemēram, vācu okupācijas sākumā, kad nacisti apkaroja “bijušās Latvijas” pozitīvu pieminēšanu, lielākais dienas laikraksts “Tēvija” Latvijas proklamēšanas dienā, ko bija aizliegts pat minēt, atļāvās publicēt dzejnieces Aīdas Niedras dzejoli “Mātei”, kurā sabiedrības ilgas pēc valstiskuma atjaunošanas tika sublimētas mātes tēlā. Sk.: Aīda Niedra. Mātei. *Tēvija*, 18.11.1941., 8. lpp.

koncertzālēs. Kā atzīmē grāmatas autori, Latvijas sabiedrība pirmo reizi tik lielā apjomā esot iepazinusies ar pasaules kultūras industrijas nesto izklaides mūzikas vilni, kurš, kaut arī sovietiskajā ierobežotajā veidolā, ļāvis plašām aprindām identificēties ar pasaules mūzikas modi, ko nenoliedzami izmantoja arī jaunais režīms savām interesēm (141.–146. lpp.). Padomju laika kultūras revolūcijas simbols, kā to nereti pasniedza propaganda nacistu okupācijas laikā, bija Sarkanarmijas dziesmu un deju ansambļu ļoti biežā uzstāšanās, kuru jautrās izdarības uz skatuves esot uzjautrinājušas sabiedrību un tādā veidā “kompensēja un neitralizēja okupācijas izraisīto psihisko smagumu, kā arī vairoja to ļaužu aprindas, kuras pašu okupāciju uzlūkoja zināmā mērā par grotesku teātri, kam reālajā dzīvē grūti iedomāties ilgstošu turpinājumu” (54.–55., 231. lpp.).

Runājot par nacistu okupācijas periodu, kā būtisku parādību autori uzsvēruši izklaides mūzikas pieaugumu, skaidrojot to ar kara laikā notiekošo cilvēcisko vērtību polarizāciju, kad patriotiskas dziesmas un tautasdziesmas ieguva svētuma oreolu. No otras puses, šī žanra popularitāti noteica arī relativisms pret šīm vērtībām un centieni izbaidīt katru brīdi vai aizmirsties no kara grūtībām un šausmām (557. lpp.).

Darbā nenoliedzami ir epizodes, kas prasītos pēc detalizētākiem skaidrojumiem. Piemēram, nacistu mūzikas cenzūra neaprobežojās vien ar darbā pieminēto 1941. gada augusta rīkojumu par nevēlamo skaņuplašu un nošu saraksta izveidošanu, bet arī tā analīzi, jo kļūdaini ir uzskatīt, ka visi sarakstos iekļautie darbi vēlāk tika arī aizliegti.⁶ Domāju, ka autori pārvērtējuši arī t.s. Latviešu zemes pašpārvaldes vai citu latviešu institūciju lomu mūzikas dzīves ietekmēšanā. Cenzūra okupētajā Latvijā pastāvēja visu kara laiku, drastiski apkarojot jebkuras nacistiskajam režīmam nevēlamas parādības. Vēl 1944. gada aprīlī reihskomisāra Rīgā propagandas un kultūras referenti vairākas latviešiem darba dienestā (RAD) domātas dziesmas izbrāķēja, atzīstot, ka tās ir “pārāk nacionālas” vai arī “pieder mums nesimpatizējošu komponistu spalvai”.⁷

Arī, piemēram, 1943. gadā Latvijas himna vai 18. novembrim veltītie skaņdarbi skanēja nevis tāpēc, ka atsevišķi indivīdi tā demonstrējuši savu nacionālo stāju (560. lpp.), bet gan ar ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vadītāja atļauju, kam bija noteikts mērķis – palielināt latviešu gatavību sadarboties ar okupācijas režīmu.⁸ Līdzīgi skaidrojams t.s. nacionālās kultūras kopšanas un uzplaukuma fenomens, ko latviešu mūzikas (un ne tikai) kultūra piedzīvoja Otrā pasaules kara gados. Nenoliegšu pretestības apziņas esamību latviešu mākslinieku daiļradē, tomēr šo darbu izmantošana nacistu mērķu sasniegšanai neļauj to skatīt kā pretestības izpausmi. Šādi momenti padara klasiskās pretestības vai kolaborācijas teorijas īsti nesamērojamas ar stāvokli Latvijā kara gados.

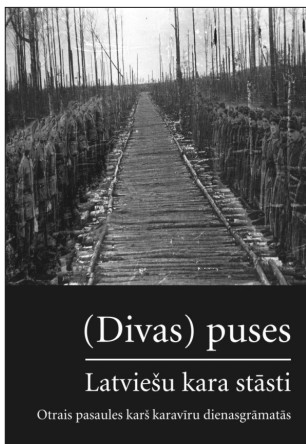
⁶ Šāds saraksts tika izveidots 1941. gada septembrī, bet 1942. gada sākumā izdots atsevišķā izdevumā. Sk.: No latviešu nošu veikaljiem un krātuvēm izņemamo nošu, skaņuplašu un mūzikas apcerējumu saraksts, Rīga 1942. *Vācijas Federālais arhīvs* – Bundesarchiv (Berlīne, turpmāk: Barch), R-92/21, pag. 101, 102 ff.

⁷ Barch, R-92/21, pag. 108.

⁸ Nacionālās himnas, kas bija jādēvē par “Tautas lūgšanu”, atskaņošana bija atļauta jau 1942. gada 18. novembrī.

Grāmata “Mūzika okupācijā” nenoliedzami ir vērtīgs devums, lai padziļinātu izpratni par Latvijas kultūras dzīvi Otrā pasaules kara gados. Darbs būs nozīmīgs jebkurai šī laikmeta kultūras pētniekam, un apkopotais materiāls palīdzēs jau analītiskāku un konceptuālāku darbu tapšanā, kuri ir nepieciešami Latvijas kultūras un kultūrpolitikas vēstures izpratnei.

Kaspars Zellis

Uldis Neiburgs, Vita Zelče (red.).
(Divas) puses: Latviešu kara stāsti.
Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās. Rīga: Mansards, 2011.
 423 lpp.: il. ISBN 978-9984-872-19-3

Otrajā pasaules karā piedalījās aptuveni 200 000 Latvijas iedzīvotāju. Kara rezultāts un pēckara kārtība noteica, ko un kā mēs atceramies par šiem cilvēkiem. Par latviešiem Padomju Savienības karaspēkā pēc kara tika rakstīts daudz, par latviešiem Vācijas karaspēkā intensīva pētniecība uzsākta tikai pēdējos divdesmit gados. Vairumā gadījumu “karš no ierakumiem” jeb “karš ar karavīra acīm”

nekļuva par tiešu izpētes objektu, ja vien tas nesaistījās ar varonības slavināšanu. Mūsdienās Otrais pasaules karš un latviešu piedalīšanās tajā pakāpeniski iziet ārpus tradicionālajiem pētniecības standartiem kā mēģinājums radīt vienotu stāstu par latviešu karavīriem lielajā karā. Paplašinās cilvēku loks, kas interesējas par karu un kas to ierauga nevis kā uzvarētāju un zaudētāju stāstu, bet kā ikdienas cilvēku stāstu. Šāds stāsts ir katram no 200 000 karavīriem – gan tiem, kas karā pieteicās paši, gan tiem, kas tika mobilizēti.

2011. gada nogalē apgādā “Mansards” jaunizveidotajā sērijā “Nospiedumi” vēsturnieku Vitas Zelčes un Ulda Neiburga redakcijā tika izdots Latvijas sabiedrībai ārkārtīgi nozīmīgs un nepieciešams darbs – latviešu karavīru dienasgrāmatu krājums “(Divas) puses: Latviešu kara stāsti”. Par nepieciešamību liecina tas, ka grāmata īsā laikā pēc iznākšanas iemantoja sabiedrības atzinību, vairākās grāmatnīcās kļūdamā par visvairāk pirktu grāmatu, kā arī saņemdamā Latvijas Televīzijas raidījuma “100 gramu kultūras” balvu “Kilograms kultūrā” literatūras un grāmatniecības kategorijā (pēc skatītāju balsojuma). Bez V. Zelčes un U. Neiburga tās veidošanā piedalījušies arī Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieki Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Klinta Ločmele un Gita Siliņa. Grāmata sagatavota Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros un izdota ar Fridriha Eberta fonda finansiālu atbalstu.

Jau grāmatas nosaukums ietver latviešu karavīru situācijas raksturojumu: Otrais pasaules karš dienasgrāmatās – latviešu karavīru dienasgrāmatās –

abās frontes pusēs cīnījušos dienasgrāmatās. Tomēr grāmatā nesastapt pretnostatīšanu, tas ir vienkāršo karavīru stāsts par notikumiem, kas noris viņiem apkārt. Pat ja pirmajā brīdī grāmatas vāka vizuālais (melnbaltais) noformējums šķiet pārāk drūms, tad tomēr stilizētie latviešu karavīru veļi/rēgi Volhovas purvos sasauca ar darba pamatideju par lielvaru (Vācijas un Padomju Savienības) sadalītajiem latviešiem, kuri ir jāapvieno. Grāmata, kas domāta visplašākajai Latvijas auditorijai, ir veltījums “kara laika paaudzei”, un redaktoru pēcvārdā darba ideja izskan kā aicinājums lasītājiem: “Mēs vēlētos, lai, lasot grāmatā iekļautās sešas dienasgrāmatas, jūs atminētos arī savus tēvus, vectēvus un daudzus karā zaudētos Latvijas cilvēkus un padomātu par viņu nenodzīvotajām vai padomju režīma ēnā dzīvotajām dzīvēm. Par to, ko viņi jums nepaguva, negribēja vai baidījās izstāstīt” (399. lpp.). Tomēr izdevums ir arī pietiekami korekti izveidota vēstures avotu publikācija, kas ir atzinīgi vērtējams fakts par sevi, jo Latvijā mēs nevaram lepoties ar pietiekami lielu privāto avotu publikāciju klāstu, īpaši ar kara laika dienasgrāmatu publikācijām. Tāpēc tas ir izmantojams arī akadēmiskos pētījumos.

Grāmatai ir trīs nodaļas. Pirmo nodaļu “Par karu, karavīriem un sociālo atmiņu” veido trīs esejas par Otro pasaules karu, latviešiem tajā un to, kā mēs karu atceramies un kāds tas ir dienasgrāmatās. Otrajā nodaļā “Dienasgrāmatas” iekļautas sešu karavīru: sarkanarmiešu Alberta Dāboliņa, Alfona Kaunasa, Mārtaņa Strazdiņa un vācu armijas karavīru Ērika Jaunkalniņa, Nikolaja Šķutes, Jura Zīverta dienasgrāmatas. Trešā – īsākā nodaļa “Pēcvārds...” sastāv no esejas par kara veterānu dzīvi pēc kara – mūsdienās un redaktoru pēcvārda. Grāmatu papildina fotogrāfijas no Latvijas Nacionālā arhīva Kinofonofotodokumentu arhīva, Latvijas Kara muzeja, privātām kolekcijām. Atsevišķu sadaļu veido attēlu saraksts, bibliogrāfija, personu rādītājs. Tomēr trūkst norādes par dienasgrāmatu komentāru sagatavošanā izmantoto literatūru un avotiem. Īpaši tas būtu bijis nepieciešams pie skaitliskā materiāla, ņemot vērā, ka, piemēram, Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas skaitliskie dati (papildinājums, zaudējumi u.c.) līdz šim ir apzināti tikai fragmentāri.

Vēsturniece Vita Zelče esejā “Par karu, vēsturi un cilvēkiem...” aplūko to, kā karš ietekmēja/izmainīja latviešus un kā kara ēna pēc tā beigām sekoja bijušajiem karavīriem. V. Zelče pamatoti par atskaites punktu izvēlas Otro pasaules karu, kad, Latvijai kļūstot par totalitāro režīmu upuri, cilvēki bieži pret pašu gribu tika nostādīti divās pusēs. Raksturojot kara, pēckara kārtību, autore nonāk pie atziņas, ka tas ir radījis vērtību trūkumu Latvijā, kas neļauj pieņemt pareizus lēmumus (32.–33. lpp.). Lai parādītu, kā politika pretnostata cilvēkus gan kara laikā, gan pēc kara, V. Zelče daudz izmanto piemērus/citātus no aculiecinieku – šai gadījumā karu izgājušo un pārdzīvojušo stāstiem. Tas palīdz radīt ainu par Latvijas cilvēku, ģimeņu šokējošo pieredzi (“Mana ģimene ir kā Latvijas vēstures lappuse” – 14. lpp.). Stāsti ir drūmi, un gribas jautāt – vai nebija bijušo karavīru stāstu, kur karš un karavīru pēckara sajūtas nebūtu parādītas tik depresīvās noskaņās? Minami desmitiem piemēru, kad, piemēram, Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas veterāni spēja izveidot karjeru toreizējā Padomju Latvijā (bijusī žurnālu “Draugs” un “Zilīte” redaktore Inese Spura, Latvijas Universitātes profesors Arturs Mauriņš, Mavriks Vulfsons, Eduards Berklavs utt.). Iespējams,

ka daudzi no karavīriem nebūtu kļuvoši par to, par ko kļuva, ja nebūtu bijis karš, un, iespējams, ka daudziem karš sagrāva/izmainīja viņu plānus. Leģionāru liktenis, protams, bija citāds, uz ko rakstā tiek precīzi norādīts.

V. Zelče esejas pirmajā daļā “Par kara beigām un zaudēto” atklāj to, cik baismīgas ir kara sekas, kā veidojas izpratne par kara un karavīru atcerēšanas un kas ietekmē sabiedrību pēc kara. Sevišķa uzmanība pievērsta divām lietām: kas notiek ar karavīriem, kad tie kļūst par veterāniem, un kas notiek ar izpratni par karu/kara atmiņu. Autore runā par karavīra sindromu jeb to, ko varētu nodēvēt par profesiju “kara veterāns”, kā rodas zaudētā paauzde un kādas psiholoģiskas, emocionālas, demogrāfiskas pārmaiņas notika ar cilvēkiem. Te sevišķi jāatzīmē tādas parādības kā drūmums – noslēgtie vectēvi – kara veterāni, klusēšana – “klusuma zona”, kad veidojas tēmas, par ko nerunā, “iziešana no kara”. Paralēli tiek risināts jautājums par to, kā atmiņas par karu tika sovietizētas un ko tas radīja. Piemēram, atzīmēts, ka par varas atbildību sabiedrībā neviens nerunāja.

Jāatzīmē, ka tomēr vairums no V. Zelčes aprakstītajām situācijām raksturīgas ne tikai latviešiem, Latvijas iedzīvotājiem un Otrajam pasaules karam, tās ir vispārējas jebkura kara situācijas (piemēram, par izešanu no kara vispusīgu pētījumu ir veikusi krievu vēsturniece Jeļena Seņavska¹). Te varētu atzīmēt, ka izmantotie piemēri/stāsti ir latviešu cilvēku piemērs visiem lielajiem kariem, mazas tautas piemērs, kad visu – domāšanu, izturēšanos utt. – nosaka politika. Tieši J. Seņavskas izmantošana mudina pievienot piebildi – “vēsturiskā Latvijas pieredze”.

Esejas otrajā daļā “Karš un šis laiks” autore risina jautājumu par kara un mūsdienu attiecībām jeb, kā karš, kas ir beidzies pirms vairāk nekā sešdesmit gadiem, joprojām kalpo par politikas ieroci. Atzinums, ka Otrais pasaules karš mūsdienās ir kļuvis par pašidentitātes faktoru, ko izmanto gan iekšējā, gan ārējā politikā, nav jauns. Tomēr svarīga ir mūsdienu situācijas raksturošana. Tas ir stāsts par “atmiņu karu”, ko veicina mediji, politiķi, un tas ir iespējams, jo sabiedrībā trūkst izpratnes par vērtībām, ir vērtību apjukums, kas neveicina pareizu lēmumu pieņemšanu. Vai karu mūsdienu sabiedrība uztvers kā mācību stundu – grūti atbildēt, kaut V. Zelče uz to aicina. Autorei izdevies veiksmīgi, organiski sasaistīt abas daļas, sniedzot skaidru priekšstatu par problēmu kopumā.

Vēsturnieka Ulda Neiburga raksta “Latviešu militārie formējumi PSRS un Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā” koncepcija bijusi īsumā izstāstīt/radīt priekšstatu par latviešu/Latvijas iedzīvotāju ceļu divu valstu militārajos formējumos. U. Neiburgs sāk ar pārskatu par Latvijas armijas iznīcināšanu, tad seko atsevišķi stāsti par latviešiem Padomju Savienības un Vācijas armijās.

Pētījums balstās uz arhīva dokumentiem un par tēmu pieejamajiem rakstiem (gan jaunākajām, gan padomju perioda publikācijām). Jāatzīmē, ka veiksmīgāks ir stāsts par latviešiem Vācijas armijas formējumos, kas acīmredzot saistīts ne tikai ar vēsturnieka profesionālajām interesēm, bet arī to, ka par latviešiem Sarkanajā armijā mūsdienās ir veikts salīdzinoši mazāk pētījumu. Lai arī, rakstot par latviešiem Sarkanajā armijā, autors

¹ Elena Seniavskaia (1999). *Psichologija voiny v XX veke. Istoricheskii opyt Rossii*. Moskva: ROSSPEN.

daudz izmanto padomju laika pētījumus, tie tomēr nevar atbildēt uz jautājumiem, kas tiek sekmīgi risināti, aprakstot latviešu cīņas Vācijas armijas formējumos (par karavīru mērķiem, motivāciju, mobilizāciju u.c.). Būtībā autora sniegtā informācija jāatzīst par objektīvu un arī viegli uztveramu cilvēkiem, kas par latviešu karavīriem abās frontes pusēs līdz šim guvuši vienpusēju priekšstatu.

Tomēr vienlaikus jāpaskaidro pie jēdziena "rusifikācija", ko lieto gan U. Neiburgs (39. lpp.), gan citi par Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīziju rakstošie autori. Šo jēdzienu bieži lieto 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris Jānis Veikins vēstulēs Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam jau no 1942. gada pavasara. Un tas vairāk vai mazāk ir saistīts ar latviešu karavīru skaita samazināšanos un nespēju papildināt divīziju ar latviešiem. Iespējams, korektāk to tomēr būtu nedēvēt par rusifikāciju, kaut piemērots jēdziens šim procesam nav ieviests. Var uzdot jautājumu – vai formējumā, kas ir citas valsts armijas sastāvdaļa, var notikt rusifikācija, jo faktiski 201. latviešu strēlnieku divīzija jau bija Padomju Savienības armijas sastāvdaļa ar tur pastāvošo kārtību un nekur Sarkanās armijas reglamentos nebija noteikts, cik procentiem latviešu jābūt divīzijā. Otra piezīme ir par divīzijas izveidošanas iemeslu, kas tiek raksturots kā formāls (38. lpp.). Jāatzīmē, ka pieejamie dokumenti nav snieguši atbildi, cik šis LK(b)P CK pirmā sekretāra Jāņa Kalnbērziņa un Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča iesniegums 1941. gada augusta sākumā bija formāls un vai ideja par divīzijas izveidošanu bija tikai minēto personu ierosinājums.

Neapšaubāmi ļoti nozīmīga grāmatā ir Lauras Ardavas, Didža Bērziņa un Gitas Siliņas eseja "Karavīru dienasgrāmatas: vēstures pētniecības avots, subjektīva pagātnes liecība un atspīdums mūsdienu sociālajā atmiņā", kurā risināti jautājumi par karavīru dienasgrāmatām kā vēstures avotiem, lasāmvielu, to rakstīšanu un autoriem un ko tās dod mums mūsdienās. Tieši šīs esejas uzdevums ir sagatavot, iespējams, neko par karu un dienasgrāmatām nezinošo lasītāju dienasgrāmatu lasīšanai. Kā atzīst autori, no vienas puses, dienasgrāmata ir kas ļoti intīms, no otras puses, cilvēkiem ir vēlme ieskatīties svešu cilvēku domās. Pēc autoru atzinuma, dienasgrāmata ir veids, kā vēsturi padarīt ne tik akadēmisku, jo tā ir ikdienas dzīves raksturotāja, kas satur mazā cilvēka stāstus. Jāpiebilst gan, ka dienasgrāmatas rakstīja ne tikai ierindas karavīri, bet arī ģenerāļi, līdz ar to tie var būt arī lielo cilvēku stāsti. Jāatzīmē arī, ka dienasgrāmatai kā vēstures avotam vērtība pieaug tad, ja to nostatīt līdzās oficiālajiem dokumentiem. Dienasgrāmata vairāk tomēr raksturo subjektīvu viedokli par karu, citiem. Aprakstot kara laika notikumus, parādās autora personiskais "es", viņa rakstura īpašības, pasaules uzskats un ideoloģiskā pārliecība, kā arī laikmeta, kurā avoti tapuši, raksturojums. Līdz ar to dienasgrāmatas galvenokārt izmantojamas, ja ir nepieciešams raksturot konkrētu personu (divīzijas komandiera, komisāra, ierindas karavīra u.c.) viedokli par notikumiem vai papildināt ticamākos avotos trūkstošās ziņas.

Autori atbild arī uz jautājumu, ko dienasgrāmatu lasīšana dod mums. Galvenokārt jau tās ir rakstītāja izjūtas, piedzīvotās emocijas, lai tiktu plašinātas lasītāju zināšanas. Tomēr gribas iebilst, ka dienasgrāmata nav tikai nofiksēts konkrēts brīdis. Tāds tas ir tad, ja autors raksta katru dienu

par tās dienas notikumiem. Bet bieži dienasgrāmatās cilvēki raksta par piedzīvoto pirms laika, kad tas tomēr kļūst par atmiņām.

Kaut gan stāsts par dienasgrāmatām un to, kāpēc mums tās būtu jālasa, ir veiksmīgs, tomēr tam raksturīgi atsevišķi vispārīnājumi, kuriem gribētos oponent. Piemēram, apgalvojums, ka “dienasgrāmatas uzbur precīzu atsevišķu notikumu atmosfēru” (91. lpp.). Te gribas jautāt – kāds ir mērījuma kritērijs, jo notikumam portretējums ir atkarīgs no autora personības, zināšanām, spējas izteikties, valodas bagātības. Arī apgalvojums “ar dokumentu precizitāti” (91. lpp.) ir pārāk vispārējs. Bieži tā ir, bet ne vienmēr.

Līdz šim nav izdevies atrast dokumentus, kas apliecina, ka dienasgrāmatas Sarkanajā armijā bija aizliegts rakstīt, ir jāpapildina rakstītais par iespējamajām prāvām (93. lpp.). Var minēt tikai divus piemērus: Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Friča Spales dienasgrāmata,² kā arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīra Vladislava Kovaļevska dienasgrāmata.³ Šīs dienasgrāmatas bijušas viens no iemesliem, lai izvirzītu apsūdzību pret karavīru par 201. latviešu strēlnieku divīzijā veikto pretpadomju aģitāciju, un tikušas pievienotas Iekšlietu tautas komisariāta krimināllietai kā lietiskie pierādījumi. V. Kovaļevskis dienasgrāmatā raksta savas pārdomas par karu, par iespējamo Latvijas atbrīvošanu, par ikdienas grūtībām rezerves pulkā, attiecībām ar Dievu, dienesta biedriem, atklāj nosūdzēšanas mehānismu utt. Jāatzīmē, ka viņam tobrīd bija 22 gadi. Tiesa gan, pats autors vēlāk atzinis, ka daudzus faktus sarakstījis jaunības karstgalvībā un tas arī dienasgrāmatas saturu padarījis revolucionāru.⁴

Šī ir eseja, un tās uzdevums nav izanalizēt ar vēsturnieka precizitāti katru dienasgrāmatu, lai atbildētu uz jautājumiem, kas, kāpēc un ko rakstīja dienasgrāmatās. Var uzdot jautājumu: vai dienasgrāmatu rakstīšanas prakse nenāk no Latvijas Republikas tradīcijām, un vai 201. latviešu strēlnieku divīzijas gadījumā tā nav saistīta ar augsto izglītības līmeni latviešu karavīru vidū (iespējams, to pašu var jautāt par leģionāru dienasgrāmatām)? Jāatzīmē, ka dienasgrāmatas rakstītas, vai nu karavīriem atrodoties hospitālī, vai arī 201. divīzijas aizmugures daļā – 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā, kur pēc hospitāļa nonāca faktiski visi 201. divīzijas karavīri. Par to liecina dienasgrāmatas saturs, kā arī informācija par autoru, ko pievienojusi 1942. gadā izveidotā Lielā Tēvijas kara Vēstures komisija.

Par veiksmīgu uzskatāma esejas sadaļa “Dienasgrāmatas rakstīšanas prakse: “dvēseļu laboratorija””, kurā sniegti trīs stāsti par to, kāpēc un kā karavīri rakstīja dienasgrāmatas. Atspoguļots gan bijušās sarkanarmietes Ineses Spuras, gan bijušā leģionāra Pētera Liepiņa un kara ziņotāja Jura Ziverta viedoklis. Tie visi atklāj dienasgrāmatas rakstīšanas procesu kara apstākļos kā intīmu karavīra sarunu ar sevi, kas savukārt mums sniedz unikālu kara laika portretējumu.

Īpaša vērtība no vēsturiskā viedokļa ir sešām karavīru dienasgrāmatām kā sociālās vēstures pētniecības objektiem un arī kā militāro formējumu

² Friča Spales krimināllieta, 10.1942.–02.1999. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), 1986–2–P-5487.

³ Vladislava Kovaļevska krimināllieta, 16.03.1943.–06.06.1975. LNA-LVA, 1986–2–P-5177.

⁴ Turpat.

mikrovēstures pētniecības objektiem, jo katrs karavīrs bija piesaistīts savam pulkam, bataljonam, rotai. Šīs sešas dienasgrāmatas ir konkrēti šo cilvēku – vienkāršo karavīru stāsti. Detaļas, ko viņi pamana un akcentē, ir atkarīgas no viņu personības, rakstura īpašībām. Ja pieturamies pie idejas par varas sadalītajiem latviešiem, tad šīs dienasgrāmatas ir veids, kā parādīt cilvēku cilvēciņu, dzīves alkas un tos apvienot.

Izdevumā iekļautās dienasgrāmatas hronoloģiski aptver laiku no 1942. gada janvāra līdz 1945. gada maijam, un krājumā tās ir ievietotas to uzrakstīšanas secībā. Rodas jautājums: kāpēc ir izvēlētas tieši šīs dienasgrāmatas, vai to nosaka attēlotie notikumi vai cilvēka aprakstītās emocijas? Atlasot dienasgrāmatas no aptuveni divdesmit vienībām (iespējams, ka Latvijas dokumentu krātuvēs to ir pat vairāk), bija jādod precīzs pamatojums, kāpēc tiek publicētas konkrētās dienasgrāmatas. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā PA-301. fondā "Lielā Tēvijas kara Vēstures komisija" glabājas vairāk nekā desmit dienasgrāmatu. Karavīru dienasgrāmatas ir atrodamas arī Iekšlietu tautas komisariāta krimināllietās 1986. fondā. Jāatzīmē, ka to atrašana 1986. fondā ir uzskatāma par pētnieka veiksmi, jo fonda aprakstā nav norādes par lietām pievienotajiem lietiskajiem pierādījumiem. Piemēram, jau minētā Vladislava Kovaļevska dienasgrāmata. Oriģināla un unikāla dienasgrāmata pieder 201. divīzijas 122. pulka vada komandierim Krišam Grinfeldam, un tā glabājas Latvijas Kara muzejā. Dienasgrāmata sākas 1941. gada 22. jūnijā un apraksta notikumus līdz 1943. gada 28. aprīlim. Šajā dienasgrāmatā sniegts ne tikai karavīra dzīves atainojums 1. atsevišķajā Latvijas strēlnieku rezerves pulkā, bet arī latviešu karavīru dalības Otrajā pasaules karā izpētes kontekstā faktiski nepētītais vīrieša un sievietes attiecību jautājums. Kara muzejā glabājas arī 201. latviešu strēlnieku divīzijas sanitāres Ernas Veiskartes frontes dienasgrāmata, kas rakstīta 1942. gada pirmajā pusē. Arī šajā dienasgrāmatā tiek aprakstīti vīrieša un sievietes attiecību jautājumi, piemēram, skarot arī kutelīgos "frontes sievu" jautājumus.

Dienasgrāmatas krājumā ievietotas oriģinālvalodā, pievienojot ziņas par autoru, par tehniskām lietām, kā arī par glabāšanas vietu. Atzinīgi vērtējami ir tehniskā rakstura komentāri un teksta satura paskaidrojumi, kas veidoti korekti, pat pārlietu izvērsti, piemēram, ievietojot dziesmu tekstus, vietu izcelsmes skaidrojumus utt. Vien jāatzīmē, ka konstatējamas atsevišķas vietas, kur komentāri būtu bijuši nepieciešami. Paskaidrojums būtu nepieciešams Alberta Dāboliņa dienasgrāmatā, kur acīmredzot tiek aprakstītas 201. divīzijai lielus personālsastāva zaudējumus nesošās Tuganovas kaujas 1942. gada jūlijā–septembrī (133. lpp.). Aprakstot Tuganovas kauju (138. lpp.) – "Pašreiz iet atkal nežēlīgas kaujas. Piens ir atkal gandrīz cauri, bet panākumu nav", trūkst skaidrojuma, kas tad ir piens, – vai jauniesauktie? Komentārs būtu nepieciešams arī tās pašas dienasgrāmatas turpinājumā (141. lpp.), kur tiek rakstīts par kaujām pie Simonovas un Rosinas 1942. gada novembrī, decembrī. Jāatzīmē, ka šo kauju militārās neveiksmes veicināja 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera Jāņa Veikina atstādīšanu.

Pirmā dienasgrāmata sākas ar 1942. gada 30. janvāri, pēdējā beidzas ar 1945. gada 11. maiju. Faktiski izdevumā tiek aptverts trīs ar pusi kara gadu abās frontes pusēs. No vēsturnieka pozīcijām raugoties, noderīgākās

ir Jura Zīverta, Mārtaņa Strazdiņa un Alberta Dāboliņa dienasgrāmatas. Tās ir rakstītas faktiski katru dienu kā notikumu hronikas, un par šīm var teikt: “Ar dokumenta precizitāti tie rāda ne tikai sevi, bet arī savus biedrus un pretiniekus, vidi, apstākļus” (91. lpp.). Piemēram, Jura Zīverta dienasgrāmata netieši sasaucas ar Antonija Bivora un Ļubovas Vinogradovas darbu “Rakstnieks karā”.⁵ Tā ir kā karavīra ceļojums pa Latviju un Vāciju kara pēdējās dienās. Šāda dienasgrāmata uzskatāma par ārkārtīgu retumu, kad tas viss ir skatīts ar latviešu karavīra acīm. Jāatzīmē, ka autors rakstījis katru dienu. Tāpēc mazliet žēl, ka grāmatas sastādītāji nav ievietojuši dienasgrāmatas beigu daļu, kas stāsta par došanos bēgļu gaitās.

Dienasgrāmatām ir vērtība ne tikai kā karavīra ikdienas, bet arī atsevišķu militāro norišu raksturotājām. Dienasgrāmatas mums stāsta par propagandas ietekmi uz karavīriem, piemēram, rakstot par atrašanās attālumu no Latvijas teritorijas, tajās sniegti braukšanas, pārvietošanās apraksti, kas reti sastopami citos avotos, atspoguļots vispārējais latviešu karavīru noskaņojums, vēlme ātrāk tikt atpakaļ Latvijā/mājās (kas sevišķi jūtams arī citā kara laikā tapušajā avotā – karavīru vēstulēs), brīvā laika pavadīšana, attieksme pret vācu armijas karavīriem, karalaika žargons, bads, frontes biedru apraksts, cilvēciskās ikdienas līmeņa attiecības. Visi šie aspekti papildina oficiālajos dokumentos fiksēto.

Klintas Ločmeles eseja “Dzīve pēc frontes: kara klātbūtni vērojot” ir zināmā mērā turpinājums Vitas Zelčes esejas sadaļai “Karš un šis laiks”. Te tiek risināts jautājums par to, ko nozīmē būt kara veterānam mūsdienās, par kara veterāna identitāti un atceres pasākumiem kā tās uzturētājiem. Autore stāstījumu veido no pašas sarunām ar kara veterāniem un vērojumiem karavīru atceres pasākumos. Ļoti uzrunājošs raksts, emocionāls vēstījums par cilvēkiem, kas vēl ir starp mums un kurus ir pavadījušas (leģionārus) vai pavada mūsdienās (sarkanarmiešus) “nepiepildītas ilgas pēc novērtējuma” (395. lpp.). Labā literārajā valodā uzrakstīto vēstījumu papildina fotogrāfijas.

Grāmata noteikti ir nozīmīga mūsu sabiedrībai kopumā, jo tā uzsāk aizpildīt tukšumu par mazo cilvēku lielajā karā ar latviešu karavīru piemēru. Grāmata ir pārsteigums tiem cilvēkiem, kam priekšstats par karu veidojies no padomju laika filmām, no redzētā Rīgā 16. martā un 9. maijā. To noteikti apliecina jau minētā grāmatas popularitāte un fakts, ka ir iznācis jau 2. izdevums. Jebkurš šāds izdevums vairo toleranci pret tiem, kas ilgu laiku pēc varas vēlēšanās tika uzskatīti par pretiniekiem. Dienasgrāmatas noteikti ir izmantojamas arī akadēmiskos pētījumos par latviešiem Padomju Savienības un Vācijas armijās.

Izdevums ir kā labs sākums Latvijas PSR laikā tapušo privāto avotu izdošanas tradīcijas ieviešanai. Gribas cerēt, ka sekos nākamie izdevumi, kas paplašinās sabiedrības redzesloku par kādreiz tabu tēmām.

Ilze Jermacāne

⁵ Antonijs Bivors, Ļuba Vinogradova (2007). *Rakstnieks karā. Vasilijs Grosmans un Sarkanā armija 1941–1945*. Rīga: Atēna.

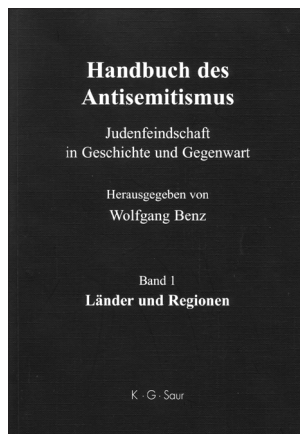
PAR LATVIJU UN LATVIEŠIEM "ANTISEMĪTISMA
ROKASGRĀMATĀ"

Wolfgang Benz (Hrsg.). *Handbuch des Antisemitismus* [Antisemitisma rokasgrāmata].¹ Bd. 1. Länder und Regionen. München: K. G. Saur, 2008. 444 S.; Bd. 2. Personen. Berlin: W. De Gruyter / K. G. Saur, 2009. 934 S.

Volfgangs Bencs pasaules vienīgajā antisemitisma pētniecības institūtā Berlīnē, Vācijā, uzsācis Antisemitisma rokasgrāmatas izdošanu. Latviešus varētu interesēt, kas tur rakstīts un uz kādiem pamatiem latvieši minēti rokasgrāmātā. Pirmajā sējumā starp 85 valstīm ir raksts arī par Latviju. Otrajā sējumā starp nepilnām 700 biogrāfijām ir arī deviņu latviešu biogrāfijas. Šo rakstu autori ir Ilja Ļenskis, profesors Leo Dribins² un Inese Runce; divu pēdējo raksti ievietoti LU Filozofijas un socioloģijas institūta gada pārskatos zem virsraksta "Zinātniski raksti".³ Kā tādiem tiem jāatbilst noteiktiem kritērijiem – tiem jābūt objektīviem un slēdzieniem jābūt pamatotiem.

Pamatojumam ir nepieciešami dokumentēti novērojumi un fakti, atbilstoši un korektas atsauces, vienlīdzīgi kritēriji un vērtēšanas metodika.⁴ Rokasgrāmatu un enciklopēdiskiem rakstiem ir zīmīgi, ka tajos atrodami pieņemti fakti, nevis kāda autora apstrīdēti uzskati. Neapstiprināta informācija jānorāda.

Izrādās, ka apskatītie šķirkļi nav objektīvi un minēto personu iekļaušana nav pamatota. Ņemot vērā, ka šī ir vienīgā šāda veida antisemitisma rokasgrāmata, katras personas iekļaušanai jābūt ļoti skaidri pamatotai. Lai gan šķirkļos

¹ Turpmāk: *Handbuch*, b. 1 vai b. 2.

² [Bez autora] (1988). Dribins Leo. No: P[ēteris] Jērāns (galv. red.). *Latvijas padomju enciklopēdija*. 10. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 41. lpp.; [Bez autora] (2003). Dribins Leo. No: Heinrihs Jubels (galv. red.). *Latvijas enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 275. lpp.; Andris Caune (2006). Vēsturniekam profesoram Leo Dribinam – 75. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 213. lpp.; Dzintars Ērglis (2011). Profesoram Leo Dribinam – 80. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 191.–192. lpp.

³ Latvijas Universitātes aģentūras "LU Filozofijas un socioloģijas institūts" gada publiskais pārskats (2008), 14. un 16. lpp.; (2009), 10. un 14. lpp. Pieejams: www.fsi.lu.lv/?sada1=68 (skatīts 11.02.2012.). Sk. arī: www.lu.lv/biblioteka/izstades/virtualas-izstades/publikacijas2009/struktura/filozofijasinst/ (skatīts 11.02.2012.).

⁴ Sk., piemēram: Editorial (2011). Reviewing refereeing. *Nature Cell Biology*, 13, 109. lpp. Pieejams: www.nature.com/ncb/journal/v13/n2/full/ncb0211-109.html (skatīts 11.02.2012.).

ir vieta atsaucēm, nekad, ar vienu iespējamu izņēmumu, tā nav izmantota. Pagājuši vairāki gadi kopš to publicēšanas, taču tie nav ne laboti, ne atsaukti.

Redaktori un izdevniecība nav skaidri pateikuši, pēc kādiem kritērijiem izvēlētas iekļautās personas un kā izvēlēti šķirkļu autori

Izdevniecība pretrunīgi apgalvo, ka rokasgrāmatā sakopotas šīs dienas zināšanas par antisemitismu visā pasaulē un visos laikos.⁵ Otrajā sējumā esot antisemītu, antisemitisma upuru un antisemitisma apkarotāju biogrāfijas.⁶ Toties izdevniecība savā mājaslapā arī ievietojuši žurnāla “Der Spiegel” recenziju, kur rokasgrāmata nosaukta par “antisemītu personību *Kas ir kas*”.⁷ Priekšvārdā V. Bencs raksta, ka dažs lasītājs brīnīsies, rokasgrāmatā atrodot personības, kuras šajā sakarībā nebūtu domājis sastapt, un mēģina skaidrot biogrāfiju iekļaušanu no sākuma līdz beigām.⁸ Doma esot bijusi iekļaut ietekmīgus antisemītus, bet V. Bencs tomēr nemin nevienu iekļaušanas (vai neiekļaušanas) kritēriju. Rakstus snieguši 176 autori, bet nav teikts, kā autori izvēlēti. Tātad redaktori un izdevniecība nav pateikuši, pēc kādiem kritērijiem vārdi ievietoti rokasgrāmatā vai kā izvēlēti autori. Objektivitāte to prasītu.

Autori nav uzrādījuši, pēc kādiem kritērijiem izvēlētas iekļautās personas

Tā kā redaktori nav uzrādījuši izvēles kritērijus, tad tā ir autoru atbildība; tomēr neviens kritērijs nav uzrādīts. Otrajā sējumā ir ievietotas deviņas latviešu biogrāfijas.⁹ Nav teikts, kāpēc autori izvēlējušies tieši šos deviņas vārdus (nevis kādus citus). Objektivitāte to prasītu.

Nodaļa par Latviju ir vienpusīga un nav objektīva

Prof. Dribina rakstam par Latviju¹⁰ ir sešas atsauces, to starpā divas uz autora paša darbu, bet nav citēts, piemēram, prof. Maksis Lazersons, kurš situāciju brīvajā Latvijā starpkaru laikā raksturojis šādiem vārdiem: “Bez šaubām, nevienā citā valstī Eiropā vai citur kāda parlamentāriska institūcija neveltīja tik daudz uzmanības žīdu skolu autonomai administrācijai. Laikā starp diviem pasaules kariem Latvija bija vienīgā valsts, kurā “Bundam”

⁵ Pieejams: [www.degruyter.com/view/serial/38414?rskey=Jb9LMQ&result=1&q=Handbuch des Antisemitismus](http://www.degruyter.com/view/serial/38414?rskey=Jb9LMQ&result=1&q=Handbuch%20des%20Antisemitismus) (skatīts 11.02.2012.).

⁶ Pieejams: www.degruyter.com/view/product/38763?result=2&q=Handbuch%20des%20Antisemitismus&rskey=Jb9LMQ. Visi vārdi ir pieejami internetā: www.degruyter.com/view/supplement/9783598441592_Inhaltsverzeichnis.pdf (skatīts 11.02.2012.).

⁷ Henryk M. Broder (2010). Abgefeimte Techniken. *Spiegel Online*. Pieejams: www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/0,1518,674311,00.html (skatīts 11.02.2012.). Izdevniecības mājaslapā ievietotas tikai trīs recenzijas. www.degruyter.de/cont/fb/ge/detailEn.cfm?isbn=9783598240720&sel=rz (skatīts 10.10.2011.).

⁸ Wolfgang Benz. Vorwort. *Handbuch*, b. 2, V lpp.

⁹ Divas Iljas Ļeņska biogrāfijas par Arvedu Bergu (*Handbuch*, b. 2, 70.–71. lpp.) un Gustavu Celmiņu (*Handbuch*, b. 2, 131.–132. lpp.), piecas prof. Leo Dribina biogrāfijas par Ernestu Blanku (*Handbuch*, b. 2, 89.–90. lpp.), Raimundu Čaku (*Handbuch*, b. 2, 119.–120. lpp.), Jāni Mārtinsonu (*Handbuch*, b. 2, 524. lpp.), Arvīdu Melliņu (*Handbuch*, b. 2, 540.–541. lpp.) un Fridrihu Veinbergu (*Handbuch*, b. 2, 850. lpp.), divas Ineses Runces no angļu valodas tulkotas biogrāfijas par Jāni Dāvi (*Handbuch*, b. 2, 161. lpp.) un Jāni Sanderu (*Handbuch*, b. 2, 715. lpp.).

¹⁰ *Handbuch*, b. 1, 207.–212. lpp.

bija savs pārstāvis parlamentā.”¹¹ Rakstā dažādā sakarībā ir minēti 32 cilvēki.¹² Toties nav teikts, pēc kādiem kritērijiem šie 32 vārdi izvēlēti. Redzams, ka galvenokārt minēti latvieši. Tikai ar atsevišķiem izņēmumiem ir pieminēti citu tautību Latvijas iedzīvotāji, valdnieki un iekarotāji (zviedri, poļi, vācieši, baltvācieši vai krievi). Lai gan ir aprakstīts arī 1940.–1941. un 1945.–1991. gada periods, nav pieminēts neviens šīs okupācijas un aneksijas gadu pārstāvis. Ne pat Simons Šustins,¹³ ebrejs vai, kā latvieši parasti saka, žīds.¹⁴ Kad runa ir par antisemitismu un žīdiem Latvijā, Šustina vārds bieži parādās, biežāk nekā lielākā daļa vārdu, kurus prof. Dribins *et al.* iespieduši rokasgrāmatā. Objektīvam rakstam ar virsrakstu “Letland” stingrie iekļaušanas izlases ierobežojumi pēc tautības, varas piederības un laika posma būtu bijuši skaidri pateikti.

Nodaļā par Latviju – nevis par Vāciju vai Krieviju – prof. Dribins Latvijas brīvības cīņas nosauc par pilsoņu karu un 1941. gada maija un jūnija izsūtīšanas tušēti nosauc par aizturēšanām, apcietināšanām, arestēšanām.¹⁵ Tāda terminoloģija bija raksturīga lielvaru autoru rakstiem (pārsvarā līdz 1991. gadam).

Autori nav pamatojuši personu iekļaušanu rokasgrāmatā (ar vienu iespējamu izņēmumu)

Izrādās, ka, stingri ņemot, formāli tikai vienam no deviņiem vārdiem ir uzrādīts kāds pamatojums iekļaušanai rokasgrāmatā. Vēl diviem varētu būt pamatojums – vienā gadījumā autoram pievienojot atbilstošu atsauci, otrā gadījumā atsauci pilnībā izskaidrojot.

Gustavs Celmiņš, Pērkonkrusta vadītājs, teicis, ka Latvijā minoritātēm nebūšot vietas, bet bijis pret pogromiem. Šķirklim ir piecas atsauces; tur, cita starpā, teikts, ka Pērkonkrusts esot bijis radikāli antisemitiska kustība

¹¹ Maksis Lazersons, citēts no: Franks Gordons (2001). *Latvieši un žīdi spilēs starp Vāciju un Krieviju*. Stokholma: Memento, 25. lpp. Pieejams: <http://uploadingit.com/d/IBYIFSTOICIWYRW> (skatīts 11.02.2012.).

¹² Sigfrīds fon Feuchtvangens, hercogi Ernests un Pēteris Bironi, Krišjānis Valdemārs, Jānis Sanders, Ludvīgs Grēns, Andrievs Niedra, Jānis Poruks, Fridrihs Veinbergs, Jānis Rainis, Rūdolfs Blaumanis, Augusts Deglavs, Mendels Beilis, Nikolajs Nikolajevičs, Jānis Dāvis, Hermanis Asars, Ernests Blanks, Gustavs Celmiņš, Arvīds Melliņš, Juris Plāķis, Jēkabs Vitols, Kārlis Ulmanis, Ādolfs Šilde, Jānis Mārtinsons, Pauls Kovaļevskis, Oskars Norītis, Miķelis Goppers, Leonards Inkins, Kārlis Zuika, Aivars Garda, Vaira Viķe-Freiberga un Viktors Birze (Statujevs). Ne visi minēti kā antisemīti. Piemēram, pret antisemitismu iestājušies Rainis, Blaumanis un Deglavs, un Viķe-Freiberga esot apmelota, ka klausot brīvmūrniekus un žīdus.

¹³ Valters Nollendorfs (2010). *Letland unter der Herrschaft der Sowjetunion und des Nationalsozialistischen Deutschland 1940–1991*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 40. lpp. Pieejams: www.omf.lv/gallery/OM%20Deutsch%202010%20Internet-Ausgabe.pdf (skatīts 11.02.2012.); I. Zālīte (1998). *Slepkava pie rakstāmgalda Simons Šustins*. Pieejams: <http://vip.latnet.lv/lpra/sustins.htm> (skatīts 11.02.2012.).

¹⁴ Franks Gordons (1993). *Dienas un nedienas*. Rīga: Memento, 68.–69. lpp.; Gordons. *Latvieši un žīdi spilēs starp Vāciju un Krieviju*, 2. lpp. Pieejams: <http://uploadingit.com/d/IBYIFSTOICIWYRW> (skatīts 11.02.2012.); Heinrihs Strods (2010). *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. Rīga: Jumava, 244. lpp.

¹⁵ *Handbuch*, b. 1, “Bürgerkrieg” 209. lpp. un “festgenommen” 210. lpp. Sal.: *Encyclopaedia Britannica Online* to karu sauc par “Baltic War of Liberation”. Pieejams: www.britannica.com/EBchecked/topic/1514725/Baltic-War-of-Liberation (skatīts 11.02.2012.).

un ka Celmiņš programmatiskā runā teicis, ka žīdiem, vāciešiem, poļiem un krieviem latviešu Latvijā nav paredzēta loma.¹⁶ Tā būtu pamatota viņa iekļaušana rokasgrāmatā.

Šķirkli par Raimundu Čaku teikts, ka viņš nacionālsociālistu okupācijas laikā strādājis vairākās avīzēs – “Tēvija”, “Zemgale” un “Latvijas Jaunatne”. Abās šķirkļa atsaucēs¹⁷ citēts “Ventas Balss” 1941. gada 8. augusta raksts, kas atbilstu jebkādiem kritērijiem, bet parakstīts tikai ar iniciāliem “R.Č.”; šis apstāklis citētās grāmatās nav diskutēts vai izskaidrots, stipri mazinot atsauču vērtību. Citētā avīzes numurā arī ielikti vairāki vācu komandantu un komisāru raksti, dažs vāciski, dažs latviski. Vācu okupācijas vara pārņēma pilnīgu kontroli pār šo avīzi jūlija beigās, nomainot izdevēju. Pamatojumam tas viss būtu bijis jāizskaidro.

Šķirkli par Jāni Dāvi teikts, ka viņš izdevis 14 antisemitiskas grāmatas un brošūras. Nav nevienas atsauces un trūkst Dāvja miršanas datuma, lai gan tas ir atrodams, piemēram, “Latviešu rakstniecībā biogrāfijās”;¹⁸ turpat arī rakstīts, ka Dāvis 30.–40. gados sarakstījis lielu skaitu antisemitisku darbu. Pieņemot, ka slēdziens atbilst (nepieciešamiem) kritērijiem, līdz ar to viņa iekļaušana rokasgrāmatā varētu būt pamatota.

Šķirklim par Fridrihu Veinbergu ir divas atsauces, bet nevienā no tām nav atrodams pamatojums prof. Dribina apgalvojumam, ka Veinberga 1902. gadā nodibinātā “Rīgas Avīze” būtu iezīmējusi antisemitiskās preses sākumu Latvijā.

Šķirkļos par Jāni Mārtinsonu un Arvidu Melliņu teikts, ka viņi bijuši Antisemitisma institūta direktors un ģenerālsekretārs. Atsauces nav nekas konkrēti teikts, kas pamatotu viņu iekļaušanu rokasgrāmatā.

Šķirkli par Jāni Sanderu teikts, ka viņa idejas neesot bijušas pārliecinošas vai ietekmīgas un izplatītas galvenokārt mazā, paša dibinātā Latviešu kristietības biedrībā, tā noniecinot viņa ietekmi. Rakstītais rada neizpratni par Jāņa Sanderu iekļaušanu rokasgrāmatā.

Šķirklim par Arvedu Bergu ir trīs atsauces. Viena no tām ir Ulža Lasmaņa četri sējumi par Bergu dzimtu.¹⁹ Toties Iljas Ļenska rakstītais nesaskan ar Lasmaņa pētījumu. Ļenskis gan raksta, ka Bergs bijis iekšlietu ministrs, bet nepiemin, ka 1920. gadā Rēzeknes grautiņu apslāpēšanai Bergs

¹⁶ Haralds Biezais (1992). Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 39.–43. lpp., šeit 40. lpp.; *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 40.–43. lpp., šeit 41. lpp.; Armands Paeglis (2005). *Pērkonkrusts pār Latviju 1932–1944*. Rīga: Klubs 415, 52.–53. lpp.

¹⁷ Leo Dribins (2002). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats*. Rīga, 119. lpp.; Vilis Samsons (1983). *Naida un maldu sliksnā*. Rīga: Zinātne, 123. lpp. Dribins uz pēdējo atsauces bez lpp. norādes, kāpēc varētu domāt, ka visa Samsona grāmata ir par Čaku, lai gan tas tā nav.

¹⁸ I[le] Rubule (2003). Dāvis, Jānis. No: *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne, 140. lpp.

¹⁹ Uldis Lasmanis (1997). *Arveds Bergs. Sabiedriski politiska biogrāfija*. 1. daļa. Impērijas demokrāts. 1875–1918. Rīga: Autorizdevums; Uldis Lasmanis (1998). *Arveds Bergs. Politiska biogrāfija*. 2. grām. Brīvvalsts nacionālists, kurš paredzēja 15. maija apvērsumu. Rīga: Autorizdevums; Uldis Lasmanis (1998). *Arveds Bergs. Politiska biogrāfija*. 3. grām. Brīvvalsts nacionālists, kurš gribēja novērst 1934. gada 15. maiju. Rīga: Autorizdevums; Uldis Lasmanis (2000). *Arveds Bergs. Politiskas apceres*. 4. grām. Neizsūtīta trimdinieka piezīmes. Pēdējais vārds. 1934–1941. Rīga: Autorizdevums.

aicinājis palīgā armiju, kas ar ložmetēju šāvieniem pāri galvām savaldījusi pūli, un Rēzeknē un Daugavpilī ļāvis draudēt ar karatiesu.²⁰ Ļenskis raksta, ka Bergs miris cietumā Soļļeckā 1942. gadā, lai gan Lasmaņa grāmatā dokumentēts, ka Bergam Padomju Krievijā nelikumīgi piesprieda un izpildīja nāves sodu 1941. gada 19. decembrī Čkalovā (Orenburgā);²¹ Ļenska rakstā nepareizs ir kā nāves gads, tā arī vieta. Beidzot, Ļenska apgalvojums, ka Bergs bijis antisemīts, ir pretrunā ar tanī pašā šķirkli citētām Lasmaņa grāmatām.²² Redzams, ka šķirkli ir daudz būtisku kļūdu un ka citētie darbi Ļenska rakstīto neapstiprina, gluži otrādi, un Ļenskis to nekomentē. Berga iekļaušana rokasgrāmatā ir nepamatota un atsaucama.

Savukārt prof. Dribins minējis Ernesta Blanka rakstīto par baltvāciešu politisko sakāvi, pēc kuras žīdi kā bagātākā etniskā grupa esot noskaņota pret latviešu nacionālo valsti. Viņi pārņēmuši baltvāciešu muižniecības lomu un tāpēc esot drauds latviešu nācijai. Prof. Dribins raksta, ka publicists Blanks vēlāk ir izteicies pret rasistisko antisemitismu un nosodījis nacionālsociālistu naidu pret žīdiem savā grāmatā "Hitlers, žīdi un Latvija" (1933), bet to tomēr nekomentē. Vai Latvijā vēl bija kāds, kas jau 1933. gadā izdeva tik unikālu grāmatu, lai vērstos pret Hitleru un nacionālsociālistu antisemitismu? Šo Blanka grāmatu prof. Dribins citviet uzrāda kā vienīgo tādu piemēru un raksta, ka publicists Blanks "krasi novērsās no antisemitisma un antisemitiem" un "nosodīja antisemitisko nacistisko rasismu un tā apjūsmotājus. E. Blanks aicināja Latvijas valdību atbalstīt ebrejus viņu cīņā pret Hitlera diktatūru, dot viņiem arī patvērumu. Viņš paredzēja, ka nacisms novedīs Vāciju līdz katastrofai".²³ Šķirklim ir tikai viena atsaucē, un arī tur nav atrodams pamatojums iekļaušanai rokasgrāmatā.²⁴ Prof. Dribins pats rakstījis, ka publicists Blanks "nav noniecinājis un apvainojis ebrejus kā tautību un ticību".²⁵ Blanka iekļaušana rokasgrāmatā ir absolūti nepamatota. Tā ir atsaucama.

Ko citē šķirkļos?

Trijos šķirkļos ir atsaucē uz prof. Dribina grāmatu "Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēstures atskats". Interesanti, vai tajā varētu saskatīt, kādus kritērijus pielieto prof. Dribins? Vēstures atskatā prof. Dribins min visus latviešu avīžu autoru un redaktoru vārdus. Savukārt, stāstot par "Latvijas teritorijā" izdoto krievu presi, Dribins nemin nevienu vārdu. Redzams, ka arī vēstures atskatā nav uzrādīti izlases ierobežojumi, piemēram, kā šeit, pēc tautības.

Piemēram, prof. Dribins vēstures atskatā raksta: "Visantisemitiskākais bija H. Asara, E. Blanka un K. Poļa vadītais "Latvijas Sargs". Taču zīmīgi, ka kopā ar nacionālistiski noskaņotiem pilsoniskiem publicistiem, labējā flanga darboņiem, pretebreju kampaņā tolaik iesaistījās arī reformistiskie

²⁰ Lasmanis (1998). *Arveds Bergs. Politiska biogrāfija*. 2. grām., 71.–73. lpp.

²¹ Lasmanis (2000). *Arveds Bergs. Politiskas apceres*. 4. grām., 502. lpp.

²² Lasmanis (1998). *Arveds Bergs. Politiska biogrāfija*. 2. grām., 71.–73. lpp.; Lasmanis (2000). *Arveds Bergs. Politiskas apceres*. 4. grām., 524.–525. lpp.

²³ Dribins (2002). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā*, 99. lpp.

²⁴ B[iruta] Gudriķe (2003). Blanks, Ernests. No: *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne, 91.–92. lpp.

²⁵ Leo Dribins (1997). *Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940*. Rīga: FSI, 144. lpp.

sociāldemokrāti – maziņu sociālistu partijas līderi Marģers Skujenieks un Rūdolfs Lindiņš, kuri pilnā balsī brēca par ebreju invāzijas lavīnu Latvijā un šīs tautības “parazītismu”. Acīmredzot tas tobrīd viņiem bija politiski izdevīgi, vervējot piekritējus lauksaimnieku un jaunsaimnieku vidū...”²⁶ Tāds ir prof. Dribina uzskats. Bet arī šeit rakstītam nav nevienas atsauces. Skaidri redzams, ka minētām personām ar atšķirīgiem politiskiem uzskatiem nav piemēroti vienādi kritēriji.

Tāpat gan apskatītie rokasgrāmatas šķirkļi, gan vēstures atskats ir līdzīgi – tie rakstīti bez apstipriņošām atsaucēm un bez jebkādiem izskaidrotiem kritērijiem, tie nav objektīvi, un sniegtā informācija balstās uz autoru uzskatiem un apgalvojumiem.

Tāpēc *Handbuch des Antisemitismus* šķirkļi par Latviju un deviņiem latviešiem neatbilst zinātniska raksta prasībām. Tāpēc vismaz ministram Bergam un publicistam Blankam nav vietas šajā rokasgrāmatā. Viņiem vieta ir pavisam citur. Jurists un publicists Arveds Bergs bija Satversmes sapulces un trīs Saeimu deputāts, divu valdību iekšlietu ministrs. Viņam ir liela loma Latvijas valsts nostabilizēšanā.²⁷ Publicists Ernests Blanks ir pirmais, kas publicēja Latvijas neatkarības ideju, kas pētīja un popularizēja 19. gadsimta latviešu tautas atmodu, un pirmais, kas nosauca to laika posmu, kurš vainagojās ar Latvijas Republikas pasludināšanu, par latviešu tautas otro atmodu.²⁸ Tāpēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu 1991. gadā saucam par trešo atmodu.²⁹

Pēteris Alberts

²⁶ Dribins (2002). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā*, 85. lpp.

²⁷ Uldis Lasmanis (1997–2000). *Arveds Bergs*. Sk. 19. atsauci.

²⁸ Uldis Ģērmanis (1972). Ernests Blanks – publicists un ideologs. *Jaunā Gaita*, 90, 52. lpp.; Pēteris Alberts (2008). Latvijas valsts neatkarības ideja – Ernesta Blanka loma tās publicēšanā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 47.–60. lpp.

²⁹ Jānis Stradiņš (1992). *Trešā atmoda*. Rīga: Zinātne.

PIEZĪMES PAR PĒTERA ALBERTA RECENZIJU

Šeit sniedzu savas piezīmes pie LZA goda doktora Pētera Alberta recenzijas par Berlīnes Tehniskās universitātes Antisemitisma pētīšanas centra sagatavotām un izdotām “Antisemitisma rokasgrāmatas” (*Handbuch des Antisemitismus*) pirmajām divām grāmatām: “Zemes un reģioni” (Mīnhene, 2008) un “Personas” (Berlīne, 2009).

Recenzents devis šo sējumu kopnovērtējumu un detalizēti vērtējis tajos ievietotos Latvijas vēsturnieku rakstus. No 262 autoriem trīs – Dr. Leo Dribins, Dr. Inese Runce un Mg. Ilja Ļenskis – ir mūsējie. Sējumu 1773 lappusēs viņu publicējumi aizņem apmēram 13 lappuses.

Recenzents tās sīki izvērtējis un komentējis. Kā autors varu būt gandarīts; katra atsauksme liecina, ka manu darbu kāds ir iepazīnis un tas radījis viņā zināmu interesi. Diskusijās vienmēr esmu ieguvis stimulu turpmākai pētniecībai, arī šoreiz.

Savas piezīmes par recenziju veltu arī "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" lasītājiem.

Berlīnē esošo Antisemitisma pētīšanas centru nodibināja 1982. gadā, "aukstā kara" pašā karstumā, kad pilsēta bija sadalīta ar mūra un dzelondrāšu robežu. Centrs atradās Rietumberlīnē. Tā zinātnieki stāstīja pasaulei par antisemitisma ļaunuma rašanos, izplatību un varmācības šausmām kā Rietumos, tā Austrumos. Centra vēsturē izcila loma bija no Minhenes nākošam profesoram Wolfgangam Bencam. Tagad viņš ir emeritējies un no 2011. gada 31. marta nav vairs arī šī centra profesors. Zinātniskā vadītāja no 2011. gada 1. jūnija ir profesore Stefānija Šilere-Springoruma, zinātniskā sekretariāta vadībā svarīga loma ir profesoram Verneram Bergmanam, izcilam un drosmīgam mūsdienu antisemitisma, neonacisma un labējā radikālisma atmaskotājam. Tagad priekšplānā izvirzās jaunatnes radikalizācijas tēma.

Tiek gatavots arī plašs publicējums par antisemitisma klātbūtni Vācijas Demokrātiskajā Republikā, par anticionisma ideoloģisko virzienu komunistisko valstu blokā. Viens centra projekts pēta ebreju iznīcināšanu Baltkrievijā 1941.–1944. gadā. Nav apstājusies arī "Antisemitisma rokasgrāmatas" turpmāko sējumu sagatavošana.

Dr. Pēteris Alberts savā recenzijā raksta, ka enciklopēdijās jābūt tikai "pieņemtiem faktiem, nevis apstrīdētiem uzskatiem". Šo apgalvojumu es nesaprotu. Antisemitisma kritika gandrīz vienmēr radījusi "apstrīdējumus". Jo ir personas, grupas, organizācijas u.tml., kuras ir ieinteresētas antisemitisma grēku noklusēšanā, noliegšanā, mazināšanā. Turklāt, ja mēs katram enciklopēdijā minētajam faktam pievienotu esošās avotu atsauces, tad izdevums pārvērstos par uzzīņu bibliogrāfiju, kurā rakstu tekstam paliktu gaužām maz vietas. – Tā vairs nebūtu enciklopēdija, bet uzzīņas avotu reģistrs.

Atlasot rakstus par personām, vadījos no "Antisemitisma rokasgrāmatas" redkolēģijas ieteikuma vispirms parādīt:

1. Antisemitiskos autorus un ideoloģiju radītājus, pamatlicējus un darbīgākos "idejas" izplatītājus.

2. Spilgtas personas, kuras tikai atsevišķu jautājumu lokos un periodos propagandēja antisemitiskus uzskatus. Tāds, piemēram, latviešu vidū bija Ernests Blanks. Izcilais vēsturnieks Andrievs Ezerģails arī atzīst, ka 20. gados E. Blanks "bija pazīstams antisemīts".¹ Pat 1935. gadā Rīgā izdotajā grāmatā "Tautiskās vienības ideja atmodas laikmetā" E. Blanks 54. lappusē apgalvoja, ka neatkarīgajā Latvijas Republikā "latviešu – žīdu – krievu – poļu u.tml. partijdemokrātija" nav sargājusi latviešus no "pārtautošanas" un svešinieku "saimnieciskās ekspluatācijas". Nācijās sabrukumu esot novērsis 15. maija apvērsumā atdzimušais latviskais valdošais nacionālisms. Vēlāk E. Blanks šo uzskatu vairs nepropagandēja.

3. Politiskus darbiniekus un finansistus, kuri aktīvi veicinājuši antisemitisku organizāciju, partiju, preses izdevumu radīšanu un izplatību. Tāds bija Arveds Bergs.

4. Marginālu un vadošu antisemitisku grupu un organizāciju līderus. Piemēram, G. Celmiņš.

¹ Sk.: Andrievs Ezerģails (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 135. lpp.

5. Izcilus autorus, kuri cīnījās pret antisemītismu. Valstsvīrus, kuri bija ebreju aizstāvji, veicināja viņu ieceļošanu un dalību ekonomiskajā un kultūras dzīvē. Tādēļ atrodam arī rakstu par J. Pilsudski.

No vācbaltiešu cilmes negants antisemīts bija Pēteris Heincs Serafims no Zasmusižas (1902–1979). 1919. gadā kā landesvēra karotājs viņš cīnījies arī pret latviešu nacionālo armiju. Pēc tam, aizbēdzis uz Vāciju, iestājies nacionālsociālistu partijā un Kēnigsbergā kļuvis par ievērojamu vācu antisemītu, grāmatas “Ebrejība Austrumeiropas telpā” autoru. Pēc nacisma sagrāves no soda viņu paglāba sadarbība ar Gēlena izlūkdienu, kas kalpoja ASV militārajām iestādēm. – Par šo personu “Rokasgrāmatā” raksta H. K. Petersens.

Recenzents pārmet, ka neesmu minējis čekas komisāru Semjonu Šustinu. Man nav pierādījumu, ka viņš būtu vajājis Latvijas ebrejus tādēļ, ka pats bijis antisemīts. Tādi apvainojumi nav arī Latvijas Ģenerālprokuratūras 1996. gada 8. februāra ierosinājumā pret S. Šustinu.

Vērtīgas ir P. Alberta piezīmes par A. Melliņu un J. Mārtinsonu. Sapratu, ka “Rokasgrāmatā” noteikti jābūt plašam rakstam par Rīgas Antisemītisma institūta darbību 1941.–1944. gadā. Tas parādīs šī necilā nacisma perēkļa negatīvo lomu Latvijā vācu okupācijas gados. Līdz šim par to galvenokārt rakstīts Vācijas publicējumos.

Minēšu vēl dažas nelielas, epizodiskas piezīmes.

1. Autorparaksta R. Č. piederību Raimundam Čakam īpašā uzskaitē pierāda izcilā bibliogrāfa Alberta Ģintera 1941.–1943. gadā sastādītā publikāciju kartotēka, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas nodaļā. Kartotēkas sadaļā “Personu rādītājs” dots daudzu tālaika preses rakstu autoru parakstu atšifrējums.

2. Vācu vārds “festgenommen” nāk no vārda “festnehmen”, kas latviešu valodā atbilst vārdiem: aizturēšana, apcietināšana, arestēšana.² Norādīti 1941. gada jūnijā arestētie un izsūtītie Latvijas pilsoņi. Tie visi ir represētie, ko PSRS soda orgāni aizveda no Latvijas.

3. Kara gaitu Latvijā 1918.–1920. gadā arī citos vācu izdevumos dēvē par “Bürgerkrieg”, t.i., pilsoņu karu. – Tāds ir raksta rediģētāju skatījums, kas vācu historiogrāfijā joprojām tiek lietots.

Strādāsim, pētīsim, pierādīsim!

Leo Dribins

² Sk.: *Vācu-latviešu vārdnīca* (2002). Rīga: Avots, 338. lpp.

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

AKADĒMIĶIM ANDRIM CAUNEM – 75

Šogad 27. jūnijā savas dzīves 75. gadskārtu sagaida Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis profesors Dr. habil. hist. Andris Caune.

Izcilais Rīgas vēstures pētnieks, zinātniskā darba organizators un zinātnisko grāmatu izdevējs savas jubilejas priekšvakarā piedzīvojis divu grāmatu klajā nākšanu.

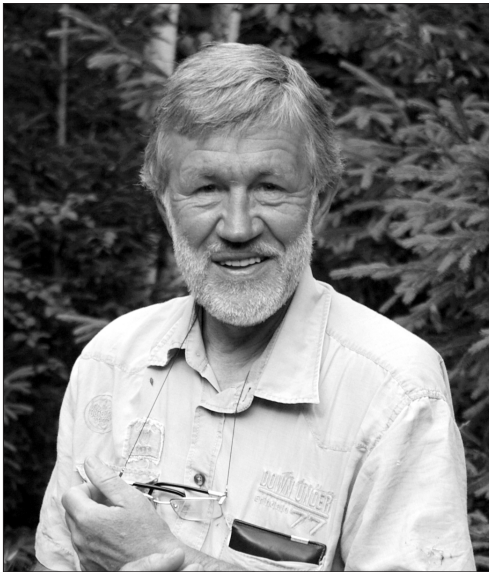
Vienu, nu jau septīto rakstu krājuma “Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē” laidienu krājuma izdošanas iniciatoram A. Caunem jubilejā veltījuši viņa kolēģi no LU Latvijas vēstures institūta un Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja, otru – “Rīgas Pārdaugava pirms 100 gadiem. Pārdaugavas ielas, celtnes un iedzīvotāji 19. gs. beigu un 20. gs. pirmās puses atklātnēs” (otrais, papildinātais izdevums) jubilārs sagatavojis pats. “Rīgas Pārdaugava” kļuvusi par vienu no pieprasītākajām šī brīža grāmatām un praktiski vairs nav nopērkama. Tas tikai apliecina, ka sabiedrība augstu novērtē kvalitatīvus, avotos balstītus darbus par Rīgas vēsturi.

Vēsturnieki, arheologi, piļu un pilsētu pētnieki gan Latvijā, gan citviet Eiropā jau sen ir augstu novērtējuši A. Caunes zinātnisko devumu.

Sveicam akadēmiķi Andri Cauni 75. dzimšanas dienā un vēlām piedzīvot vēl daudz skaistu sasniegumu zinātnē!

Guntis Zemītis

ARHEOLOGAM PROFESORAM ANDREJAM VASKAM – 65

Arheologam, profesoram, habilitētajam vēstures doktoram, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklim Andrejam Vaskam šī gada 13. jūnijā aprit 65 gadi. Reiz kādā intervijā A. Vasks ir atzinis, ka viņa dzīves virszuddevums ir pētīt Latvijas aizvēsturi, un šo uzdevumu viņš arī godam veic.

A. Vaska interese par arheoloģiju aizsākās jau bērnībā. Kopš 13 gadu vecuma viņš ir piedalījies arheoloģiskajās ekspedīcijās skolotāja un arheologa Jāņa Graudoņa vadībā, kurš ar savu dedzību iedvesmoja daudzus līdzcilvēkus. Tā notika arī ar A. Vasku, un aizraušānās ar arheoloģiju noteica viņa turpmākās dzīves gaitas. No 1965. līdz 1970. gadam A. Vasks studēja Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, kā arī uzsāka darbu Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. 1984. gadā pēc aspirantūras PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļā un diser-

tācijas aizstāvēšanas A. Vasks pārgāja darbā uz Latvijas vēstures institūtu, kur kā vadošais pētnieks turpina strādāt arī šobrīd. A. Vasks ir rakstījis par plašu tēmu loku, veicinot vēstures zinātnes attīstību ne vien Latvijā, bet arī Baltijas jūras reģionā kopumā, taču viņa galvenās zinātniskās intereses saistās ar agro metālu periodu un agro dzelzs laikmetu Latvijas teritorijā. Viņš ir vairāku monogrāfiju un vairāk nekā 170 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu autors. Taču senākās vēstures pētnieka darba laiks nepaiet kabinetā vien – nozīmīgu savas dzīves daļu A. Vasks ir pavadījis, vadot arheoloģiskās ekspedīcijas dažādās Latvijas senvietās – Brikuļu nocietinātajā apmetnē, Pukuļu senkapos, Kerkūzu apmetnē, Dignājas pilskalna apmetnē un citur.

1997. gadā līdztekus zinātniskajam darbam A. Vasks pievērsās pedagogijai, kļūstot par profesoru Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē. Pa šo laiku viņš ir ieinteresējis neskaitāmus studentus arheoloģijas jomā, kuri par savu kursa, bakalaura, maģistra un promocijas darbu tēmām izraudzījušies dažādus arheoloģijas un Latvijas senākās vēstures jautājumus. Nozīmīga vēstures bakalaura studiju programmas sastāvdaļa ir A. Vaska vadītais kurss “Arheoloģiskā lauka darba prakse”, kura laikā studenti pieredzējušā un atsaucīgā profesora vadībā apgūst ne vien arheologa lauka darba iemaņas, bet arī sadzīvē un komunikācijā noderīgas zināšanas. Kopš kursa atjaunošanas 1999. gadā studentu prakses ietvaros arheoloģiskie pētījumi ir norisinājušies Padures un Puzes pilskalnā, Priednieku apmetnē, Bilavu, Rendas un Ābelnieku senkapos, kā arī Mežītes arheoloģisko pieminekļu kompleksā. Šo pētījumu laikā ir iegūta nozīmīga informācija par aizvēstures procesiem Rietumlatvijā, kas līdz šim ir salīdzinoši mazāk pētīti. Turklāt arheoloģisko darbu prakses ir neaizmirstama pieredze daudziem studentiem, kuri ar smaidu atceras izrakumos pavadīto laiku un ir pateicīgi par viņiem doto iespēju.

Nenovērtējams ir profesora Andreja Vaska ieguldījums Latvijas senākās vēstures izpētē un jaunās paaudzes izglītošanā. Kolēģi un studenti viņu pazīst kā zinošu, nosvērtu un atsaucīgu cilvēku, kurš neliegs nedz padomu, nedz palīdzīgu roku. Vēlam jubilāram labu veselību, spēku un radošu enerģiju turpmāku mērķu īstenošanā!

Inna Lazdiņa

Šogad atceramies

MĀKSLINIECEI
MARTAI JĀŅKALNIŅAI – 90

Aprīlis ir mēnesis, kad atceramies un pieminam Latvijas vēstures institūta ilggadējo mākslinieci – arheoloģisko izrakumu fiksētāju un senlietu lielisko zīmētāju Martu Jāņkalniņu. Viņa dzimusi 1922. gada 12. aprīlī Jelgavā, mirusi 2006. gada 24. aprīlī Rīgā. No 1944. līdz 1951. gadam studējusi Latvijas Mākslas akadēmijā. Marta Jāņkalniņa sāka strādāt institūtā 1952. gadā, no 1959. gada izpildīja grafiķes pienākumus un 1982. gadā kļuva par institūta galveno mākslinieci.

Martas Jāņkalniņas darbu pūrā atrodas divu lielāko Latvijas pilskalnu – Asotes un Tērvetes arheoloģisko izrakumu fiksācijas darbi, kas tika turpināti Ķentes pilskalnā un Pļaviņu HES applūdināmā zonā – Oliņkalnā, Lokstenē, kā arī Koknesē un Salaspils skanstē, pili un apmetnē.

Sākoties lielo izrakumu rezultātu apkopošanai un publikāciju sagatavošanai pagājušā gadsimta 70. gados, māksliniece, lai sevi labāk sagatavotu šim darbam, apmeklēja Poligrāfijas tautas universitātes mākslinieciskās noformēšanas kursus. Tas sekmēja arī arheologu grāmatu noformējuma kvalitāti. Par Ķentes pilskalna un apmetnes grāmatas poligrāfisko noformējumu Marta Jāņkalniņa saņēma pirmās pakāpes diplomu.

Martas Jāņkalniņas ieguldījums Latvijas arheologu publikāciju ilustrēšanā ir visai apjomīgs. Viņas zīmējumi ietverti gan kolektīvajā izdevumā "Latvijas PSR arheoloģija" (1974), gan rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" laidienos, gan daudzās monogrāfijās: Annas Zariņas "Seno latgaļu apģērbs" (1970), Ādolda Stubava "Ķentes pilskalns un apmetne" (1976), Ēvalda Mugurēviča "Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi" (1977), Ilzes Lozes "Vēlais neolīts un agrais bronzas laikmets Lubāna līdzenumā" (1979), Franča Zagorska "Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks" (1987) un Ilzes Lozes "Akmens laikmeta apmetnes Lubāna zemienē. Mezolīts, agrais un vidējais neolīts" (1988).

Arī grāmatas "Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g." (2001) ilustrāciju vidū vairums pieder Martas Jāņkalniņas spalvai. Martu Jāņkalniņu atceramies kā ātru darba darītāju, vienmēr aizņemtu ar kārtējiem zīmējumiem, sēžot Kaķu mājas lielajā istabā pie sava galda. Apbrīnas vērtas bija viņas darba spējas. Māksliniece gatavoja ilustrācijas arī ārzemju konferenču apmeklējumiem – tie parasti bija steidzami darbi, bet arī tie laikā bija gatavi. Mēs varējām droši paļauties, ka, nākamajā rītā atnākot, tie jau būs uz galda.

Marta Jāņkalniņa bija ļoti koleģiāla, atsaucīga, sirsnīga, saprotoša, izpalīdzīga un laba humora pārpilna. Māksliniecei bija labi izkopta gaumes izjūta, viņa zīmēja kolēģu dzimšanas dienu kartes, trāpīgi atrodot vajadzīgo senlietu katram gadījumam. Tāpat viņa prata iedziļināties otra kolēģa dzīves dažādās likstās, nomierinot un atrodot vajadzīgos vārdus arī šādos gadījumos. Māksliniece bija sabiedriski aktīva, piedalījās ekskursijās un visos pasākumos, kas bija saistīti ar institūta darbību. Visiem mums, kas bijām Martai Jāņkalniņai vistuvākie kolēģi, reizēm iesmeldzas sirds – būtu labi, ja viņa tik tiešām būtu dzīvojusi divas dzīves...

Ar Martas Jāņkalniņas lieliskajiem senlietu grafiskajiem attēliem grāmatās sastopamies ikdienā. Varam atcerēties milzīgo arheoloģisko izrakumu un atklājumu bumu Latvijas arheoloģijā pagājušā gadsimta 70. un 80. gados un to, kā visā šajā darbu burzmā māksliniece, neskatoties ne uz ko, mums nenogurstoši palīdzēja gatavot kā lielu, tā arī mazu publikāciju ilustrācijas, nodrošinot darbu savlaicīgu izpildi.

Ilze Loze

IN MEMORIAM

VĒSTURNIEKS HEINRIHS STRODS
(20.04.1925.–14.04.2012.)

Habilitētais vēstures doktors. Latvijas Universitātes emeritētais profesors Latvijas vēsturē. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris. Latvijas Okupācijas muzeja pētniecības programmas vadītājs un gadagrāmatas zinātniskais redaktors.

Heinriha Stroda 80. dzimšanas dienai veltītajā 316 lappušu garajā biobibliogrāfijā (Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2006) citētas 1150 publikācijas kopš 1953. gada – grāmatas, brošūras, zinātniski raksti, raksti periodikā. Šis saraksts pēdējos gados ievērojami audzis. Un būtu audzis vēl.

Heinrihs Strods bija neapsturams. Likās, ka viņš gribēja padarīt visu, ko no viņa prasīja teju 40 gadus aizturētā vēsturnieka misija, – beidzot Latvijai un pasaulei darīt pieejamu to, kas tik ilgus gadus bija slēpts un aizliegts: padomju okupācijas varas noziegumus pret Latvijas valsti, tautu un zemi. Viņš centās paveikt visu, ko viņš bija iecerējis un iesācis, kas plūda no viņa ilgi uzkrātās zinātniskās pieredzes, apskaužamās spējas atrast arvien jaunus un vēl neapzinātus dokumentus arhīvos un nepiesātināmās vēlēšanās tos darīt pieejamus gan zinātniskajai, gan nezinātniskajai publikai.

Kad dibināja Latvijas Okupācijas muzeju, Okupācijas muzeja fonds (tagad Okupācijas muzeja biedrība) aicināja Heinrihu Strodu kļūt par Goda padomes locekli. Taču Strods neapmierinājās ar aicinājuma pieņemšanu, bet sāka aktīvi atbalstīt muzeja darbu, beidzot kļūstot par jaunveidojamās muzeja pētniecības programmas vadītāju 1998. gadā. Ar savu parasto vērienu un enerģiju viņš formulēja pētniecības programmas ieceres un mērķus. Viens no programmas stūrakmeņiem bija zinātniskas gadagrāmatas izdošana. Pirmā Okupācijas muzeja gadagrāmata Heinriha Stroda zinātniskajā redakcijā par 1999. gadu iznāca 2000. gadā. Gada-grāmata kļuva par ievērojamu zinātnisku publikāciju, uz kuru atsaucās daudzi vēsturnieki. Tajā atrodami ne tikai zinātniski raksti, bet arī liels skaits oriģināldokumentu, kurus Heinrihs Strods uzskatīja par neatsveramiem vēsturiskās informācijas pirmavotiem. Gadagrāmatā publicēja arī apskatus par muzeja darbu un jaunieguvumiem. Diemžēl finansiālās krīzes dēļ gadagrāmatas iznākšana muzejam pēc deviņiem sējumiem bija jāaptur. Muzejs bija arī spiests stipri ierobežot pētniecības programmas darbu, bet Heinrihs Strods turpināja darboties muzejā kā nealgots pētnieks un padomdevējs līdz pat savas dzīves pēdējai nedēļai.

Daudz kas palika nepadarīts. Vēl nesen Heinrihs Strods bija uzņēmies vadīt Latvijas Vēsturnieku komisijas pētniecības grupu starptautiskās Latvijas–Krievijas vēsturnieku komisijas ietvaros. Viņš bija iecerējis braukt uz Krievijas arhīviem, kurus viņš pārzināja labāk nekā daudzi citi un no kuriem viņš jau agrāk bija atvedis citu pētnieku neatklātus materiālus. Tas nu jādara citiem, un viegli tas nebūs. Bet ir gan piemērs, gan paraugs.

Latvijas Okupācijas muzeja biedrība un Latvijas Okupācijas muzejs pateicas un noliec galvu cilvēka priekšā, kurš sevi burtiski ierakstījis Latvijas vēstures ievērojamāko un ražīgāko pētnieku sarakstā un kurš daļu savas nenogurdināmās enerģijas veltījis tieši Latvijas Okupācijas muzejam. Ir vēl daudz darāma priekšā.

Valters Nollendorfs

AUTORI

- Pēteris Alberts** – fiziologs, farmakologs, PhD, LZA goda doktors, Zviedrija
- Viktorija Bebre** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Leo Dribins** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts
- Linda Dumpe** – etnogrāfe, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ēriks Jēkabsons** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Jermacāne** – vēsturniece, Mg. hist.
- Vojcehs Kravčuks** (*Wojciech Krawczuk*) – Dr. hab., Vēstures institūts, Jagelloņu Universitāte
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Inna Lazdiņa** – arheoloģe, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Dardega Legzdiņa** – vēsturniece, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Loze** – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Mārtiņš Mintauris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Ilgvars Misāns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Valters Nollendorfs** – literatūrzinātnieks, PhD, Latvijas Okupācijas muzejs
- Valters Šcerbinkis** – vēsturnieks, Dr. hist., Rīgas Stradiņa universitāte
- Irēne Šneidere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Lilita Vanaga** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
- Aija Vilka** – vēsturniece, Mg. hist.
- Kaspars Zellis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūts
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts